

a kutatók azoknak a magyaroknak a számát, akik a rendszerváltást követően hagyták el az országot, és legalább egy-másfél évig éltek külföldön. Az Eurostat adatbázisa és a kiemelten fontos célországok tükröstatistikái alapján 277 ezer főre tették azoknak a magyaroknak a számát, akik európai országokban bejelentetten tartózkodtak 2013-ban. 2013-ban a tartósan külföldre távozó magyarok számát 21 580 főben állapították meg, 2014-ben ez a szám 31 500-ra nőtt, ami 46 százalékos növekedést jelent. A külföldön dolgozó magyarok valós száma ennél bizonyosan több, és növekvő tendenciát mutat. Tehát a természetes fogyás mellett a vándorlási veszteség is egyre komolyabb problémát jelent.

A migrációs szám koncepciójának kialakításakor három tematikus egységben gondolkodtunk. Egyfelől az volt a célunk, hogy a migráció folyamatát áttekintsük napjainkra vonatkozóan a szociológia módszereire és új adatai támaszkodva. Másodsorban – mivel a migráció egy hosszú történeti folyamat, gyakorlatilag az őskortól napjainkig tart – igyekeztünk kitérni a migráció néhány kiemelt epizódjára a 20. századi Magyarország és Közép-Európa vonatkozásában. Kiemelten foglalkozunk a második világháború után kitelepített németekkel a kialakuló hidegháborús megosztottság okán, amikor a nagyhatalmi politika szögesdróttal igyekezett elzárni egymástól Kelet- és Nyugat-Európát. Harmadsorban egyéni életutakkal, emberi sorsokkal próbáljuk bemutatni, hogy milyen motivációk és döntések játszanak szerepet abban, hogy valaki a migráció rögzös útjára lép. Az interjúk segítségével mutatjuk be az egyéni motivációkat a migrációs döntésekben, a push és pull tényezők egyéni megjelenési formáit, értelmezését, a migrációs hálózatok szerveződését.

Az első tanulmányban a migráció elméletéről, okairól, a modernizáció és a nemzetivé válás folyamatával való kapcsolatáról Gyáni Gábor akadémikus írt. Ezt követően a 20. század migrációtörténetének néhány kiemelkedő epizódját vettük górcső alá, elsősorban annak német vonatkozásait. A következő két tanulmány a háború után Németországba kitelepített svábok megpróbáltatásaival foglalkozik. Mayer János, a bajai III. Béla Gimnázium tanára a kitelepített észak-bácskai németek németországi beilleszkedésének problémáit mutatja be írásában. Tóth Ágnes, az MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa a kitelepített németek családintegrációs nehézségeiről írt. Slachta Krisztina, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának tudományos kutatója a Német Demokratikus Köztársaságból a Német Szövetségi Köztársaságba irányuló migrációs folyamatokról ír tanulmányában. Szabó Ildikó, a Debreceni Egyetem nyugalmazott professzora Hirschmann Györggyel készített interjút, aki 88 éves holokauszt-túlélő. Az őt ért borzalmak és családja elpusztítása miatt 1948-ban Izraelbe emigrált, majd a rendszerváltás után Budapesten is vásárolt lakást, és az év felét itt tölti.

Gyarmati György egyetemi tanár, az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltárának főigazgatója a rendszerváltás előtti években a Romániából Magyarországra menekülő határon túli magyarok megpróbáltatásait ismerteti, összevetve az az ekkoriban a nyugati határszélen az NDK-ból menekülő és Ausztria felé távozók számával, helyzetével. A második interjúban Szakáli István Loránddal beszélgettünk, aki Nagyváradról az egyetemi tanulmányai miatt jött át Magyarországra, majd a diplomái megszerzése után családot alapított és a fővárosban telepedett le. Több állami szervnél foglalkozott a határon túli magyarok ügyével, és sajátos nézőpontja alapján stratégiai anyagok születtek erre vonatkozóan.

Kriskó János Törös Károllyal készített interjújából egy olyan ember történetével ismerkedhetünk meg, akit – a családja az 56-os eseményekben való részvétele miatt – nem engedtek a nemzetközi sportban kiteljesedni, ezért az első adandó alkalommal külföldön maradt, ahol kiemelkedő sportteljesítményt ért el, elsősorban úszóedzőként.

Ferkov Jakab, a mohácsi Kanizsai Dorottya Múzeum igazgatója azt a folyamatot mutatja be tanulmányában, ahogy a városban élő magyarok, németek, sokácok, szerbek kultúrája kölcsönösen hatott egymásra. Mára ennek szimbólumává a busójárás vált, ami felkerült az UNESCO „Az Emberiség Szellemi Kulturális Örökségének” listájára és hungarikum lett. Ez az eredetileg sokác karnevál mára áthatotta a város társadalmát és meghatározó, integráló erejévé vált.

A következő interjúcsoportban olyan személyekkel beszélgettünk, akik a közel-múltban mentek ki Nyugat-Európába szerencsét próbálni. Van olyan, aki sikeresen be tudott illeszkedni az angol társadalomba, amikor kiment, még gyermekekre vigyázott, majd az évek során – a végzettségének megfelelően – egy középiskolában lett matek-informatika szakos tanár. Angol férjével már a közös gyermeküket nevelik. Van, akinek a külföldi munkavállalás nem hozta meg a várt pozitívumokat, ezért visszajött a család Magyarországra. Igyekeztünk megszólítani olyan személyt is, akit a családja itthon hagyott, mert fontosnak tartottuk ennek a nézőpontnak a megjelenítését is. Sajnos – akik a legtöbben vannak – a külföldön dolgozó fizikai munkások csoportjának a véleménye hiányzik. Több személyt megkerestünk, de különféle okok miatt nem kívánták elmondani a tapasztalataikat, amiben szerepet játszott a félelem, a feltételezhető rossz életkörülmények, és talán mi sem voltunk eléggé kitartóak. Az interjúk utolsó csoportjában a belső migrációt igyekeztünk bemutatni, a Kecskemétre vándorlás szempontjából. Kiemelten foglalkoztunk – a város életét meghatározó módon befolyásoló – Mercedes beruházás migrációs hatásaival, Sági Norberta több interjút készített a témában.

Végül a migráció történetéről, makro- és mikroszintjéről, az okokról Melegh Attilával, a KSH Népeségkutató Intézetének tudományos főmunkatársával beszélgettünk. Napjaink magyar migrációs folyamatairól Szeitl Blanka szociológus, a TÁRKI Társadalomkutató Intézetének kutatója írt összegző tanulmányt a legújabb adatok felhasználásával.

Valamennyien migránsok vagyunk.

Végso soron ma már a többség elhagyja szülőföldjét és más településen, más országban, esetleg kontinensen próbálja megtalálni a boldogulása kereteit. A szemünk előtt bomlott fel végleg a földhöz kötődő tradicionális, rurális társadalom. A folyamat évszázadokkal korábban kezdődött, de mára ez az életforma megszűnt, ennek felbomlása után a szülőföld elveszítette a felnövő generációk megtartó erejét, ugyanakkor a szülőföldhöz való kötődés ma is alapvető emberi érzés maradt.

Úgy, ahogy azt ennek a folyóiratnak a főszerkesztője, Füzi László írta a *Világok határán* című könyvében: „*Annak, aki a paraszti-falusi világba beleszületett, a hatvanas-hetvenes években még mindig nem volt természetes átjárása a másik világba. Minden, ami a lenti fölött volt, úrinak látszott, minden, ami a fönti alatt, parasztinak. Az itt és ott kettőssége végigkíséri életünket, ebből a közegből nem ismerek senkit, akiben, legyen akárhol, ne sajogna vissza a régi világ hiánya. Nem azért, mert eszményítjük azt, s nem is azért, mert elutasítjuk a »fejlődést«, hanem azért, mert lényege szerint teljes világba születünk bele. Ez a teljesség, legalábbis gondolkodásunkban, mintha folyton visszarántana bennünket ebbe a közegbe.*”

Gyáni Gábor

Nemzet, nacionalizmus és a vándorlás

Hosszú időn át az anyagi ösztönzők motivációjával magyarázták a tömeges vándorlás jelenségét. A közbeszédben és a tudományos gondolkodásban egyaránt a szegénység kimozdulásra, helyváltztatásra készítő erejét hangsúlyozták, elismerve, hogy elsősorban az anyagi életviszonyok alakulása felel mind a tömeges városba áramlásért, mind az interregionális vándorlásért, beleértve az európaiak tömeges amerikai exodusát is. Újabban némi szemléleti változás tanúi lehetünk e téren is. Megérlelődött egy olyan felismerés, hogy jóllehet erősek a gazdasági késztetések a migrációs elhatározások hátterében, közvetlenül mégis az anyagi érdekeket tudatosító motivációk szabják meg (és szabták meg már a múltban is) a vándorlási folyamatok intenzitását, és főként azok irányát és hatókörét. Akkor, midőn differenciált módon kezdték értékelni azt a hatást, amit a push és a pull tényezők a vándormozgalmakra gyakorolnak, nyomban kiderült, hogy sohasem csak valamely anyagi természetű taszítóerő (a szegénység vagy az elszegényedés) készíteti a sokaságot a térbeli helyváltztatásra.

A közgazdászok – a történéseket megelőzve – már az 1920-as és 1930-as években éltek a push és a pull tényezők közötti disztinkció elvi lehetőségével.¹ A történészek majd csupán az 1960-as évektől vették igazán hasznát e két fogalomnak,² melyek közgazdaság-tudományi eredete magyarázza, hogy történeti alkalmazásuk implicit, sőt olykor explicit módon is a költség-haszon (cost-benefit) elemzés szempontrendszerét vetítette rá a vándorlás társadalomtörténetére. Ez később oda vezetett, hogy a láncmigráció (chain-migration) fogalma vált közkeletű magyarázó elvvé, amely azt sugallja, hogy ha kezdettől nem is, egy bizonyos idő eltelte után feltétlenül az adott vándorlási célpontok indukálják a vándorlást. A pull szerepe majd csupán ennek folyamánként vált döntővé a vándorlás egész folyamatában. Amikor pedig a láncmigráció hivatott magyarázatot adni a vándorlási folyamat dinamikájára, ez óhatatlanul azzal jár, hogy már nem (vagy nem elsősorban) anyagi természetű késztetések hatására vezetik vissza a vándor-

A tanulmány az OTKA által támogatott K 108670. sz. *Művészetek és tudomány a nemzetépítés szolgálatában a 19. századi Magyarországon* című kutatási projekt keretében készült.

1 Sune Åkerman: *Theories and Methods of Migration Research*. In: Harald Runblom – Hans Norman, eds.: *From Sweden to America. A History of the Migration*. University of Minnesota Press – University of Uppsala, Minneapolis – Uppsala, 1976. 56.

2 Puskás Julianna: *Kivándorló magyarok az Egyesült Államokban 1880–1940*. Akadémiai, Bp., 1982. 20–32.

ló magatartást. Így kerül előtérbe a migráns hálózatok elmélete, melyet Charles Tilly az áthelyezett hálózatok névvel illetett,³ és amit Rudolph Vecoli 1960-as évekbeli kezdeményezését⁴ gyümölcsöztetve évtizedekkel később John Bodnar alkalmazott a történetírásban.⁵ A hálózatelmélet szintúgy a költség-haszon elvre megy vissza, erre vall a fogalom egy újabb definíciója is. „A migráns hálózatok olyan interperszonális kapcsolatoknak a láncolatát jelentik, amelyek a migránsok, korábbi migránsok és a nem migránsok között szövődnek a származási és a célországok, a rokonsági, barátsági kötelékeken és a kibocsátó, eredeti közösséghez fűződő szálakon keresztül. [...] A hálózati kapcsolatok a társadalmi tőke egyik formájává válnak, amelyre támaszkodhatnak azok az emberek, akik külföldi foglalkoztatási lehetőséget kívánnak szerezni. Ha a migránsok száma elér egy kritikus mértéket, akkor a hálózatok terjedése csökkenti a mozgás költségeit és kockázatait. Ez növeli a migráció növekedésének a valószínűségét, tehát újabb mozgáshoz vezet, ami viszont tovább szélesíti a hálózatot és így tovább.”⁶

Ennek nyomán a vándorlás alanyának idővel már nem a tömegeket, hanem az egyéneket kezdik inkább tekinteni. A migráns személyisége válik elsőrendű kutatási problémává a vándorlók közösségeinek, a hozzájuk köthető makrocsoportoknak (mint a szegényparasztok) az általános gazdasági-szociális viszonyai helyett. A szemléleti perspektíva ebből adódó leszűkítése a szociológiai, és főként a pszichológiai magyarázó elméletek alkalmazásának kedvezett. A vándorlás szociológiai indíttatású magyarázatakor rendszerint abból indultak ki, hogy semmiképp sem az elszigetelt egyén, hanem a vándorlás folyamán egymással közvetlen kapcsolatban álló szereplők jelentik a történelmi aktort. Minden egyén, aki így vagy úgy részese lesz a vándormozgalomnak, olyan társas kontextusba ágyazódik, ahol a vándorlásra készítő erők többnyire és közvetlenül kulturális és társadalmi síkon fejtik ki a hatásukat, és leginkább a személyes kapcsolatháló burkán belül érvényesülnek.⁷

A Talcott Parsons által hirdetett strukturális-funkcionális szociológiai szemlélet⁸ adaptálása során kiemelt hangsúlyt kapott a norma, a státus és az intézmény fogalma. E felfogás szerint a norma, a státus és az intézmény változása önmagában is képes megmagyarázni a vándorlási jelenségek tendenciaszerű mozgását mind a kibocsátói, mind a befogadói oldalon.

3 Charles Tilly: *Transplanted Networks*. In: Virginia Yans-McLaughlin, ed.: *Immigration Reconsidered*, Oxford University Press, New York – Oxford, 1990. 79–95. Magyarul: Charles Tilly: *Áthelyeződött hálózatok* (részletek). In: Sík Endre, vál., szerk.: *A migráció szociológiája*. Szociális és Családügyi Minisztérium, Bp., 2001. 89–105.

4 R. J. Vecoli: *Contadini in Chicago: a Critique of the Uprooted*. *Journal of American History*, 51 (1964) 404–417.

5 John Bodnar: *The Transplanted: A History of Immigrants in Urban America*. Indiana University Press, Bloomington, 1985.

6 Douglas S. Massey – Joaquín Arango – Graeme Hugo – Ali Kouaouci – Adela Pellegrino – J. Edward Taylor: *Theories of International Migration: A Review and Appraisal*, *Population and Development Review*, 19, 3, (1993) 448–449.

7 Sune Åkerman: *i. m.* 64–71.

8 Talcott Parsons: *Essays in Sociological Theory*. The Free Press, New York, 1964.

A vándorlásra hatással lévő multiplikátor effektusok pszichológiai értelmezése sem tűnt így többé elképzelhetetlennek. A fogalmi kiindulópont ez esetben az, hogy ki, mikor, hogyan dolgozza fel a vándorlásra késztető, vándorlásra csábító külső hatásokat. A vándorló (és egyúttal a potenciálisan mobil) egyén személyiségjegyei kerülnek így módon a kutatás előterébe, ami a vándorlás szelekciós mechanizmusainak a magyarázatával is szolgálhat egyszersmind. Ekkor sem lehet azonban maradéktalanul kiiktatni a lehetséges okok köréből a gazdasági és társadalmi struktúrában rejlő mozgatórugókat, melyek az egyéni cselekvésen (agency) kívül és felett hatva működnek közre a történések előidézésében. Ennek ellenére a ma leginkább elterjedt elképzelés szerint a tisztán és elsődlegesen kulturális (olykor mondhatni lelki) hatótényezőket kell elsősorban tisztázni a vándorlás közvetlen okait kutatva.⁹

Ha feltételezzük, hogy a fizikai helyváltoztatást tekintve a kulturális hatótényezőknél van kulcsszerepe, akkor súlyának megfelelően kell foglalkoznunk a vándorlás által teremtett társadalmi sokféleség kultúra- és mentalitástörténeti összefüggéseivel is. Az annak eredményeként előálló társadalmi kevertség az etnikai sokszínűségekre éppúgy vonatkozik, mint a nagyvárosi tömegtársadalom sajátos mibenlétére. Az említett kérdésekkel külön foglalkozunk a továbbiakban.

Migráció versus nemzeti helyhez kötöttség

Különösen élénknek mutatkozik a belső és interregionális (sőt interkontinentális) vándormozgalom a 19. században, midőn a modern európai nemzetek és nemzetállamok is létrejönnek és megszilárdulnak. Ernest Gellner volt, aki szorosan összekötötte egymással a modern kori nemzetfejlődést és a piacgazdaságban, az osztálytársadalomban, valamint az alkotmányos-liberális államban tetet öltő modernitást. Ennek értelmében a modern nemzet konstrukciója a kulturális egyenmőségben gyökerezik, mely utóbbi többek közt a nacionalizmus által életre segített modern nemzet(állam) eredménye is egyúttal. „*A modernitás általános megjelenése a sokféle kis helyi szerveződés felbomlásától, valamint attól függ, hogy azokat mozgékony, névtelen, írásbeliségen nyugvó és identitást kölcsönző kultúrák váltják-e fel.*”¹⁰ A modern (nemzeti) társadalmak a szüntelen növekedés látzában égnek, és ez a hajtóerő a hagyományok szakadatlan megtagadására ösztökéli őket. Az ebből sarjadó példátlan dinamizmus logikus velejárója, hogy nagy tömegek kelnek útra, ami társadalmi mobilitásuknak is az egyik fő forrása és eredménye.

Gellner hatásos, bár gyakran és hevesen vitatott nacionalizmus- és nemzetelmélete¹¹ szorosan egybefűzi a modern (az ipari, a városi, a polgári) társadalom fogalmát a kulturális (a szimbolikus szférában lezajló) nemzeti homogenizálódással. Ennek kapcsán arra a sajátos időbeli egybeesésre figyelhetünk fel, ami

9 Kjell Söderberg: *Personal Characteristics and Selective Migration*. American Studies in Scandinavia, 9, 1–2 (1977) 127–155.

10 Ernest Gellner: *A nemzetek és a nacionalizmus*. Ford. Barabás András. Napvilág, Bp., 2009. 113.

11 Vö. Gyáni Gábor: *Nemzetelméletek és a történetírás*. In: Uő: *Nép nemzet, zsidó*. Kalligram, Pozsony, 2013. 90–94.

a gazdasági, társadalmi és politikai modernitás kívánalmi szerinti nemzeti homogenizálódás (uniformizálódás) és az intenzív belső és interkontinentális vándorlás között áll fenn a korabeli Európában. Kettőjük szoros belső összefüggése több, mint nyilvánvaló, tekintve, hogy a gyors ütemű urbanizáció, a féktelen iparosodás és a fokozott individualizáció heves és állandó migráció nélkül úgyszólván elképzelhetetlen. A vándorlás nélkülözhetetlen motorja, alapvető mechanizmusa a modernizáció folyamatának. Felettébb érdekes, hogy milyen tényleges vagy lehetséges hatást fejt ki ugyanakkor a migráció a nemzeti homogenizáció modernizációs folyamatára, amikor folytonos rendetlenséget, dezorganizáltságot, diverzitást (heterogenitást) teremt. Ez a kérdés rendszerint homályban marad azonban a migráció és a nemzetfejlődés külön vágányokon haladó tudományos diskurzusaiban.

Talán ezért is felejtődhetett el Franciaországban (is), hogy a modern kori francia nemzet népeességének nem csekély hányada bevándorlókból és/vagy azok leszármazottjaiból áll. Holott az első világháborút követően legalább annyi volt itt az új bevándorló, mint a korabeli Egyesült Államokban; és persze korábban is létezett Franciaországban bevándorlás.¹² Az egységes (a bevándorlóktól mentes) francia nemzet mítosza a képzelet szüleménye, amely nem a társadalmi valóság tapasztalatából, hanem a nemzetfelfogás francia konstrukciójából következik. A modern francia nemzettudat, amit gyakorta a „politikai nemzet” paradigmátikus fogalmaként határoznak meg, azzal járt együtt, hogy a bevándorló kategóriája nyom nélkül felszívódott a francia nemzeti közösség osztatlan fogalmában. A modern nemzetté átalakuló francia népen *belüli* osztályozás kérdése legfőképpen a munkamegosztás és a társadalmi egyenlőtlenségek rendje által előírt módon merülhetett fel ezáltal. A francia szociológiai és társadalomtudományos gondolkodás mondhatni a közelmúltig ezeket a fogalmi kereteket tekintette egyedül mérvadónak.¹³ Ami közvetlenül abból fakadt, hogy kizárólagos jelentőséget tulajdonítottak az „*intézményes nemzeti dimenzióknak mint gyakorlati kategóriának*”¹⁴; következésképpen szó sem lehetett többé különálló nemzetiségi kisebbségről, amely bevándorlással keletkezik. Ez a gyakorlati kategória pedig maga az állampolgársági jog, a neki megfelelő státusz, amely a 18. század végi forradalom óta könyörtelenül maga alá gyűrte ebben az országban minden más, hivatalosan elismert (jogi természetű) csoportidentitást.

Olyan történelmi körülmények között került előtérbe a nemzet belső (politikai, jogi és kulturális) integrációja, amikor korábban elképzelhetetlen méreteket öltött a vándorlás, melynek eredményeként megsokasodtak a dezintegráció lehetséges társadalmi forrásai. A modern kori tömeges vándormozgalom említett következményét a gyökértelenség metaforájával kezdték tudatosítani, ami olyan magyarázóelvként szolgált (és szolgál olykor ma is), amelynek nemegyszer narratíva-

12 Gérard Noiriel: *The French Melting Pot. Immigration, Citizenship, and National Identity*. Trans. Geoffroy de Laforcade. University of Minnesota Press, Minneapolis, 1996. 6.

13 Uo. 1–44.

14 Ld. Rogers Brubaker: *A nemzet mint intézményesült forma, gyakorlati kategória, esetleges esemény*. Ford. Sisák Gábor. In: Kántor Zoltán, szerk.: *Nacionalizmuselméletek (Szöveggyűjtemény)*. Rejtjel, Bp., 2004. 390.

képző funkciót tulajdonítanak. Az egész dolog háttérében az áll, hogy a modern nemzetállam egy szigorúan territoriális hatalmi képződményként valósult meg. Korábban sem volt egészen ismeretlen az egy adott területhez és a vele összefüggő hatalmi kötelékek bizonyos rendjéhez fűződő, érzelmileg átszínezett lojalitás érzése (és ideológiája), amit akár nemzettudatnak is nevezhetünk, bár a patriotizmus kifejezés illene rá inkább. A helyzet mégis az, hogy a nacionalista nemzettudat, vagyis a patriotizmus még nem ismeri (el) teljes mélységében az adott, uralmi értelemben kompakt területhez való *feltétlen* odatartozás sajátos emberi állapotát. Az utóbbinak egyszerre alapja az egyéni identitást bizonyító okmányokkal megerősített intézményi odatartozás (az állampolgárság),¹⁵ valamint a nemzeti érzület és tudatforma.¹⁶ A patriotizmus és a nacionalizmus közötti döntő különbséget, tárgyunk vonatkozásában is kifejező módon írja le Simone Weil: „Amit patriotizmusnak nevezünk, bár létezett már néha igen intenzív formában, de a tárgya nem volt földrajzilag körülírva. Ez az érzés a körülményektől függően más-más földterületre vonatkozott. [...] Korunkig [a szöveg az 1940-es évek elején keletkezett] a patriotizmus érzésének nem volt állandó, kikristályosodott tárgya. A *patriotizmus bizonytalan, változó tartalmú volt, vonzódások és veszélyhelyzetek bővítették és szűkítették tárgyát. Többféle lojalitást fejezett ki emberek, földesurak vagy királyok iránt, de városokhoz is kapcsolódott. Mindezek valami nagyon zavaros, ugyanakkor nagyon emberi érzésre utaltak. Gyakran a »köz«, a »közjó« szót használjuk, amikor a szülőföldünk iránt érzett kötelezettségről beszélünk, s ez a szó tetszés szerint jelenthet falut, várost, vidéket, Franciaországot, a kereszténységet, az emberiséget.*”¹⁷

Merőben más értelmet nyer a haza földrajzi, (állam)hatalmi és kulturális (nyelvi) entitásként, miután a nacionalizmus már elvégezte a maga dolgát, amit a nemzetállam társadalomszervező ténykedése teljesít ki végül. Az így előálló európai, majd világméretekben is elterjedő nemzeti, nemzetállami univerzumok „természetes” világából így vagy úgy kiszakadó (elvándorló) egyének (egyének tömegei) kerülnek a gyökértelenség állapotába, amikor maguk mögött hagyják a nemzet mindenoldalú kötelékeit. Olykor bizony a tudományos megismerés is minden további nélkül átveszi ezt a szóhasználatot, és ezzel reflektálatlanul magáévá teszi a nacionalista beszédmódot, amely az elvándorlással szemben rendszerint tartózkodó, sőt nemegyszer ellenséges álláspontot foglal el. Ami érthető is, hiszen a vándorlás nem éppen a „képzelt közösség” (*imagined communities*) létrejöttét és megerősítését szolgálja; miközben bomlasztja (mert apasztja) az elhagyott nemzeti közösséget, aközben káoszba taszítja, legalábbis összezavarja az egységesülésre törekvő befogadó nemzeti társadalmat.

A helyzet paradox voltát jól mutatja, hogy miután a nemzet – „elképzelt közösségként” – a belefoglalás és a kirekesztés egyidejű alkalmazásával valósul meg, az el- és bevándorlók kemény próba elé állítják a belefoglalás és a kirekesz-

15 Gérard Noiriel: *i. m.* 45–90.

16 Anthony D. Smith: *National Identity*. Penguin, London, 1991. 71–99.; Richard Handler: *Is „Identity” a Useful Cross-Cultural Concept?* In: John R. Gillis, ed.: *Commemorations. The Politics of National Identity*. Princeton University Press, Princeton, N.J. 1994. 27–40.

17 Simone Weil: *Begyökerezettség. Előhang az emberi lényvel szembeni kötelességek nyilatkozatához*. Gondolat, Bp., 2012, 112., 113.

tés nemzeti ágenseit, magát a liberális nemzetállamot. E tekintetben semmilyen érdemleges különbség sem áll fenn az ún. államnemzeti és az ún. kultúrnemzeti, újabb fogalmi megközelítésben: a polgári (civic) és az etnonacionalista nemzet-építési stratégiák között. Mindkettő egyaránt él a belefoglalás és a kirekesztés eszközével, ha nem is pont egyazon ismérvek szerint gyakorolja az integrálást.¹⁸ Nem állítható tehát, hogy a francia, vagyis az államnemzetiként számon tartott civic jellegű nacionalizmus és nemzetépítés feltétlenül demokratikusabb (liberálisabb, toleránsabb) nemzeti belefoglalást (integrálást) valósított meg az állítólag a leszármazás és/vagy a kulturális-etnikai elvet favorizáló közép- és kelet-európai népek (államaik) eljárásaival szemben.¹⁹ Visszatérve a francia példához, vajon mitől demokratikusabb, humánusabb, toleránsabb az a nemzeti belefoglalás, amely szigorúan az állampolgárság megszerzéséhez köti a nemzethez való tartozást, és ezzel egyszerre kiiktatja, sőt egyenesen tagadja is az eredeti etnikai (kulturális, leszármazási) kötöttségek legitimitását? Akként viszi tehát keresztül az ott meghonosodott gyakorlat a nemzeti integrációt, hogy kirekeszti a folyamatból az egyes adottságként ható identitásokat. Mi sem bizonyítja jobban a francia nemzettudat ezen belső ambivalenciáját, mint Ernest Renan közismert megfogalmazása. Renan egyidejűleg hangsúlyozta a politikai közösségi akarat kivételes fontosságát, az intézményes franciaság nemzeti dimenzióját és a közös nemzeti emlékezet, a francia etnikai öntudat melletti egyértelmű kiállást.²⁰

A migránsoknak maguknak is szüntelenül dönteniük kell elhagyott nemzeti közösségükhöz (és annak államához), valamint az új hazájuk népéhez (és államához) fűződő viszonyukról. A dilemmájuk így summázható: (1) ha állampolgárként, tehát politikai minőségben betagozódnak a (modern) nemzeti közösségbe, akkor meg kell, hogy fizessék ennek árát, és ez pedig akkulturációt (kultúravesztést) von maga után, ami egyenértékű eredeti etnikai identitásuk feladásával, és egy másikkal való felváltásával. A nyereség abban mutatkozik, hogy észrevehetően megemelkedik ily módon a modern társadalmi szerveződés körülményei közt számukra elérhető társadalmi mobilitás esélye. (2) Ha viszont nem kívánnak vagy nem képesek integrálódni (asszimilálódni), akkor a lehetségesnél rosszabb eséllyel pályázhatnak a társadalmi érvényesülésre. Igaz, identitáskrizisen sem esnek át ez esetben, mert nem vagy alig kényszerülnek arra, hogy akkulturálódjanak, és ezzel elkerülik a kényszerű identitásváltást.

A beolvadás és a kívülmaradás szempontjából múlhatatlanul nagy súlya van tehát a vándorlás során meghozott egyéni döntéseknek, amelyek könnyíthetik, ha automatikusan nem eredményezik is, a nemzeti asszimiláció folyamatába való közvetlen bekapcsolódást; de éppúgy gátolhatják is ennek a folyamatnak a betel-

18 Rogers Brubaker: „Civic” and „Ethnic” Nationalism. In: Uő: *Ethnicity Without Groups*. Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2004. 140–143.

19 A kétfajta nacionalizmus ily értelmű szembeállítását legszélsőségesebben Haus Kohn hirdeti: Hans Kohn: *Nationalism: Its Meaning and History*. Robert E. Krieger Publishing Company, Malabar, Fl., 1982. 30., 51–52.; John Plamenatz: *A nacionalizmus két típusa*. In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes, szerk.: *Eszmé a politikában: a nacionalizmus*. Tanulmány Kiadó, Pécs, 1995. 55–56., 64.

20 Ernest Renan: *Mi a nemzet?* In: Bretter Zoltán – Deák Ágnes, szerk.: *i. m.* 171–187. Renan értelmezéséhez vő. Gyáni Gábor: *i. m.* 84–85.

jesülését. Ha az illető ellenáll a vándorlásra készítő (külső) erőknek, akkor elkerülheti a nemzeti belefoglalás általa ellenzett megtörténtét. Akadnak ugyanakkor olyan helyzetek is, amikor épp a vándorlás útján mentesülhet az illető a nemzeti belefoglalás terhe alól, s eközben mégiscsak módja nyílik a társadalmi (mobilitással megoldott) érvényesülésre. Ezt az opciót a Közép- és Kelet-Európából az észak-amerikai földrészre, főként az Egyesült Államokba való tömeges kiáramlás jelentette a 19. század végén és a 20. század első másfél évtizedében. Ennek során a kivándorlók ténylegesen nem disszimilálódtak saját etnikai (nemzeti) csoportjuktól, hogy ekként tegyék teljessé az esetleges politikai (állampolgári) befogadásuk által előkészített integrációt választott új hazájukban. Kezdetben legalábbis többnyire még nem szakadtak ki eredeti etnikai (nyelvi, kulturális) közösségükből, ennek ellenére képesek voltak előre vagy feljebb lépni a társadalmi ranglétrán; az óhazában elérhetőnél összehasonlíthatatlanul kedvezőbb kereseti és jövedelmi viszonyok közé jutottak ugyanis választott új hazájukban.

Mínderre a magyarországi szlovákok szolgálnak talán a legjobb példával. Ők, akik tömegesen áramlottak Budapestre (is), ami elmagyarosodásuk előtt egyengette az utat²¹, nagy számban távoztak egyúttal Amerikába is. Az utóbbi esetben nem kényszerültek gyors ütemű akkulturációra ahhoz, hogy társadalmilag mobilak lehessenek. Azzal, hogy az elhagyott országban elérhetőnél számottevőbb (bér)jövedelemhez jutottak a kinti munkavállalással, és egyúttal az otthoninál humánusabb életviszonyok közé is kerültek ottani életükben, olyan „nemzeti” belefoglalásként került sor amerikai integrációjukra, amely nem feltétlenül követelt azonnali és szükségszerű akkulturációt. Más kérdés, hogy amennyiben tartósan kint ragadtak, előbb vagy utóbb, leginkább a leszármazottjaik életében elkerülhetetlenné vált számukra is a disszimiláció, az amerikanizálódás „választása”. Nem lehet, nem szabad azonban a migránsok akkor és ott meghozott döntéseit a később realizálódó nem szándékolt következmények fényében megítélni. Fontosabbak ez alkalommal a rövid távú következmények, amelyek a viselkedés akkori tényleges mozgatórugóira vetnek fényt. E tekintetben pedig konstatálhatjuk, hogy az Amerikába távozó szlovákok nemhogy disszimilálódtak volna eredeti etnikai közösségükhöz képest új hazájukban, hanem egyre jobban hatalmukba kerítette őket az éledező szlovák nacionalizmus, ami korábban különösképpen nem is hatott rájuk.²² Nem túlzás kijelenteni, hogy az amerikai szlovákok, mintegy a tengerentúli kivándorlás hatására váltak a magyarországi szlovák *nemzeti* öntudatosodás legfőbb élesztőivé.²³ Ami abból eredt, hogy amerikai környezetben a bevándorló közösségek nem (a magyar) anyanemzethez, hanem sokkal

21 Katus László: *Szlovák politikai és társadalmi élet Budapesten a dualizmus korában*. In: Gyáni Gábor – Pajkossy Gábor, szerk.: *A pesti polgár. Tanulmányok Vörös Károly emlékére*. Csokonai, Debrecen, 1999. 137–151.

22 Ez a nemzeti közömbösség újabban vizsgálni kezdett történeti kérdését veti fel. Vö. *Austrian History Yearbook*, XLIII. 2012. 21–188.

23 Ladislav Tajtak: *Slovak Emigration: its Causes and Consequences*. In: Juliannas Puskás, ed.: *Migration from East-Central and Southeastern Europe 1880–1940*. Akadémiai, Bp., 1990. 86–878.

inkább önmagukhoz igazodtak, és ezzel határozott nacionalista etnikai-nemzeti azonosságtudatra tettek szert.²⁴

Mindez azzal is szorosan összefügg, hogy az amerikai bevándorlók (zöme) sohasem tekintette végérvényesnek kinti tartózkodását; addig kívánt csupán ott maradni, amíg nem szedi meg magát annyira, hogy érdemes legyen hazajönnie az anyagi gyarapodás látható hozadékával.²⁵ A probléma további fontos eleme, hogy az amerikai ágensek (a federatív állam, a munkáltatók, a közvélemény) sem erőltették ekkoriban az asszimilációt (a nyelvi-kulturális hasonulást), de még az állampolgárság megadását sem (mint történt Franciaországban). Ahogy a kelet- és délkelet-európai bevándorolt munkások kapcsán az amerikai historikus megjegyzi: „Az etnikai közösségeknek a szülőháza nemzeti törekvései iránti rokonszenvével szemben a kapitalista Amerika igen megértőnek bizonyult.”²⁶ Ennek eredményeként: (1) „1920-ban az USA 14 millió külföldi születésű lakójának kevesebb mint fele (46%-a) vált állampolgárrá, s azoknak a többsége, akik elnyerték az állampolgárságot, olyan német, brit, ír és zsidó férfiak és nők voltak, akik még az előző [a 19.] század folyamán vándoroltak be az USA-ba.”²⁷ (2) Hosszú időn át fenn tudott maradni a bevándorlók „plebejus nacionalizmusa”, ami végig erőteljes befolyással volt az emigráns közösségekre, de még az amerikai munkásmozgalomra is.²⁸ A helyzet e tekintetben az első világháború kiélezett, a bevándorlók egymásnak feszülő nacionalizmusának az időszakában sem változott meg érdemben.

A szintén felettébb mozgékony magyarországi zsidók, akik a szlovákoktól eltérően többnyire a belső, a város-falu vándorlásból vették ki akkoriban a részüket, a könnyen és hamar asszimilálódó, a nemzeti belefoglalásra erősen fogékony „idegenek” esetét példázzák. Tőlük eltérően a magyarországi románok és rutének, a rájuk jellemző feltűnő immobilitás révén, sikerrel szegültek szembe az etnikai adaptációt követelő asszimilációval.²⁹ Ennek együttes és végső eredményeként, amint a magyar történetírás már régebben is konstatálta, „az asszimiláció a nemzetiségi területeket lényegesen nem érintette, a vonalak észrevehetően nem mozdultak el”.³⁰ Ami mellett szóló bizonyíték, hogy a korabeli nemzetiségpolitika hatékonyságát a helyi etnikai közösségek kulturális ellenálló képessége erős korlátok közé szorította. Ez éppúgy kiválthatott – beolvadást gátló ellenerőként – tengerentúli kivándorlást, mint ahogy alkalomadtán a fizikai mozdulatlanág is ennek malmára hajtotta a vizet.

24 Elena Mannová – Roman Holec: *On the Road to Modernization 1848–1918*. In: Elena Mannová, ed.: *A Concise History of Slovakia*. Historicky ústav SAV, Bratislava, 2000. 191.

25 Ennek megannyi, referenciálisan hiteles tanújével szolgál az amerikai magyar kivándorlás egyik legismertebb fikcionális ábrázolása. Oravecz Imre: *Kaliforniai fűj*. Jelenkor, Pécs, 2013.

26 David Montgomery: *Nacionalizmus, amerikai patriotizmus és osztálytudat a bevándorolt munkások között az Egyesült Államokban az első világháború időszakában*. Történelmi Szemle, 1983/2. 262.

27 Uo. 255.

28 Uo. 271.

29 Karády Viktor: *Egyenlőtlen elmagyarosodás, avagy hogyan vált Magyarország magyar nyelvű országgá?* In: Karády Viktor: *Zsidóság, polgárosodás, asszimiláció. Tanulmányok*. Cserépfalvi, Budapest, 1997. 151–196.

30 Szabó István: *A magyarság életrajza*. Akadémiai, Budapest, 1990. 243. Első kiadás: 1941.

Többről (és másról is) van tehát szó a vándorlás esetében, mint egy tisztán munkaerő-piaci allokációs jelenségről, ahogy a történészek a kérdést gyakran felvetik. S nem is csak szűken vett település- és népesedéstörténeti fejleményként mutatkozik meg a vándorlás nagy jelentősége, ahogy a társadalomtörténet-írás időnként sugallja. Éppily nagy hatása van a vándorlásnak (a tengerentúli kivándorlást is beleértve) a nemzeti és társadalmi integráció múltbeli alakulására is. Úgy tekinthetjük magát az elvándorlást, mint a nemzeti asszimiláció mellett naponta meghozott (többnyire öntudatlan) egyéni döntések látens megnyilatkozását. Mely döntést nem befolyásolja különösképpen, hogy ténylegesen is bekövetkezik-e és mikor realizálódik a „nemzeti asszimiláció”.

Ha a feltevésünk helyes, akkor a paradoxonként említett helyzet nem is tűnik oly ellentmondásosnak. Ahogy már korábban is említettük, az idő tájt vált tömegessé az európai népesség fizikai mozgása, amikor a nemzetállami integráció folyamata is éppen hogy megindult, majd a tetőfokára hágott. A vándorlási hajlam megerősödése egyfajta válasz volt a nemzeti asszimiláció mind erőteljesebb követelményére, amely éppúgy lehetett igenlő, mint nemleges az érintettek részéről. Mindez ráadásul független attól, hogy az egyént milyen tényleges indítékok (pl. a magasabb kereset, az éhezés előli menekülés vagy a személyes szabadság vágya) készíti inkább vándorlásra.

Furcsa módon ott kecsegtetett legtöbb sikerrel a nemzeti egyöntetűsítés, a kulturális homogenizáció, ahol az etnikai kevertség, a szociális sokféleség a legnagyobb volt, tehát a nagyvárosokban. A városok asszimilációs kohójában haladt leginkább előre az asszimilációnak megfelelő integráció folyamata. A migráció ilyenformán a kulturális elerőtlenedés (a disszimiláció) kitüntetett közege és döntő motorja is egyúttal, ami a gyors ütemű urbanizáció folyamatában fejt ki hatását. Ha a migrációt mint *par excellence* kulturális jelenséget tekintjük, akkor kijelenthető, hogy a vándorlásba bekapcsolódó emberek nap mint nap olyan stratégiai döntéseket hoznak, melyek tulajdonképpeni tétje a társadalmi integráció léte (és milyensége). A látszólag csupán gazdasági motivációból fakadó elhatározás (menni vagy maradni) távolabbi következményei, ha az indítékok talán nem is, közvetlenül a nemzeti homogenitás végső sikerét és minőségét érintik.

A kulturális jelenségként szemlélt migráció nem függetleníthető ugyanakkor a tágabb történelmi kontextustól sem. A 19. században végbemenő, a nemzetépítést kísérő (konstituáló) integrációs törekvések keretei között válik a kérdés elsőrendű fontosságúvá. A vándorlásnak tulajdonított kulturális jelentést azonban nem manifeszt, hanem valamely látens funkció betöltésére alkalmas mivoltában állapítjuk meg. Robert K. Merton éles különbséget tett a két fogalom között, amikor rámutatott, hogy a szociológiai (a társadalomtudományi) gondolkodásban gyakran összekeverik egymással a társadalmi magatartás tudatos *motivumait* és e magatartás objektív *következményeit*. S ezzel végzetesen egybemossák a motívumot a funkcióval. Az ebből fakadó félreértések elkerülése végett Merton javasolja a manifeszt és a látens funkciók közötti különbségtételt: „*az előbbivel olyan, meghatározott egységet (személyt, csoportot, társadalmi vagy kulturális rendszert) érintő objektív következményekre utalunk, melyek elősegítik ennek az egységnek a rendeződését vagy*

*alkalmazkodását, és szándékosan ezért idézték elő őket; a második kifejezés az ugyanilyen jellegű nem szándékolt és nem felismert következményekre utal.*³¹

A nem kifejezetten az európai nemzetfejlődésre emlékeztető Észak-Amerikában (Kanadában, Egyesült Államokban) a 19–20. századi bevándorlás többnyire nem töltött be – sem nyílt, sem latens formában – efféle kulturális funkciót. Ebben rejlik az olvasztótégely, valamint a kulturális pluralizmus terminussal illetni szokott asszimilációs modellek tényleges jelentése. Az a fajta társadalmi és nemzeti integráció, amely az olvasztótégely metaforája szerinti értelemben zajlik, nem az egyoldalúan, felülről előírt (kikényszerített) módon kívánt beolvadás (az ennek megfelelő belefoglalás) diktátumát követi, hanem a sokféleségből összeadódó, az egymással való keveredéssel létrejövő új nemzeti entitást fogadja el leginkább érvényesnek. A kulturális pluralizmus modellje pedig arra utal, hogy az akkulturáció sem komoly követelmény többé a bevándorlók számára. Mindez külön-külön is tág teret enged az etnikai enklávék kialakulásának, fennmaradásának és a rájuk (is) épülő, strukturálisan különálló résztársadalmak tartós egymásmellettségének. Ezért sem egészen helytálló asszimilációt emlegetni az adott esetben: a nemzet(állami) adaptáció kívánalma itt nem a belefoglalás és a kirekesztés – európai nemzetfejlődésben megszokott – szabályai szerint történik.³² Ez okból beszélnek a bevándorlás amerikai kutatói sokkal inkább incorporationról, ahelyett hogy az asszimiláció (vagy az integráció) kifejezést használnák a bevándorlás hosszabb távú társadalmi következményeinek ecsetelésére.³³ S nem járunk messze az igazságtól, ha feltételezzük, hogy hasonló jelenségek fordulnak elő a második világháborút követően Európába irányuló nagyarányú bevándorlás nem szándékolt társadalmi következményeként is. Gondoljunk csak a németországi törökökre, az angliai hindu és iszlám (indiai, pakisztán) bevándorlókra, vagy a franciaországi arab migráns enklávékra. Hazánkban a kínai bevándorlók identitáskonstrukciói és nyilvánvaló elkülönültsége mutat ez irányba.³⁴

A vándorlás, midőn a faluból (a tanyáról) a városba özönlés formájában nyilvánul meg, rendetlenséget, sokféleséget és káoszt teremt ott, ahová irányul. Az urbanizációként elkönyvelt folyamat integráns alkotóeleme a modern nemzetállammá szerveződés folyamatának, miközben a modernitás példaszerű esetének is számít. Legyen szó kivándorlásról vagy belső vándormozgalomról, a népesség fokozott fizikai mozgása, az urbanizáció ezen mindenkori fő impulzusa, közvetlenül veszélybe látszik sodorni a természetesnek ható, hosszú időn át ekként tudatosított emberi élet alapvető értékeit. Nem más ok miatt, mint azért, mert destabilizálja a fizikai állandósághoz (a tartós letelepültséghez, az egyhelyben maradáshoz) kötött emberi életet; mely utóbbi ideálként a modernitás korában

31 Robert K. Merton: *Társadalomelmélet és társadalmi struktúra*. Gondolat, Bp., 1980. 223.

32 Vö. Milton M. Gordon: *Assimilation in American Life. The Role of Race, Religion, and National Origins*. Oxford University Press, New York, 1964.

33 Silvia Pedrazza-Baily: *Immigration Research: A Conceptual Map*. Social Science History, 14, 1 (1990)

34 Nyíri Pál: *Kivándorolmi hazafias? Peking szerepe a kínai diaszpóra identitásépítésében*. In: Sík Endre – Tóth Judit, szerk.: *Diskurzusok a vándorlásról*. MTA PTI, Bp., 2000. 82–91.

sem hal ki egészen a közgondolkodásból.³⁵ Figyelemre méltó továbbá, hogy a fizikai mozgás *felgyorsulása*, kivált az, amit a vasút 19. század eleji (középi) megjelenése hoz magával, szintén drámai, sőt traumatikus hatással jár a tér és az idő múltból örökölt fogalmát, a tér és az idő emberi percepcióját illetően.³⁶

A szüntelen és tömeges vándorlásnak a modernitás kontextusában jelentkező ambivalens korabeli fogadtatása pedig főként abból származik, hogy a politikai hatalom nemzetállami térbeli lehatároltsága számít ettől fogva a közösségi identitás döntő kritériumának. Ezért is válhat a jellemzően a faunához kötött metaforákban kifejezett nemzeti identitás eszméje általános érvényűvé, hogy mindenki-re nézve érvényes módon szabja meg a hovatartozás „természetes” kötelmét: azt, ami a haza megszentelt földjéhez köti az embert, oda, ahol megszületett, ahol élt (és él), és ahol bevégzi az életét.

S mi a helyzet azzal a nem elhanyagolható sokasággal, amely helyben maradás helyett – a jobb élet reményében – a kivándorlást választja, vagy azokkal, akik nem (ebbe) a hazába születtek, ahol idővel mégis új otthonot találtak maguknak? S mi a helyzet továbbá a városi bevándorlókkal (nálunk elsősorban a Budapestre érkezőkkel), akik (csupán) az egyes településtípusok között változtatják fizikai helyüket? Az autentikus nemzeti létről szóló nyilvános diskurzusban az érintett személyek helyének (identitásának) a kifejezésére a gyökér metafora sűrű használata szolgál. A gyökér, a begyökerezettség, vagy annak hiánya hivatott kifejezni azon átható meggyőződést, miszerint azok, akik elhagyják nemzetileg kötött tartózkodási helyüket, automatikusan elvesztik a gyökereiket, identitásuk tényleges alapját és hordozóját. Ez úgy is bekövetkezhet persze, hogy az illető eredetileg nem (ebben) a nemzeti földben gyökerezett, mivel kintről (idegen földről) érkezett ide, és ez okból etnikai vagy felekezeti alapon nemzetietlen, mert személyében egész élete során a gyökértelenek világát képviseli. Nem mentesül a gyökértelenség vádjá alól a nagyvárosi bevándorló sem; az ő imaginárius helyét a haza *természetes* társadalmi rendjében szintén a gyökértelenség fogalma hivatott kijelölni. Budapesttel összefüggésben a 19. század végi, 20. század eleji nyilvános diskurzusban ez úgy fogalmazódott meg, hogy a nagyváros fogalma a zsidós (az elzsidósodott) társadalom dehonesztáló képzetével kapcsolódott szorosan össze, ami már eleve a gyökértelenség érzetét kelti a kortársakban.³⁷

Összegzés

A modern kor elválaszthatatlan velejárója roppant nagy embertömegek szüntelen fizikai helyváltogatása, ami a modernitástól elszakíthatatlan megnyilvánulás

35 A nagyváros-ellenesség a tudományos gondolkodástól sem mindig idegen. Andrew Lees: *Cities Perceived: Urban Society in European and American Thought, 1820–1940*. Columbia University Press, New York, 1985; rövid részlet magyarul a könyvből: Andrew Lees: *A nagyvárosi környezet német és amerikai elemzései és értékelései*. Budapesti Negyed, 6–7., 1994 Tél, 1995 Tavasz, 103–138.

36 Wolfgang Schivelbusch: *A vasúti utazás története. A tér és az idő iparosodása a 19. században*. Napvilág, Bp., 2008. 41–52.

37 Minderről bővebben: Gyáni Gábor: *A tér nemzetiesítése: elsajátítás és kisajátítás*. In: Uő: *Az elveszített múlt. A tapasztalat mint emlékezet és történelem*. Nyitott Könyvműhely, Bp., 2010, 258–265.

is egyúttal. A nemzetállam-építés kontextusában néminemű diszfunkcionalitás társul azonban a vándorlás fogalmához. Hiszen a fizikai helyváltoztatás a nemzeti (nemzetállami) keretek között folyó társadalmi, jogi és kulturális integráció megbontására és lazítására irányul, és ezzel rombolja a nemzeti homogenizáció kívánatos menetét. A társadalmi imagináció a vándorlás ez utóbbi szembetűnő vonását különösen láthatóvá teszi, hogy így és ezzel adjon tápot az ideológiai képzetalkotás számára. A gyökér (a gyökértelenség) metaforájának széles körben való elterjedése és nyilvánvaló elfogadottsága a nacionalista diskurzusoknak köszönhető, amely tudományos elméletként sem marad azonban mindig észrevétlen.³⁸ A fokozott fizikai és társadalmi mobilitás egyszerre feltétele és következménye a modern társadalmi létezésnek, amely azonban időnként keresztezi a nacionalista eszmények szerint kívánatos helyben maradás elvét és követelményét. Ez sokakból a vándorlás szokásának gyakori és éles bírálatát váltja ki, mivel szerintük az épphogy az idegenség, az alteritás táptalaja. Ebben a szellemi tényben határozhatjuk meg tehát a migrációnak mint kulturális entitásnak a történelmi sajátosságát.

38 Néhány, ám annál hangsúlyosabb példa: Oscar Handlin, *The Uprooted. The Epic Story of the Great Migrations that Made American People*. Little Brown and Co., Boston, 1951; Gérard Noiriel: *i. m.* 91–143.

Mayer János

„Ennek az idegen földnek kell a hazánknak lennie...”

Az elűzött észak-bácskai németek beilleszkedési problémái Nyugat-Németországban

A magyarországi németek a második világháborút követő, a kollektív bűnösség jegyében történt elűzetésének (a régebbi szakirodalomban: kitelepítésének¹) ma már rendkívül bőséges szakirodalma van. A sokáig tabuként kezelt téma számos összefüggését feldolgozták németországi és hazai kutatók is; az elűzetések nemzetközi, országos, regionális és helyi eseményeit számos önálló monográfia, tanulmány, disszertáció és szakdolgozat bemutatta.² A Magyarországot a front közeledtével önként vagy szervezett kitelepítés révén kényszerűen elhagyó magyarországi németek további sorsa jóval kevésbé ismert, és a hazai szakirodalom is csak kevesebb érdeklődést mutatott iránta. Ennek több oka is van: egyrészt a németországi integráció emberi, lelki oldalát levéltári források alapján csak hézagosan lehet érzékelni (és érzékeltetni), másrészt mire az 1990-es évek közepétől a hazai történészek erre irányuló kutatásai megindulhattak, az élménygeneráció jelentős része már nem volt az élők sorában. A (nyugat)német történeti, szociológiai és

1 A szóhasználat problematikájáról lásd: Zielbauer György 1987: *A hazai németek kitelepítéséről az Unser Hauskalender 1949–1986 közötti számaiban megjelent cikkek alapján*. In: *300 éves együttélés. A magyarországi németek történetéből. II.* Tankönyvkiadó, Bp., illetve Mayer János 1996: *Fogalmi zavarok, buktatók és tévhitek. Fejtegetések az elűzött magyarországi németek németországi beilleszkedéséhez*. Kutatási Füzetek, Pécs 1996/3.

2 A teljesség igénye nélkül Beer, Mathias 2002: *Umsiedlung, Flucht und Vertreibung der Deutschen als internationales Problem*. Zur Geschichte eines europäischen Irrwegs. Stuttgart. Bohmann, Alfred 1969–1975: *Menschen und Grenzen*. Bevölkerung und Nationalitäten in Südosteuropa I–III. Köln. Benz, Wolfgang 2006: *Ausgrenzung, Vertreibung, Völkermord*. Genozid im 20. Jahrhundert. München. Eberl, Immo (Hg.) 1993: *Flucht, Vertreibung, Eingliederung*. Baden-Württemberg als neue Heimat. Sigmaringen. Fehér István 1988: *A magyarországi németek kitelepítése. 1945–1950*. Budapest. Kertész István 1953: *The Expulsion of the Germans of Hungary*. A Study in Postwar Diplomacy. Notre Dame, Indiana. Kozma Ferenc 1993: *Keserves utak. Interjúk kitelepített németekkel*. Budapest. Seewann, Gerhard (Hg.) 1997: *Migrationen und ihre Auswirkungen*. Das Beispiel Ungarn 1918–1995. München. Tilkovszky Loránt 1989: *Hét évtized a magyarországi németek történetéből*. Budapest. Tóth Ágnes 1993: *Telepítések Magyarországon 1945–48*. Budapest. Gonda Gábor 2014: *Kitaszítva*. Kényszermigráció, nemzetiségpolitika és földreform a német által lakott dél- és nyugat-dunántúli településeken 1944–1948. Pécs. Krisch András 2006: *A soproni németek kitelepítése*. Az elűzetés négy hete. Soproni Szemle 2006/2. 116–132. stb.

néprajzi szakirodalomban ugyan nagy hagyománya van az integrációkutatásnak, ám ezek a német elűzöttek összességét vizsgálták elsősorban, az egymáshoz képest eltérő sajátosságokat mutató különféle menekültcsoportokat csak igen ritkán. Ráadásul a Nyugat-Németországot a második világháború után sújtó mintegy tizenkét milliós menekültáradatnak a magyarországi németek csoportja olyan kis részét képezte, hogy a német kutatók többsége komoly figyelmet nem fordított rájuk. Ezen túl a népcsoport társadalmi összetételéből adódóan (döntő részben agrárnépességről van szó) nem is volt képes megjeleníteni önmagát tömeges erőként, így sorsuk a többi menekültcsoportéhoz képest kevés nyilvánosságot kapott.

E mostani dolgozat alapjául döntő részben a szerző 1996–1998 között folytatott önálló levéltári kutatásai, az elűzött *észak-bácskai* németekkel általa készített életútinterjúk, valamint a németországi és magyar szakirodalom eredményei szolgáltak. A szerző szerencséjére szolgált, hogy az 1990-es évek végén még szép számmal találkozhatott olyan idős, Magyarországon született emberekkel, akik életük és németországi beilleszkedésük történetét örömmel mesézték vele.

Néhány tisztázandó alapfogalom:

Elűzötteken azt értjük, amit a Nyugat-Németországban az 1953-ban elfogadott szövetségi elűzött-törvény meghatározott: „elűzötteknek (*Vertriebene*) minősül az a német állampolgárságú vagy nemzetiségű személy, akinek lakhelye a korábban német közigazgatás alatt álló vagy a Német Birodalom határain 1937. december 31. után kívül eső területeken volt, és azt a második világháború eseményeivel összefüggésben nemzetiségi hovatartozása miatt elűzés, kiutasítás (kitelepítés M.J.) vagy menekülés révén elhagyni kényszerült”.³ A német és magyar terminológia ennek szinonimájaként időnként a menekült (*Flüchtling*) kifejezést is alkalmazta. (E dolgozatban mindkét formulát használjuk anélkül, hogy eltérő jelentést társítanánk hozzá.)

Észak-Bácska alatt a történelmi Bács-Bodrog vármegye 1920 után Magyarországon maradt részét értjük, így jelen keretek között nem foglalkozunk sem a jugoszláviai Bácskából, sem pedig az 1949 után Bács-Kiskun megyéhez került további sváb falvakból (*Hajós, Nemesnádudvar, Császártöltés, Harta*) elszármazott németek integrációjával sem. A bácskai német szállásterület nagyobb és gazdaságilag jelentősebb része Jugoszlávia része lett. 1920 után Magyarországon összesen 1685 km²-nyi, egykori bácskai terület („*Felső-Bácska*”) maradt. E régióban hét német többségű község (*Bácsalmás, Vaskút, Gara, Kunbaja, Katymár, Csátalja* és *Csávoly*) maradt. Közülük Csátalja (Tschatali) számított homogén német településnek, a többiben jelentősebb számú magyar, illetve délszláv etnikum is élt. A felsorolt községeken kívül *Bácsbokodon, Bácsborsódon, Csikérián, Felsőszentivánon* és *Rémen* élt még viszonylag nagyobb számú német család, de itt relatív kisebbségben, így itt az asszimiláció már a két háború közötti időszakban is előrehaladott állapotban volt. Ezen túl természetesen a megye új központjában, Baján is éltek németek, akik jórészt a környező falvakból vándoroltak be a városba.⁴ Számuk 1930-ban 1766 fő volt.⁵ A két háború közötti időszakban a magyarországi Bácskában élő német etnikum nagysága kb. 30 000 fő körül lehetett (1930: 29 846), de a természetes asszimiláció, valamint a rendkívül zárt közösségek miatt már akkor is folyamatosan csökkenő tendenciát mutatott. A hivatalos népszámlálás adatai mellett érdemes azonban idézni a

3 Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge (Bundesvertriebenengesetz, a továbbiakban BVFG) § 1.

4 Flach, Paul 1953: *Goldene Batschka*. Ein Heimatbuch der Deutschen aus der Batschka. München. 171–174.

5 Bohmann, Alfred 1969–1975. 46.

német népcsoport saját felmérését is, mely szerint a felső-bácskai németek száma 1930-ban 47 646 fő volt.⁶ (A Volksbund azokat az „asszimilánsokat” is németnek tekintette, akik a népszámlálásokon „sváb” származásuk ellenére következetesen magyarnak vallották magukat.) A kitelepítés szempontjából sorsdöntőnek bizonyuló 1941-es népszámlálás adatai szerint a régióban 22 400 fő vallotta magát német néphez tartozónak és 29 500 német anyanyelvűnek.⁷ A hazájukat német nemzetiségi hovatartozás miatt elhagyni kényszerülők (elűzöttek) pontos száma vitatott, és a levéltári források alapján pontosan nem határozható meg.⁸ Egész Magyarország viszonylatában a szakirodalom 220–230 ezer fős veszteséggel számol a német nemzetiség esetében. Bács-Bodrog vármegyéből – a rendkívül ellentmondásos levéltári adatokat és több kutató számításait is elemezve – számításaink szerint mintegy 15-16 ezer ember (tehát az itt élő németiség közel fele) sorolható az elűzöttek közé.⁹ Tóth Ágnes alapvetőnek számító munkája szerint az 1940-es évtized végére a német nemzetiség aránya Bács-Bodrog megyében 27 százalékról 11 százalékra csökkent.¹⁰

A *beilleszkedés* (*integráció, betagozódás*) fogalmának meghatározásáról az elmúlt fél évszázadban könyvtárnyi szakirodalom született, ám sem annak egyértelmű értelmezésében, sem szintjének mérhetőségében nincs konszenzus a kérdést számos aspektusból vizsgáló kutatók között. E helyütt nincs mód a kérdés vitairódmának akár csak vázlatos ismertetésére sem, így csak arra térünk ki, hogy a magunk vizsgálataiban során mely szempontokat vettük figyelembe.

Köznapi értelemben *beilleszkedés* az, hogy az „...*(ember vagy közösség) valamely új környezetben, más társak között úgy helyezkedik el, olyan magatartást tanúsít, hogy felfogása és viselkedése összhangban van azokéval*”.¹¹ Az *integráció* eredetileg matematikai fogalom, és olyan folyamatot jelöl, melyben részek egy egészet képeznek, amely minőségileg különbözik a részek összegétől. Ha az egész már létezik, akkor új részek felvételét jelenti oly módon, hogy azok ezután a régi részektől nem különböznek jobban, mint egymástól.¹² Németországban közvetlenül a második világháború után a *beilleszkedés* (*Eingliederung*) szó mindenekelőtt az országba került elűzöttek jogi és társadalmi egyenjogúságának

6 Bohmann, Alfred 1969–1975 47.

7 Bohmann, Alfred 1969–1975 49.

8 A szervezett kitelepítésekről ugyan az egyes településeken készültek listák az érintett személyekről, ezek azonban nagyon sok pontatlanságot tartalmaznak, és nem is mindegyik ismert vonatzállítmány adatai lelhetőek fel. Csak becslhető azoknak a száma, akik lakhelyüket a szovjet front közeledtére önként (vagy a Volksbund felszólítására) hagyták el, de már nem térhettek vissza oda, vagy hadifogságukat követően kerültek „Németország” valamelyik régiójába.

9 Mayer, János 2001: *„Most menekültnek hívnak...”* Az elűzött észak-bácskai németek integrációja Nyugat-Németországban. PhD-disszertáció. Pécsi Tudományegyetem, Pécs. 43–48. Lásd még: Korom Mihály 1996: *Az elhurcolás és a szülőföldről való elűzés néhány kérdése*. In: Zielbauer György 1996: *A magyarországi németek elhurcolása és elűzése*. Válogatott szemelvények a korabeli magyar sajtóból 1944–48. Országos Német Önkormányzat, Budapest. 13–21., Tóth Ágnes 1993, Kőhegyi Mihály – Tóth Ágnes 1992: *Bevölkerungsbewegung in Katymár 1945–48*. Suevia Pannonica. Archiv der Deutschen aus Ungarn 73–86., valamint Kőhegyi Mihály – Tóth Ágnes 1987, *A csávolyi németek kitelepítése*. Forrás, 1987/8. Kecskemét 74–87., Brasch, Josef 1999: *Vertreibung der Deutschen aus Ungarn*. Unsere Post. Heimatzeitung der Deutschen aus Ungarn. Oktober 1999. Nr. 10. 20–23. stb.

10 Tóth Ágnes 1993: 191.

11 *A magyar nyelv értelmező szótára* 1965. I. kötet. Budapest 479. o.

12 Ackermann, Volker 1994: *Integration- Begriff, Leitbilder, Probleme*. In: Beer, Mathias (Hg): *Zur Integration der Flüchtlinge und Vertriebenen im deutschen Südwesten nach 1945*. Ergebnisse der Tagung vom 11 und 12. November 1993 in Tübingen. Sigmaringen. 11–26.

megteremtését jelentette, melyet a „termékeny együttélés” alapfeltételének tekintettek. Míg az 1950-es évek kutatói az integrációt alapvetően gazdasági kérdésnek tekintették (és így gyakran már ekkor lezárt folyamatnak értékelték), az 1970-es, 80-as években megjelent publikációk sora mutatott rá, hogy a kérdésnek nagyon erős kulturális és érzelmi oldala is van.¹³

A szociológus *Marion Frantzioch* szerint az integráció mértékét és sebességét eszerint három alapvető faktor határozza meg, mégpedig a befogadó társadalom nyitottsága, illetve zártsága, a bevándorlók és befogadók kötődése, valamint a kulturális hasonlóságok a két csoport között. Frantzioch szerint a beilleszkedés mértéke az „integráció klasszikus triászával” (*kommunalitás, kommercium, konnubium*) mérhető is. Elűzöttek és befogadók egyenrangúságának a legbiztosabb jele szerinte a *konnubium* (két csoport biológiai-szociális keveredése házasságkötés révén).¹⁴

A történetész *Andrea Kühne* szerint az integráció objektív és szubjektív aspektusokból áll. Az objektív aspektusok első lépése az ún. *szocioökonómiai integráció*, mely gyakorlatilag a régi hazában elvesztett vagyon újratertését jelenti. A *társadalmi beilleszkedés* legfontosabb része a helyi lakossággal kialakult viszony, többek között ebbe tartoznak az egymással kötött házasságok is. További lépcsőfokokat jelent a *kulturális* (együttműködés különféle egyesületekben), *politikai* és a *lakhely szerinti* integráció (vagyis hogy ún. menekülthelepen vagy őshonos lakosok környezetében él-e a vizsgált személy). Nem szabad azonban arról sem megfeledkezni, hogy a beilleszkedésnek van egy legalább ennyire fontos *szubjektív aspektusa* is, melyet az egyén személyes élményei, származása, életkora és készségei egyaránt döntően befolyásolnak, és amely nehezen mérhető.¹⁵

Több alkalommal szó esik írásunkban az elűzöttek különböző generációiról. Az első nemzedékbe azokat soroljuk, akik már Magyarországon megházasodtak, faluközösségükben elfoglalták a helyüket, és az elűzetés időpontjában annak normái szerint önállóan éltek (nagyjából az 1920 előtt születettek). A második generáció (kb. az 1925–35 között születettek) az elűzetés idején fiatalkorú volt, a falu hierarchiájában a háború miatt nem foglalta el a helyét, házasságot csak az új hazában kötött. A harmadik generáció tagjai az elűzetést kisgyermekként élték át, vagy már Németországban születtek egy menekült családban.¹⁶

Kutatásaink során az elűzött és ezt követően Nyugat-Németországba került észak-bácskai németek integrációjának számos aspektusát vizsgáltuk a fellelhető források és a szemtanúk visszaemlékezései segítségével. Mostani írásunkban e bonyolult témakör három lényeges elemére koncentrálnunk: az elűzöttek befogadására és elhelyezésére, az őshonos lakossággal kialakult viszony változásaira, valamint „szocioökonómiai integrációjuk” (tulajdonképp gazdasági talpra állásuk) főbb eredményeire.

13 Oberländer, Theodor 1959: *Lehre der Eingliederung, der Integration*. Bonn. Müller, Karl Valentin 1953: *Heimatvertriebene Jugend*. Eine soziologische Studie zum Problem der Sozialtätigkeit des Nachwuchses der heimatvertriebenen Bevölkerung. Kitzingen am Main. 43. o. PFEIL, Elisabeth 1959: *Die deutsche Flüchtlingsforschung*. München.

14 Frantzioch, Marion 1987: *Die Vertriebenen*. Hemmnisse und Wege ihrer Integration. Berlin. 189–237.

15 Kühne, Andrea 1993: *Eingliederung? Was ist das?* In: Immo Eberl (Hg.): *Flucht, Vertreibung, Eingliederung*. Baden-Württemberg als neue Heimat. Sigmaringen.

16 A Németországban született gyermekek a szó szoros értelmében természetesen nem „elűzöttek” vagy „menekültek”, ám a menekültekre és elűzöttekre vonatkozó jogi szabályozások és a befogadó közösségeik menekültként tekintettek rájuk.

A menekültkérdés jogi keretei Nyugat-Németországban

A Magyarországról – így természetesen az Észak-Bácskából is – „kitelepített” németek legnagyobb részét a négy nagyhatalom által megszállt Németország amerikai megszállási övezetének három tartományába (*Württemberg-Baden, Bajorország és Hessen*) irányították. (Az 1947-es kitelepítési akciók során kerültek bácskai németek a szovjet megszállási övezetbe – Szászországba –, de az oda irányított bácskaiak sorsát e keretek között nem vizsgáljuk.)

Amikor a magyarországi svábok a háborúban vesztes, szétbombázott és megszállt országba érkeztek, ott már rajtuk kívül is sok millió német menekült tartózkodott, és az országba kerülő elűzöttek száma az 1950-es évek elejéig fokozatosan emelkedett. A kollektív bűnösség jegyében Csehszlovákia és Lengyelország szinte teljes német lakosságát erőszakkal elűzték, vagy később szervezettebb módon kitelepítették. (Előbbi országból kb. három és fél millió, utóbbiból mintegy kilencmillió fő került német földre.) Jugoszláviában ugyan államilag szervezett kitelepítés nem volt, ám az ottani kíméletlen etnikai tisztogatásokat követően csaknem a teljes németiség Németországba (kisebb részben Magyarországra) menekült, ahogy ezt tette a romániai németek egy része is. Ennek alapján a nem egészen hatvanmilliós lakosságú Nyugat-Németországnak 1950 körül minden ötödik (!) állampolgára valamelyik menekültcsoportozathoz tartozott.¹⁷ Elhelyezésük, ellátásuk és gyors integrációjuk az új német állam elemi érdeke volt, hiszen egy ekkora elégedetlen néptömeg súlyos destabilizáló tényező lehetett volna. A megszálló nagyhatalmak szerint a menekültkérdés megoldása „német ügy”, így a probléma kezelése az 1945 után újjászervezett tartományok és települések feladata volt elsősorban¹⁸; a menekültügyi jogi kereteinek szabályozása közvetlenül a német állam megteremtése előtti időszakig a tartományi parlamentek és kormányok, illetve a helyi önkormányzatok hatásköre lett.¹⁹ Az egyes tartományok gyakorlata több ponton jelentősen eltért egymástól. Ez nemcsak a hiányos egyeztetés miatt alakult így, hanem azért is, mert a menekültprobléma a keleti határ menti tartományokat (pl. Bajorország) komolyabban érintette, másrészt pedig az elhelyezés céljaira felhasználható ép lakóterek száma is különböző volt.²⁰ Egységesebb szabályozásra a brit és az amerikai övezet egyesítésével létrejött ún. Bizónia megalakulása (1947. január 1.), majd főleg a Német Szövetségi Köztársaság kikiáltása (1949. május 23.) után nyílt lehetőség.

Az 1946–1952 közötti időszakban számos olyan törvény és rendelkezés elfogadása történt meg, amelyek az elűzöttek elhelyezésének jogalapját teremtették meg, anyagi terheik enyhítésére, vagyoni veszteségeik (legalább részleges) kompenzálására, végső soron tehát beilleszkedésük megkönnyítésére irányultak. E tekintetben kiemelkedő jelentősége volt a lakásügyi törvénynek (*Wohnungsgesetz, Kontrollratsgesetz Nr. 18*), a menekültek befogadásáról és beilleszkedéséről szóló törvénynek (*Gesetz über die Aufnahme und Eingliederung deutscher Flüchtlinge*, röviden *Flüchtlingsgesetz*), a szociális

17 Reichling, Gerhard 1986: *Die deutschen Vertriebenen in Zahlen*. Teil I. Umsiedler, Verschleppte, Vertriebene, Aussiedler 1940–1985. Bonn. 55–56.

18 Schraut, Sylvia 1996: *Make the Germans do it – Die Flüchtlingsaufnahme in der Amerikanischen Besatzungszone*. In: Schraut, Sylvia – Grosser, Thomas (Hg.) *Die Flüchtlingsfrage in der deutschen Nachkriegsgesellschaft*. Mannheim. 124.

19 A kérdéstről bővebben: Mayer János 1998: *Nyugat-Németország és a menekültkérdés*. Világtörténet 1998. tél.

20 Bayerisches Hauptstaatsarchiv München (BayHStA) MA130 130 Länderratsausschuss für Flüchtlingsfürsorge, Ergebnisprotokoll.

gondok enyhítéséről szóló törvénynek (*Gesetz zur Milderung sozialer Notstände, röviden gyorssegélytörvény/Soforthilfegesetz*), a terhek kiegyenlítéséről szóló törvénynek (*Gesetz über den Lastenausgleich, LAG*) és a menekültek és elűzöttek ügyeiről szóló törvénynek (*Gesetz über die Angelegenheiten der Vertriebenen und Flüchtlinge, röviden szövetségi elűzött-törvény/Bundesvertriebenengesetz*).

A még a Szövetséges Ellenőrző Tanács által közösen elfogadott *lakásügyi törvény* (1946) teremtett jogalapot a – menekültek elhelyezésének céljából – magántulajdonban lévő lakóterek lefoglalására.²¹

A röviden csak *menekülttörvénynek* hívott, eredetileg csak az amerikai zónára vonatkozó szabályozás elfogadására 1947 februárjában (tehát az amerikai és a brit zóna gazdasági egyesítése után) került sor, így annak a zónahatárokon túlmutató következményei is voltak. A menekültnek nyilvánított személyek innentől egységes menekültigazolványt kaptak, amelyet nem lehetett visszavonni. Bár az állampolgárság kérdését nem tudták szabályozni (formai értelemben német állam sem létezett ekkor), de a jogok és kötelességek tekintetében végleges szabályozásig a menekülteket a helybeli lakossággal teljesen egyenjogúvá („német státusúakká”) nyilvánították. A törvény egységesítette a menekültügy központi szabályozását mindhárom tartományban. Ennek alapján a tartományi kormányok nevezték ki ezután az *állami menekültügyi kormánybiztost* (*Staatsbeauftragte für das Flüchtlingswesen*), akinek támogatására *menekültügyi tanácsot* (*Flüchtlingsbeirat*) kellett létrehozni.²² Ezt követően a menekültek szabadon vállalhattak munkát, és az újonnan érkezők gondozása és elhelyezése is egységesült.

Az eredetileg csak a Bizónia területén érvényes, 1949 után egész Nyugat-Németországra kiterjesztett *gyorssegélytörvény* átmeneti megoldás volt a legsúlyosabb (anyagi) gondok enyhítésére, amíg az átgondoltabb tervezést igénylő, ún. teherkiegyenlítésről is döntés születik. (Mindezekre azért volt szükség, mert a Németországba érkező menekültek legnagyobb része minden ingó és ingatlan vagyonát és addigi létfenntartásának alapját is elvesztette.) A megítélendő segélyeket menekültek, anyagi javaikban károsultak, politikai üldözöttek, az 1948-ban végrehajtott valutareform által károsultak és későn hazatérő hadifoglyok vehették igénybe. A feltételek azonban olyan szigorúak voltak, hogy már ez jelentősen szűkítette a segélyre jogosultak körét (a magyarországi németek legnagyobb része is kiszorult belőle). A segélyek nagyságát kizárólag szociális szempontok határozták meg.²³

A *terhek kiegyenlítéséről szóló*, immár szövetségi szinten elfogadott *törvény* (1952) az elűzetés során elszenvedett károk felmérése után egy széles körű kárpótlás lehetőségét kínálta az elűzöttek millióinak. Ennek fedezetét kifejezetten e célból kivetett adók biztosították. Ebből állt össze az ún. *kiegyenlítési alap* (*Ausgleichsfonds*), amelybe egészen 1979-ig kellett az erre kötelezetteknek fizetnie, de a kifizetések még ezután is folytatódtak. Ezen túl további összegekkel támogatták az alapot a tartományok is. A teherkiegyenlítés különféle formái közül az ún. *háztartási kárpótlást* (*Hausratsentschädigung*) azok vehették igénybe, akiknek lakása, bútoraik veszték el a háború, illetve az elűzetés során. Ezeknek az igényeknek a kielégítését 1959-ig nagyrészt sikerült végrehajtani.²⁴ A lakásépítéseket az ún. *lakótérsegély* (*Wohnraumhilfe*) keretében támogatták. E kamatmentes kölcsönöket egyrészt a menekültek, másrészt azok a tartományok is megkaphatták, amelyek kötelezték

21 Schraut, Sylvia 1996: 126–127.

22 A törvény szövegét lásd: Gesetz- und Verordnungsblatt für Hessen Nr. 2., 1947. március 5.

23 Wiegand, Lutz 1992: *Der Lastenausgleich in der Bundesrepublik Deutschland 1949 bis 1985*. Frankfurt, Bern, New York, Paris, 55–57.

24 Wiegand, Lutz 1992: 208–213.

magukat, hogy a támogatás révén építendő új lakásokba és lakótelepekre nagyrészt menekülteket telepítenek. Az ennek alapján épült új lakások száma két és fél millió körül lehetett.²⁵ Összegében a teherkiegyenlítés legnagyobb tételét az ún. *háborús károsultak nyugdíja* (*Kriegsschadenrente*) tette ki. Ezt idős, illetve rokkant károsultak, valamint egyedülálló gyermekes anyák vehették igénybe. A nyugdíjfizetések másik formája volt a *kárpótlási nyugdíj* (*Entschädigungsrente*), amely nem életkorhoz kötődött. Ezt olyanok igényelheték, akiknek a vagyonuk elvesztése, illetve elűzetésük következtében megélhetésük biztosítása került veszélybe, mert korábbi munkájukat nem tudták folytatni. A nyugdíj összege kezdetben havi 200 márka lehetett, és további összeg járt a házastárs és a gyermekek után is. A teherkiegyenlítési teljesítések közül a legnagyobb jelentőségű, és egyúttal a legnagyobb körültekintést igénylő tétel az ún. *főkárpótlás* (*Hauptentschädigung*) volt, amely az elvesztett vagyon pótlására szolgált. A károk és a jogosultság megállapítása éveket vett igénybe, így főkárpótlás kifizetésére 1959 előtt nem is került sor. A főkárpótlás összege a károsodás mértékétől függően 2000 és 50 000 márka között volt. A kifizetések teljesítése az igénylők nagy száma és kezdetben a rendelkezésre álló összegek korlátozottsága miatt eleinte igen vontatottan haladt. A hatvanas évektől már bankbetétek és adósság-jóváírások formájában is történtek kifizetések. A teherkiegyenlítés jelentősen megkönnyítette a háború által leginkább sújtott néptömegek számára egzisztenciájuk – legalábbis részbeni – újrateremtését és az elűzöttek gazdasági beilleszkedését. Keretében 1985-ig összesen kb. 130 milliárd márkát fizettek ki.

A *szövetségi elűzött-törvény* egyrészt egységesen meghatározza, kiket tekint elűzötteknek, másrészt újraszabályozta a menekültüggyel foglalkozó hatóságok szerepét, amelynek egyebek mellett a törvény betartatása és végrehajtása lett a feladata. Több korábbi rendelkezéshez hasonlóan a törvény kísérletet tesz az elűzött parasztgazdák beilleszkedésének támogatására, főként ún. mellékes jövedelmet biztosító kisebb földterületek (*Nebenerwerbstellen*) megszerzésének támogatásával. A törvény a jövőben biztosítja a menekültek és elűzöttek egyenjogúságát a társadalombiztosítás terén is, vagyis a továbbiakban ugyanúgy jogosultak lettek nyugdíjra és egészségügyi ellátásra, mintha korábban is Németországban dolgoztak volna. Ugyancsak új elem volt a törvényben az, hogy az állam az elűzöttek elhelyezése és szociális ellátása mellett a magukkal hozott kulturális értékek és sajátos öntudatuk ápolását is biztosítani igyekszik. Ezért a törvény kötelezi az államot és a tartományokat olyan gyűjtemények, múzeumok és könyvtárak létrehozására, amelyek az elűzöttek kultúráját mutatják be.²⁶

A fenti jogi keretek bemutatása azért látszik szükségesnek, mert a Németországba érkező magyar svábok számára ezek határozták meg újrakezdésük lehetőségeit, és biztosították a sikeres integráció legfontosabb feltételeit.

Az elhelyezés és ellátás a megérkezés után

1. A menekülttáborok

A felső-bácskai elűzötteket vonatokon, napokon át, embertelen körülmények között szállították el. Hosszabb ausztriai kitérő után többnyire bajorországi, határ menti fogadó-táborok közelében érkeztek német területre.

²⁵ Wiegand, Lutz 1992: 228.

²⁶ Részletesebb ismertetését és értékelését lásd: *Erläuterungen zum Bundesvertriebenengesetz* 1995. Das Deutsche Bundesrecht, 738. Lieferung, Bonn. 50–51.

A menekülttáboroknak többféle fajtája volt, közülük a legelső állomást a keleti határ mentén található *felvevőtáborok* jelentették, ahol elvileg csak a szállítmányok regisztrálása és a menekültek tartományon belüli elosztása vagy más tartományba irányítása zajlott.²⁷ Az amerikai zóna területén több határ menti fogadótábor is létezett. Bajorországban *Schalding-Passauban*, *Furth im Waldban*, *Hofban*, *Wiesauban* és *Piding-Freilassingban*, Württemberg-Badenben, *Göppingenben*, *Heidenheimben*, *Gmündben*, *Aalenben*, *Ulmban*, *Backnangben*, *Karlsruhéban* és *Laudában*, Hessenben pedig Bebrában működött ilyen fogadótábor. (A magyarországi szállítmányok rendszerint Pidingbe, ritkább esetben Passauba vagy Bebrába futottak be.) Egy 1946 februárjából származó kormányrendelet értelmében eleinte minden Bajorországba beérkező, magyarországi népi németeket szállító vonatot a regisztrálást követően Württemberg-Baden és Hessen irányába kell irányítani, mert a magyarországi svábok letelepítése főként ezekben a tartományokban történik majd.²⁸ Az ún. délkelet-európai németek²⁹ az eredeti tervek szerint ugyanis a – tévesen – származási helyüknek tartott Svábföldre kerültek volna. A lakótérek hiánya és a táborok túlszűfolttsága miatt azonban ezeket az irányelveket már 1946-ban sem mindig sikerült betartani.

A fogadótáborok személyzete arra törekedett, hogy a menekültek ott-tartózkodása a lehető legrövidebb időre korlátozódjék. Erre már csak azért is szükség volt, mert a határ menti táborok legfeljebb 1500–3000 fő elhelyezésére voltak alkalmasak, márpedig egy átlagos vasúti transzporttal érkezők száma kb. 1200 fő volt. 1946 folyamán – amikor a legtöbb menekültszállítmány érkezett – gyakran napi öt-hat transzportot is regisztrálni kellett. Csak 1946-ban 764 vasúti transzport futott be Bajorországba, melyekkel 777 130 elűzött érkezett Németországba.³⁰

A határ menti fogadótáborok feladatait a menekültügyi hatóság a következőkben határozta meg: a legfontosabb adatok felvétele a fogadóhivatalban, fertőtlenítés, egészségügyi ellátás, egészség igazolása, illetve amennyiben még a táborban maradtak, lakhelybeosztás, étkezési jegyek kiosztása és esetleg bizonyos használati tárgyak kölcsönzése.³¹ Hosszabb elhelyezésre e táborokban csak akkor került sor, amennyiben az egyes körzetekben kialakított táborok nem tudtak újabb menekülteket felvenni, vagy ha a menekült egészségi állapotát nem találták megfelelőnek. Az adatfelvétel után itt az elűzöttek ételt-italt (rendszerint csak pótkávé és tejport) kaptak, és amennyiben mindent rendben találtak, kiállították számukra a továbbutazáshoz szükséges menetleveleket. Az önkéntes menekültként Németországba került emberek is gyakran ilyen csoportokhoz társultak, és hozzájuk hasonlóan regisztráltatták magukat.

A határ menti táborok rendszerint egyszerű barakk-táborok voltak, egy ún. határfelügyelő (*Grenzkommissar*) irányítása alatt. A menekültek felvétele meghatározott rend szerint zajlott. A vonat elhagyása után a Vöröskereszt megkezdte az orvosi vizsgálatokat. Ezek

27 Pscheidt, Edgar 1990: *Die Flüchtlingslager in Bayern- Planung, Aufbau, Unterhaltung*. In: Prinz, Friedrich: *Integration und Neubeginn*. Dokumentation über die Leistung des Freistaates Bayern und des Bundes zur Eingliederung der Wirtschaftsbetriebe der Vertriebenen und Flüchtlinge und deren Beitrag zur wirtschaftlichen Entwicklung des Landes. München.

28 Bayerisches Hauptstaatsarchiv, München BayHStaAMü MARbLaFlüverw. 714.

29 A német terminológia Súdosteuro-pa-kategóriája nagyjából megegyezik a nálunk használatos „Közép-Kelet-Európa” elnevezéssel. Amikor délkeleti németekről beszélnek, akkor főként a Romániából, Jugoszláviából és Magyarországról származó németeket értik alatta.

30 Kornrumpf, Martin: 1979: *In Bayern angekommen*. Die Eingliederung der Vertriebenen. Zahlen-Daten-Namen. München 32. o.

31 BayHStaAMü StK 114 840.

során mindenkit az ún. DDT-vel fertőtlenítettek. A hosszú várakozást és a fertőtlenítést („féregtelenítést”) sokan megaláznak érezték. Pedig egyáltalán nem volt alaptalan a hatóságok aggodalma, a korabeli feljegyzések szerint ugyanis Magyarországról elég sok fertőzőes megbetegedés származott.³² A regisztrációval mindenki megkapta az egészségügyi igazolását, majd gyors tisztálkodás után indulhattak tovább a szállítmány végcélja felé. Szerencsés esetben két órán belül mindenkire sor került, a vonat utána továbbhaladt. A határfelügyelők általában 400 fős csoportokban engedték újra útjára a szerelvényeket. Ez azt jelenti, hogy az eredeti transzportokat nagyjából három részre osztották, melyek úti célja nem mindig ugyanaz az állomás volt.³³

A határ menti tábor elhagyása után rendszerint újabb, többórás vonatút következett a kijelölt fogadóhelyek irányába. Az első éjszakát itt az ún. *kormányzati átmeneti táborban* (*Regierungsdurchgangslager*) kellett eltölteni. Ezek felépítése hasonló volt a határ menti táborokéhoz. Céljuk az volt, hogy a transzportokkal érkező menekülteket arányosan osszák el a kormányzati kerület (*Regierungsbezirk*)³⁴ területén. Ehhez a környékbeli települések felvevőképességét előzetesen fel kellett mérni. Ezen túl rendszerint újabb orvosi vizsgálatra is sor került.

Az egyes transzportokkal érkező csoportokat itt újfent többfelé osztották, majd útnak indították a *körzeti táborok* (*Kreislager* vagy *Landratslager*) irányába. Ezek már az elhelyezésre kijelölt községek és városok területén vagy azok közelében helyezkedtek el. A körzeti táborok rendszerint nem barakktáborok, hanem erre a célra lefoglalt fogadók, szállodák, tornatermek, illetve a Wehrmacht egykori telepei, nem használt gyárépületek voltak. Az ilyen táborokban eltöltendő időt az adott körzetben található és rendelkezésre bocsátott lakóter mennyisége határozta meg: volt, akik csak egyetlen éjszakát töltöttek ott, másoknak hónapokig maradni kellett.

Az észak-bátskai németek számára kijelölt felvevő területek (Württemberg-Baden, Hessen) távolról sem voltak annyira telítettek, mint Bajorország legtöbb körzete, így nagy részüknek csak viszonylag rövid időt kellett a táborban eltöltenie. Még a végül Bajorországban maradókat is többnyire azokba a kormányzati kerületekbe (Schwaben, Unterfranken) irányították, ahol a telítettség alacsony foka elég gyorsan lehetővé tette a táborok elhagyását.

A táborokban a közösségi életnek sajátos formája alakult ki, hiszen gyakran az is előfordult, hogy a táborlakók már innen jártak dolgozni időközben megtalált munkahelyükre. Másrészt a családokon belül a korábbiaknál bensőségesebb viszony jöhetett létre, hiszen egy-egy nagyobb helyiséget az adott család valamennyi tagjának meg kellett osztania egymással (sőt, eleinte idegenekkel is). A táborlakóknak nem volt igazi magánélete, privát szférája, hiszen egy főre legfeljebb 4 m²-nyi terület jutott.

A menekülttábor legnagyobb hátránya azonban az volt – és mint lelki tényező igencsak meghatározó –, hogy elválasztotta egymástól a helybelleket és a menekült lakosságot. Az izoláció miatt a táborlakókat mindenféle bántó gúnynevekkel illették. Jelenlétük alaposan megzavarta a közösségek szociális rendjét.³⁵ A táborokra is gúnyos elnevezések terjedtek el, mint pl. *Barackingen* (kb. „Barakkfalva”), *Bretterhausen* („Deszkaháza”) a menekülteket

32 BayHStA Mü StK 114 840

33 Kornrumpf, Martin 1979: 24–27.

34 Regierungsbezirk (kormánykerület, kormányzati kerület): Német közigazgatási egység az egyes, nagyobb kiterjedésű tartományokon belül, nagyjából a magyarországi megyékhez hasonló méretű területet jelöl. Bajorország 7, a később létrejött Baden-Württemberg területén négy, Hessenben három kormánykerület létezik.

35 Frantzióch, Marion 1987: 128.

pedig többek között 50 kilós cigányoknak, hátizsákos németeknek, nincsteléneknek, jöttmenteknek stb. csúfolták.³⁶ Érthető, hogy minden menekült arra vágyott, hogy minél előbb elhagyhassa a menekülttáborokat. A helybeli lakosság viszont, amely a menekültek jelenlététől egyébként is tartott, a legszívesebben éppen ezt az állapotot tartotta volna fenn tovább is, hiszen amíg a menekültek izolálva voltak, addig ellenőrizni is könnyebben lehetett őket, és nem kellett velük semmin megosztozni. Ezt a felfogást az is erősítette, hogy a táborok korábban, a háború alatt is elsősorban különféle „diszkriminált” kisebbségek (hontalan külföldiek, idegen kényszermunkások) elhelyezésére szolgáltak, akiknek mindennapos életét szigorú, mai szemmel nézve sokszor kissé megalázó szabályok írták elő.³⁷ Ehhez társultak a tömeges elhelyezés során csaknem elkerülhetetlen járványok és fertőzések, valamint lopások és mindennapos feszültségek, amelyekből a táborlakók szerettek volna mihamarabb megszabadulni, míg a helyiek épp ezt szerették volna maguktól minél meszebb tudni.

2. Egy fedél alatt – a menekültek elhelyezése

A felső-bácskai németek nagy részének csak viszonylag rövid időt kellett táborban töltenie. Hamarosan ugyanis magánházakba, illetve -lakásokba kerültek, amelyeket a menekültek elhelyezésének céljából a helyi lakosságtól foglaltak le. A lakásfoglalásokat az egyes községekben a rendelkezésre álló lakóterek és lakásra alkalmas helyiségek felmérése előzte meg, majd hamarosan listát készítettek arról, melyik tulajdonosoknak mekkora területet kell e célra szabaddá tennie. A táborokat elhagyó menekülteket rendszerint a lakóhelyüknek kijelölt községek-városok vasútállomására vagy főterére (a község- vagy városháza elé) szállították, ahol beosztották, ki melyik házba kerül. A menekültek elhelyezésére kötelezett helybeliek már ott várták a hozzájuk érkezőket. A lakástulajdonosok és a menekült családok között formális alberleti szerződéseket kötöttek, amelyeket a tulajdonos egyoldalúan nem bonthatott fel. Előfordult olyan, hogy a tulajdonosok magatartása miatt az elűzöttek maguk kérték, hogy máshol helyezték el őket.³⁸

Miután a német városokban a bombázások és harci cselekmények miatt kevés volt az igénybe vehető lakótér, így az elűzöttek elhelyezésének céljára községek és kisvárosok jöhettek számításba. A legnagyobb terhet Württemberg-Badenben az ötezer és 50 000 közötti lakosságú települések viselték.³⁹ Bajorországban elsősorban a falvak jelentettek átmeneti megoldást. A magyarországi németek letelepítésekor az is szerepet játszott, hogy nagyrészt agrárnépesség voltak, amelyet így falusi parasztnál kívántak elhelyezni annak reményében, hogy ott majd hosszú távon is munkát találhatnak. Másrészt ott az élelmezési problémákkal valamivel kevésbé kellett megküzdeni, mint az éhínséggel küzdő városokban.

A rendelkezésre bocsátott lakóterek között is nagy lehetett a különbség, hiszen előfordult az is, hogy csupán üres szobákat kaptak, ahol a menekültek csak szalmazsákokon aludhattak. Az ilyen helyiségekben eleinte még kályha sem volt. Az amerikai katonai kormányzat előírása szerint emberhez méltó szállás az lett volna, amelyben elegendő mellékhelyiség, főzési és fűtési lehetőség, valamint a szükséges berendezési tárgyak is

36 Frantzióch, Marion 1987: 127–130.

37 Lehmann, Albrecht 1993: *Im Fremden ungewollt zuhaus*. Flüchtlinge und Vertriebene in Westdeutschland 1945–1990. München 1993. 56–60.

38 Interjú E. R.-rel, Csátalja 1996. Felvétel a szerző archívumában.

39 Schraut, Sylvia 1993: *Zwangswanderung nach 1945 und ihre soziale Folgen*. Die Aufnahme der Flüchtlinge und Ausgewiesenen in Württemberg-Baden 1945–1949. In: Grosser, Thomas – Grosser, Christiane – Müller, Rita – Schraut, Sylvia (Hg.): *Flüchtlingsfrage – das Zeitproblem* (hg. von). Mannheim. 164–196.

megvannak. Az eredetileg egy családi háztartásra tervezett házakban persze nem is lehetett elvárni, hogy még további hat-hét ember megfelelő elhelyezéséhez szükséges bútor álljon rendelkezésre.⁴⁰

Az eddig rendkívül zárt közösségek rendszerint vonakodtak a menekültek felvételétől. Zárt helyi társadalmuk megóvása érdekében a polgármesterek néha szándékosan hamis adatokat adtak meg a rendelkezésre álló lakóterek nagyságáról, más esetekben például az evangélikus lelkész óvott a község felekezeti homogenitásának megbontásától. (A katolikus bácskai svábokat nagyrészt evangélikus vidékekre irányították.) A polgármesterek egyébként is nehéz helyzetben voltak, hiszen kettős nyomás nehezedett rájuk: a helyi lakosság további menekültek befogadásának azonnali leállítást követelte, míg a felettes szervek rendszerint újabbak elhelyezését várták el tőlük.

A helyi lakosok reakciója nem volt mindig azonos. Annak természetesen senki sem örült, hogy akkor, amikor saját maguk ellátása sem volt egyszerű, még idegeneket is „telepítenek a nyakukra”. Az amerikai zóna mindhárom tartományában előfordult, hogy csak hatósági erőszakkal lehetett a kijelölt helyiségeket szabaddá tenni. Mindaddig, ameddig a helybeli lakosság azt hitte, hogy a menekültek rövid ott-tartózkodás után visszatérnek majd hazájukba (az 1945 folyamán evakuáltak és önkéntes menekültek esetében még látszott erre esély), vendégként vagy kedves látogatóként fogadták őket.⁴¹ Nagyot változott a helyzet 1946 folyamán, amikor kiderült, hogy egyrészt a már Németországban tartózkodó menekültek sem térhetnek vissza a közeljövőben, másrészt még újabbak érkezésével is számolni kellett. Innen az addig szívélyes házigazda-vendég viszony „kényszerű társbérletté” változott át, amely mindkét fél számára egyre kellemetlenebbé vált.⁴² Újabb menekültek elhelyezése így a helybeli lakosság ellenkezése miatt mind nehezebb lett, szaporodtak a lakossági tiltakozások, és egyre gyakrabban fordult elő az, hogy az elűzötteket csak géppisztolyos amerikai katonák kíséretében lehetett a számukra kijelölt lakhelyekre bejuttatni. A lakástulajdonosokat olykor a törvény szigorával kellett megfenyegetni, így a beköltöztetés megakadályozásáért akár 3 hónap börtönt is járhatott, sőt egy vonakodó tulajdonost erőszakkal eltávolították a lakásából, és egy menekülttáborban helyezték el, „hogy jobban átérezze a menekültek életkörülményeit”.⁴³ A hasonlóan induló együttélésbe a későbbi konfliktusok előre be voltak programozva, és miután a helybeli és menekült családok szokásai is gyökeresen különböztek egymástól, hamarosan az ürügyeket is meg lehetett találni hozzájuk.

A legnagyobb problémát az jelentette, hogy a lakástulajdonosok és a náluk elhelyezett menekült családok privát szféráját nem lehetett teljesen elválasztani egymástól. Bár a menekült családok külön, vagy legalábbis egymástól mesterségesen elválasztott helyiség(ek)ben laktak, mégis rákényszerültek arra, hogy bizonyos helyiségeket és eszközöket közösen használjanak, az intim szféra pedig egészen szűkösre redukálódott. A konyha, az illemhely, a mosdó stb. közös használata mindkét féltől türelmet és egymáshoz való igazodást igényelt volna. Különösen a konyha vált vitaforrássá, hiszen ezt mindkét családnak nagyjából egyidejűleg kellett használnia. Az elűzöttek vagy nevükben a menekültügyi bizalmik többször tiltakoztak amiatt, hogy a lakástulajdonosok szemérmetlenül magas bérleti díjat szedtek tőlük, a menekültek által lakott házrészben

40 Tomschik, Erich 1986: *Die Einweisung. In: Die Eingliederung im Landkreis Ludwigsburg. Ein Rückblick auf die vier Jahrzehnte.* Ludwigsburg. 71–90.

41 Pfeil, Elisabeth 1948: *Der Flüchtling. Gestalt einer Zeitwende.* Hamburg. 124.

42 Pfeil, Elisabeth 1948: 124 és Frantziöch, Marion 1987: 120–122.

43 Erker, Paul 1988: *Vom Heimatvertrieben zum Neubürger. Sozialgeschichte der Flüchtlinge in einer agrarischen Region Mittelfrankens 1945–1955.* Wiesbaden 24–25.

kikapcsolták az áramot, vagy éppen nem engedték meg a konyha vagy az általuk látogatott WC használatát.⁴⁴ Miután azonban az ilyen viselkedésért tízezer márka pénzbüntetést vagy öt év börtönbüntetést is kiszabhattak, sikerült a főbélőket jobb belátásra bírni. A tradicionális faluközösségekben még ennél is megdöbbentőbb dolgokkal lehetett találkozni. Egy bajor kisközségben pl. egy asszony 1946 szeptemberében feljelentést tett a menekültügyi felügyelőnél, ugyanis szerinte édesanyja elméje a náluk elhelyezett kelet-európai menekült asszony hatására háborodott meg. Mint az elvégzett vizsgálat kimutatta, a községben hisznek a boszorkányokban, amit ezúttal a menekültkérdéssel is összefüggésbe hoztak.⁴⁵ Bár a menekültek szándékos provokálását a kilátásba helyezett büntetésekkel a hatóságok igyekeztek kordában tartani, mégis sok bántó megjegyzés hangzott el velük szemben. Így például Obernburg körzetében – ahol nagyrészt éppen magyarországi bácskai menekülteket helyeztek el – egy helybeli lakos kijelentette, hogy „minden menekült cigány”. (Ezért pénzbüntetésre kötelezték.⁴⁶) De a bácskai svábokat az is bántotta, ha a helybeliek „magyaroknak” nevezték a Magyarországról származó svábokat. Ami persze érthető, ha meggondoljuk, hogy a szülőhazájukat jórészt éppen német nemzetiségük vállalása miatt kellett elhagyniuk.⁴⁷

A helybeli lakosság hozzáállása nem mindenütt volt egyformán elutasító. Bár kilengések mindenhol előfordultak, bizonyos regionális különbségeket is észre lehetett venni a menekültekhez való viszony tekintetében. Egy, az amerikai katonai kormányzat által elvégzett reprezentatív vizsgálat azt mutatta, hogy Württemberg-Badenben és Hessenben a lakosság sokkal inkább kész volt menekültek befogadására, mint Bajorországban, ahol a kifejezetten ellenséges viselkedés sem volt ritka. (A jelentés tartalmát az illetékes bajor minisztérium vitatta.⁴⁸) A magyarázat az lehet, hogy kezdetben e tartományba érkezett a legtöbb menekült, és ennek súlya a lakosságot alaposan megterhelte. Másrészt a bajor kistelepülések még ebben az időben is rendkívül belterjesek, elzárkózók voltak nemcsak a menekültekkel, hanem minden más „idegennel” szemben is. Arról sem szabad megfeledkezni, hogy kezdetben a szervezett transzportokkal érkező menekültek között a munkaképes férfiak aránya csekélyebb volt; sok volt viszont az idős, beteg ember, így a bajor gazdák eleinte még az újonnan érkező munkaerőből keveset tudtak hasznosítani.

Az is élezte a viszonyt, hogy a menekültek elhelyezésére nemcsak lakásokat foglaltak le, hanem gyakran olyan helyiségeket is (táncterem, tekepálya, kocsmá, stb.), amelyek a helyi közösségi élet központjainak számítottak, és ezáltal „a menekültek miatt” a helybeliek különféle hagyományos szórakozási lehetőségei is korlátozódtak. A fogadók, vendéglők lefoglalása ellen különösen nagy volt a tiltakozás, hiszen a tulajdonos a hivatlan vendégek elhelyezésén haszontól is elesett.⁴⁹

Túlzás lenne azonban azt állítani, hogy kizárólag az elutasítás jellemezte volna a befogadó társadalmat. Ha ez így lett volna, akkor ma aligha lehetne sikeres beilleszkedésről beszélni. Idővel oldódtak a menekültekkel kapcsolatos előítéletek, és ezt viszonylag hamar egymás kölcsönös tisztelete vagy elismerése váltotta fel. Azt sem szabad elfelejteni, hogy a helyi lakosság maga is rendkívül nehéz helyzetben volt, és a menekültek érke-

44 StAWü LRA Miltenberg 5317.

45 Bay. HStA Mü StK 114 840. (A menekültügyi felügyelő iratai.)

46 StAWü LRA Obernburg 3022.

47 Interjú G. M-mel, Waiblingen, 1997. december. (Felvétel a szerző archívumában.)

48 BayHStAA München StK 114 847. (Jelentés a lakásviszonyokról.)

49 Betz, Hanna 1949: 41.

zését afféle büntetésként érték meg az elvesztett háború miatt. Ráadásul a menekültek egy idő után a munkaerőpiacon vetélytársakká is válhattak. Azt pedig sokan irigységgel nézték végig, hogy a menekültek különféle kedvezményeket is kaptak, amelyekhez a helybeliek nem jutottak hozzá, holott nehéz helyzetben voltak. A háború során ugyanis az őshonos német lakosság is károsodott vagyoniában, amiért kezdetben semmiféle kárpótlást sem kapott.

A bácskai (és általában a magyarországi) németeknek elhelyezésük során néhány további sajátos problémával is meg kellett küzdeniük. Agrárregiókba történt letelepítésük például korántsem volt annyira előnyös, mint ahogy azt eredetileg gondolták, ugyanis az elűzött gazdák és őshonos német parasztok közös munkája több rejtett konfliktust is hordozott magában. A mezőgazdaságban ugyanis csak igen kevés pénzt lehetett keresni, így a menekült munkaerő pénzbeli fizetség helyett inkább ellátásért dolgozott. A német kisparaszti gazdaság (különösen Bajorországban) eléggé elmaradott volt, és a magyarországi gazdák ekkortájt valamivel modernebb módszereket alkalmaztak, mint német szállásadóik. Utóbbiak mégsem igazán fogadták el az elűzött gazdák tanácsait. Nyugat-Németországban ezentúl a paraszti birtokok rendszerint jóval kisebbek is voltak a Bácskában szokásosnál, de amikor az elűzöttek erről meséltek, a helybeli gazdák mindezt rendszerint csak hitetlenkedve fogadták. Az egykori magyarországi sváb nagygazdák nemigen voltak hajlandók a „cselédmunkára” mások birtokán. Már csak azért sem, mert gyakran meg voltak győződve arról, hogy jobban értenek a gazdálkodáshoz, mint német munkaadóik.⁵⁰

A kényszerű együttélés nemcsak a helybeliek családi életét borította fel, hanem a menekültekét is. A szűk lakótér miatt a szülői háztól korábban már elköltözött gyerekeknek (ifjú házasoknak, rokonoknak) újra össze kellett költöznie szüleikkel, nagyszüleikkel, sőt olykor más közeli rokonaikkal is. A család összetartását másképp valószínűleg meg sem lehetett volna valósítani. Mindez a bajban jelentősen erősítette a családi közösség összetartó erejét akkor, amikor a családfő (hadifogság okán) még rendszerint nem is volt közöttük. A rokonságok így rendkívüli módon egymásra voltak utalva, ennek később előnyei is mutatkoztak, hiszen a kényszerű együttlakás megszüntetésében is kölcsönösen segíteni tudták egymást, amikor már új házak építésére lehetőségük nyílt.

3. Vonzások és taszítások menekültek és helybeliek között

A menekültek a háborút követően Nyugat-Németország helyi társadalmában mindeképp rendszeridegen elemeknek számítottak. Mindaddig, amíg „másságuk” egyúttal szociális elkülönüléssel párosult, aligha lehetett komoly integrációról beszélni. Éppen ezért érdemes áttekinteni azokat az ismérveket, amelyek tekintetében a menekültek nem illeszkedtek a helyi közösségekbe. Ennek alapján közelebb kerülhetünk a társadalmi beilleszkedés kiindulópontjához. *Marion Frantziach* egy tanulmányában szemléletesen elemzi a menekültek idegenségének néhány ismertetőjegyét, amelyek közül sok a bácskai németek esetében is helytálló.⁵¹

A zárt társadalmú falvak és kisvárosok közössége rendszerint még a szomszéd községekből érkezőket is nehezen fogadta be, nemhogy a „ki tudja, honnan jött” idegeneket. Az idegenség a külső szemlélő számára is nyilvánvaló volt, ugyanis a negyvenes évek végén a bácskai németek (különösen a nők) még tradicionálisan öltözködtek. A bácskai *népviselet* – amelyben a régi német ruházat magyar és délszláv elemekkel is keveredett – első ráné-

50 BayHStA Mü Marb LaFlüVerw. 1822.

51 Frantziach, Marion 1989: *Die Vertrieben als Fremde*. Eine soziologische Betrachtung der ersten Nachkriegsjahre. Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde. Band 32. 1989. Hg. Tolksdorf, Ulrich. Marburg.

zésre is teljesen eltért a Németországban elterjedt öltözékektől, a helyi lakosság számára pedig primitívnek és elmaradottnak tűnt.

Ugyancsak idegenül hangzott a bácskai svábok által beszélt *nyelvjárás*, amely jelentősen eltért mind a württembergi sváb nyelvjárástól, mind a bajor területeken beszélt nyelvvaltozatoktól.⁵² A menekültek által beszélt nyelvjárást a helyiek „elrontott német beszédnek” tartották, amelyben a német szavak – a beszélő számára észrevétlenül – magyar és délszláv kifejezésekkel keveredtek.⁵³ Az élő beszédben többféle nehézség is akadt, amely nem is a nyelvjárások különbözőségéből, hanem az eltérő nyelvi szokásokból is adódott. Például ha valaki a bevásárlás során tíz „dekát” kért valamiből, akkor a helybeli eladó furcsán nézett rá, hiszen ez a mértékegység Németországban nem ismeretes. Sokszor gondot okozott a személyek megszólítása, hiszen Magyarországon a bácsi (Onkel), néni (Tante) vagy a bátyám (Vetter) megszólítás természetes, a németeknél viszont bizalmaskodónak hat, így pl. az iskolai tanítót nem illet „tanító néninek” vagy éppen a keresztnevéen szólítani.⁵⁴

A szülőháza és az új lakhely eltérő szokásrendszeréből és a mentalitáskülönbségből is adódtak konfliktusok. Magyarországon teljesen hétköznapi a kedélyes csevegés a szomszédokkal vagy azonos községben lakókkal, Németországban ezt az őshonos lakosság többnyire tolakodásnak tekintette. Nem vették jó néven a menekültek nyitottságát, érzelmeik a náluk szokásosnál jóval nyíltabb kimutatását sem, amit a helyi lakosság egyszerűen az önuralom hiányának tartott.⁵⁵ Már-már undorító, de legalábbis szokatlannak tartották például, hogy a menekültek ismerőseiket, rokonaikat arcon csókolják. Az elűzöttek (a magyarországi svábok körében, valamint Bajorországban teljesen hétköznapi) udvarias „Grüß Gott!” köszönésre legfeljebb egy visszafogott „Guten Tag!” volt a felelet. A helyben szokásos udvariassági formulákat meg kellett tanulni, és illet is átvenni.

A főzési szokások is gyökeresen eltértek egymástól. A bácskai svábok konyhája lényegében magyaros jellegű volt, vagyis lényegesen fűszeresebb a Németországban szokásosnál, ahol ekkor a fokhagyma, a bab, a mák vagy a paprika felhasználása csaknem ismeretlen volt.⁵⁶ Hasonlóképp idegennek tűntek az egyes ünnepekhez kapcsolódó, és egy ideig ápolt népszokások, amelyeket a helybeliek elutasítóan szemléltek, sőt arra is volt példa, hogy tiltották őket.⁵⁷

További választóvonalat jelentett a felekezeti különbség, amelynek a jelentőségét a konzervatív vidéki társadalmakban egyáltalán nem szabad lebecsülni. Württembergben a katolikus menekültek letelepítésével a római katolikusok számaránya több mint duplájára

52 A menekültek nyelvi beilleszkedéséről részletesebben I. Gehl, Hans 1997: *Die sprachliche Eingliederung der vertriebenen Donauschwaben*. Unser Hauskalender 51–54. illetve Mackensen, Lutz 1959: *Die deutsche Sprache in und nach der Vertreibung*. In: Lemberg, Eugen – Edding, Herbert (Hg.) *Die Vertriebenen in Westdeutschland*. Band III. Kiel. 225–271.

53 Bonomi, Eugen 1955: *Deutsche aus dem Ofner Bergland in neuer Heimat*. Jahrbuch für Volkskunde der Deutschen Heimatvertriebenen. Band 1. Salzburg. 70.

54 Weidlein, Gerda: *Ti kenet ja net a mal schwatzen*. In: Unsere Post, 1996

55 Kurz, Karl 1950: *Der Wandel des Dorfes Gersdorf*. In: Lemberg, Eugen – Kreckler, Lothar (Hg.): *Die Entstehung eines neuen Volkes aus Binnendeutschen und Ostvertriebenen*. Marburg. 41.

56 Frantzióch, Marion 1989: 173.

57 Karasek-Langer, Alfred 1953: *Brauchtumswandel in Bayern durch den Zustrom an Vertriebenen*. In: Bayerisches Jahrbuch für Volkskunde, Regensburg. 125.

nőtt.⁵⁸ Azt ugyan túlzás lenne állítani, hogy a felekezeti különbség direkt összetűzésekhez vezetett volna, az előítéletek leépítése szempontjából semmiképp sem volt szerencsés. Az új otthon vallásos életét a menekültek gyakran üresnek találták, és nem találtak elég együttérzést és választ sorsukkal összefüggő lelki problémáikra. A templom közössége nem jelentette már azt, amit a régi hazában, hiszen gyakran katolikus templom híján más felekezet istentiszteleteit kellett látogatniuk. A menekültek jelentős része még évtizedek múltán arra is panaszkodott, hogy az egyház, de különösen a falusi papság nem helyzetüknek megfelelően viselkedett velük, s nem mutatott empátiát a lelkileg is sérült hívek iránt. Az evangélikus papok ugyanis sokszor nem csak az elesett, segítségre szoruló embereket látták a beáramló tömegekben, hanem azt a potenciális veszélyt is, hogy a saját felekezet dominanciája megszűnhet az adott településen. A frankföldi Weihenzell evangélikus lelkésze levelében például már azt vizionálta, hogy az újabb menekültáradat az eddig lutheránus Frankföldet Róma előretolt bástyájává fogja változtatni.⁵⁹ A menekültek valójában sok pozitív elemet is hoztak a falvak és városok vallásos életébe. Nyugat-Németországban ugyanis erre az időre a buzgó hitélet faluhelyen is visszaesett a korábbi időkhöz képest. A magyarországi elűzöttek vallásos környezetből érkeztek, és buzgalmukat sorsuk alakulása még inkább erősítette. Aktivitásukkal több helyütt is új impulzust adtak a községek, kisvárosok vallásos életének. Ezt pedig még az evangélikus egyház is örömmel vette tudomásul, még ha a katolikus-evangélikus vegyes házasságokat eleinte nem is nézték jó szemmel.⁶⁰

A menekültek és az őslakosok közössége sokáig továbbra is kölcsönösen elzárkóztak egymástól, főleg, hogy az emberek megítélését gyakran vagyoni helyzetük határozta meg. Az elűzöttek így elsősorban az „övéik” társaságát keresték, hiszen másutt eleinte alig volt rájuk fogadókészség. Nem csoda, hogy így szinte mindegyikükben erősödött a honvágy, és legfőbb vágyuk a közeli hazatérés volt.⁶¹ Jellemzően házasságokat is a saját közösségükből származókkal kötöttek.

A bácskai menekültek azonban sokszor nemcsak a helybeli lakossággal, hanem a menekültek más csoportjaival szemben is védtelennek érezték magukat. Létfelműjük, kultúrájuk ugyanis jelentősen különbözött a szudétanémetekétől is, akik e tekintetben lényegesen közelebb álltak az őshonos németekhez. A szudétanémetek ugyanis az elválasztó országhatárok ellenére is mindvégig német kultúrkörben maradtak, így őket könnyebben akceptálni is tudták, mint az „elmaradottabb” Duna menti svábokat. A szudétanémetek már csak számbeli túlsúlyukból, nyelvi adottságaikból adódóan is jobban tudták képviselni érdekeiket, mint a kezdetben mindenütt idegenül mozgó bácskai svábok. Többnyire az is volt a jellemző, hogy „különbnek tartották magukat náluk”, és gyakran lenézték a népi németeket (vagy azok legalábbis így érezték). Ennek jellemző példája, amikor egy szudétanémet származású menekültügyi bizalmi kijelentette, hogy „nem hajlandó magát és népcsoportját a magyarországi és romániai németekkel azonos szintűnek tekinteni”.⁶²

Ugyanakkor a helyi lakosság elutasítása sem volt egységes. Egy helybeli férfi Obernburgban például udvarias hangú hivatalos levélben arra figyelmezteti a hatóságokat,

58 Beer, Mathias 1995: *Alte Heimat – Neue Heimat*. Das spezifische Verstandnis von Kirche und Gemeinschaft bei den Vertriebenen aus Südosteuropa und dessen Auswirkungen auf den Eingliederungsprozeß im deutschen Südwesten. In: Jahrbuch für Ostdeutsche Volkskunde. 244–271.

59 Erker, Paul 1988: 150–151.

60 Uo. 38–39.

61 Interjú P. G.-vel Waiblingen, 1997. december. Felvétel a szerző archívumában.

62 Staatssarchiv Würzburg (StAWü) Landratsamt Miltenberg 5317.

hogy a magyarországi németeknek rendszeresen segítségre van szükségük, és nem tudják érdekeiket megfelelően képviselni, mert nem ismerik a helyi berendezkedést és a szokásokat. Szerinte nem érdemlik meg, hogy másodrendű polgárokként kezeljék őket.⁶³ Tény azonban, hogy rendszerint képviselőiket a különféle elosztóbizottságokba nem választották be, és így a segélyek felosztásakor gyakran hátrány érte őket.

Kezdetben a helyi közösségekre tehát inkább az elutasítás, mint az együttérzés volt jellemző. Nem véletlenül vonta meg a *Fränkische Zeitung* 1948 decemberében a következőképpen az integráció (ideiglenes) mérlegét: „A városokban és körzetünk nagyobb településein minden nehézség ellenére a polgármesterek hosszú távra tervező politikája révén új és régi polgárok között lassan üdörös viszony kezd kialakulni, míg a kisebb helységeken és szétszórta településeken gyakran még irigykedés és intolerancia nehezíti a hazájukból elűzöttek amúgy is nehéz életét.”⁶⁴

A bácskai németek lakhelyei Nyugat-Németországban

Az eredeti elképzelések szerint valamennyi Magyarországról származó menekültet Hessen és Württemberg-Baden⁶⁵ tartományokban kellett volna elhelyezni. A két tartomány telítettsége miatt végül mégsem teljesen az eredetileg eltervezett kvóták szerint vették fel az elűzötteket, és ez bizonyos részben a Magyarországról kitelepítetteket is érintette.

1950-ben az akkor Nyugat-Németországban található 192 742 magyarországi német közül 97 486 fő (54,8%) élt a későbbi Baden-Württemberg területén, 49 220 (27,7%) Bajorországban, 25 583 (14,4%) Hessenben és 2326 fő Északrajna-Vesztfáliában (utóbbiak nem szervezett módon kerültek Németországba). 1964-re a munkaerőpiaccal összefüggő áttelepülések és a hadifoglyok „hazatérése” után ez az arány annyiban módosult, hogy még nagyobb számban kerültek Baden-Württembergbe (115 000 fő, 61,4%), míg Bajorország és Hessen súlya csökkent. Többen jobb munkalehetőségek reményében távolabbi tartományokba költöztek.⁶⁶

A bácskai németek lakhelyeinek megadása csakis felületes lehet, hiszen az elűzés óta rengetegen lakhelyet változtattak (akár többször is), és ennek megfelelően ma a bácskai németek utódai Nyugat-Németország számos szegletében megtalálhatók. A továbbiakban így csak olyan területeket sorolunk fel, ahol egy tömbben nagyobb számban élnek.

A bácskai svábok egy jelentős része Bajorországban él. Fontos szállásterület *Alsó-Frankföld (Unterfranken)* közigazgatási kerület, ahol főként *Aschaffenburg* környékén, *Miltenberg* körzetében él egy nagyobb csoport. E területen elsősorban Csátaljáról és Vaskútról származók élnek. E környék szinte mindenképpen (Erlenbach, Elsenfeld, Wörth am Main, Schippach, Sommerau stb.) és nagyobb városában (*Hanau, Frankfurt*) megtalálhatók a Felső-Bácskából származó németek. Az 1946-ban elhurcoltak másik része viszont *Dél-Bajorországban*, München és *Wolfratshausen* térségében telepedett le. (Ennek közelében épült fel Németország egyik ún. „menekültvárosa”, *Geretsried*, amely szinte

63 StAWü Landratsamt Obernburg 3022.

64 *Fränkische Zeitung*, 1948. szeptember 21, Idézi Erker, Paul 1988: 37.

65 Württemberg-Baden: Az amerikai zónában 1945-ben az amerikai katonai kormányzat által létrehozott német tartomány, amely 1952-ben Baden-Württemberg néven egyesült a korábban francia megszállási övezetbe tartozó Württemberg-Hohenzollern és Baden tartományokkal.

66 Bohmann, Alfred 1969–1975: 69–71.

kizárólag menekültek számára épített lakótelepekből állt. Egy másik „menekültváros”, a Regensburg közelében felépült *Neutraubling* lakói között néhány garai és vaskúti eredetű családot találni.)

Bajorországban még *Schwaben* (Sváb-Bajorország) kormányzati kerületben, mindekelőtt Augsburgban és környékén, azon belül pedig főleg *Schwabmünchen*, *Bobingen* és *Königsbrunn* városokban él nagyobb bácskai közösség, ahol egyébként az egyik legnagyobb menekültcsoportot alkotják. Eredetileg a környék szinte valamennyi községében éltek menekültek, de a munkalehetőségek és a lakásépítési programok koncentráltasága miatt e három kisváros lakossága az ötvenes évektől kezdve megháromszorozódott, míg az összes többi település lélekszáma csökkent.⁶⁷

Baden-Württembergbe került a szervezett transzportokkal érkezők legnagyobb része mellett a Magyarországot – részben már korábban – önként elhagyók jelentős része is. Így például a Csávolyról 1944-ben önkéntesen elmenekülők nagy része a tartomány északnyugati részében, Heidelberg közelében található *Aglasterhausen* térségében telepedett meg. Itt egy időben önálló községrészt („*Kleintschawal*”) is alkottak. Más csávolyiakat szervezett transzportokkal a szovjet zónába szállítottak, de sokan onnan külön utakon szöktek át nyugatra, végállomásként főként Baden-Württembergbe. Többségük lakóhelye ma *Schwäbisch Gmünd*, *Schwäbisch Hall*, *Reutlingen*, *Ulm*, *Hockenheim*, *Darmstadt* és *Stuttgart* környékén van.⁶⁸

A bácskai németek talán legfontosabb württembergi központja Stuttgart vonzáskörzetében található, mégpedig elsősorban *Ludwigsburg* körzetében (*Bietigheim-Bissingen*, *Besigheim*, *Wolfsschlugen* központokkal) és a *Rems-Murr-körzetben* (*Backnang* és *Waiblingen* központokkal). Nagyrészt ezekre a vidékekre irányították ugyanis az önkéntes menekülőket és a szovjet zónából érkezőket is, mivel a magyarországi németek más vidékekről származó csoportjai is főleg e tartományban élnek. *Ulm*, *Krumbach* és *Günzburg* vonzáskörzetében csatáljai, bácsalmási és kunbajai németek élnek. A Kunbajáról elszármazott svábok egyik fő központja a Heidenheim közelében található *Giengen an der Brenz* település. (Ezen a környéken él a szovjet zónából elmenekült bácsbokodi svábok egy része is.) A katymári svábok három nagyobb foltban telepedtek meg. Egyrészt *Mannheim-Sandofen*, illetve *Schwäbisch Gmünd* környékén (Baden-Württemberg), másrészt pedig az oberhesseni térségben, *Gießen* környékén. Sokan élnek *Griesheimben*, és a közigazgatásilag ahhoz tartozó mintagazdaságban, a Sankt-Stephan-telepen is.

Beilleszkedés a gazdaságba – az új német gazdaság

A menekültek és elűzöttek gazdasági beilleszkedése (*szocioökonómiai integrációja*) az integrációkutatás megkerülhetetlen kulcskérdése. Számos korai munka a beilleszkedést az állandó munkahely megszerzésével és az anyagi viszonyok stabilizálásával azonosította. Igaz, hogy a vagyont, életterét és megélhetését elvesztett menekültek jó része az ötvenes évekre valóban nem volt munkanélküli, és anyagi helyzete is javult. Így akár hihetnénk is a „gyors integráció mítoszában”. Ma már tudjuk, hogy a beilleszkedés sokkal összetettebb kérdés ennél, de az tény, hogy amíg a menekültek a szocioökonómiai integrációt nem valósították meg, addig a beilleszkedés más területein is gondokkal küzdöttek.

67 Pfister, Doris – Hagel, Bernhard 1995: *Vertreibung und neue Heimat*. Eine Dokumentation. Beiträge zur Heimatkunde des Landkreises Augsburg, Band 12. Augsburg, 57–61.

68 Pfeil, Jakob – Ginder, Paul – Rukatukl, August 1980: *Csávoly 1780–1980*. Heimatbuch einer ungarndeutschen Gemeinde aus der Batschka. Patenschaft Waiblingen.

Az elűzöttek és menekültek integrációja az ún. „nyugatnémet gazdasági csodával” egyidejűleg zajlott. Máig vitatott, hogy a menekültek hasznélvezői, részesei, vagy éppen katalizátorai voltak-e az ugrásszerű fejlődésnek, és az elképzelhető lett volna-e egyáltalán aktív részvételük nélkül. Ugyancsak közismert, hogy a magyarországi sváb menekültek meghatározó része önállóan gazdálkodó birtokos parasztemberből gyári munkás lett. Széles körben elterjedt tévhit, hogy a Magyarországról kitelepített polgárok Nyugat-Németországban hamar anyagi jólébe kerültek. Mindezek megértéséhez néhány alapkérdés tisztázása szükséges.

Nyugat-Németország gazdasága 1948 (az ún. valutareform), majd a Marshall-segély felvétele után új pályára állt: innen egyidejűleg kellett az *újjaépítést* és egy nagyfokú *modernizációt* végrehajtani, ami végeredményben a gazdaság jelentős *szerkezetváltását* is eredményezte. A modernizáció leglátványosabb jellemzője az erőteljes *iparosodás* volt. Egyúttal jelentősen csökkent a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma, és a produktív termelésben egyúttal erőteljes koncentráció is zajlott, ennek eredményeként 1950–1960 között az iparban foglalkoztatottak (köztük már nők is) számaránya több mint duplájára nőtt.⁶⁹ Az ipar nagymértékű fejlesztésének eredményeképpen a belföldi termelés mintegy tíz év alatt az egész szövetségi köztársaság területén kb. megháromszorozódott.

A mennyiségi mutatók mellett arra is érdemes figyelmet fordítani, hogy az ipar terjeszkedése az ötvenes évektől olyan területekre is kiterjedt, ahol korábban nem volt jellemző. Az iparosodás következtében a tartományok közti munkamegosztás is jelentősen megváltozott. A háború előtt az elmaradott agrártartományok közé tartozó Bajorország például jelentős ipari bázissá emelkedett. 1946–61 között a tartományban mintegy félmillióval csökkent az erdő- és mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma. (Utóbbiak aránya Bajorországban a korábbi 15%-ról 11%-ra, az egész országban pedig 10%-ról 7%-ra csökkent.⁷⁰) Az iparban viszont sok új munkahely keletkezett, és az iparban kínált fizetésekkel a mezőgazdaság nem tudott lépést tartani. A korábban is létező, nagyvárosi bajor ipari központok (München, Nürnberg, Augsburg) jelentősége némileg csökkent, viszont – főként Felső-Bajorországban (Oberbayern) és Sváb-Bajorországban (Schwaben) – teljesen új ipari körzetek jöttek létre. Keletkezésük a menekültek letelepítésével összefüggött, ugyanis az új központok nagy része az ún. menekülttelepek közelében alakult ki. A vállalkozások beindításában pedig számos szudéta- és sziléziai német menekült vállalt oroszlánrészt, akik főként Csehszlovákia és Lengyelország iparosodott területeiről származtak. Nekik is köszönhetően olyan új iparágak (pl. elektrotechnika, finommechanika, optika, vegyipar, valamint az üveg- és dísztárgygyártás) is megjelentek, és értek el rendkívül magas színvonalat, melyeknek korábban Bajorországban egyáltalán nem volt hagyománya.

A mezőgazdaság még nagyobb változásokon ment keresztül, és a struktúraváltás az ott foglalkoztatottak nagy részét igen hátrányosan érintette. Egyfelől itt is jelentős modernizáció (gépesítés) ment végbe, de ez a vállalkozások és az alkalmazott munkaerő számának csökkenéséhez vezetett. A termelékenység egy időre a modernizálás ellenére is visszaesett. A gépesítés hatalmas költségei miatt az állam folyamatosan támogatta a vállalkozó gazdákat, de az ágazat visszaesését ezzel sem sikerült megállítani, és a mezőgazdaság az

69 Mooser, Josef 1990: *Arbeiter, Angestellte und Frauen in der nivellierten Mittelstandsgesellschaft*. Thesen. In: Schildt, Axel – Sywottek, Arnold 1990: *Modernisierung im Wiederaufbau*. Die westdeutsche Gesellschaft der 50er Jahre. Frankfurt. 362–375.

70 Lanzinner, Maximilian 1996: *Zwischen Sternebanner und Bundesadler*. Bayern in Wiederaufbau 1945–1958. Regensburg, 1996. 255.

iparhoz hasonló nagy és gyors nyereségeket nem produkált, így az alkalmazottak fizetése is jóval alatta maradt az iparban kereshető béreknek. Ez pedig hamarosan a kisvállalkozások feladásához vezetett. Bajorországban például 1949–1960 között mintegy 100 000 paraszt hagyott fel a mezőgazdasággal.⁷¹

Az elűzöttek közel fele háromezer főnél kisebb lakosságú településekre került, ahol eddig főként mezőgazdasági termeléssel foglalkoztak.⁷² 1948 előtt a mezőgazdaság munkaerőhiánnyal küzdött. A kezdetben csak élelemért és ellátásért dolgozó menekültek célja azonban vagyoni felemelkedés lett volna, erre pedig ez a munka semmiképp sem volt elegendő – a valutareform után kapott fizetésekből pedig nem is tudtak megélni. A mezőgazdaságban való tartós elhelyezkedésük előfeltétele egy átfogó földreform lehetett volna. Erre kezdetben a lakosság élelmezési nehézségei miatt nem kerülhetett sor; főleg azért, mert a nyugati országrészben a megművelhető területek aránya kb. negyedével csökkent.⁷³

Az ötvenes évek struktúraváltásának eredményeként a mezőgazdaságban foglalkoztattak aránya tovább csökkent. A hatvanas évekre a hagyományos családi gazdaság túlhaladottá vált, és a fiatalabb generációk más megélhetési forrásokat kerestek maguknak.⁷⁴ Egyúttal a korábban jóval élesebb határok is elmosódtak a falu és a város társadalma, illetve a városi gyári munkások és a vidéki parasztok között. Egyre több egykori gazda az ipari szektorban talált munkát magának, amit az ipar „vidékre települése” is megkönynyített. A közlekedési hálózat fejlesztése lehetővé tette, hogy a munkahelyváltásnak nem kellett szükségszerűen lakhelyváltáshoz is vezetnie.

A menekült a gazdaságban – talpraállás és új célok

A Nyugat-Németországba áramlott sokmillió, rendkívül heterogén embertömeg számára kellett rövid időn belül munkát, egzisztenciát és jövőképet nyújtani, hogy egy nagy szociális feszültség elkerülhető legyen. A folyamatosan kiépülő új iparágaknak a menekültek mindenképp nagyszámú munkaerőt biztosítottak, és ők különösen érdekeltek voltak a gazdasági fejlődésben.

Az elűzetés, a haza elhagyása, a vagyonvesztés a menekültek mindegyike számára szociális deklasszáció, elszegényedést jelentett.⁷⁵ Így alapvető céljuk csak a szociális felemelkedés lehetett. E folyamat első lépései a munkahely megtalálása, a saját családi otthon megteremtése, majd a régi hazában elért vagyoni helyzet újratemtése voltak. Ennek elérésében pedig igyekeztek a lehető leggyorsabb megoldásokat megtalálni. Ebben az átformálódó német gazdaság által nyújtott lehetőségekhez kellett alkalmazkodniuk. A leggyorsabb lehetőség pedig többnyire nem volt azonos a régi hazában folytatott tevékenységgel, így a menekültek jelentős része egy kényszerű *szakmai és szociális átrétegződést* élt át. Aki erre, illetve korábbi életformájának megváltoztatására nem volt képes, azt lesüllyedés és szociális szegregáció fenyegette. A leginkább fenyegetett csoport a korábban

71 Lanzinner, Maximilian 1996: 263–265.

72 Frantzióch, Marion 1987: 90–94.

73 Bauernkamper, Arnold 1990: *Landwirtschaft und ländliche Gesellschaft in der Bundesrepublik in den 50er Jahren*. In: Schildt, Axel – Sywottek, Arnold 1990: 188–200.

74 Bauernkamper, Arnold 1990: 194.

75 Holtmann, Everhard 1990: *Flüchtlinge in den 50er Jahren: Aspekte ihrer gesellschaftlichen und politischen Integration*. In: Schildt, Axel – Sywottek, Arnold 1990: 349–361.

önállóan gazdálkodó parasztok rétege volt, amely számára az elűzött státus a tulajdonosi szerep elvesztését jelentette.⁷⁶

1948 után munkalehetőség találása önmagában nem jelentett komoly problémát. A korábbiakban leírtakból logikusan következik az, hogy a menekültek gazdasági integrációját főként ipari szektorban való alkalmazásuk oldotta meg. Ez a szükségszerű lépés azonban a mezőgazdaságból érkezők számára lehetetlenné tette az otthoni szociális struktúra újratereztését: új szakmákat kellett elsajátítaniuk, illetve olyan munkakörben kellett dolgozniuk, amely a korábbi tevékenységükhöz képest presztízsesvesztésnek számított.⁷⁷

Már az 1950-ben elvégzett népszámlálás adatai is azt szemléltetik, hogy a menekültek között az önállóan vállalkozók és hivatalnokok aránya nagyon alacsony, míg az ipari munkásságé feltűnően magas.⁷⁸ Sőt, az iparban foglalkoztatottak aránya a menekültek körében jóval magasabb volt, mint a lakosság többi részénél.⁷⁹ Ezen belül is Baden-Württembergben a menekültek több mint fele a textil- és ruhaiparban, gépjárműgyártásban vagy a gépjárműgyártásban talált munkát magának. Nagy számban dolgoztak még a vas-, fém- és fafeldolgozásban is. Ezek az iparágak foglalkoztatták az iparban dolgozó összes menekült mintegy kétharmadát.⁸⁰ A későbbiekben az ekkor még önállóan gazdálkodók jelentős része is bérmunkás lett, mert az agrárvállalkozások nagyobb részét feladták. A munkához való viszony is átvértékelődött: hivatás (az élet értelme) helyett a munkát *szolgálatnak*, az *egyéb célok eléréséhez szükséges kényszernek* fogták fel.

A bácskai falvak lakosságának meghatározó része a háború előtt mezőgazdasággal vagy azzal szorosan összefüggő tevékenységgel foglalkozott. Csekély volt a diplomások, értelmiségiek száma, az ipari munkásság száma pedig a régió sajátosságai miatt elhanyagolható volt. Az elűzetés után kezdetben még többen reménykedtek abban, hogy mezőgazdasági tevékenységüket az új körülmények között is folytatni tudják. A korai optimizmusnak az adott némi alapot, hogy az elűzöttek nagy részét falvakban, kisparaszti birtokokon helyezték el, ami munkalehetőséget is biztosított számukra. Az egykori gazdag parasztok jelentős része azonban megalázáson érezte a „cselédmunkát”, amely egyébként sem hozott elegendő jövedelmet. A nehéz mezőgazdasági munkáktól mentes téli időszakban viszont alkalom nyílt más jellegű munkavállalásra is. Sokan ekkor ismerték fel, hogy más gazdasági szektorokban magasabb jövedelmekhez lehet jutni, és ezután rendszerint már nem tértek vissza korábbi kenyéradóikhoz. (Innen származott a „lusta menekültekről” szóló – alaptalan – vád, amelyet bajor gazdák hangoztattak előszeretettel.⁸¹)

Ahhoz, hogy az egykori parasztgazdák az átalakuló német mezőgazdaságban versenyképes termelőkké válhassanak, jelentős, mobilizálható vagyona és alaptőkére lett volna szükségük. A családi egzisztencia sürgős újratereztéséhez azonban gyorsan kellett volna minél több pénzt szerezni, amit a mezőgazdaságban kereshető bérek nem tettek lehetővé. A régi hazában folytatott családi gazdaság fölött azonban eljárt az idő, másrészt idegen is volt a német struktúrától. Az elkerülhetetlen, de költséges modernizáció és gépesítés gyorsan lelohasztotta az önálló gazdálkodásba vetett reményeket.

76 Holtmann, Everhard 1990: 353.

77 Marion Frantziöch 1987:

78 Reichling, Gerhard 1986: 171.

79 Kühne, Andrea 1993b: *Vertriebene als Arbeitnehmer in der Industrie*. In: Eberl, Immo 1993: 226.

80 Kühne, Andrea 1993b: 226.

81 Bauer, Franz J. 1982: *Flüchtlinge und Flüchtlingspolitik in Bayern 1945–1950*. Stuttgart. 349–367.

Így az elűzött bácskai parasztnak nagy része megélhetését az ipari szférában találta meg. Szinte valamennyi visszaemlékező azt állította, hogy igazából nem jelentett komoly nehézséget megfelelő munkahelyet találnia.⁸² Viszonylag jobb esélyekkel bírtak a korábban kézműves szakmákban (kőműves, ács, asztalos) dolgozók, akiknek különféle tapasztalatait az újjáépítésben is hasznosítani lehetett. Kezdetben az építőiparban lehetett a leginkább jövedelmező munkákat találni. Amikor a lakásépítési program beindult, sok egykori elűzött vált részesévé egészen új utcák és városrészek megjelenésének.

Az elűzött fiatalok Nyugat-Németországban rendszerint átképző kurzusokon vettek részt, ahol olyan új szakmákat tanultak ki, amelyekkel jobban tudtak érvényesülni a munkaerőpiacon. Főként a gépgyártásban- és javításban, valamint a nehéziparban lehetett így munkát találni. A náluk már valamivel idősebb generáció, akiknek a sürgős pénzkeresés kényszere miatt nem volt ideje és lehetősége új szakmát tanulni, rendszerint a könnyűiparban vagy az élelmiszeriparban lett *betanított munkás*. Ennek ugyan az egykori önálló parasztnak szemében nem volt túl nagy értéke, de megvolt az az előnyös oldala, hogy a kötött munkaidő után még más mellékes jövedelem után is lehetett nézni. Ez is a gyors pénzszerzést szolgálta, de céljaik elérése nagy takarékoságot követelt meg az elűzöttektől. Rendszerint az új családi házak építésére is a munkaidő után került sor. A házépítések ugyan a kedvező építési hitelek és egymás kölcsönös megsegítése nélkül aligha lettek volna megvalósíthatók, de az eredmény így is tiszteletet parancsoló volt. Sokan arról számoltak be, hogy – miután annak idején Magyarországon a mezőgazdaságban hozzá voltak szokva az egész napos elfoglaltsághoz – a munkahelyen elvégzett munka mennyisége nem elégítette ki őket (!), ezért anyagi viszonyaik stabilizálódása után kisvállalkozásokba fogtak. Ennek egyik jellemző formája a kiskereskedelem volt: többen élelmiszerboltokat nyitottak, zöldség-gyümölcs értékesítésével, esetleg olyan tevékenységgel foglalkoztak, ahol azért valamennyire az otthonról magukkal hozott tapasztalatokat is fel lehetett használni, és nem szakadtak el teljesen egykori hivatásuktól sem.⁸³ Arra is akadt példa, hogy otthonról bedolgozóként működtek közre valamely gyár számára, így pl. az ott dolgozó munkás felesége – részmunkaidőben – a háztartás vezetése mellett további pénzkeresési lehetőséghez jutott.

A menekültek által létrehozott új üzemek alapításában nem a magyarországi sváboké volt a vezető szerep, bár a szudéta- és sziléziai német menekültek által vezetett vállalkozások szívesen alkalmazták őket, mert szorgalmukkal és megbízhatóságukkal tűntek ki. Sikeres, önálló vállalkozásokra inkább olyanok esetében volt példa, akik Magyarországon egyetemi tanulmányokat folytattak, amelyeket aztán az újjáépítésben vagy a kereskedelemben tudtak hasznosítani. Egy beszélgetőpartnerem magyarországi műegyetemi tanulmányait követően került Nyugat-Németországba, ahol kisebb átképzés után építész-mérnökként dolgozott. Szakmája gyakorlására az újjáépítés, majd az ipar terjeszkedése anyagilag kecsesítő munkalehetőségeket nyújtott. Így ő nyugatnémet szinten is meg tudott gazdagodni.⁸⁴ A nagy többség viszont az ötvenes-hatvanas években még komoly adósságokkal küzdött, és a házépítést követően anyagi lehetőségei még nagyon sokáig behatároltak voltak.

Az életformaváltásra nem mindenki volt képes. Az elűzött parasztemberek idősebb generációja nem tudott az új világhoz és rendhez alkalmazkodni. Szemükben a gyári munkának nem volt komoly értéke, és az ilyenfajta pénzkeresést degradálódként élték

82 Beszélgetés A. O.-val, J. B.-vel, G. M.-mel. (Felvételek a szerző archívumában.)

83 Interjú G. K.-val Schwabmünchen 1997. január (felvétel a szerző archívumában.), ill. beszélgetés J. T.-vel, Regensburg, 1997.

84 M. M. szóbeli közlése. Löchgau, 1996. november, ill. beszélgetések A. O.-val 1997–98.

meg. Önálló gazdálkodásra tett kísérleteik azonban gyorsan csődbe mentek, a tömegtermelésben folyó munka elsajátítására pedig már csak életkoruk miatt sem voltak alkalmasak. Ennek így rendszerint az lett a vége, hogy nem tudtak megfelelő munkát találni maguknak, és gyermekeik segítségére szorultak. (Ez azonban továbbra is több generáció együttélését tette szükségessé.) Főként ez a réteg volt az, amelynek a teherkiegyenlítéssel – sokszor megkésve is – kapott életjáradék- és nyugdíjfizetések bizonyos anyagi kárpótlást és szerény megélhetési forrást jelentettek.

Sokan törekedtek arra is, hogy paraszti gyökereiktől ne szakadjanak el teljesen. Az első két generációban ugyanis jellemző volt, hogy vásároltak maguknak legalább egy kisebb gyümölcsös- vagy zöldségeskertet, esetleg szőlőterületet. Ezek nem az önellátást szolgálták, hanem kiegészítették azt, amit a keresetből meg lehetett venni. Gazdasági jelentőségük ennek megfelelően nem is volt túl nagy, sokkal inkább egy csipetnyi nosztalgia látható e tevékenységben, amely az egyébként szabad hétvégekre is gyakori elfoglaltságot jelentett. Talán az sem meglepő, hogy főként a régebben odahaza is termelt zöldségfélék, gyümölcsök természetére került sor. (Azt persze hamar be kellett látni, hogy az éghajlati különbségek miatt a paradicsom, a paprika és a szőlő sem ízlik ugyanúgy, mint egykoron.) Az idősebb generáció mégis nagy büszkeséggel beszélt a kis földdarabról, melynek műveléséhez érzelmileg sokkal jobban kötődtek, mint a létfenntartásukat biztosító munkájukhoz. (A sváb parasztagdát már a régi hazában is erős érzelmi kapcsolat fűzte földbirtokához: egyik interjúalanyom mesélte, hogy amikor több mint negyven év után hazalátogatott szülőfalujába, egyik első dolga volt, hogy megtekintse, milyen állapotban van az időközben termelőszövetkezeti tulajdonba került földterülete.⁸⁵) Gondosan megművelt kiskertjeik általában az őshonos lakosság körében is elismerést váltottak ki, főleg, hogy ott ennek a kiegészítő kistermelésnek korábban nem volt hagyománya. Ezt a tevékenységet a Nyugat-Németországban rendszerint már erősebben gyökeret eresztett harmadik generáció általában nem folytatta.

A gazdasági felzárkózás első jele az önálló otthon (ház, lakás) megteremtése volt. Ez jelentette ugyanis a kényszerű társbérletek végét, és igazolta, hogy a menekült már „valamit letett az asztalra”. Ez a helybeliek szemében is feltétlenül javította az elűzöttek megítélését. Másrészt fontos állomás volt ez a „lelki otthonteremtés” útján is. Többen is határozottan állítják ugyanis, hogy először akkor érezték magukat otthon Németországban, amikor saját lakásba költöztek, de még inkább akkor, amikor a saját erejükből épített házuk elkészült.⁸⁶

Az állam által támogatott nagyszabású házépítési programok és az egyébként is nagy házépítési kedv (a ház egyúttal jó befektetés is lett) révén egészen új településrészek jelentek meg Németország-szerte. Ez egyébként költözési hullámot is beindított, hiszen az újonnan létrejött munkahelyek tágabb körzetében új csomópontok alakultak ki. Ezért duzzadtak fel egyes kisvárosok, községek több tízezres nagyságú településekké, és a nagyvárosok, ipari központok is új és jellegzetes városrészekkel gazdagodtak. (Ezzel párhuzamosan több korábban túlterhelt község lakossága jelentősen csökkent, mert ott kevesebb munkalehetőség adódott.)

Ekkor épültek azok a tipikus „menekült-városrészek”, amelyek jórészt olyan emeletes társasházakból álltak, amelyek általában három-négy család elhelyezésére voltak alkal-

85 Beszélgetés J. O.-val. Csátalja, 1993, illetve Wörth am Main, 1997.

86 Beszélgetések J. P.-vel, G. M.-mel, P. G.-vel, J. T.-vel és másokkal. (Felvételek a szerző tulajdonában.) Más összefüggésben lásd még Mayer János 1998: *Heimat, Wohnort, Zuhause? Heimatbegriff und Selbstidentifizierung der vertriebenen Deutschen aus der Nordbatschka*. Jahrbuch für Deutsche und Osteuropäische Volkskunde. Band 41 Marburg 101–126.

masak. (A legelső, még a negyvenes évek végén épült lakások mindössze egy konyhából és egy szobából álltak. A gazdasági növekedés azonban hamar lehetővé tette, hogy ezeket a lakásokat is modernizálják, illetve bővítsék.⁸⁷) Az ötvenes-hatvanas évek során épült házak és lakások általában mind ugyanazt a stílust követték. A magyarországi svábok legnagyobb része általában olyan kétszintes, padlásszobás házakat épített, amely rendszerint két-három család (vagy egy család több generációjának) elhelyezését tette lehetővé. Az egy családra jutó lakóter kb. 40–55 m² körül volt. A házakban legalább három szoba, konyha és WC volt, illetve a pincében még közös használatra szánt mosó- vagy nyári konyha vagy fürdőszoba is épült.⁸⁸

A lakások egy másik típusát képezték a mai lakótelepekre emlékeztető „menekülttelepek” (*Flüchtlingsiedlungen*). Egy-egy ilyen új telep két-hármezer, nagyobbak esetén akár tizenöt-húszezer ember elhelyezését tette lehetővé. (A bácskai svábok nagy része nem ilyenben élt.) Az új telepek, illetve a főként menekültek által épített új településrészek mellé új élelmiszerüzletek, iskolák, vendéglők is épültek, továbbá a tömegközlekedés is hamarosan összekötötte őket a városközpontokkal és a munkahelyekkel.⁸⁹ Ez azt is lehetővé tette, hogy az iparban dolgozóknak nem kellett a közeli nagyvárosba költözniük akkor sem, ha éppen ott vállaltak munkát.

Az észak-bácskai svábok anyagi helyzetük javulásával mind többen újabb telekvásárlásokba és – ezúttal már önállóan is – házépítésekbe fogtak. A telekvásárlásoknál sokaknál az is fontos szerepet játszott, hogy a közelben sok azonos községből származó barát, ismerős és rokon építkezett, akik egymásnak kölcsönösen segítkeztek is.⁹⁰ Ez utóbbi annyira példaértékű lehetett, hogy azt szinte minden visszaemlékező megemlítette, valamint a máshonnan elűzöttek is a magyarországi svábokat emlegették a bajtársi összefogás pozitív példájaként.⁹¹ Arra is akadt példa, hogy valaki a falubelijeit kifejezetten arra biztatta, hogy költözzenek a jó munkalehetőségeket (is) nyújtó városba, és így a szomszédság is úgy alakult, hogy régi ismerősök éltek egymás közelében.⁹² Ez bizonyos városrészekben azt is lehetővé tette, hogy a korábbi együttélés bizonyos formái az új körülmények között is újjáéledhessenek. Ahol ilyen közösen összehangolt építkezésekre került sor, ott azt helyenként még az utcanevek is mutatják, hiszen pl. Batschksastraße (Bácska utca) több településen is létezik, ami arra utal, hogy ott elsősorban Magyarországról vagy Jugoszláviából származó németek éltek.

Az építkezési hullám és a munkalehetőségek egy olyan folyamatot is elindítottak, amelynek során az elűzöttek megoszlása megváltozott az egyes településtípusok között. A továbbra is főként mezőgazdaságból élő falvak lakossága általában újra csökkenni kezdett, míg a munka- és építkezési lehetőségek szempontjából előnyösebb kisvárosok közepes városokká duzzadtak. Ez a folyamat Bajorországban, Baden-Württembergben és Hessenben is hasonlóképpen ment végbe.⁹³

87 Sallinger, Barbara 1992: *Die Integration der Heimatvertriebenen im Landkreis Günzburg nach 1945*. München/Stamsried, 239–240.

88 Kühne, Andrea 1993c: *Die Vertriebenen im Wohnungsbau*. In: Eberl, Immo 1993 (Hg.) 138–142.

89 A téma bőséges összefoglalását nyújtja: Bausinger, Hermann – Braun, Markus – Schwedt, Herbert 1959: *Neue Siedlungen*. Volkskundlich- soziologische Untersuchungen des Ludwig-Uhland-Instituts in Tübingen. Stuttgart és Köhle-Hezinger, Christel (Hg.) 1995: *Neue Siedlungen – neue Fragen*. Eine Folgestudie über Heimatvertriebene in Baden-Württemberg 40 Jahre danach.

90 Necker, Birgit: *Wer darf bleiben- wer soll gehen*. In: Köhle-Hezinger, Christel (Hg.) 1995: 124–132.

91 Sallinger, Barbara 1992–235.

92 Interjú S.L.-l, Königsbrunn bei Augsburg, 1998. július.

93 Sallinger, Barbara 1992: 237. és Hartl, Rudolf 1975: *Selbsthilfe gegen Wohnungsnot*. In: *Drei Jahrzehnte*. Die Heimatvertriebenen in Baden Württemberg. Stuttgart 212–220., ill. Kolb, Monika 1990: *Flüchtling*,

A gazdasági integráció emberi ára

A menekültek a nyugatnémet gazdasági csoda nyertesei voltak. De anyagi felzárkózásuk igen komoly szakmai átrétegződéssel járt, amelynek érdekében számos áldozatot is meg kellett hozniuk. Csak nagyon kevesen voltak ugyanis azok, akik a már Magyarországon életcélként tekintett foglalkozásukat tudták folytatni – és abból tisztességesen meg is tudtak élni. Ez egyébként nemcsak az egykori parasztok esetében volt így, hanem azokkal is, akik Magyarországon az elűzetés előtt éppen középiskolai tanulmányaikat végezték és értelmiségi pályára készültek. A túlélés érdekében ezeket az álmokat gyorsan fel kellett adni, és többnyire olyan munkalehetőségeket keresni, amelyek biztos jövedelmet nyújtottak. Sőt, a továbbtanulás még az ötvenes években felnőtt generáció nagy részének is csupán beteljesületlen vágyalom maradhatott. A rendkívül költséges egyetemi tanulmányokra vagy akár csak bizonyos szakmák elsajátítására a menekültek gyerekei egész egyszerűen nem is gondolhattak. Ezért még a második generációban is jóval magasabb az iparban, illetve a szolgáltatásban foglalkoztatott „menekültek” számaránya, mint az őshonos lakosságé. Igaz, ők többnyire már nem betanított munkások, hanem szakképzett munkaerők voltak, de ez is csak szerény előrelépés volt a szülők generációjához képest.⁹⁴ Csak ezeknek a menekült gyerekek gyerekeinek sikerült kortársaikkal nagyjából egyenlő esélyekkel indulniuk pályaválasztásuk idején.

További „mellékterméke” volt még a szűkös anyagi körülményeknek, hogy szülők és már felnőtt gyermekeik továbbra is egy fedél alatt éltek, és ezen sokszor személyes és egyéb problémák ellenére sem nagyon lehetett eleinte változtatni. (Az sem volt ritka, hogy az idősebb szülő nem tudott megfelelő munkát találni magának, míg gyereke igen, és ez az új környezethez való viszonyukban is tükröződött. Többek között ez is generációs konfliktusok forrása lehetett.)

A rendkívül megfeszített munka és az állandó megfelelési kényszer a családi életre is hatással volt: rendkívül sok fiatal házassága maradt gyermektelen, illetve sokan csak viszonylag későn szánták el magukat a gyermekvállalásra. A gyermektelen házaspárok rendszerint sokkal nagyobb beilleszkedési gondokkal küzdöttek. A már az új környezetben született és őshonos társaikkal együtt játszó, iskolába járó gyermekek ugyanis oldani tudták a feszültséget és az előítéleteket a helybeli és elűzött szülők között is. (A későbbiekben helybeli fiatalokkal kötött házasságaik pedig még inkább.) Ahol ez hiányzott, ott továbbra is erősebb volt a régi közösség és a szülőföld iránti vágyakozás.

A gazdasági integráció és a személyes talpra állás során elvégzett elképesztő munkamennyiség így nem csupán az egzisztencia újrateremtésében volt nagy jelentőségű, hanem fontos szerepe volt a háború, az elűzetés és az azt követő évek sorscsapásainak, lelki terheinek *elfojtásában* is. A sok munka mellett ugyanis egyszerűen nem maradt idő e tragédiák belső feldolgozására és a saját helyzet tárgyzerű átgondolására sem.

Sokan voltak olyanok, akik új életformájukat lesüllyedésként élték meg. Ha a menekültek gazdasági integrációját a háború előtti állapottal vetjük össze, akkor egy furcsa ellentmondással kerülünk szembe. Egyfelől nagy részük *szociális deklaszálódást* ért meg, hiszen az egykor önállóan gazdálkodók az általuk is alacsonyabb rendűnek tekintett munkavállal-

Neubürger, Unterländer. Aufnahme und Eingliederung der Vertrieben im Landkreis Heilbronn zwischen 1945 und 1953. Heilbronn. 240–241.

94 Pyka, Christiane 1995: *Ein Baustein mehr im Identitätsbastelspiel.* Die dritte Generation Heimatvertriebener als Forscherinnen und Forscher im Feld. In: Köhle-Hezinger, Christel (Hg.) 1995: 27–35.

lói/alkalmazotti rétegbe kerültek be, amely Németországban a kevésbé jómódú társadalmi csoportok közé tartozott, és jóval kiszolgáltatottabb volt. Ilyen értelemben a menekültek nagy része sokáig valóban a társadalom peremén maradt.

Csakhogy ez a szint is jóval magasabb volt annál, mint ami a régi hazában maradás esetén várt volna rájuk. A modernizáció és az általános életszínvonal-emelkedés révén ugyanis sok mindent megengedhettek maguknak, ami ugyanabban az időben Magyarországon még teljesen elképzelhetetlennek számított volna. Ezt – az ilyen értelemben mégiscsak végbement – *felemelkedést* persze csak akkor ismerhették fel tudatosan, amikor az első magyarországi látogatásaikra sor került. Sokan csak ekkor tudták reálisan értékelni az erőfeszítéseket, amit az eltelt tizenöt-húsz évben végigcsináltak. Csak ekkor tudták igazán felmérni saját eredményeiket, és akkor tudtak megbékélni a végleges maradás gondolatával, amikor felmérték, mi várt volna rájuk, ha odahaza maradhattak volna.⁹⁵

Az anyagi felemelkedést hozó következő évtizedek az emberekből nem törölték ki a küzdelmes első évek emlékeit. Alighanem ez a szemlélet tükröződött abban a széles körben hangoztatott felfogásban, amelyet főként a nyolcvanas-kilencvenes évek „gazdasági menekültjeivel” és a kilencvenes évek folyamán tömegesen Németországba települt oroszországi németekkel kapcsolatban volt szokás hangoztatni: *„...ezek szinte mindent ingyen és készen kapnak, amiért nekünk még keményen meg kellett dolgoznunk és küzdenünk.”*

Ezek után azt hiszem felesleges külön hangsúlyoznunk, mennyire téves az a Magyarországon időnként még ma is hallható felfogás, hogy az „elűzetéssel – bár jogtalan volt – a magyarországi svábok mégis jobban jártak, hiszen Nyugat-Németországban az érintettek gyorsan meggazdagodtak.” Az öngazoló állítás azonban nem csak az anyagi vonatkozások miatt hamis. A haza elvesztését, a családok szétszakítását, az emberi tragédiákat és a pótolhatatlan régi közösségek hiányát anyagi eszközökkel nem lehetett kárpótolni. Az elűzetés után az eseményeket tudatosan átélte generációban örökre hiányérzet keletkezett, amelyet semmiféle „anyagi jólét” nem tudott betölteni. Ezért a gazdasági integráció sikere csak viszonylagos lehet.

Zárogondolatok

A Magyarországról elűzött és Nyugat-Németországban új otthonra lelt bácskai svábok integrációja távolról sem zárult le a munkahely megtalálásával és az önálló otthonok megteremtésével. Ezek legfeljebb kiindulópontjai lehettek egy még évtizedeken át tartó folyamatnak, amelynek végeredménye az egyes emberek esetében is nagyon eltérő lehetett. Voltak olyanok, akik léleklében mindvégig régi lakhelyük polgárai maradtak, baráti körüket szinte kizárólag ebből a körből választották, és akik számára a nyaralás egyetlen célpontja – az 1960-as évektől kezdve legalábbis – csak Magyarország lehetett. A másik véglethez tartozók minden kapcsolatot igyekeztek megszakítani szülőföldjükkel, és próbáltak „németebbek” lenni a helybelieknél is: felvették a helyi szokásokat, szórakozási formákat, rokonságukban sem tartották fontosnak a származási helyhez való kötődést. A boldogságra, a helyiek általi elfogadásra önmagában egyik stratégia sem jelentett garanciát.

95 Beszélgetés J. O.-val, Wörth/Main 1996. november, M. M.-mel Löchgau, 1996. november, lásd még erről: Fendl, Elisabeth 1998: *Reisen in die verlorene Vergangenheit – Überlegungen zum Heimwehtourismus*. In: Jahrbuch für Deutsche und Osteuropäische Volkskunde. Band 41. Marburg. 85–100.

Bölcsezdoktori disszertációmban az integrációnak még számos nézőpontját vizsgáltam: a szülőfaluhoz, a hazához való kötődések változásait, a helybeli lakosokhoz fűződő viszony árnyalatait, az ún. „vegyes házasságok” kérdését és az ezzel kapcsolatos stratégiákat, az összetartozás-tudat különböző formáinak ápolását, a menekültek önmeghatározásának problematikáját, nyelvi integrációjuk kérdéseit is vizsgáltam. Mindezen tényezők vizsgálata után is felmerülhet az integráció sikerességének kérdése. Több évtized küzdelme után elmondható lett, hogy az egykori menekültek megtalálták a helyüket a nyugat-német társadalomban, amely már régen nem tekinti idegennek őket, utódjaik semmiben sem különböznek a német társadalom tagjaitól. (Igaz, a bevándorlás olyan mértékű volt Németországban, hogy ma sokkal nagyobb kulturális különbségeket kellene kezelni, mint amilyen a menekült és őshonos németek között valaha is volt.) Ám az is nagy szó, hogy közel hetven évvel a „kitelepítés” után még ma is működnek az elűzött magyarországi németeket összefogó intézmények, tartanak közös rendezvényeket, és az egy településről származók (egymást onnan már nem is ismerve) rendszeres találkozókat tartanak, sőt a magukkal hozott javak megmentésére gyűjtemények, múzeumok is létesültek. Mindez azt mutatja, hogy a beilleszkedés nem teljes asszimilációt, hanem két közösség kölcsönös gazdagodását eredményezte.

Tóth Ágnes

Az NDK-ba kitelepített magyarországi németek családegyesítési lehetőségei (1948–1950)

A magyar kormány a kollektív bűnösség elve alapján 1946. január 19. és 1948. június 30. között mintegy kétszáz-kétszázhuszezer német nemzetiségű személyt telepített ki Németországba.

A magyarországi németek egy része szembeszegült az állami akarattal. A kitelepítést elkerülendő több ezer személy „kivonta magát a kitelepítés alól”, azaz a végrehajtást megelőzően elhagyta eredeti lakóhelyét, s a szomszéd falvakban rokonoknál, illetve távolabbi majorságokban húzódott meg, közeli városokban vállalt munkát, vagy kórházakban keresett átmeneti menedéket. Egy-egy község kitelepítése néhány nap alatt lezajlott. Sokszor elég volt ezt az időszakot máshol átvészelni, s a karhatalom távozásával az érintettek visszatér(het)tek a községbe. G. J. hartai lakost 1948. április 6-án állította elő az államrendőrség dunavecsei kapitánysága. „Gyanúsítást megértettem, bűnösnek nem érzem magam. Előadom, hogy 1941. évben a népszámlálás alkalmával magyar nemzetiségűnek és német anyanyelvűnek vallottam magam. 1947 nyarán szerepeltem a kitelepítési listán, és hogy a kitelepítés alól kivonjam magam, feleségemmel együtt bementünk az érseki Szentkereszt kórházba, ahonnan csak a kitelepítés után tértünk haza. Beismerem, hogy az 1947. évi augusztus havában bekövetkezett kitelepítés alól kivontuk magunkat, bár a kitelepítési listán fel voltunk véve, s azóta a szökött listán szerepeltünk. 1948 januárjában bekövetkezett kitelepítés alkalmával már nem szerepeltünk a listán, mert úgy szerepeltünk, mint akiket már kitelepítettek.”¹

Több tízezer kitelepített pedig azonnal különböző visszatérési stratégiákkal élt. Egy részük – az 1946–1949 (1950) közötti időszakban tíz-tizenötezer személy – illegálisan tért vagy szökött vissza Magyarországra.² Mások a hazatérés

1 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (a továbbiakban: ÁBTL). Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok (a továbbiakban: 2.5.6.) IX.6/1/1948. és Tóth Ágnes: *Hazatértek*. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008., 35.)

2 A kitelepítéssel párhuzamosan visszatértek történetére vonatkozóan lásd Tóth, 2008.

legális útját-módját keresték. A németországi megszálló katonai hatóságok és a Hazahozatali Kormánybiztosság előtt is eltitkolva német származásukat jutottak fel a háború alatt elmenekült vagy fogságból elengedett magyarokat hazatelepítő vonatszerelvényekre. Visszatérésüket azzal legalizálták, hogy magyarnak vallották magukat. A különböző hatóságok nem számoltak a kitelepítettek ilyen módon való tömeges – csak 1946-ban több száz német nemzetiségű személy érkezett vissza Magyarországra – visszatérésével, ezért a hazatérők szigorú ellenőrzésére csak fáziskéséssel került sor.³ Mások a rájuk vonatkozó kitelepítési határozat visszavonása, azaz a mentesítésük kimondása révén, engedéllyel akartak visszatérni Magyarországra. Az érintettek a berlini magyar külképviselethez, valamint a Hazahozatali Kormánybiztosság kiküldöttjeihez benyújtott nagy számú egyéni kérvényükben mindenekelőtt kitelepítésük jogszerűtlen voltára, magyar nemzetiségükre, illetve magyar állampolgárságukra hivatkoztak, s hangsúlyozták a magyar állammal szemben tanúsított lojalitásukat is. Banner János 1949. január 3-án, a szászországi munkaügyi és szociális minisztérium javaslatára fordult a magyar kormányképviselethez: „1947. szeptember 1-jén vagoníroztak be Bikácson egy vasúti kocsiba, és tiltakozásom ellenére Németországba vittek. Szászországban a Drezda melletti Pirnában raktak ki minket. Szükségünkben helyeztek el és ellátást is kaptunk. Miután én a családommal együtt magyar állampolgár vagyok, amit a csatolt dokumentumok is bizonyítanak, az állampolgárságtól való megfosztásomat nem tartom igazságosnak”⁴ – írta.

A kérvényeket a Külügyminisztérium felterjesztése után a Belügyminisztérium bírálta el. Gyakorlatilag valamennyi esetben azonos érveléssel utasították el őket. Eszerint a kitelepítés jogszerű volt, sőt úgy fogalmaztak, hogy a kérelmezők „jogszerűen települtek át Németországba”, a magyar állampolgárságukat elvesztették, „így visszatérésüknek engedélyezésére lehetőség nincs”.⁵ Kádár János belügyminiszter 1948. szeptember 23-án Rajk László külügyminiszternek írt levelében azt kérte, hogy a berlini kormányképviselet „áttelepített sváboktól hasonló kérelmeket ne fogadjon el, mert az az osztályomnak csak felesleges munkát ad”.⁶ Hasonló konfliktus alakult ki a Belügyminisztérium és a Hazahozatali

3 Erre vonatkozóan bővebben lásd Tóth, 2008. 32–33.

4 „Am 1. September wurde ich meiner Familie in Bikács in einen Eisenbahnzug verladen und trotz meiner Protestes nach Deutschland gebracht. Hier landeten wir in Pirna bei Dresden in Sachsen. Wir wurden in Notwohnungen untergebracht und auch gepflegt. Da ich mit meiner Familie ungarische Staatsangehörigkeit besitzen, wie die anliegenden Papiere beweisen, halte ich meine zwangsweise Ausbürgerung für nicht gerechtigkeit.” – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL) Külügyminisztérium Berlini Nagykövetség. Adminisztratív iratok 1944–1961. (a továbbiakban: XIX-J-34-b.) 16/f. tétel. 37/1949. Betűhív közlés.

A kérelmező a kérvényben arra is kitért, hogy annak megírásához tolmács segítségét kellett igénybe vennie, mert nem beszéli a német nyelvet.

5 MNL OL Külügyminisztérium Berlini Nagykövetség TÜK iratok 1948–1960. (a továbbiakban: XIX-J-34-a.) 10/res/1948.

6 MNL OL Külügyminisztérium Berlini Nagykövetség TÜK iratok 1948–1960. (a továbbiakban: XIX-J-34-a.) 10/res/1948.

Kormánybiztosság között is. Millok Sándor⁷ kormánybiztos azt panaszolta, hogy „még egyetlen esetben sem kaptam ... választ azokra az átirataimra, amelyekkel egy vagy több személy adatait küldtem meg annak megállapítására, vajon az illetők kitelepítés alá esőknek tekinthetők-e.”⁸

A kitelepítettek hazatérésükhöz a német hatóságok támogatását is igyekeztek megszerezni. A szász tartományi kormány és a Pirmában székelő áttelepítési hivatal azonban elzárkózott ez elől, a jelenséggel kapcsolatban mindenekelőtt a magyar kormány elvi álláspontját akarták tisztázni. Ezért 1948. június 22-én a szovjet katonai parancsnokságon keresztül a Magyar Vöröskereszt berlini missziójához fordultak. Jelezték, hogy a Magyarországról kitelepítettek között nagyobb számban vannak olyan személyek, akik a kitelepítést arra hivatkozva, hogy születésüktől fogva nemcsak magyar állampolgárok, de a magyar nemzethez tartozónak is érzik magukat, igazságtalannak tartják. Egyedül Colditz városából néhány nap alatt huszonkilenc kitelepített jelezte visszatérési szándékát. „Ezek a magyarok, akik nem németnek, hanem magyarnak érzik magukat, természetesen hazavágyakoznak, reménykednek abban, hogy hazájukba visszatérhetnek, mert nem tudnak itt megszokni. Ezért ezeknek a személyeknek a gazdasági életbe való integrálása nehézséget jelent.”⁹

Miután a magyar kormánytól nem érkezett válasz, Max Seydewitz¹⁰ 1949. január 17-én a szovjet katonai hatóság vezetőjének segítségét kérte. Levelében ismételtelen rámutatott, hogy amennyiben a magyar kormány kész a magyar nemzetiségüket bizonyítók számára a visszatérést lehetővé tenni, úgy a német hatóságok nem gördítenek akadályt ez elé. Sőt, ha a magyar kormány a visszatéréshez az elvi hozzájárulását megadja, a német hatóságok a kérelmek elbírálását elősegítendő az adott személyekről – név, foglalkozás, születési hely és idő, jelenlegi és

Miután a hazatérők kérelmeit a külképviselet egyöntetűen továbbra sem utasította vissza, a belügyminiszter 1949. január 10-én a hozzá felterjesztett kérelmeket érdemi elbírálás nélkül küldte vissza a Külügyminisztériumba. – MNL OL XIX-J-34-b. 16/f tétel. 37/1949.

7 Budapest, 1887. január. 26. – Sopron, 1959. június. 18. Újságíró, szociáldemokrata politikus. A Déli Vasútnál volt munkás, majd tisztviselő, 1914-től a szociáldemokrata párt tagja. 1919-ben a vasutasok szakszervezetének egyik vezetője. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált. 1924 végén jött haza. A *Villamos* című lap szerkesztője, majd 1941-től a *Népszava* felelős szerkesztője. 1944-ben a németek elfogták és a mauthauseni koncentrációs táborba vitték. 1945 májusában tért haza. Ezután miniszterelnökségi államtitkár, hazahozatali kormánybiztos, majd a Budapesti Székesfővárosi Közelekedési Rt. (BESZKÁRT) elnöke lett. 1948-ban visszavonult a politikától. – In: *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990*. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/ABC09732/10582.htm>. Letöltve: 2015. április 7.

8 MNL OL Belügyminisztérium Elnöki iratok 1945–1950 (a továbbiakban: XIX-B-1-r 1563/1947.)

A Nyugaton hadifogságba esett német származásúakkal kapcsolatban is az az álláspont született, hogy „az országba való visszatérésük nem kívánatos”, tekintet nélkül arra, hogy hozzátartozóikat már kitelepítették-e vagy sem. – MNL OL XIX-B-1-r 970/1947.

9 „Diese Ungarn, die sich nicht als Deutsche, sondern als Ungarn fühlen, haben natürlich den sehnlichsten Wunsch und die Hoffnung, in ihre Heimat zurückkehren zu dürfen und können sich hier nicht einleben. Ihre Einordnung in das Wirtschaftsleben bereitet daher Schwierigkeiten.” – MNL OL XIX-J-34-a. 102/bizalmas/1949. (21.d.)

10 Forst (Lausitz) 1892. december 19., – 1987. február 8. Drezda. 1947–1952 között Szászország miniszterelnöke. Schmeitzner, Mike: „Seydewitz, Max” In: *Neue Deutsche Biographie* 24 (2010). 290–292. Online: <http://www.deutsche-biographie.de/ppn11861360X.html>

egykori lakcím feltüntetésével – összeállítanának egy listát. A magyar kormány támogató álláspontja nélkül azonban egy ilyen lista összeállítását nem tartotta célszerűnek, mert „a számba jöhető magyar áttelepülőknél reményt kelthetne, ami esetleg később nem teljesülne. Az ezáltal előidézett csalódás viszont az itteni (szászországi) körülmények közé való beilleszkedésüket csak megnehezítené.”¹¹

Sz. Szosznovszkij a Németországi Szovjet Katonai Igazgatás Konzuli Hivatalának vezetője, 1949. április 6-án Horváth Imréhez, a berlini Magyar Kereskedelmi Képviselőt vezetőjéhez írott levelében ismételten sürgette a magyar kormány álláspontjának közlését, mert a visszatérésüket kérők „állítá-suk szerint magyarok, nem németek, és Németországba áttelepítésük tévesen történt. Ennélfogva nem akarnak állandóan letelepedni Németország szovjet övezetében és mindenféle úton igyekeznek visszatérni Magyarországra.”¹² Bár a Külügyminisztérium 1949. május 14-én arról értesítette Horváth Imrét, hogy a belügyminiszter állásfoglalását kikérték, s amint megküldi, arról haladéktalanul értesítik, a berlini képviselőt 1949 őszéig további utasítást nem kapott.

A magyar kormány nyilvánvalóan nem kívánt foglalkozni a kitelepített, ám hazatérni szándékozó német nemzetiségűek kérelmeivel. Az érdemi elbírálás során az esetek egy részében szembe kellett volna néznie a kitelepítési eljárás során elkövetett jogtalanságokkal, visszaélésekkel, az esetleges hazatérés engedélyezése pedig egzisztenciális, kártérítési kérdéseket is fölvetett volna.

Éppen elég gondot okozott számára a kitelepítési lehetőségek 1948. júniu-si lezárulását követően az ország területén maradt mintegy kétszáz-kettő-százhuszezer német nemzetiségű személy társadalmi integrációja. Ezeknek a személyeknek a nagy részét 1947-ben kitelepítésre már kijelölték, tehát házá-tól, földjétől megfosztották, más családokkal összeköltöztették, megvonták állampolgárságát, szabadon nem választhatta meg lakóhelyét, és munkát sem vállalhatott. 1949 tavaszától a társadalom egésze szempontjából is sürgetővé vált a Magyarországon maradt németek helyzetének a megoldása. „Rendezni kellett a félbemaradt telepítési folyamat miatt fölgyülemlett szociális és gazda-sági feszültségeket, biztosítani kellett a németek megélhetésének egzisztenciális alapjait, főül kellett vizsgálni a korábbi jogkorlátozások fönntartásának lehetősé-gét és szükségességét, politikai értelemben pedig – legalább részben – vissza kellett vonni, illetve át kellett alakítani a kollektív bűnösség stigmáját. A hatalom számára ez utóbbi látszott a legnehezebben megoldhatónak. Nem tehette meg ugyanis, hogy egyik napról a másikra az évekig fönntartott érvelését – amely alapját képezte a németekkel szembeni jog- és vagyonkorlátozó intézkedéseknek – visszavonja, illetve megváltoztassa. A bűnbakképzés folyamatában máshová tette a hangsúlyokat. A megbízhatóság, az állammal szembeni lojalitás kritériu-mai közül a nemzeti elemet háttérbe szorította – bár látens módon a korszakban

11 „...bei den in Betracht kommenden ungarischen Umsiedlern Hoffnungen erwecken könnten, die sich später möglicherweise nicht erfüllen. Die dadurch herbeigeführte Enttäuschung würde ihre Einordnung in die hiesigen Verhältnisse nur erschweren.” – MNL OL XIX-J-34-a. 102/bizalmas/1949.

12 MNL OL Külügyminisztérium Általános iratok 1945–1992. (a továbbiakban: XIX-J-1-k) 16/d. tétel. 0908/1950.

mindvégig jelen volt –, s a tulajdonhoz való viszonyulás, valamint a hatalommal szembeni feltétlen engedelmesség lépett a helyére.”¹³

A Magyarországon maradt német nemzetiségű személyek társadalmi integrációja egyik első lépésének megtételére 1949 októberében, néhány nappal a Német Demokratikus Köztársaság kikiáltása és alkotmányának elfogadása után került sor. A 4274/1949. MT. számú rendelet azon személyek esetében, akiket Németországba áttelepülésre köteleztek, de áttelepítésükre nem került sor, kimondta, hogy „a lakóhely (tartózkodóhely) megválasztása és a munkavállalás ... szempontjából a magyar állampolgárokkal egy tekintet alá esnek.”¹⁴ Jellemző, hogy az ugyanazon a napon megjelenő, a végrehajtást szabályozó belügyminiszteri rendelet „meghatározott kedvezmények”-ként említi a korábbi kollektív hátrányok elvi feloldását. Az érintetteknek tizenöt napon belül kellett jelentkezniük a tartózkodási helyükhöz legközelebbi rendőrőrsön, ahol kötelesek voltak lakóhelyük bejelentésére is. A jelentkezést elmulasztók a „kedvezményekben” nem részesülhettek. Ennél is nagyobb jelentőségű volt az 1949. december 16-án megjelent 4364/1949. MT. számú rendelet, amely a földreform és a telepítés befejezésének egyes szabályairól rendelkezett.¹⁵ A jogszabály a ki nem telepített személyek számára visszahagyott ingó és ingatlan vagyon telekkönyvezésének kötelezővé tételével végre stabilizálta a fél évtizede állandóan változásban lévő tulajdoni viszonyokat.

A magyar kormány intézkedéseiről több nyugati lap is beszámolt. A Bécsben megjelenő *Landpost* „Rákosi Mátyás megtartotta szavát” címmel közölt cikket, amelyben a lakhelyelhagyási tilalmat feloldó és a szabad munkavállalást lehetővé tevő rendeletet úgy interpretálta, mint ami az illegálisan Magyarországon tartózkodó svábok teljes állampolgársági jogegyenlőségét is lehetővé teszi.¹⁶ A magyar Külügyminisztérium szóbeli jegyzékben tiltakozott az értelmezés ellen, és hivatalos helyreigazításra kérte az osztrák kormányt. Hangsúlyozva, hogy a cikk „nem kívánatos határátszökéseket és illegális visszaszivárgást idézhet elő”.¹⁷

A *Die Welt* és *Nachtexpress* című német lapok Köves Andrásról, a berlini Magyar Kereskedelmi Kirendeltség vezetőjétől kapott információra hivatkozva a rendelet megjelenését a Német Demokratikus Köztársaság (NDK) megalakulásával hozták összefüggésbe. Az időbeli egybeesés kétségtelen, de direkt összefüggés nem állapítható meg.¹⁸ A Külügyminisztérium elmarasztalta Kövest a kijelentés miatt,

13 Tóth, 2008. 50.

A Magyarországon maradt németek társadalmi integrációjának első lépéseire vonatkozóan lásd Tóth, 2008. 50–55. Itt csak jelen tanulmány témája szempontjából fontos mozzanatokat emelem ki.

14 Magyar Közlöny, 1949. október 11.

A minisztertanácsi rendelet végrehajtását a 245.900/1949. BM sz. rendelet szabályozta.

15 Magyar Közlöny, 1949. december 31.

16 *Landpost*, 1949. október 22. 10.

17 MNL OL Külügyminisztérium Bécsi Nagykövetség TÜK-iratok 1946–1960. (a továbbiakban: XIX-J-36-a) 515/Bizalmas/1949.

18 Az NDK ideiglenes kormánya 1949. október 8-án alakult meg, amit Magyarország október 18-án elismert. A diplomáciai kapcsolatok fölvételére a két fővárosban létesített missziók formájában került sor. – Politisches Archiv [Német Külügyi Levéltár] (a továbbiakban: PA) Ministerium für

s közlemény kiadására kérte. Leszögezték azt is, hogy nincs szó a teljes állampolgári jogok visszaállításáról, csupán a Magyarországon tartózkodó – tehát a korábban illegálisan visszatérőkre is vonatkozott – német nemzetiségűek munkavállalási és lakhelyelhagyási tilalmának feloldásáról.¹⁹

A magyarországi német nemzetiségű lakosság áttelepítésével kapcsolatban kiadott korlátozó intézkedések hatálytalanításáról a 84/1950. MT. számú rendelet intézkedett, amely kimondta: „Az áttelepítés hatálya alá eső mindazok a személyek, akik nem telepítették át, úgy szintén azok akiknek áttelepítésére sor került ugyan, de a jelen rendelet hatálybalépésekor Magyarországon tartózkodnak..., magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú polgárai.”²⁰ Bár az áttelepítéssel kapcsolatban kibocsátott korlátozó intézkedéseket nem lehetett többé alkalmazni, a rendelet megjelenése előtt már végrehajtott hatósági intézkedések hatályukat megtartották, „és ezekből kifolyólag kártérítési, vagy egyéb igényt nem lehet érvényesíteni.”²¹ A múlt feloldására tehát annak meg nem történtté nyilvánításával került sor.

Az 1950. március 25-én megjelent rendelet lehetővé tette azt, hogy a belügyminiszter azoknak a kitelepített németeknek is megadja a magyar állampolgárságot, akik „erre érdemesnek mutatkoznak”. Az erre irányuló kérelmet a rendelet hatályba lépését követő hat hónapon belül kellett a törvényhatóság első tisztviselője vagy a magyar külképviseleti hatóságok útján előterjeszteni. Törvényesen deklarált formai követelményei a visszaköltözésnek nem voltak. A magyar állam a jelentkezők arra érdemes voltát eseti mérlegelés alapján döntötte el.

A Magyarországon maradt német nemzetiségűek legalapvetőbb társadalmi integrációját biztosító rendeletek a kitelepítettekben is a korábbi eljárás felülvizsgálatának és a hazatérésnek a lehetőségét erősítették. A visszatérés motivációja általában nem szűkíthető le egyetlen okra, a döntés sokoldalú alátámasztásával az adott személy önmaga előtt is indokolta, erősítette annak helyességét. Kétségtelen azonban, hogy ezek között az okok között meghatározó helyet foglalt el a családegyesítés, a nagyobb család helyreállításának igénye, belső parancsa.²²

Minden egyes szétszakított család története természetesen egyedi, személyes, ugyanakkor bizonyos tendenciák is megfigyelhetők. Sok esetben előfordult, hogy az idős szülőket nem, de a már önálló családot alapított gyerekeiket kitelepítették, vagy éppen fordítva. Így a szülőknél vagy Magyarországon, vagy Németországban nem maradt eltartója. Megtörtént az is, hogy a malenkij robotra elhurcolt anyát vagy a hadifogságba került apát a Szovjetunióból közvetlenül

Auswärtige Angelegenheit [A Német Demokratikus Köztársaság Külügyminisztériumának iratai] (a továbbiakban: MfAA). A 9246 Beziehungsberichte der Botschaft Budapest 1960–1961. 135. [A Budapesti Nagykövetség jelentései a két ország kapcsolatáról 1960–1961].

19 A közlemény kiadására végül nem került sor. – MNL OL XIX-J-34-a 368/Bizalmas/1949. és 340/Bizalmas/1949.

20 Törvények, törvényerejű rendeletek 1950. 271–272. (A fordításnál Rückkehr: 55.)

21 Törvények, törvényerejű rendeletek 1950. 272.

22 A hazatérés okaira, illetve a személyes döntések indoklására vonatkozóan bővebben lásd Tóth Ágnes: *Hazatértek*. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Gondolat Kiadó, Budapest, 2008.

Németországba engedték ki, míg gyerekeik a nagyszülőkkel Magyarországon maradtak, akik éppen a távollévő családtagokra való hivatkozással kerültek el a kitelepítést. De ennek az ellentétje is nagy számban fordult elő: az SS-katonaként hadifogságba esett férfiak, a malenkij robotra elhurcolt nők egy részét a Szovjetunió csak 1949–1950-ben adta át a magyar kormánynak. Időközben azonban a családjaikat már kitelepítették, így Magyarországon ideiglenesen sem volt hová hazatérniük. A családdegyesítéseket hátráltatta, hogy a magyar kommunista vezetés továbbra is bűnösnek tartotta ezeket a személyeket, ezért hazatérésük után még többévi internálással sújtotta őket, de akadályozta azt a megosztott Németország helyzete, valamint az országok közötti diplomáciai kapcsolatok hiánya is.

A Szovjetunióból 1949 őszén több ezer német származású hadifogoly tért vissza Magyarországra, akik egy részének hozzátartozóit, közvetlen családját időközben már kitelepítették. Közöttük is voltak azonban olyanok, akiknek, bár saját családját – például feleségét, gyerekeit – kitelepítették, de szülei, testvérei vagy más rokonai maradtak még Magyarországon. Ők jellemzően először ezekhez a családrészekhez tértek haza, s az elkövetkező hónapokban tájékozódtak szeretteik hollétéről, helyzetéről, a családdegyesítés lehetőségéről. Azoknak, akiknek már egyáltalán nem élt hozzátartozója vagy ismerőse Magyarországon, a Népijóléti Minisztérium Debrecenben átmeneti otthont állított fel, ahol biztosították ideiglenes ellátásukat. A magyar kormány ezeket a személyeket, mintegy ötszáz főt, mielőbb át akarta adni Németországnak.²³ Hajdú József²⁴, a berlini magyar misszió vezetője 1950. január 23-án adta át Georg Dertinger²⁵ külügyminiszternek azon személyek listáját, akik az NDK-ban élő családtagjaikhoz akartak kivándorolni. A magyar fél az érintett személyek mielőbbi átvételét kérte. Bár Dertinger a kérés teljesítésére ígéretet tett, egyedi eseteket sorolva annak a véleményének adott hangot, hogy a családdegyesítéseknél nem lehet kizárólagosan egyetlen általános szabály alapján eljárni. Véleménye szerint, éppen az egyes esetek különbözősége miatt, tekintettel kell lenni az érintettek kívánságaira is. Nemcsak elfogadhatónak tartotta, de szorgalmazta is azt, hogy a családdegyesíté-

23 MNL OL XIX-J-1-k 16.d. tétel, 024247/1950. Feljegyzés a Szovjetunióból repatriált svábok Németországba kiutazásáról, 1950. július 21.

24 Rákospalota, 1898 – Budapest, 1966. Vasesztergályos, diplomata. A Tanácsköztársaság idején vöröskatoná. Pozsonyban és Bécsben élt (1919–1921), majd Jugoszláviába költözött (1921–1941). Részt vett a munkásmozgalomban. A második világháború után a Ganz Hajógyár Üzemi Bizottságának alelnöke, elnöke (1945–1948). Rendkívüli követ és meghatalmazott miniszter, 1949-ben a bécsi követség vezetője ügyvivői minőségben, majd a berlini követség vezetője (1950–1953). A következő években is diplomáciai feladatokat látott el. A forradalom alatti magatartása miatt pártfegyelmit kapott és elbocsájtották a Külügyminisztériumból. Az MSZMP Párttörténeti Intézet Archivumának társadalmi munkatársa.

Az életrajzi adatokat Gecsényi Lajos bocsátotta rendelkezésemre a *Diplomata-életrajzok*. Főkonzulkok, követtek, nagykövettek 1945–1990 című, megjelenés előtt álló kötetből, amit ezúton is köszönök.

25 Berlin, 1902. 12. 25. – Lipcse, 1968. 01. 21. Jogi és gazdasági tanulmányokat folytatott. A két világháború között Magdeburgban és Berlinben újságíróként dolgozott. 1945-ben másokkal együtt megalakította a CDU-t. Az NDK első külügyminisztere, 1953. január 15-én kémkedés vádjával letartóztatják, és egy koncepció perben 15 évi fegyházra ítélték. 1964-ben részesült amnesztiában. – In: <http://www.uni-magdeburg.de/mbi/Biografien/0014.htm>. Letöltés: 2015. április 17.

sekre mindkét országban sor kerülhessen. Például magától értetődőnek tartotta, hogy ha egy család tagjainak többsége Magyarországon maradt, kérésükre az NDK-ba kitelepített családrészek költözhessenek vissza. A berlini magyar misszió vezetője Dertinger fölvetését a kitelepítés revíziójaként értelmezte, amivel a „magyar hatóságok jelenleg nem foglalkoznak (...), így semmiféle ígéretet nem tehetek, de kívánságát természetesen tolmácsolni fogom kormányom felé”²⁶ – írta. Bár február hónapban is több alkalommal szerepelt a magyar és német diplomácia munkatársainak megbeszélésein a szovjet hadifogságból elengedett német nemzetiségűek repatriálása, illetve tágabb értelemben a családegyesítés problémája, érdemi előrelépés nem történt.²⁷ A magyar fél elzárkózott attól, hogy a családegyesítéseket individuális esetekként (is) tekintse, az érintettek NDK-nak történő csoportos átadását szorgalmazta. Végül Farkas Mihályné, a külügyminisztérium tanácsosa 1950. március 1-jén arra kérte Hajdú József berlini misszióvezetőt, hogy közölje Ackermann²⁸ államtitkárral: a magyar fél nem zárkózik el az elől, hogy olyan svábok kérelmeit, „akiknek házastársa vagy egyenes ágú felmenő vagy lemenő rokona Németországban vagy Magyarországon tartózkodik és kívánságuk az, hogy családjukkal élhessenek”, egyedi döntés alapján bírálja el. Hangsúlyozta ugyanakkor, hogy „tömeges visszatérésről nem lehet szó, csak egyes esetekről, ha ez ellen politikailag nincs kifogás. A másik oldalon viszont a német hatóságoktól kedvező döntést várok a Szovjetunióból hazatért polgári személyek beutazási engedélyére vonatkozóan” – írta.²⁹

Ugyanakkor Hajdú József követet arra is utasította, hogy a jövőben a különböző kérdéseket ne a CDU-tag (Christlich Demokratische Union Deutschland/Kereszténydemokrata Unió) Dertinger külügyminiszterrel, hanem elsősorban a kommunista Ackermann államtitkárral beszélje meg. Hajdú József következő jelentésében némi mentegetőzéssel hangsúlyozta, hogy eddig is valamennyi fontos ügyet előzetesen Ackermannal tárgyalt meg, aki azonban kifejezetten kérte, hogy „igyekezzek Dertinger külügyminiszterrel baráti kapcsolatot tartani, és minden külügyminisztériumra tartozó ügyben forduljak, illetve tárgyaljak Dertingerrel, mivel a CDU fontos vezetőségi tagja, akinek a SED-el (Sozialistische Einheitspartei Deutschland/Német Szocialista Egységpárt) legjobb a kapcsolata, s akivel az itteni blokkban legjobban lehet együttműködni. Éppen ezért óvakodni

26 MNL OL Külügyminisztérium Német Demokratikus Köztársaság TÜK-iratok 1945–1964. (a továbbiakban: XIX-J-1-j-NDK) 16.d. tétel 00200/1950. A Szovjetunióból 1949 folyamán hazatért svábok kivándorlása, 1950. február 4.

27 PA MfAA A 10043 Aussenpolitische Beziehungen zur VR Ungarn, Tätigkeit der Mission in Ungarn 1950–1951. [Külpolitikai kapcsolatok a Magyar Népköztársasággal, a budapesti Misszió tevékenysége.] Az NDK budapesti Diplomáciai Képviselőtételének jelentése Ackermann államtitkárnak, 1950. február 8. és PA MfAA A 15 614 Berichte, Vermerke, Briefe 1951. [Jelentések, feljegyzések, levelek] 140–142.

28 Thalheim/Erzgeb. 1905. december 25. – Berlin, 1973. május 4. Kommunista politikus. 1949–1953 között a Németország Szocialista Egységpártjában (SED) betöltött különböző fontos párttiszségek mellett a külügyminisztérium államtitkára. 1954-ben kizárták a pártból, 1956-ban rehabilitálták. –In: <http://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/wer-war-wer-in-der-ddr-%2363%3B-1424.html?ID=6>. Letöltve: 2015. április 17.

29 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16.d. tétel 003121/1950.

kell attól, hogy Dertingerben gyanút ébresszünk azáltal, hogy hivatalos ügyeket először vele beszéljek meg. Ackermann kijelentette, hogy ez nemcsak az ő kíván-sága, de a SED Politikai Bizottságának is.”³⁰

A volt hadifoglyok átvételével kapcsolatos konkrét tárgyalásokra 1950. április 8-án Berlinben került sor. A magyar delegációt Bendek Jenő³¹, a Népjóléti Minisztérium munkatársa vezette, s részt vett rajta még a misszió első titkára. A német felet a kül- és a belügyminisztérium munkatársai képviselték. A magyar fél átadta a kitelepítendőek pontos névjegyzékét, valamint azoknak az ingóságoknak a kimutatását, amelyeket az egyes személyek magukkal vihettek. A felek a következőkben állapodtak meg: a csoport zárt szerelvényben, Csehszlovákián keresztül, Bad-Schandau határállomáson lép német területre, a személyeket rövid ideig az Ölsnitzben felállított átmeneti táborban helyezik el. A német fél kérte, hogy valamennyi személy rendelkezzen az azonosításához szükséges okmányokkal.³² A csoport 1950. május 4-én hagyta el Magyarországot.³³ Május 6-án érkezett meg Bad Schandauba, fogadásán jelen voltak a berlini magyar diplomáciai misszió, a budapesti Külügyminisztérium, valamint a német Kül- és Belügyminisztérium munkatársai. A csoport 178 személyből állt, akiket a határállomáson a helyi szovjet katonai parancsnokság vett át. Kiesewetter, a német Belügyminisztérium munkatársa beszédében a csoport „hazatérését” a magyar és szovjet békevágy megtestesülésének nevezte.³⁴ Egy másik jelentés a csoport nemek szerinti összetételét is feltünteti. Eszerint ekkor 54 férfi, 120 nő és 4 gyer-

30 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16.d. tétel 00468/1950. Hajdú József követ jelentése, 1950. március 27.

A Dertingert többször vacsorán vendégül látó Hajdú egyébként a német külügyminisztert maga is úgy jellemezte, mint aki a „CDU fontosabb vezetői közül a legközelebb áll hozzánk, illetve a demokráciához.” – MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16.d. tétel 00468/1950. Hajdú József követ jelentése, 1950. március 27.

Figyelemre méltó, hogy a Külügyminisztériumban felettesei nem elégedtek meg a válasszal, s 1950. április 3-án ismét arra utasítják, hogy a jövőben is először Ackermannal tárgyaljon. „Ez viszont nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy egyes különös jelentőséggel nem bíró kérdéseket Követ Úr Dertinger külügyminiszterrel beszéljen meg. (...) a beszélgetés folyamán népi demokráciánk fejlődése alapján szerzett tapasztalatát vele közölje és így erősítse benne azt a meggyőződést, hogy csak a Szovjetunió oldalán, a kommunisták útmutatásával és a velük együttes harccal érhető el Németország demokratikus alapokon lévő egysége.” – MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16.d.tétel 00468/1950. Farkas Mihályné utasítása, 1950. április 3.

31 Fiume, 1908. 02. 28. – Pozsony, 1966.11. 24., jogász. 1928-tól 1932-ig tagja az SZDP-nek. Debrecenben bekapcsolódott az Ideiglenes Nemzeti Kormány munkájába, részt vett a kiadott törvények – igazolási eljárásról szóló rendelet, népbírószági rendelet, lakásrendelet – és rendeletek kidolgozásában. 1957-ig a Népjóléti, illetve 1951-től az Egészségügyi Minisztériumban működött. – In: *Magyar Életrajzi Lexikon*. Főszerkesztő: Kenyeres Ágnes. <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>. Letöltés: 2015. április 7.

32 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16.d.tétel 00468/1950. Benedek Jenő feljegyzése a Berlinben tartott tárgyalásokról, 1950. április 9.

A német delegációt a Belügyminisztérium munkatársa, Büttner vezette, a Külügyminisztériumot Florin és Freund képviselte.

A tárgyalásokra vonatkozóan lásd még Bundesarchiv (a továbbiakban: BA) Ministerium des Innern (MdI) 1945–1990. [Az NDK Belügyminisztériumának iratai] (a továbbiakban: DOI) 15 802 Verhandlung über die Frage der Familienzusammenführung von in Ungarn befindlichen Deutschen, [Tárgyalások a Magyarországon tartózkodó németek családjegyesítésének kérdéseiről], 1950. április 8.

33 MNL OL XIX-J-1-k 16.d. tétel 024247/1950.

34 PA MFAA A 15 614. Berichte, Vermerke, Briefe 1951. [Jelentések, feljegyzések, levelek]. 145.; 148.

mek érkezett meg az NDK-ba. Figyelemre méltó a nők magas száma, ami azt is jelzi, hogy a malenkij robotra elhurcolt nők egy jelentős részét a Szovjetunió csak 1949 őszén engedte haza.³⁵

Az 1950. április 8-i tárgyalásokon a német fél, ami a magyar tárgyalódelegációt meglepte, további két kérdést is felvetett. Bár a 84/1950. MT. számú rendelet megjelenése óta még csak rövid idő telt el, hatása már egyértelműen megmutatkozott, azaz a kitelepítettek nagy számban kérelmezték magyar állampolgárságukat, illetve hazatelepülésüket. A német fél a kérdést politikai szempontból rendkívül fontosnak nevezte. Nehezményezte, hogy a magyar kormány a rendelettel kapcsolatban a német sajtóban a német kormány előzetes tájékoztatása nélkül közleményeket jelentetett meg. Határozottan kérték, hogy a magyar kormány közölje a német féllel a Németországban tartózkodó és hazatérni szándékozó németekkel kapcsolatos álláspontját. A vitás kérdések rendezésére, illetve a követendő eljárási mód kidolgozására vegyes bizottság fölállítását szorgalmazták, de csak a magyar kormány álláspontjának megismerését követően.

„Német részről közölték, hogy 1947–1948-ban összesen 49 298 azoknak a visszatelepített németeknek a száma, akik jelenleg a Demokratikus Német Köztársaság területén tartózkodnak. Elhangzott olyan vélemény is, hogy két-három százalékra tehető azoknak a száma, akik a kormányrendelet alapján vissza szándékoznak térni Magyarországra”³⁶ – írta beszámolójában Benedek Jenő. A magyar tárgyalódelegáció fölhatalmazás híján csak a kérés továbbítására tehetett ígéretet.

A másik fölvetés annak a mintegy 70 magyarországi német nemzetiségű személynek a helyzetére vonatkozott, akiket a Szovjetunió közvetlenül Németországba engedett el, de családtagjaik még Magyarországon éltek. A német fél kérte ezen családtagok kitelepülésének az engedélyezését, s megerősítette, hogy a maga részéről a beutazást támogatja. A magyar delegáció azt javasolta, hogy ezeknek a családoknak az ügyét ne csoportos, hanem egyéni kérelmezőkként bírálják majd el. Ezt a német fél elfogadta.³⁷

A Berliner Zeitungban április 2-án a 84/1950. MT. számú rendelettel kapcsolatban megjelent közlemény hatására nagyszámú kérelmező fordult a berlini magyar misszióhoz is. Naponta „30-40 levél és majdnem annyi kitelepített jelenik

35 BA DO 1 15 802 Bericht über den Transport aus Ungarn am 6. Mai 1950. [Jelentés a Magyarországról 1950. május 6-án érkezett transzportról].

36 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16.d. tétel 00468/1950. Benedek Jenő feljegyzése a Berlinben tartott tárgyalásokról, 1950. április 9.

37 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16.d. tétel 00468/1950. Benedek Jenő feljegyzése a Berlinben tartott tárgyalásokról, 1950. április 9.

1950. április 14-én a Külügyminisztérium arról értesítette Hajdú Józsefet, a berlini misszió vezetőjét, hogy a magyar kormány hozzájárul annak a 70 személynek Magyarországra való beutazásához, akiket a hadifogságból Németországba engedtek el. A követet arra utasította, hogy az érintettek személyi adatait (név, szül. hely, kitelepítési idő, oka, lakcíme, hozzátartozói felsorolása, pontos lakcíme) a német Belügyminisztériumtól kérje ki.

Ugyanakkor Hajdút feddésben részesítették, mert a berlini tárgyalásokon személyesen nem vett részt, és Benedek Jenőt sem látta el információkkal. – MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30.d tétel 00526/1950. Levél Hajdú Józsefnek, 1950. április 14.

meg a missziónál, és mindannyian kérik a rendelet értelmében hazavitelüket. Vannak olyan családok, ahol az asszony a gyermekekkel kitelepített, a férj időközben mint hadifogoly hazatért, és Magyarországon van. Vannak hadifoglyok, akiket a Szovjetunióból egyenesen hoztak Németországba, és családjuk odahaza van. Vannak, akik itt találkoztak családjukkal, és mindannyian haza akarnak menni. Akadnak olyanok is, akik bár kitelepítési névjegyzeiken nem voltak, felmenőikkel megélhetésük biztosítása céljából jöttek ki, időközben férjük megérkezett Magyarországra hadifogságból. Általában közeli (le-felmenő) rokona mindegyiknek van, vannak azonban olyanok is, akiknek bár senkijük nincs otthon, vissza akarnak térni. Általában földművelők vagy kisiparosok, és számosan rendelkeztek Magyarországon meglehetősen vagyonnal. Mindannyian érdeklődnek afelől, vajon visszakapják-e otthon hagyott ingatlanjaikat és ingóságait.”³⁸

A nagyszámú jelentkező fölkészületlenül érte a missziót. Nehezményezték, hogy a Külügyminisztériumtól sem a magyar kormány elvi álláspontjára, sem a benyújtott kérelmek eljárásrendjére vonatkozóan nem kaptak tájékoztatást. Ezért a kérelmezőket egyelőre elutasították.

A kérelmezők az NDK Külügyminisztériumában is igyekeztek tájékozódni. 1950. április 20-án harminc, Grimm városában élő család képviselőiben jelent meg egy személy a Külügyminisztériumban, s a hazatérés részleteiről és feltételeiről érdeklődött. A tisztviselő arra hivatkozással, hogy a tárgyalások még folynak, elhárította az érdeklődőt, s azt kérte, hogy valamennyi személy írásban forduljon a minisztériumhoz.³⁹

Erich Kops⁴⁰, a budapesti német külképviselet vezetője, aki a rendelet kihirdetésekor éppen nem tartózkodott Magyarországon, felettesei számonkérésére 1950. április 19-i jelentésében mentegetőzve hangsúlyozta, hogy csak utólag, a német újságokból értesült a magyar kormány döntéséről. A misszió nem kapott meghívót arra a sajtótájékoztatóra sem, amelyen Boldizsár Iván a rendeletet bejelentette és értelmezte. A misszió utólag magyarázatot és információt kért a magyar Külügyminisztériumtól, de érdemi választ nem kapott. Kops jelezte azt is, hogy a missziónál is jelentkeztek német nemzetiségűek, de a fentiek miatt nem tudott felvilágosítást adni számukra.⁴¹

A német Külügyminisztérium egyrészt nehezményezte magának a döntésnek egyeztetés nélkül való nyilvánosságra hozatalát, másrészt a döntés interpretációját. Azzal érveltek, hogy a sajtótájékoztatón elhangzottak a kitelepítettekben azt a hamis reményt kelthették, hogy nagy számban visszatérhetnek Magyarországra.

38 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 16.d. tétel 00468/1950. Benedek Jenő feljegyzése a Berlinben tartott tárgyalásokról, 1950. április 9.

39 PA MfAA A 15 614. Berichte, Vermerke, Briefe 1951. [Jelentések, feljegyzések, levelek]. 144.

40 Jena, 1905. január 1. – Drezda, 1961. május 28. Lakatos, kommunista politikus. 1923-tól a kommunista párt tagja, ahol különböző pozíciókat töltött be. 1950. január–november között az NDK budapesti missziójának vezetője. – <http://www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/wer-war-wer-in-der-ddr-%2363%3B-1424.html?ID=4623>. Letöltve: 2015. április 17.

41 PA MfAA A 10 043 Aussenpolitische Beziehungen zur VR Ungarn, Tätigkeiten der Mission in Ungarn 1950–1951. [Külpolitikai kapcsolatok a Magyar Népköztársasággal, a budapesti misszió tevékenysége] 58–62.

Tartottak attól is, hogy a magyar kormány lépése hasonló reményeket ébreszt a lengyel területekről és a Szudéta-vidékről kitelepítettekben, holott Csehszlovákia és Lengyelország semmilyen körülmények között nem támogatja visszatérésüket. Rámutattak arra is, hogy a magyar kormány lépése megnehezíti a kitelepített németek integrációját, elbizonytalanítja őket, a nyugati ellenséges országok pedig kihasználhatják a döntést és precedens értékűnek állíthatják be a többi országgal szemben.⁴²

Az elkövetkező hetekben a 84/1950. MT. számú rendelet nem egyeztetett módon való közzététele, illetve a kitelepítettek repatriálásának lehetősége miatti ellentét tovább mélyült a magyar és a német kormány között. A Német Demokratikus Köztársaság kormánya a tavasz folyamán több ízben tiltakozott amiatt, hogy a magyar állam Németországban élő német állampolgárokat arra ösztönöz, hogy magyar állampolgárságért folyamodjanak. Megítélésük szerint a potsdami határozatok értelmében a kitelepítettek német állampolgárságot szereztek. Ezt az álláspontot a magyar fél vitatta, mert a Német Demokratikus Köztársaság a békeszerződés megkötéséig nem adhatott ki állampolgárságot szabályozó törvényt. Elismerte ugyanakkor, hogy mind Kelet-, mind Nyugat-Németország „német igazolvánnyal” látta el a kitelepítetteket és választójogot biztosított számukra. A magyar kormány azt hangsúlyozta, hogy nincs olyan nemzetközi kötelezettsége, ami korlátozná számára, hogy az áttelepített németek egy részét magyar állampolgárrá visszafogadja. Hivatkozott arra is, hogy csupán a magyar állampolgársági törvény visszahonosítási szabályait alkalmazza. Az NDK külügyminisztériuma nehezményezte azt is, hogy a magyar fél előzetes megállapodás és egyeztetés nélkül akarta ezt a kérdést rendezni. A német fél ugyanakkor megismételte, hogy elfogadja az áttelepítés folytán szétszakított német családok egyesítését, ami mind Németországban, mind Magyarországon történhet.⁴³

Az NDK kormánya nyilvánvalóan tartott attól, hogy a visszatelepülés precedensként szolgálhat más országokból származó német nemzetiségűek számára is, s ennek következtében nagyszámú állampolgárt és munkavállalót veszíthet el. Ezért a német Külügyminisztérium a hasonló kezdeményezéseket megakadályozandó 1950. április 18-án tájékoztatta a lengyel, csehszlovák és román diplomáciai missziók vezetőit a magyar kormány döntését ellenző álláspontjáról.⁴⁴

Emellett a kitelepítettek integrációja érdekében tett erőfeszítéseit mindenféle módon – sajtókampánnyal, brosúrák kiadásával – demonstrálta. 1950. április végén huszonnégy Nyugat-Németországba kitelepített személyt hívott meg, hogy az áttelepítettek helyzetét bemutassák. A delegáció tagjai nemzetközi sajtótájékoztatót tartottak számoltak be benyomásokról és tapasztalataikról. Figyelembe

42 PA MfAAA 15 604. Statssekretär. Berichte über die politische und wirtschaftliche Entwicklung in der UVR 1950. [Államtitkár. Jelentések a politikai és gazdasági fejlődésről a Magyar Népköztársaságban]. 94–96.

43 MNL OL M-KS 276.f. 54.cs. 98.ö.e. Feljegyzés egyes áttelepített németek visszahonosításáról szóló rendelet végrehajtásáról Németország területén, 1950. április 25. és XIX-J-1-j-NDK 30.d. tétel 00663/1950. Feljegyzés, 1950. május 5.

44 PA A 15 614 Berichte, Vermerke, Briefe, 1951. [Jelentések, följegyzések, levelek]. 145.

véve az éles ideológiai szembenállást, valamint a politikai célokat, nem meglepő, hogy a delegáció tagjai az NDK területén élő áttelepítettek helyzetét az élet minden területén jobbnak ítélték a nyugati megszállási övezetben élőkénél.⁴⁵ Azt az álláspontot képviselték, hogy az áttelepítettek politikai egyenjogúsága és legalapvetőbb egzisztenciális körülményeinek biztosítása révén megszűnt az országban az „Umsiedler” probléma.⁴⁶

A német nemzetiségűekre vonatkozó amnesztiarendelet kapcsán aggodalmát fejezte ki Magyarország berlini követének a nyugatnémet kommunista párt képviselője is. Mint mondotta, meg vannak győződve arról, hogy a magyar kormányt nem a tömeges visszatelepítés gondolata vezette, de a kitelepítettek úgy értelmezik. Nehezményezte, hogy ezzel ötévi munkájuk került veszélybe, mert „a svábok szemükbe nevetve mondják, lám, a magyarok megszegték a potsdami egyezményt”.⁴⁷

Az NDK-val körvonalazódó megállapodás nem érintette az Ausztriában hasonló módon megkezdett akciót. Itt a becslések szerint ekkor mintegy húszezer magyarországi német élt, akiknek hatvan-hetven százaléka vissza akart térni. Az osztrák kormány nem emelt kifogást a magyar kormánynak körükben végzett, a hazatérést propagáló tevékenysége ellen. Ebben a viszonylatban nem merült föl az állampolgárság kérdése sem, mert a mintegy 360 ezer német származású áttelepített, illetve menekült közül az évek folyamán csak harminc-harmincötezer személy kapott állampolgárságot, de ők sem törvényt, hanem pártközi megállapodás alapján.⁴⁸

A német nemzetiségűekre vonatkozó amnesztiarendelettel egy napon hirdették ki az 1950. évi 9. számú törvényerejű rendeletet, amely a felszabadulás ötödik évfordulója alkalmából meghirdetett közkegyelem gyakorlásáról rendelkezett.⁴⁹ A rendelet értelmében büntetlenül hazatérhettek azok az 1945. április 4-e előtt Nyugatra távozott magyar állampolgárok, akik „nem tartoztak a fasiszta rendszer irányító szereplői közé és nem követtek el főbenjáró háborús vagy népellenes bűntettet.”⁵⁰ Jogi értelemben e rendelet szabályait is lehetett alkalmazni azokra a német nemzetiségűekre, akik nem a kitelepítés, hanem a front előli menekülés révén hagyták el Magyarországot. A két rendelet személyi hatályában meglévő átfedések, illetve mindkét szabályozás végrehajtásának végig gondolatlansága újabb zavart keltett mind az érintettekben, mind a német–magyar tárgyalásokon.

Hajdú József a rendelet német fordítását 1950. április 21-én személyesen adta át Ackermann államtitkárnak, és hangsúlyozta, hogy a „magyar kormány számára fontos a fasiszta propaganda által megtévesztett magyarok Németországból,

45 MNL OL Külügyminisztérium Német Szövetségi Köztársaság TÜK-iratok 1945–1964. (a továbbiakban: XIX-J-1-j-NSZK) 77.t. 00715/1950.

A sajtótájékoztatóra vonatkozóan lásd „Wir werden die Wahrheit erzählen”. Westdeutsche Umsiedler berichten über ihre Erlebnisse in der DDR. – Tägliche Rundschau, 1950. május 3. 5.

46 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 00600/1950. Feljegyzés, 1950. április 22.

47 MNL OL XIX-J-1-j-NSZK 77.t. 00715/1950. és 00713/1951.

48 MNL OL XIX-J-1-k-NDK 16.f. tétel 00604/1950.

49 Törvények, törvényerejű rendeletek 1950. 51–53.

50 Törvények, törvényerejű rendeletek 1950. 51.

különösen a nyugati övezetekből való visszatérése.”⁵¹ Kérte a rendelet szövegének a német sajtóban való közzétételét, a hazatérés érdekében a misszió által tervezett propagandatevékenység különböző német hivatalok részéről való támogatását, valamint egy nemzetközi sajtótájékoztató engedélyezését. Hangsúlyozta, hogy ez a rendelet nem vonatkozik a német nemzetiségűekre. A velük szemben alkalmazandó eljárást a kétoldalú tárgyalásokon kell meghatározni, s addig, amíg ez nem történik meg, a magyar fél a kérdés kapcsán semmiféle tájékoztatást nem ad. Ismételten leszögezte, hogy a német nemzetiségűekre vonatkozó amnesztia-rendelettel a magyar kormány nem akarja a kitelepítettek tömeges visszatérését támogatni. Semmiképp nincs szándékában az elkobzott földek visszaadása vagy a kárpótlás bármely más módja, csupán a családegyesítés lehetőségét kívánja biztosítani. Kiemelte azt is, hogy a rendelet kiadására azért volt szükség, mert „az elmúlt években a kitelepítés során technikai hibák fordultak elő.”⁵²

A nemzetközi sajtókonferencia megtartását április 28-ára tervezték. Ackermann ígéretet tett megszervezésére, majd egy nappal korábban arra hivatkozva, hogy a sajtó a közelgő május 1-jei ünnepségekkel foglalkozik, annak elhalasztását kérte. Hajdú elfogadta ezt, annál is inkább, mert a magyar Külügyminisztériumtól nem kapott utasítást arra vonatkozóan, hogy a német kitelepítettek kérdésében milyen álláspontot foglaljon el. Új helyzetet teremtett ugyanis, hogy a német – különösen a nyugatnémet – sajtó a magyarországi németek anyagi kárpótlását tényként kezelte.⁵³

Miután Hajdú József továbbra sem kapott iránymutatást Budapestről, 1950. május 3-ra összehívta a sajtótájékoztatót. Tudta, hogy nem kerülheti meg a kitelepített németek hazatérésének problémáját. Elejét akarta azonban venni azoknak a kérdéseknek, amelyekre a választ maga sem tudta, hiszen nem ismerte kormánya álláspontját. Ezért írásos nyilatkozatot készített, amelyben a kitelepített németek kapcsán az Ackermannak néhány nappal korábban tett kijelentéseit ismételte meg.

A német fél sértettségét jelzi, hogy Ackermann közvetlenül a sajtótájékoztató előtt találkozót kért Hajdútól és közölte: most jött a Német Szocialista Egységpárt (SED) politikai bizottságának üléséről, s az a határozott kérésük, hogy a sajtótájékoztatón ne érintse a kitelepített németek ügyét. Hajdú eleget tett a kérésnek. A sajtótájékoztatót tizennyolc újságíró jelent meg, közülük hat személy különböző nyugati lapokat tudósított.⁵⁴

51 „Die Regierung der Ungarischen Volksrepublik legt großen Wert auf die Rückführung der durch faschistische Propaganda irreführten Ungarn aus Deutschland, besonders aus den Westzonen.

BA Ministerrat der DDR 1949–1990. [Az NDK minisztertanácsának iratai]. (a továbbiakban: DC 20) 12 086. 2.

52 „im Verlauf der Aussiedlung im vergangenen Jahre technische Fehler vorkommen sind.” – BA DC 20 12086. 2.

53 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 00603/1950. Hajdú József levele Berei Andor államtitkárnak a kitelepített németekre vonatkozó rendelet kapcsán, 1950. április 22.

54 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 00718/1950. Hajdú József levele Kállai Gyula miniszternek az amnesztia-rendelettel kapcsolatos tájékoztató munkáról, 1950. május 4.

„Amint azt előre láttam, minden kérdező csak a sváb visszatelepítés iránt érdeklődött. Érvekkel jöttek, hivatkoztak a nyugatnémet sajtónak az osztrák sajtóból és a budapesti rádióból átvett híreire, melyekben a visszatelepítésre vonatkozó rendelet egyes szakaszait idézték. Érdeklődtek az anyagi jóvátétel, foglalkozásba visszahelyezés, állampolgári jogok felől. Vitába velük nem szálltam, de elkerülhetetlen volt néhány konkrétan feltett kérdésre való válaszolás. (Pl. 4 ha föld visszaadása.) Öt alkalommal is kijelentettem, hogy ez a konferencia a nyugatos magyarokra vonatkozik és a sváb kérdésre vonatkozólag később fogok a sajtóban visszatérni. Végül is nagy erőfeszítéssel sikerült a nyugatos magyarok kérdésére terelni a figyelmet. Ezután simán ment a konferencia vezetés, amelynek hangja egész idő alatt higgadt és nyugodt volt. Nehézséget nem csak a nyugati sajtó képviselői okoztak, hanem a keleti demokratikus sajtó egyes újságírói is”⁵⁵ – írta a misszió vezetője beszámolójában.

Részletesen taglalta azt is, hogy a német Külügyminisztérium nem teljesítette az Ackermannal megbeszélteket: nem közöltették le az általa néhány nappal korábban átadott közleményt a sajtóban, nem küldték meg a meghívandó újságírók listáját, az információs hivatal a misszió megkereséseire nem reagált. A fenti gesztusok nyilvánvaló válaszreakciók voltak arra, hogy a magyar kormány továbbra sem kommunikált egyértelműen a német nemzetiségűekre vonatkozó amnesztiarendelet kapcsán.

Az egyértelmű kommunikáció hiányát nehezményezte Hajdú József misszióvezető is. A rendelet megjelenését követően – amely az elveket sem rögzítette egyértelműen, a végrehajtás valamennyi kérdését pedig teljességgel nyitva hagyta – ezerszám kapta a tájékoztatást kérő leveleket. Beszámolójához csatolta a Möckmühlben lakó Hoffmann Gabriella levelét, úgy is, mint a megválaszolásra váró legfontosabb kérdések felsorolását. „Miután az itteni Napilapok azt a hírt közölték ápr. 3-án, hogy a kitelepítettek visszatérhetnek Magyarországra, kérem, hogy ha tényleg igaz a hír, akkor méltóztassék velem közölni, hogy milyen feltételek mellett térhetünk haza. Hogy a saját költségünkön, vagy transporttal úgy ahogy jöttünk? Hogy a butort amit itt szereztünk és egyéb holminkat is magunkal

55 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 00718/1950. Hajdú József levele Kállai Gyula miniszternek az amnesztiarendeletről kapcsolatos tájékoztató munkáról, 1950. május 4.

A sajtótájékoztatóról hasonló tartalmú összefoglalót készítettek a német Külügyminisztérium munkatársai is. Figyelemre méltó azonban, hogy a Hajdú által fölolvastott tájékoztatót a német külügy által jóváhagyott szövegnek minősítették. – PA MfAA A-15 614 Berichte, Vermerke, Briefe, 1951. [Jelentések, feljegyzések, levelek] 146.

Nem tárgya jelen tanulmánynak az országot illegálisan elhagyó magyar állampolgárokról szóló amnesztiarendelet végrehajtásának ismertetése. Közös vonása azonban a német nemzetiségűekre vonatkozóval, hogy a kihirdetése előtt számtalan kérdést nem tisztáztak. Például a személyes jelentkezés Németország nyugati zónájában diplomáciai kapcsolat nélkül nem volt lehetséges, a jelentkezetteket hazaszállításukig átmeneti táborokban helyezték el, de anyagi támogatás nélkül ott sokáig nem maradhattak. Kérdés volt az érintett személyek és az általuk időközben megszerzett ingóságok hazaszállításának módja, illetve az is, hogy a szállítás költségeit kinek kell vállalnia. De a rendelet nem adott támpontot arra vonatkozóan sem, hogy a külföldön megházasodottak férje vagy felesége milyen feltételekkel települhet Magyarországra. A Németországban jelentkezett 500-600 ember hazatérésére vonatkozóan bővebben lásd MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 020838/1950., PA MfAA A-15 614 Berichte, Vermerke, Briefe, 1951. [Jelentések, feljegyzések, levelek] 146–148., valamint BA DO 1 15 802.

vihetjük e és hogyan? Mert saját költségünkön nem mehetünk. Azután kap e minden család megfelelő lakást úgy mint annak idején az igénylők, vagy pedig internáló táborba raknak minket mint bűnbakokat? Dolgozhatom e, a nekem megfelelő munkahelyen és olyan munkadíjban részesülnék e mint az otthon maradtak.”⁵⁶ A misszió a leveleket egyértelmű utasítás híján megválaszolatlanul hagyta.

Továbbra sem volt ugyanis egyértelmű, hogy pontosan kire vonatkozik a rendelet, mint ahogyan az sem, hogy az NDK kormányának tiltakozása ellenére az oda kitelepített magyarországi németek közvetlenül a berlini magyar misszióhoz is benyújthatják-e kérelmeiket. Hajdú közlése szerint 1950. június közepéig mintegy háromezer levél érkezett a misszióhoz, de attól tartott, hogy egy ilyen értelmű sajtóközlemény a kérelmek újabb áradatát indítaná el mind a misszió, mind a német Külügyminisztérium felé. Türelmetlenül sürgette tehát felettesei egyértelmű döntését, és iránymutatást várt arra vonatkozóan is, hogy a sajtóközleményt egyeztetnie kell-e a német Külügyminisztériummal.⁵⁷

Végül az egységes eljárásra vonatkozó szabályozás a Német Demokratikus Köztársasággal történt szóbeli megegyezést követően 1950. június végére született meg. Eszerint: a visszahonosítási kérelmet a magyar állam csak kivételes esetben teljesíti, és azt az érintett személy Magyarországon lakó hozzátartozója a Belügyminisztérium állampolgársági osztályára nyújthatta be. A kérelemben szerepelnie kellett, hogy milyen fokú hozzátartozóról van szó. Fel kellett tüntetni a kérelmező és a kérelmet benyújtó foglalkozását, valamint azokat a méltányossági indokokat is, ami alapján a visszahonosítást kérték. A Belügyminisztérium által összegyűjtött kérelmeket az Államvédelmi Hatóság vizsgálta felül, aki az általa jóváhagyott kéréseket továbbította a Külügyminisztériumnak. A Külügyminisztérium a magyar részről jóváhagyott kérelmeket a berlini misszió útján továbbította a német Külügyminisztériumnak. Az ő jóváhagyásukat követően került sor az érintett személy személyes meghallgatására s az útlevélhez szükséges fénykép és adatok bekérésére. Az ily módon kiegészített kérelmeket a külügy a Belügyminisztériumon keresztül visszaküldte az ÁVH-hoz, ahol „az amnesztia alá tartozó többi ügygel azonos módon” történt az ügyek további elbírálása. A kérelmek benyújtására 1950. szeptember 25-ig volt lehetőség. Amennyiben az NDK-ba kitelepített személy valamely közvetlen hozzátartozója – feleség, gyerek – kívánt kitelepülni, a magyar hatóságok indokolt esetben a kiutazás engedélyezésétől nem zárkóztak el, de ezt a lehetőséget a sajtóközleményben nem hozták nyilvánosságra. A berlini magyar misszió német nemzetiségűektől csak az NDK területén kívülről érkező kérelmeket fogadhatott be.⁵⁸

56 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 00714/1950. Hajdú József levele Kállai Gyula miniszternek a kitelepített svábok ügyében, 1950. május 8.

A levelet kézzel írták, az eredeti helyesírást meghagyva idéztük.

57 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 00911/1950. Hajdú József levele Kállai Gyula miniszternek a kitelepített svábokra vonatkozó amnesztiarendelettel kapcsolatban, 1950. június 9.

58 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 001028/1950. Feljegyzés a Németországba áttelepített svábok visszahonosításáról szóló rendeletnek Németország területén történő végrehajtásáról, 1950. június 29.

Az eljárási szabályokban tehát a magyar kormány figyelembe vette a német fél kérését. Az NDK területén egyáltalán nem propagálta a hazatérés lehetőségét, a kitelepítettek közvetlenül nem kérelmezhatték visszahonosításukat, s gyakorlatilag a Magyarországra való visszatérést csak a családegyesítések kapcsán támogatták. Ugyanakkor elvben nem zárkóztak el attól sem, hogy a családegyesítésre az NDK-ban kerüljön sor, de ennek lehetőségét nem hozták nyilvánosságra.⁵⁹

A Külügyminisztérium 1950. június 29-én értesítette Hajdú Józsefet a megállapodásról. Megtiltotta számára, hogy a visszatérés lehetőségéről a kitelepített svábokat bármilyen nyilvános módon – sajtótájékoztató, közlemények – tájékoztassa. A korábban beérkezett írásbeli kérelmekre, levelekre pedig azonos tartalmú értesítésre utasította: „Magyarországra való telepítése ügyében hozzám intézett levelére értesítem, hogy a rendelet csak azokra vonatkozik, akiknek közvetlen hozzátartozói (leменőjük, felmenőjük, házastársuk, kiskorú testvéreink) többségükben Magyarországon maradtak. (...) A kérelemben elő kell adni a kérvényt beadó nevét, lakását, foglalkozását, elő kell adni továbbá azt, hogy kinek a részére kéri a kedvezmény megadását, mi a rokoni kapcsolatuk, mi a kitelepített foglalkozása, volt lakhelye és mi a jelenlegi pontos lakhelye. Ha a fenti feltételek az Ön esetében fennállnak, kérje közvetlenül – és nem a misszió keresztlén – magyarországi hozzátartozóit, hogy kérelmükkel az illetékes magyar hatósághoz forduljanak.”⁶⁰

Bár a 84/1950. MT. számú rendelet – méltányos esetben a belügyminiszter a kitelepítettek közül az arra érdemes személyeknek adhatta meg a magyar állampolgárságot – is csupán az elvi lehetőségét teremtette meg a kitelepítettek legális visszatérésének, az NDK és Magyarország között megkötött szóbeli megállapodás ezt is korlátozta. Egyrészt meghatározta a méltányosság eseteit – azaz csak olyan személyek nyújthattak be kérelmet, akik hozzátartozóinak többsége Magyarországon maradt –, s így mindenki mást kizárt a kérelmezők köréből. Másrészt nem pontosította, hogy milyen feltételek mellett válhat valaki arra „érdemes”-sé, de mint kritériumot megtartotta. Így a kérelmezőt mind a magyar, mind a német állam indoklás nélkül elutasíthatta. Harmadrészt, a megállapodásból következő eljárási szabályok is nehezítették a kérelmezők dolgát. A két

Az eljárási szabályok kidolgozásában a Belügyminisztérium részéről Beér János, a Külügyminisztérium részéről Berei Andor, az ÁVH részéről Sándor Imre vett részt.

Az amnesztiarendelet értelmében hazatérni kívánó magyar állampolgárok kérvényeit a külképviseletek átvehették. „1950. június 1-én lejárt az a határidő, amely alatt a Németországban élő magyar állampolgárok jelentkezni voltak kötelesek, hogy részükre új állampolgársági igazolást (úti okmányt) állítsunk ki. Ebből az anyagból egy rész a külügy útján már megérkezett a belügyminisztériumba (kb. 500 személyre vonatkozóan).” – MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 001028/1950. Feljegyzés a Németországba áttelepített svábok visszahonosításáról szóló rendeletnek Németország területén történő végrehajtásáról, 1950. június 29.

59 A német Külügyminisztérium a megállapodásról és az NDK-ban megvalósuló családegyesítés lehetőségéről értesítette a Belügyminisztériumot. Hangsúlyozva, hogy egy általános Magyarországra való visszatérésre nincs lehetőség. – BA DO 1 15 802. A német Külügyminisztérium konzuli osztályának levele a Belügyminisztériumnak, 1950. június 30.

60 MNL OL XIX-J-1-j-NDK 30/d. tétel 001021/1950. Farkas Mihályné osztályvezető levele Hajdú Józsefnek, 1950. június 29.

ország közötti megállapodás három hónapot vett igénybe, ugyanakkor a benyújtási határidőt nem módosították. Így a kérelmezőknek az eredeti fél évvel szemben csak három hónap állt rendelkezésükre. További nehézséget jelentett, hogy csak magyarországi hozzátartozó nyújthatta be a kérelmet, ami nyilvánvalóan további szervezést, egyeztetést igényelt. Jogi értelemben elfogadhatatlan, hogy a két állam közötti megállapodás egy korábban kiadott magyarországi rendelet tartalmát érintette, de a módosítások jogszabályban való megjelentetésére nem került sor. A megállapodásról csupán sajtóközlemény jelent meg, az érintettek azonban ezt is csak esetlegesen, ismerőseik, rokonaik tájékoztatása révén ismerhették meg.⁶¹

Az ősz folyamán újabb, a Szovjetunióból hazatért személyek csoportos kiutazására, illetve a német hatóságoknak való átadására került sor. A 371 személyből álló csoportot kiutazása előtt – amelyet néhány napra a Vöröskereszt Benczúr utcai épületében helyeztek el – a Pénzügyőrség és az Államvédelmi Hatóság munkatársai is átvizsgálták. A szerelvény 1950. szeptember 5-én, 16.20-kor indult el Budapestről, és szeptember 7-én, reggel 8 órakor érkezett meg Bad Schandau állomásra. Csehszlovákia területén az ottani államvédelmi hatóság munkatársai is a szerelvényen tartózkodtak. Miután – a német fél többszöri kérése ellenére – az egész csoportnak hiányzott a szovjet beutazási vízuma, az orosz városparancsnok nem engedélyezte továbbutazásukat. Erre csak Hajdú József követnek és Ackermann államtitkárnak a berlini orosz parancsnoksággal való tárgyalása után, tizenkét órai várakozást követően kerülhetett sor. A csoport túlnyomó többsége, 308 személy az NSZK-ba utazott volna tovább, de ők sem rendelkeztek a nyugati hatalmak beutazási vízumaival, ezért az egész csoportot az ölsnitzi táborban helyezték el.⁶²

A csoporton belül nagyon rossz hangulat és elégedetlenség uralkodott. A „repatriálók dühösek voltak, mert a csoport összeállításakor Budapesten minden textíliát (ágyneműt, abroszt, anyagokat, harisnyákat) élelmiszert, dohányárut, szeszesitalt – még az általuk felbontott üvegeket is – valamint a legutolsó munkaviszonyukból származó forint bevételüket ellenszolgáltatás nélkül elvették. Az említett tárgyak kizárólag személyes használatúak, amelyeket az érintettek a Szovjetunióban internálásuk idején vettek/szereztek, s engedélyezték, hogy

61 A kitelepített németekre vonatkozó amnesztiarendelet szóba került Csehszlovákia budapesti nagykövete és Erich Kops 1950. augusztus 8-i megbeszélésén is. A csehszlovák követ egyrészt az NDK állásfoglalását firtatta az amnesztiarendelettel kapcsolatban, másrészt arról tájékoztatta kollégáját, hogy Kállai külügyminiszter tájékoztatása szerint több ezer német tér haza Magyarországra. Kops mindenekelőtt a Magyarország és NDK között a rendelet kapcsán kialakult feszültségről adott tájékoztatást, a többezres létszámot erősen eltúloztának nevezte. Az NDK-ból csupán néhány száz fő hazatelepülését vélte. Az NSZK-ból és Ausztriából azonban lehetségesnek tartotta több ezer német nemzetiségű személy hazatelepítését. – PA MfAA A 15 332 Diplomatische Mission Budapest 1950–1953. Vermerken über Visiten und Unterredungen. [Az NDK Budapesti Diplomáciai Missziójának iratai. Följegyzések látogatásokról és tárgyalásokról] 1–2.

62 MNL OL XIX-J-1-k 16/d. tétel 02764/1950. László Istvánné és Farkas Éva jelentése, 1950. szeptember 20.

Az NSZK-ba továbbutazókról más adat nem áll rendelkezésünkre.

azokat Magyarországra magukkal vigyék.”⁶³ A német fél magyarázatot kért. A Külügyminisztérium részéről a csoportot kísérő-vezető László Istvánné visszatartotta a számonkérést. Leszögezte, hogy az utazás előtt mindenkit értesítettek, hogy harmincöt kilogrammos csomagot hozhatnak magukkal, de ennek ellenére sokan ennél nehezebb, akár száz kilogrammos csomagot is magukkal akartak vinni. Olyan tárgyakat vettek el, amelyek az új vámelőírások szerint nem hozhatók ki Magyarországról. Hozzátette azt is, hogy a kiutazók, különösen az NSZK-ba utazók között sok a reakciós, magyarellenes személy, amit azzal támasztott alá, hogy a csoport budapesti szállásán több telefonvezeték is elszakadt.⁶⁴

A Szovjetunióból hazatértek csoportos kiengedése a családegyesítéssel egyéni kérelem alapján élni kívánókban is reményt keltett. Az NDK budapesti követsége november 14-i beszámolójában jelezte, hogy miután a svábok tudomást szereztek a csoport kiutazásáról, naponta tíz-tizenöt tolnai, baranyai személy érdeklődött a misszióval, s újabb hetven személy jelentkezett. Így a családegyesítést kérők száma 170-re emelkedett, míg a magyar hatóságoknál 158 személy jelezte ezt a szándékát.⁶⁵ 1950. október 4-ig 1184 Bécsben élő kitelepített és 8369 Magyarországon lakó hozzátartozó terjesztett be hazaköltözési kérelmet. Az Államvédelmi Hatóság öt hónap alatt 2000 kérelmező anyagát vizsgálta meg, de egyetlen engedélyt sem adott ki.⁶⁶ Az engedélyek kiadása lassan, vontatottan haladt, évekig elhúzódott. Az érintetteknek az elbírálás folyamatáról nem volt információja. A Szovjetunió 1950 decemberében ismét több ezer német nemzetiségű hadifoglyot adott át Magyarországnak. Esetükben már föl sem merült az egyéni kérelemre történő családegyesítés lehetősége. A magyar állam csak többévi internálásuk után, 1953–1955 között tette lehetővé kiutazásukat.

63 „die Repatrienten verärgert waren, weil ihnen bei der Zusammenstellung des Transportes in Budapest Textilien aller Art (Bett- und Tischwäsche, Stoffe, Strümpfe, usw.) Lebensmittel, Rauchwaren, Spirituosen – zur Zeit angebrauchte Flaschen –, und die aus ihren letzten Arbeitsverhältnissen stamenden Forintbeträge ohne Gegenwert abgenommen wurden. Bei den angeführten Gegenständen des persönlichen Bedarfs handelt es sich durchweg um Artikel, die Betreffenden während in der Internierung in der UdSSR käuflich erworben hatten und deren Mitnahme nach Ungarn ihnen gestattet war.” – BA DO1 15 802 Verhandlung über die Frage der Familienzusammenführung von in Ungarn befindlichen Deutschen, [Tárgyalások a Magyarországon tartózkodó németek családegyesítésének kérdéseiről]. Warnke államtitkár levele Ackermann külügyminisztériumi államtitkárnak, 1950. szeptember 8. Betűhív közlés.

64 PA MfAAA 15 604. Statssekretär. Berichte über die politische und wirtschaftliche Entwicklung in der UVR 1950. [Államtitkár. Jelentések a politikai és gazdasági fejlődésről a Magyar Népköztársaságban]. 97–98.

Az útról készült jelentésében Lászlóné nem említette a német fél rosszállását, ugyanakkor elégedettségének adott hangot amiatt, mert a berlini követség nem gondoskodott számukra szállásról, s a visszautazási engedélyt, illetve útleveleiket csak röviddel a vonat indulása előtt kapták meg. Hajdú követ is úgy nyilatkozott, hogy „a külügyminisztérium velem, illetve a misszióval nem tárgyalta le a csoport kiutazását. Ő is csak egy telefonértesítést kapott, hogy a csoport érkezik.” – MNL OL XIX-J-1-k 16/d. tétel 02764/1950. László Istvánné és Farkas Éva jelentése, 1950. szeptember 20.

65 PA MfAAA 15 604. Statssekretär. Berichte über die politische und wirtschaftliche Entwicklung in der UVR 1950. [Államtitkár. Jelentések a politikai és gazdasági fejlődésről a Magyar Népköztársaságban]. 102–103.

66 MNL OL Magyar Dolgozók Pártja Titkárságának iratai 1948–1956. (a továbbiakban: 276. fond 54. csoport) 130. őrzési egység.

Slachta Krisztina

Német–német migráció a 20. század második felében

Bevezető

A 20. század második felének német történelmét alapvetően meghatározta a német megosztottság, ami egyben a két német állam közötti vándorlás története. A korszak politikatörténeti fordulópontjaivá szintén olyan események váltak, melyek a megosztottság kezdetéhez vagy végéhez, illetve a migráció lehetőségeihez és útjaihoz kapcsolódnak, mint a belnémet határ lezárása, a Berlini Fal felépítése, a tranzitegyezmények, végül pedig a határnyitás, a fal megnyitása. Az NDK-t elhagyni szándékozó állampolgárok nyomása, a számtalan egyéni történet, tragédia, a hétköznapi emberek mindennapi tapasztalatának szintjén is folyamatosan életben tartotta és táplálta a keletnémet államon belüli feszültséget, a permanens krízis állapotát. Míg a politika világában és az erőltetett társadalomátalakítási folyamat nyomán jelentkező feszültségcök az összes többi szovjetizált kelet-európai országot feszítették, addig az NDK-nak a kiutazni vágyó emberek tízezreinek folyamatos nyomásával is szembe kellett néznie negyvenéves történelme során.

A 20. század második felének kelet-európai diktatúráinak áldozatai, a személyes tragédiák sora nem, vagy csak nagyon nehezen számszerűsíthető. Nehezen meghatározható azok száma is, akik az NDK-ban a politikai elnyomás, az állambiztonsági szervek áldozatai voltak, azok pedig, akiket ugyan nem érintett ügyiratokban megragadható, esetté váló elnyomás, de életük kilátástalanná vált, azt személyes tragédiaként élték meg, a történeti kutatás számára gyakorlatilag elérhetetlenek maradnak. A német–német határon, a Berlini Falnál, vagy a „baráti” szocialista országok határain átszöktek, elfogottak vagy lelőttek számszerűsíthetőek ugyan, ám ők mindössze a jéghegy csúcsát jelentik, másrészt még bő 25 évvel a rendszerváltás után is nehézséget okoz megbízható, pontos adatok publikálása.

1945 januárjában kezdődött meg a második világháború utáni európai lakosság kényszermigrációjának hosszú folyamata, ami összességében közel ugyanannyi embert érintett, mint maguk a háborús események.¹ A 20. század második

¹ Beer 2011. 12–13.

felének német–német migrációja két fő irány mentén követhető nyomon: elsőként az 1944 decemberében – 1945 januárjában meginduló, az ún. keleti területekről a mai Németország területére érkező menekültáradat és a kelet- és délkelet-európai németek kitelepítése (Vertreibung) jelentett többmillió migrációs, vagyis kényszermigrációs hullámot. A kitelepítések 1950-re lezárultak ugyan, ám az ún. későn áttelepülők (Spätaussiedler), valamint a családegyesítések, átköltözések révén még évtizedekkel később is idézett elő további – bár természetesen fokozatosan csökkenő mértékű – lakosságmozgást ez a folyamat. A német migráció másik iránya, második nagy hulláma az 1949-ben két külön német államként megszilárdult német megosztottság nyomán indult meg, az egykori szovjet megszállási övezetből folyamatosan áramlott a lakosság a Berlini Fal megépítéséig a három nyugati megszállási övezetből létrehozott NSZK-ba. Azt gondolhatnánk, hogy mindkét folyamat véget ért az 1989-es rendszerváltásokkal, ám a mai Németország nyugati felébe irányuló áttelepülés nem fejeződött be, sőt, az 1990-es évek első felében csak fokozódott.

Kényszermigráció, kitelepítések

A második világháború végén az oroszok előrenyomulásával párhuzamosan indult meg a kelet-európai német lakosság menekülése, ami 1944–45 telén lett tömeges mértékű, Kelet-Poroszországból, Sziléziából, Pomerániából a szovjet hadsereg elől több millióan menekültek. A háború végén Európában összesen negyvenmillió menekültet tartottak számon, ami minden korábbi népességmozgást, menekültáradatot felülmúlt.² A háború végén a szövetséges hatalmak döntése értelmében következett be a kelet- és délkelet-európai német lakosság kitelepítése Németország négy megszállási övezetébe. 1950-ig a legtöbb kitelepített, közel nyolcmillió fő, az 1945 előtti német keleti területekről, alapvetően a mai Lengyelország területéről származott, hárommillióan pedig Csehszlovákia területét kényszerültek elhagyni. Jugoszlávia területéről további 300 000, Romániából 250 000, a Szovjetunióból pedig 100 000 németet telepítettek ki.³ 1945 és 1950 között összesen több mint 12 millió németnek kellett elhagynia az otthonát, valamint közel 2 millióan haltak meg a menekülés és a kitelepítés során.⁴ Magyarországról 1946. január 19. és 1948. június 15. között cca. 180 000 németet telepítettek ki Németország amerikai és szovjet megszállási övezetébe, illetve még a világháború vége előtt elmenekültekkel együtt összesen közel 220 000 fő hagyta el az országot.⁵

Az otthonuktól megfosztottak nemcsak a házaikat és a gazdaságukat, vagyontuk és jövedelemforrásukat veszítették el, hanem ezekkel a létfeltételekkel együtt az identitásukat is. Egy számukra teljesen ismeretlen országba megérkezve sem mint németeket, sem mint „svábokat”, vagy szászokat nem fogadták el

2 Tomka 2009. 72.

3 Beer 2011. 85.

4 Tomka 2009. 73.

5 Tóth 2008. 11–17.

őket, népviseletüket kinevették, nyelvüket, tájszólásukat nem értették, szakmai ismereteiket és tapasztalataikat nem ismerték el. Nemcsak azt a társadalmi státust veszítették el, amit korábbi lakóhelyükön gyakran mint jómódú középparasztok vagy kézművesek, kereskedők élveztek, hanem azt a települési közösséget is, ami identitásuk integratív részét képezte. A Németországba érkező kitelepítettek tapasztalatait alapvetően meghatározta az a több komponensből álló érzés, hogy nem fogadják be őket. A magyarországi németek például egy, még a háború végén is élelmiszerben gazdag országból megérkezve szembesültek először az ínséggel, az éhezéssel. A kenyér, aminek mindaddig nem is volt jelentősége, hirtelen fizetőeszközzé vált, és sok más termékhez hasonlóan – a kitelepítettek számára döbbenetes élményként – csak jegyre volt kapható. A lakosság számukra elképzelhetetlen mértékű szegénysége, a háborús pusztítások, a bombázások rombolásának addig előttük ismeretlen mértéke, a teljes gazdasági összeomlás és a kulturális téren érzett idegenség sokként érte a kitelepítetteket. A Németországban való maradással az élet teljes újjászervezése párosult, ami egyben az identitás változásával is járt, ennek lelki folyamata azonban szintén nem volt kiszámítható.⁶

A német megosztottság, két ország, két világrénd

Németország 1945 utáni megosztottsága már a második világháború végén, a fegyverszüneti és béketárgyalások során kódolva volt a nemzetközi megállapodásokban, az ország felosztásának a terve már az 1943. decemberi teheráni konferencia témái között is szerepelt. Az ország és fővárosa, Berlin megosztottságát pedig végül az 1944. szeptember 12-én, Londonban aláírt jegyzőkönyv előlegezte meg. A potsdami tárgyalások ezt a megállapodást már „csak” megerősítették⁷, ami aztán a két győztes nagyhatalom, a Szovjetunió és az USA szembenállásának fokozatos kialakulásával párhuzamosan egyre kézzelfoghatóbbá és a hétköznapi emberek számára is nyilvánvalóvá vált. A mindennapi életet leginkább Berlin zónákra osztása befolyásolta, a legnehezebb hónapokat pedig a berlini blokád, más néven első berlini válság jelentette 1948. június 24-től 1949. május 12-ig.⁸

A Németország négy megszállási övezetéből kialakuló két blokk, majd pedig a két külön állam egyben a kezdődő hidegháborúban szemben álló feleket is szimbolizálta. Az 1949-re két önálló államként megszilárduló országrészek szembenállása, a politikai rendszerek, a hatalomgyakorlás ellentétes útjai mellett azok gazdasági, kulturális, mentalitásbeli különbségei is egyre inkább nyilvánvalóvá váltak⁹, fokozva, majd „bebetonozva” a kettészakadó országrészek korábbi regionális jellegzetességeiből fakadó eltéréseket.¹⁰ A Marshall-segélyt elfogadó NSZK

6 Tóth 2008. 125.

7 Schultke 1999. 10–11.

8 Németh – Tollas 2008. 95–96.

9 Fischer 2005. 115–117.

10 Fulbrook 1997. 12.; 203.

a „gazdasági csoda” éveit élte, az újjáépítés után virágzásnak indult a gazdaság, a kiépülő jóléti állam és fogyasztói társadalom bősége tömegek számára hozta el az addig soha nem ismert magas életszínvonalat.¹¹

Az NDK-ban ezzel szemben a többi kelet-európai országhoz hasonló folyamatok zajlottak. A politikai élet szovjetizálásával párhuzamosan a gazdasági élet is teljesen átalakult, az államosítás és kollektivizálás közellátásra gyakorolt hatását a hatalmas jóvátételi kötelezettség csak tovább fokozta.¹² A szovjet megszállási övezet gazdaságának jövőjére vonatkozóan is nagyívű és mélyreható tervekkel rendelkeztek a szovjetek, első lépésként a nagybirtokok államosítását és tulajdonosainak elűzését kellett megvalósítani, másodsor a nagyparaszti gazdaságokkal kellett megküzdeni, harmadik, egyben végső lépésként pedig minden magántulajdonban lévő paraszti gazdaságot kollektivizálni kellett.¹³

1948 áprilisára a kisipari üzemeket leszámítva, teljeskörűen megvalósult a gazdaság államosítása, ami a szocialista típusú tervgazdálkodás alapjainak lerakását is jelentette. Egy átfogó föld- és iparreformmal szándékoztak megvonni a gazdasági alapját azon társadalmi csoportoknak, akikre a nemzetiszocializmus fő támogatóiként tekintettek: a nagybirtokosokra és az ún. „junkerekre”, vagyis a nemesi, vagy akár nem nemesi származású porosz földbirtokosokra, valamint a nagyipar gyárosaira. Mindezek a társadalomátalakító folyamatok, a társadalom hagyományos szerkezetébe való erőszakos beavatkozások folyamatosan táplálták a keleti országrészről való elvándorlást.

1949-ig összesen 6230 nagybirtokost fosztottak meg földjüktől, ehhez a számhoz azonban hozzáadódik az a cca. 4000 önálló paraszti birtok, melyek szintén nagyobbak voltak száz hektárnál, ám nem tekinthetőek klasszikus értelemben vett nagybirtoknak.¹⁴ A kisajátított földterület parcellákra felosztva mezőgazdasági munkásoknak, kitelepítetteknek és kisbirtokos parasztnak osztották szét. A mezőgazdaságilag hasznos földterület közel egyharmadát érintette a földreform, az ily módon „elfoglalt” földekre pedig 210 000 ún. újparasztot telepítettek.¹⁵ A megélhetést nem biztosító törpebirtokok új gazdái közül, a nehézségek miatt, 1952-ig harminc százalékuk fel is adta a gazdálkodást, sok esetben pedig el is hagyták az országot.¹⁶

Az 1950-es évek elején kezdődött meg a magántulajdonban maradt gazdaságok szovjet mintára való kollektivizálása, kolhozosítása, elsődleges érv a közellátás javítása, a városi munkásság élelmiszer-ellátásának biztosítása volt, aminek hiányosságait könnyen lehetett propagandafilmeikkel és feltupírozott hírekkel az önálló parasztság reakciós, a szocialista fejlődést szándékosan gátló,

11 Tomka 2009. 307.

12 Németh 2010. 17–18.

13 Schöne 2008. 162.

14 Wehler 2008. 101.

15 Bauerkämper 2005. 31.

16 Wehler 2008. 101.

sőt szabotázsjellegű hozzáállására fogni, őket bűnbakként beállítani.¹⁷ 1958-ban született meg a döntés arról, hogy az összes paraszti gazdaságnak be kell lépnie a szovjet típusú termelőszövetkezetekbe, amit a német történetírás és közbeszéd kényszerszövetkezetesítésnek nevez.¹⁸ Az „önkéntességet” harsogó agresszív propaganda, az elnyomó adminisztratív intézkedések és az önálló parasztság érdekeinek teljes körű figyelmen kívül hagyása nyomán hetvenezer gazdaságot adtak fel addigi tulajdonosaik, egyszerűen hátrahagyva földjüket, házukat, jószágaikat.¹⁹

A parasztság kikényszerített szövetkezetesítése nyomán összesen cca. 25 000 család hagyta el az NDK-t, az így kialakult kivándorlási hullám pedig nagyban hozzájárult ahhoz, hogy a Berlini Fal felépítését megelőzően olyan jelentős mértékben nőtt meg az országot elhagyók száma. Különösen nagy volt az elkeseredése azoknak a gazdáknak, akik az egykori ún. keleti területekről menekülve, vagy kitelepítve alig hogy ismét megalapozhatták családjuk egzisztenciáját, azt ismét feladni kényszerültek, és legtöbb esetben megint továbbvándoroltak, ezúttal már az NSZK-ba. A fal felépítése pedig egyben a mezőgazdaság kollektivizálásának „sikeres” lezárását is jelentette, mivel csak így sikerült megállítani a parasztság elvándorlását, a vidék szinte teljes kivérzését.

A keletnémet államot folyamatos lakosságcsökkenés sújtotta, ami több tényező összeadódásából tevődött össze. Egyrészt 1946 és 1964 között, a kvázi kikényszerített betelepülés, az 1950-ig érkezett 4,5 millió menekült és kitelepített letelepítése ellenére is jelentős népességcsökkenést szenvedett el az NDK, 18,5 millióról 17 millióra csökkent a népesség, vagyis közel 1,5 millió fő hagyta el az országot. Ennek a népességcsoportnak egy jelentős része a keleti területekről kitelepített, ún. továbbköltöző család volt, akik vagy nem látták megélhetésüket biztosítva, vagy már az NSZK területén élő családtagjaikhoz, rokonaikhoz költöztek tovább.²⁰

A két Németország között 1952-ben teljesen lezárt, ún. belnémet határon keresztül már csak sokkal nehezebben, nagy rizikót vállalva lehetett átjutni.²¹ Mégis, egészen a Berlini Fal 1961 augusztusában bekövetkezett megépítéséig, további kilenc éven át lehetőség volt arra, hogy azok, akik az NDK-ban szovjet mintára kiépült államberendezkedéssel nem értettek egyet, vagy egyéni boldogulásuk érdekében inkább Nyugat-Németországot választották, átmehettek Berlin nyugati felébe, onnét pedig az NSZK-ba. 1957-ben csak harmincezer fővel többen, 1958-ban már másfélszer annyival, vagyis negyvenötezer fővel többen, 1959-ben közel kétszer annyian, 1960-ban háromszor annyian, összesen már százötvenkétezer távoztak az NDK-ból, Nyugat-Berlinen keresztül, mint az ún. „zöld határon”, ami a gyakorlatilag lezárt belső német határt jelentette.²²

17 Schöne 2008. 102.

18 Wehler 2008. 102.

19 Hertle – Wolle 2004. 95–97.

20 Wehler 2008. 103.

21 Schultke 1999. 34.; 220.

22 Schultke 1999. 45.; 236.

Az országot tömegesen elhagyók között – mint a kivándorlók között általában – többségben voltak a fiatal, jól képzett, jó munkaerőnek számító szakemberek. A kivándorlás mértéke már rövid távon is az ország lakosságának „elfogyását” vetítette előre, hosszú távon pedig az NDK fennmaradásának demográfiai és gazdasági alapját veszélyeztette, 1949 és 1961. augusztus 13. között összesen 2,7 millió keletnémet hagyta el az NDK-t.²³

A Berlini Fal felhúzása

A Berlint kettészelő szektorhatár lezárására már többször tett kísérletet a keletnémet hatalom, de ezt a lépést végül csak 1961 nyarán, az áttelepülők hatalmas számára hivatkozva tették meg: az év januártól a fal felépítéséig 155 000²⁴, más források szerint 180 000²⁵ fő hagyta el az NDK-t. A számokat az utolsó hónapban felduzzasztotta Walter Ulbricht legendás, és feltételezhetően szándékosan tett, és a menekülési pánikot kiváltó megjegyzése június 15-én, mely szerint „Niemand hat die Absicht, eine Mauer zu errichten” – vagyis, senkinek sem áll szándékában falat emelni.²⁶ Ezek a számok azonban szinte eltörpülnek az 1953-as, a kivándorlás szempontjából „rekordév” adataitól, amikor 331 000 fő hagyta el az NDK-t, ám ekkor még – Moszkva beleegyezésének hiányában – nem valósulhatott meg a berlini szektorhatár lezárása. Az ideológiai ellentétekbe burkolt propaganda valójában gazdasági szükségszerűséget takart, az ország működőképességét veszélyeztette a rengeteg orvos, mérnök, tanár, szakmunkás kivándorlása.²⁷

A szektorhatárok lezárásának napjaiban, vagyis a fal felhúzása után közvetlenül, máris olyan infrastrukturális problémákkal szembesült a két városrész vezetése, melyek megoldása érdekében minden ellenségeskedés ellenére muszáj volt együttműködniük. A legfontosabb kérdés a közlekedési hálózat szétválasztása, illetve működésének megoldása volt, aminek környűrés rendszerét már az első világháború előtt és az 1920-as években kiépítették.²⁸ A két városrész közötti személyforgalom, vagyis határátlépés az 1960-as évek második felétől a Friedrichstraße-i S-Bahn állomáson zajlott, ahol a 24 órás vízummal ki-, illetve beutazó nyugatiak vagy más szocialista országok állampolgárai, mint pl. a magyarok is, átlépheték a szektorhatárt. Ezen az állomáson keresztül hagyhatták el az NDK-t azok a keletnémetek is, akik többéves várakozás után végre megkapták a kivándorlási engedélyt Nyugatra. Számukra ekkor 24 óra állt rendelkezésre, hogy az országot elhagyják, vagyis felszámolják keletnémet életüket, és talán örökre elbúcsúzzanak szeretteiktől. Éppen ezért nevezik az 19. század végén épült gyönyörű állomásépület mellé, a határátlépések lebonyolítására emelt

23 Schultke 1999. 236.

24 Wendt 1991. 390.

25 Schultke 1999. 45.; 236.

26 Németh 2010. 68.

27 Fischer 2005. 208.

28 Németh – Tollas 2008. 229.

keletnémet üvegcsarnokot a „könnyek palotájának”, amit tavaly múzeumként ismét megnyitottak.

Az „ellenség” a hivatalos keletnémet nézet szerint a nyugati városrészben volt, a szögesdrótok és tankakadályok, őrtornyok, elektromos jelzőrendszerek és kutyás őrök azonban nem a nyugati támadás ellen, tehát nem nyugat felé, hanem valójában a keleti városrész és az NDK felé néztek, a szökések megakadályozására irányultak. A nyugati városrészben élők szempontjából azonban, a később köldökzsinórokként kiépített légi, vasúti és közúti tranzit utak és az egynapos tartózkodást lehetővé tevő államközi megállapodások ellenére, valójában mégiscsak ők voltak körülzárva egy fallal.

A kvázi hermetikusan lezárt belnémet határ ellenére az NDK-ban folyamatos szándék volt a legfelsőbb vezetés részéről, hogy lekörözzék, de legalábbis lépést tartsanak a nyugati fogyasztói világ kínálatával. A közellátás mindenkori helyzete, azon belül pedig a hús- és hentesárak folyamatos, lehetőleg bőséges kínálata és alacsonyan tartott ára fontos aspektus volt az állam legitimációja szempontjából, hiszen az NDK vezetése mindvégig félt a lakosság elégedetlenségétől, az 1953. júniusi felkelés esetleges megismétlődésétől. A szocialista tervgazdálkodásokra jellemző hiány azonban az NDK-t sem kerülte el, ami a közellátás fenntartását nyugati hitelekből tudta csak finanszírozni.²⁹

Az áttelepülés lehetőségei, szökések

A Berlini Fal és a belnémet határ szigorú őrzéséről és egyre áthatolhatatlannabb szögesdrótjairól hamar elterjedtek a hírek, ennek ellenére a fal felhúzása utáni hónapokban kiugróan magas volt a menekülést ott megpróbálók száma. 1961. augusztus 13-tól 1962 végéig összesen 14 268 fő próbált meg a falon, illetve a belső német határon keresztül átjutni az NSZK területére. 1962–63-tól csökkennek ezek az adatok, ami egyben a szocialista országok nyugati határain átszökni próbálók számának jelentős növekedését is jelentette. A fal felépítésétől 1962 végéig 54 097 fő kísérelt meg szökést, míg 1963–64-ben már kevesebb mint feleannyian, csak 17 984 fő, 1965–66-ban pedig 16 277 fő próbálkozott a belnémet határon, illetve a falnál. A publikált adatok nem egyértelműek abban a vonatkozásban, hogy ezen próbálkozások közül mennyi volt a sikeres disszidálás, illetve hány kísérlet végződött elfogással és elítéléssel, vagy legrosszabb esetben halállal.³⁰ Az 1960-as évek első felében elterjedt hírek szerint például a magyar–osztrák határon egyszerűen át lehetett sétálni, azonban hamar kiderült, hogy ezekben az országokban is szigorúan őrzik a nyugati határokat, sőt, szinte mindenhol fizikai akadályok húzódtak a határsávok belső oldalán. A szökések magas számát az ekkor még kevésbé intézményesült, és ezáltal kevésbé hatékony állambiztonsági együttműködések, illetve a legális áttelepülés lehetőségének teljes hiánya is magyarázza.

²⁹ Wehler 2008. 104–105.

³⁰ Schultke 1999. 236–237.

A fal felépítésével azonban csak rövid időre oldódott meg a keletnémet lakosság hermetikus elszigetelése a nyugatnémetektől. A kettészakított családok természetesen nem nyugodtak bele helyzetükbe, és minden lehetséges módon keresték a találkozást, illetve a nyugati országrészbe való átjutás lehetőségét. Az új helyzethez mind a lakosság, mind az államhatalom igyekezett alkalmazkodni. A családok a találkozásokhoz az NDK határain kívül kerestek lehetőséget, amit a keletnémet állambiztonság is igyekezett mindenáron megakadályozni, vagy legalábbis kontrollálni. Az állambiztonság számára a megelőzés volt elsődleges, igyekeztek megakadályozni a turizmus révén növekvő számban utazó keletnémetek találkozásait rokonaikkal, illetve a nyugati világgal való érintkezés bármilyen formáját, mivel a kapcsolattartást az NDK-ból való szökések előkészítéseként értelmezték.

A Stasi éberségét azonban a fal és az ún. „meghosszabbított fal” rendszere ellenére is sokaknak sikerült kijátszaniuk, ami éppen a rendszer fenntartásának szükségességét bizonyította a keletnémet vezetés számára. eltérő adatok állnak rendelkezésünkre, cca. 220 000³¹–235 000³² főnek sikerült illegálisan, vagyis kitelepülési engedély nélkül átjutnia, azaz átszöknie a falon át, a belső német–német, vagy valamelyik baráti szocialista ország határain keresztül Nyugatra. A disszidálások – szökések és áttelepülések – eltérő statisztikai rögzítése, illetve az adatok korabeli titkosítása miatt gyakorlatilag még bő két évtizeddel a rendszerváltás után is nehéz pontos, összehasonlítható, évenkénti bontásban közölt adatokat találni a témát feldolgozó szakirodalomban. Enélkül pedig nem lehetséges akár egy keletnémet–magyar, akár egy teljes körű kelet-európai összehasonlító adatsor készítése a korszak disszidenseiről. Ezen adatok esetében körülbelül 40 000 főre teszik azok számát, akik a belnémet határon jutottak át, a fennmaradó 180 000–195 000 fő pedig valamelyik szocialista országon keresztül disszidált. A teljes időszakra vonatkozó adatok mellett külön szerepel az 1989-es év, amikor 241 907 főnek sikerült illegálisan, azaz áttelepülési engedély nélkül elhagynia az NDK-t, vagyis többen szöktek meg sikeresen, mint ahányan az egész időszak alatt, 1961–1988 között.³³ A legális áttelepülés kritériumait, illetve az elutasítás és engedélyezés indokait hivatalosan sosem hozták nyilvánosságra, teljes bizonytalanságban tartva ezzel a kérelmezőket. Ennek ellenére a kérvényt beadók száma a rendszerváltásig a több százézes nagyságrendet is elérte, a fal felépítésétől 1988-ig összesen 383 181 főnek sikerült kiutazási engedéllyel áttelepülnie az NSZK-ba, akiknek azonban jelentős része nyugdíjas volt.³⁴

31 Schultke 1999. 237.

32 Wendt 1991. 386–395.

33 Wendt 1991. 390.

34 Schultke 1999. 236.; Wendt 1991. 391.

Az NDK-t legálisan (áttelepülési engedéllyel) vagy illegálisan (szökés útján) elhagyó keletnémet állampolgárok száma, 1949–1989³⁵

Év	Illegális – az NDK szökés útján való elhagyása ³⁶	Százalékban %	Legális – engedéllyel való áttelepülés	Százalékban %	Összesen
1949	129.245	100	–	–	129.245
1950	197.788	100	–	–	197.788
1951	165.648	100	–	–	165.648
1952	182.393	100	–	–	182.393
1953	331.390	100	–	–	331.390
1954	184.198	100	–	–	184.198
1955	252.870	100	–	–	252.870
1956	279.189	100	–	–	279.189
1957	261.622	100	–	–	261.622
1958	204.092	100	–	–	204.092
1959	143.917	100	–	–	143.917
1960	199.188	100	–	–	199.188
1961 augusztus 12-ig	155.402	100	–	–	155.402
1961 augusztus 13-tól	51.624	100	–	–	51.624
1962	16.741	78,4	4.624	21,6	21.365
1963	12.967	30,4	29.665	69,6	42.632
1964	11.864	28,3	30.012	71,7	41.876
1965	11.886	40,2	17.666	59,8	295.520
1966	8.456	35	15.675	65,0	24.131
1967	6.385	32,6	13.188	67,4	19.573
1968	4.902	30,6	11.134	69,4	16.036
1969	5.273	31,1	11.702	68,9	16.975
1970	5.047	28,8	12.472	71,2	17.519
1971	5.843	33,6	11.565	66,4	17.408
1972	5.537	32,3	11.627	67,7	17.164
1973	6.522	42,9	8.667	57,1	15.189
1974	5.324	40,2	7.928	59,8	13.252
1975	6.011	36,9	10.274	63,1	16.285
1976	5.110	33,7	10.058	66,3	15.168
1977	4.037	33,4	8.041	66,6	12.078
1978	3.846	31,7	8.271	68,3	12.117
1979	3.512	28,1	9.003	71,9	12.515
1980	3.988	31,2	8.775	68,8	12.763
1981	4.340	28,1	11.093	71,9	15.433
1982	4.095	31	9.113	69,0	13.208
1983	3.614	31,9	7.729	68,1	11.343
1984	5.992	14,6	34.982	85,4	40.974
1985	6.160	24,7	18.752	75,3	24.912
1986	6.196	23,7	19.982	76,3	26.178
1987	7.499	39,6	11.459	60,4	18.958
1988	11.893	29,9	27.939	70,1	39.832
1989	241.907	70,4	101.947	29,6	343.854
1990 június 30-ig	–	–	–	–	238.384

35 Wendt 1991. 390.

36 Az adatok összesítve közlik a belnémet határon, a falnál, illetve más szocialista országok határainál a menekültek adatait.

Korlátozott utazási szabadság

A keletnémet állambiztonság alapvetően arra törekedett, hogy állampolgárainak tervezett disszidálási szándékát már a gondolat megszületésének pillanatában „tetten érje”, és már az előkészületeket is megakadályozza. A probléma 1989 felé közeledve egyre súlyosabbá, sőt létkérdéssé vált a keletnémet állam számára. Az állambiztonság legfontosabb feladata – a „külső ellenség” felderítése és a belső ellenzék tevékenységének megakadályozása mellett – a fal felépítése utáni korszakban is azon gyanús állampolgárok kiszűrése volt, akikről feltételezhető volt, hogy valamilyen módon megpróbálhatják elhagyni az országot.

A fal felépítését követő években a baráti országokon keresztül megkísérelt szökések problémájának kezelése még elsősorban nem az állambiztonság hatáskörébe tartozott, azt az állam vezetése magasabb szinten vizsgálta. A kérdés egyik első vitája 1962. szeptember 13-án, az NDK Minisztertanács Elnökségének 112. ülésén zajlott³⁷, melyen a Külügyminisztérium adatai alapján tárgyalták a kérdést. Ekkor még az egyes országokban működő külképviseleteken keresztül zajlott az információáramlás és az elfogottak ügyeinek kezelése, és nem a két állambiztonsági szerv vizsgálati osztályainak együttműködéseként. Az adatok az NDK illegális elhagyására felhasznált magyar, román, bolgár és csehszlovák turistautazásokra vonatkoztak, és azokról ekkor még minden esetben csak a Külügyminisztériumon keresztül értesült az Állambiztonsági Minisztérium.

Meglepő azonban, hogy a dokumentum mindössze harmincnégy olyan turistáról tesz említést, akik a jelzett országok területén kíséreltek meg határátlépést³⁸, ami a már idézett összesített adatokhoz időarányosan viszonyítva meglepően csekély. Az adatok az 1962. január 1-jétől július 13-ig terjedő időszakra vonatkoztak, ami nem minősül turisztikai szempontból főszezonnak. Vagyis a megbeszélésen a szeptemberi időpont ellenére még nem a fal felépítését követő első nyári szezon tapasztalatait tárgyalták. A kérdéses év első öt hónapjában összesen 37 431 turista utazott az NDK hivatalos utazási irodájával, az RDDR elődjével Bulgáriába, Magyarországra, Romániába, illetve Csehszlovákiába.³⁹ A legtöbb szökési kísérlet Bulgárián keresztül történt, itt 16 fő, Magyarországon pedig 13 fő próbálkozott, míg Románián keresztül csak 3, Csehszlovákián pedig mindössze 2 fő, mind közül azonban csak egyetlen turistának sikerült a szökés. A jelentés megállapította azt is, hogy a keletnémet turisták utazásaikat használják fel arra a célra, hogy az NSZK-ban élő rokonaikkal találkozzanak. Ezekben az esetekben azonban többnyire olyan nyugatnémet állampolgárokról volt szó, akik valójában az NDK-t korábban elhagyó keletnémetek voltak.⁴⁰

37 Materialien zur 112. Sitzung des Präsidiums des Ministerrates der DDR, vom 13. September 1962. BArch DC 20. I-4. 604., 2. pont: Mitteilung über die Ausnutzung des Touristenreiseverkehrs nach Bulgarien, Ungarn, Rumänien und die CSSR zum illegalen Verlassen der DDR. 33–35.

38 Uo. 34.

39 Az egyes országokra lebontott adatok már ebben is tükrözik a teljes korszakra jellemző megoszlásokat: 3285 fő utazott Bulgáriába, 2695 Magyarországra, a legkevesebben, 1318 fő Romániába, és a legtöbben, 30 133 fő pedig Csehszlovákiába. Uo.

40 Uo.

A keletnémet állam értelmezésében a nyugatnémetekkel való találkozás, egyrészt a nyugati életmód, fogyasztási cikkek, hírek, könyvek, zenék megismerésének lehetősége, másrészt pedig a nyugati fellazító politika és bomlasztó propaganda terjesztése miatt „magától értetődően” megakadályozandó volt. A személyes, mélyebb és tartós kapcsolatok kialakulásának esélye pedig alapjaiban áshatta alá a keletnémet állam létét, hiszen ezek a kapcsolatok könnyen ösztönözhettek egy „megtévesztett” keletnémet állampolgárt disszidálási tervek kidolgozására. Emellett a keletnémet állambiztonság a feltételezett nyugati „embercsempész bandák” ügynökét látta minden olyan nyugatnémetben, aki bármilyen kapcsolatot keresett NDK-s állampolgárokkal.

A nyugat-berlini szenátus elérte az ún. Passierscheinabkommen, vagyis az átlépőigazolvány-egyezmények elfogadását 1963 karácsonyán, melynek értelmében 1963 és 1966 között 5,4 millió látogató érkezett Kelet-Berlinbe az erre célra létrehozott 12 ellenőrző ponton keresztül.⁴¹ Az NSZK-val 1963–1966 között megkötött utazásra és látogatásra vonatkozó egyezmények, majd a nyugatnémet állampolgárok útlevél- és vízumkötelezettségének 1968-as bevezetése⁴² újabb és újabb feladatokat rótt az állambiztonságra is, ami magával hozta az illetékes egységek személyi állományának folyamatos bővülését. 1971-ben az új feladatokra újabb alosztályokat alakítottak, aminek háttérében szintén az NSZK viszonylatában várható növekvő forgalom állt, az 1971-ben érvénybe lépő ún. átutazó egyezmény következtében.⁴³ Az ún. tranzitegyezményt, Transitabkommen, az 1971. szeptember 3-án aláírt, Berlin helyzetét rendező négyhatalmi egyezmény következményeként 1971. december 17-én írták alá, és több mint tíz év után végre szabályozta a két ország közötti utazási lehetőségeket. Az egyezmény értelmében újabb határátlépő helyek létesültek, melynek ellátása mellett a tranzitútvonalak biztosítása is az állambiztonság feladata lett.⁴⁴

Rendszerváltás és határnyitás

1971 után lényegében a rendszerváltásig változatlan maradt a két Németország közötti utazási lehetőségek rendszere, a keletnémetek utazási szabadság utáni vágya azonban egyre jobban feszítette a két állam közötti viszonyt. Az 1989-es év folyamán a magyar–osztrák határon megszűnt a fizikai határsáv, a zöld határrá váló szakaszokon pedig a fokozódó mélységi ellenőrzés ellenére is sokaknak sikerült átjutniuk Ausztriába. A Páneurópai Piknik során bekövetkezett határáttörés után pedig tovább fokozódott a várakozás, a menekültek ügyét egy magasabb nemzetközi szinteken tárgyalták, a három érintett ország külügyminiszterei naponta tanácskoztak a lehetséges megoldásokról. Az utazási szabadság megvonása, a szabad „országválasztás” korlátozása folyamatos feszültségforrásként

41 Németh – Tollas, 2008. 254.; Tantzsch 2005. 51.

42 Németh 2010. 81.; Tantzsch 2005. 56.

43 Németh – Tollas 2008. 267.; 274.

44 Tantzsch 2005. 57.

terhelte a német–német viszonyt, feszítette belülről az NDK-t, és végül az ország összeomlásához vezetett.

A Stasit – és egyben az NDK vezetését is – 1989 folyamán leginkább az az új helyzet foglalkoztatta, amit az osztrák–magyar határszakaszon található fizikai akadály, a „vasfüggöny” lebontásának híre⁴⁵, illetve Magyarországnak a Genfi Menekültügyi Konvencióhoz való csatlakozása jelentett.⁴⁶ Szintén az 1989-es nyarat fémjelezte az ún. követségfogalók, az NSZK budapesti, prágai, illetve szófiai követségeire menekülő keletnémetek ügye. Az egyik első ilyen információ 1989. július 10-i dátummal érkezett Budapestről, a keletnémet állambiztonság operatív csoportjához tartozó kémelhárító tisztől. Jelentésében arról számolt be, hogy július 6-án már 40 NDK-s állampolgár volt a nyugatnémet követségen, akiknek az elhelyezéséhez egy házat akart bérelni a követség.⁴⁷

Egy dátum nélküli, Kelet-Berlinben készült összefoglaló augusztus 3-i adatokat idézett, miszerint 158 NDK-s állampolgár tartózkodott a budapesti NSZK Nagykövetségen. Nyugatnémet sajtóhírek mellett az NSZK Külügyminisztériumából és a Belnémet Kapcsolatok Minisztériumának nyugat-berlini kirendeltségéről származó nem hivatalos információkra hivatkozva számolt be a jelentés arról, hogy Magyarországon menekülttáborok létesítését tervezik, ahová keletnémeteket is felvennének. A jelentés szerint ezeknek a személyeknek rövid távon biztosítanak a közvetlen kiutazási lehetőséget az NSZK-ba, erről a hírről a nyugatnémet Külügyminisztérium pedig sajtóközleményt szándékozott kiadni, amit azonban úgy kellett megfogalmazniuk, hogy az ne idézzon elő tömeges kiutazási hullámot az NDK-ból Magyarország felé.⁴⁸

Többhetes nemzetközi tárgyalássorozat és diplomáciai csatározások után Magyarország szeptember 11-én megnyitotta nyugati határát az országban lévő keletnémetek előtt. A határőrség adatai szerint 1989. szeptember 16-ig összesen 14 000 NDK-állampolgár hagyta el Magyarországot a hivatalos határnyitás óta, a kiutazók száma pedig napról napra folyamatosan csökkent.⁴⁹ Szeptember 20-ig azonban a határátlépők száma már összesen 17 500-ra nőtt, mivel a határnyitásról az NDK-ban is elterjedt hírek következtében folyamatosan érkeztek keletnémetek Magyarországra, közülük sokan illegálisan jutottak át a csehszlovák–magyar határon, az ő menekülésüket pedig egyre inkább segítette a csehszlovákiai lakosság is.⁵⁰ Szeptember 26-ára már 21 300 főre nőtt az Ausztria felé távozó keletnémetek száma, egyre gyakoribb volt, hogy a bulgáriai nyaralásaikról visszatérők szakadtak el a turistacsoportjuktól, és Magyarországon keresztül, Ausztrián át, egyenesen az NSZK-ba mentek.⁵¹

45 Fényképes beszámoló jelent meg az eseményről például a *Der Spiegel* hasábjain is: Fröhlicher Schmaus. Ein Signal für Osteuropa: Ungarn reißt den Eisernen Vorhang nieder. In: *Der Spiegel*. 43. Évfolyam, 19. szám, 1989. május 8. 173.

46 Gyarmati 2010. 95–116.

47 BStU MfS HA II. Nr. 38059. 10.

48 Uo. 17.

49 BStU MfS HA II. Nr. 38060. 83–84.; 105–107.

50 Uo. 151.; 162–163.

51 BStU MfS HA II. Nr. 38061. 26.

A német–német migráció egyenlege – összegzés

A második világháború utáni bő másfél évtizedben az NDK kivételével minden más európai ország népességnövekedést élt meg, azonban a keletnémetek tömeges elvándorlását a természetes szaporulat sem tudta ellensúlyozni. A korszakban folyamatosan tovább csökkent a lakosság száma, 16,7 millióra, amiben már a lakosság természetes fogyása is jelentős szerepet játszott, egyrészt a születések számának – a demográfiai átmenet folyamatát tükröző – csökkenő tendenciája, másrészt pedig a halálozások számának lassuló csökkenése nyomán.⁵² A legnagyobb népességmozgást azonban továbbra is az elvándorlás okozta, 1949 és 1990 között összesen cca. 5,2 millió fő hagyta el az NDK-t, mégpedig az NSZK felé.⁵³

Az 1950-es NSZK-s népszámlálás szerint a lakosság 19%-a menekült, kitelepített, vagy migráns volt, ami 1960-ra, az NDK-ból érkező növekvő mértékű áttelepülés következtében, 24%-ra emelkedett – vagyis az ország teljes lakosságának a negyede áttelepített, vagy áttelepült személy volt! Az NSZK felé irányuló bevándorlás, mind a keletnémetek, mind a továbbköltöző egykori kitelepítettek, mind pedig az ún. későn áttelepülő német nemzetiségűek letelepedése révén ellensúlyozni tudta az 1970-es évektől a nyugatnémeteknél is meginduló népességfogyást. 1950 és 1992 között összesen 2,8 millió német nemzetiségű települt át az NSZK-ba Kelet-Európából, főként Lengyelországból és a Szovjetunióból. A legbizarrabb kvázi szervezett áttelepülés a romániai németek „kivásárlása” volt, a nyugatnémet kormány személyenként átlagosan cca. 8000 márkát adott az áttelepülni szándékozókért Romániának. A bevándorló németajkúak mellett pedig egyre nagyobb mértéket öltött a dél-európai, illetve a törökországi vendégmunkások letelepedése. Az 1970-es évek közepére 2,5 millió vendégmunkás dolgozott az NSZK-ban, akik a munkaerő 12%-át tették ki, aminek következtében a rendszerváltás utáni Németországban a lakosság 8,8%-a nem német származású.⁵⁴

Hivatkozott irodalom

- Beer, Matthias, 2011: *Flucht und Vertreibung der Deutschen*. Voraussetzungen, Verlauf, Folgen. Verlag Ch. Beck, München
- Bauerkämper, Arnd, 2005: *Die Sozialgeschichte der DDR*. Enzyklopädie Deutscher Geschichte, Band 76. Oldenbourg Verlag, München
- Fischer Ferenc, 2005: *A kétpólusú világ, 1945–1989*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs
- Fullbrook, Mary, 1997: *Németország története*. Maecenas Kiadó, Budapest
- Gyarmati György, 2010: *A vasfüggöny és az állambiztonsági szervek alkonya Magyarországon 1989-ben*. In: Gyarmati György (szerk.): *A Páneurópai Piknik és határáttörés húsz év távlatából*. L'Harmattan Kiadó – ABTL, Sopron – Budapest 95–116.

52 Tomka 2009. 43.; 48.; 58.

53 Bauerkämper 2005. 5.

54 Tomka 2009. 52.; 59.; 73-74.

- Hertle, Hans-Hermann – Wolle, Stefan, 2004: *Damals in der DDR: der Alltag im Arbeiter- und Bauernstaat*. München
- Németh István 2010: *A Német Demokratikus Köztársaság. 1949–1990. Összegzés és dokumentumok*. L'Harmattan Kiadó, Budapest
- Németh István – Tollas Gábor (Szerk.), 2008: *Berlin, a megosztott város*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest
- Schöne, Jens, 2008: *Das sozialistische Dorf*. Bodenreform und Kollektivierung in der Sowjetzone und DDR. Schriftenreihe des Sächsischen Landesbeauftragten für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, Leipzig
- Schultke, Dietmar, 1999: *„Keiner kommt durch“* Die Geschichte der innerdeutschen Grenze und der Berliner Mauer. Aufbau Verlag, Berlin
- Tantzsch, Monika, 2005: *Hauptabteilung VI: Grenzkontrollen, Reise- und Touristenverkehr*. MfS-Handbuch, Teil III/14. Bundesbeauftragte für die Unterlagen des Staatssicherheitsdienstes der ehemaligen DDR, BStU, Berlin
- Tomka Béla, 2009: *Európa társadalomtörténete a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest
- Tóth Ágnes, 2008: *Hazatértek*. A németországi kitelepítésből visszatért magyarországi németek megpróbáltatásainak emlékezete. Gondolat Kiadó, Budapest
- Wehler, Hans-Ulrich, 2008: *Deutsche Gesellschaftsgeschichte*. Bundesrepublik und DDR, 1949–1990. Verlag Ch. Beck, München
- Wendt, Harmut, 1991: *Die deutsch-deutschen Wanderungen – Bilanz einer 40jährigen Geschichte von Flucht und Ausreise*. Deutschland Archiv, 1991/4. 386–395.

Egy ember három néven: Georg, György, Niszán Hirschmann Györggyel Szabó Ildikó beszélget

Hirschmann György 1927. július 25-én Georg Leopold Balfour Hirschmannként született Bécsben. Édesapja, Bertold gazdag bécsi nagykereskedő fia; édesanyja, Schäffer Gabriella egy még gazdagabb csáktornyai föld- és erdőtulajdonos lánya volt. Busás hozományt kapott, melyet férje rövidesen elherdált. Anyja 12 éves lányával, Maryvel 1930–31 telén otthagya férjét és fiát, és Budapestre költözött. Bécsi éveiről csak töredezett élménye van, de az osztrák táj sokszor visszatért álmaiban. A harmincas évek gazdasági válsága alatt apja tönkrement, 1934 júliusában élettársával, Hellával és Georggal Magyarországra jött. Georgot intézetbe adta. Itt járt az első elemibe. Innen már Györgyként távozott. 1935. október elsején anyja magához vette, és beíratta a Szalag utcai elemi második osztályába. Addigra tökéletesen megtanult magyarul. Élményekben gazdag gyermek- és kamaszkora jólétben telt el. Az elemiben is, a középiskolában is egyedüli zsidó volt osztályában. Barátai keresztény osztálytársai köréből kerültek ki.

Selyem-nagykereskedő édesapját Prágából 1942 júniusában deportálták Theresienstadtba, ahol nyoma veszett. Mary nővére feleségül ment egy magyar dzsentrihez. Sógora busás hozományt és egy patikát kapott, Maryt pedig férje mentesítette a zsidótörvények hatálya alól. Magyarország 1944. március 19-i német megszállása lelkileg felkészületlenül érte. A haláltáborokról semmit sem tudott. Anyjával 1944. június végétől a Csáky utcában (most: Hegedűs Gyula utca) kellett lenniük egy „csillagos házban”, ahonnan a nyilas hatalomátvételig vasárnaponként hazamentek. Ő október 5-ig gyakran kint maradt, Dávid-csillag nélkül bujkált a városban. A nyilas hatalomátvétel budai lakásukban érte őket, ahol nővére lakott férjével. A nyilas puccs másnapján, 1944. október 16-án édesanyja öngyilkos lett a lakásukban, miután lányát éjszaka elhurcolták a nyilasok.¹ Őt néhány nappal később sógora elvitte a Tattersaalba, a lóversenyterre, ahol sok ezer zsidót gyűjtöttek össze, és munkaszolgálat keretében vitték őket sáncásásra. Ezalatt a három hónap alatt megismerte az éhséget, a megaláztatást és közelebbről a halált. Január 18-án szabadult ki. Az ostrom alatt lakásukat telitalálat érte; ő otthon, család és pénz nélkül maradt. Ágyrajáró lett, éhség gyötörte. 1946 tavaszán belépett a Hanoar Hacioni mozgalomba, mozgalmi aktivista lett. Neve a mozgalomban lett Niszán. 1947-ben beiratkozott a Pázmány Péter Tudományegyetemre. 1948. június 30-án, 21 évesen elhagyta Magyarországot. Még itt jelentkezett az izraeli hadseregbe. 1948–49-ben helyőrségi szolgálatot teljesített a Negev-sivatagban. 1952-ben felvették a jeruzsálemi Héber Egyetemre mikrobiológia és biokémia szakra. Munkaévei többségében ezen az egyetemen dolgozott, a farmakológiai osztályon, ahol neuroendokrinológiai kutatásokat folytatott. Szakterülete a tobozmirigy volt, kutatási eredményeit nemzetközi folyóiratokban publikálta. Nyugdíjba vonulása előtt néhány évig az Országos Szalmonella Központ vezetője volt. 1974-től 19 évig a jeruzsálemi rádió magyar osztályának egyik hírszerkesztője volt.

Feleségével, Isabellával Jeruzsálemben ismerkedett meg. Isabella 1984-ben meghalt. Utána gyermeküket, Thaliát egyedül nevelte. Thalia Jeruzsálemben él, ő pedig két helyszínen: Jeruzsálemben és Budapesten.

¹ Maryt másnap férje kiszabadította, de ezt édesanyjuk már nem érte meg.

– *Kérlek, beszélj a kisgyermekkorodról!*

– Kisgyerekkoromat apámnál, Bécsben töltöttem. A szüleim elváltak, én apámnál maradtam. Édesapám a gazdasági válság következtében tönkrement. Átjött velem Magyarországra, betett egy intézetbe, mert nem tudott eltartani engem, iskolába járni viszont kellett, úgyhogy intézetben töltöttem el az első magyarországi évemet, és akkor tanultam meg magyarul. Egyáltalán nem emlékszem erre az esztendőre. 1935. október elsején az anyám magához vett, beíratott a Szalag utcai elemi második osztályába. Nyolcéves voltam, és azóta pontosan emlékszem lényegileg mindenre.

Akkor már jól tudtam magyarul. Azt, hogy melyik nyelven beszéltem jobban, nem tudom, de arra emlékszem, hogy a második osztályos tanító néni eleinte németül fordult hozzám, és én mondtam neki, hogy beszélhet hozzám magyarul is, mert jól beszélek. Érdekes, hogy az osztálytársaim bennem németet láttak, és nem zsidót. '35–'36-ban az antiszemitizmus nem volt olyan erős, mint később. Engem mint németet csúfoltak, és miután meglehetősen erős gyerek voltam, a kötekedőket két vállra fektettem, és előbb-utóbb felhagytak ezzel. De a jelenlegi beszélgetés témája nem ez, hanem az, hogy én akkor, nyolcéves koromban abszolút németnek, illetve nem is németnek, osztráknak tartottam magamat. A sporteseményeken mindig az osztrákoknak drukkoltam a magyarok ellenében, még akkor is, amikor már sokkal jobban tudtam magyarul, mint németül. Emlékszem, hogy voltak préselt képeim, azokat gyűjtöttem nyolc–tíz éves koromban, különböző városok képeit, és azzal játszottam, hogy húzogattam őket, és amit utoljára – vagy amit elsőnek – kihúztam, az nyert. Mindig valahogy úgy tettem, hogy a bécsi Stephansdom² jöjjön ki elsőnek, és ne a magyar Parlament. Ez az osztrák patriotáérzés egészen 38-ig eltartott, utána pedig lényegileg megszűnt. De három-négy éven keresztül ez központi problémám volt. Amennyire visszaemlékszem, nem volt nap, hogy ez a kérdés ne vetődött volna fel bennem. Hozzá kell fűzni azt, hogy édesanyám egyértelműen magyar patrióta volt, és amikor a magyarok bevonultak Kassára, és két évvel később, amikor Erdélyt Magyarországhoz csatolták, kényszerített arra, hogy hallgassam a rádiót, hogyan fogadják Komáromban, Kassán vagy később Nagyváradon, Kolozsváron a kormányzót. Apám nem volt különösképpen patrióta, legalábbis nem emlékszem rá. Amennyiben identitásproblémái voltak, én feltételezem, hogy inkább zsidónak vallotta magát, mint németnek, osztráknak. Anyám rendkívül erősen magyar volt.

– *A szülők között milyen kapcsolat volt?*

– A szüleim között a kapcsolat kifejezetten szívélyes volt. Amikor az apám Budapesten volt, akkor hetenként, kéthetenként meglátogatott, és anyám rendkívül szívélyesen fogadta. Együtt feketéztek, és talán többet is beszélt az apám az anyámmal, mint velem vagy a nővéremmel. Apám kizárólag németül tudott, anyám folyékonyan beszélt németül, ahogy a nővérem mondta később, erős magyar akcentussal, míg a nővérem és én akcentus nélkül beszéltünk, illetve beszélünk németül.

– *Milyen vallású volt anyád és apád?*

– Az apám abszolút zsidó volt, az anyámnak az egész családja áttért, de mind az anyja, mind az apja zsidónak született. De az anyjának vagy a szülei, vagy a nagyszülei erdélyi szombatosok voltak. Az anyám családjának nem voltak erős zsidó gyökerei. A két testvére még az első világháború előtt áttért a katolikus vallásra, de az anyám nem. Vallásosak nem voltak. 37-ben vagy 38-ban az édesanyám is áttért, és erős nyomást fejtett ki rám, de nem lehetett, mert ahhoz, hogy kitérjek, az apám beleegyezése kellett, mert kiskorú voltam. De

2 Szent István-székesegyház

1942-ig, tizenöt éves koromig az egyik leghőbb vágyam az volt, hogy már tizennyolc éves legyek, és áttérhessek a katolicizmusra. Még a nagyapámnál is csak a keresztény ünnepeket tartották, és nálunk is, míg az apámnál természetesen a zsidó ünnepeket. Érdekes, hogy nem emlékszem arra, hogy Bécsben mi megünnepeztük volna a pészahot³, a zsidó újévet, a hosszúnapot.⁴ Pedig nyilvánvaló, hogy apám mint vallásos zsidó megünnepelte ezeket. Viszont az összes karácsonyi vagy húsvéti ünnepre jól emlékszem későbből. Amikor elkezdtem imádkozni, a katolikus imákat mondtam gyerekkoromban, fújtam a Miatyánkot, az Üdvözlégyet, a Hiszekegyet, és hittem abban, hogy ez majd segít másnapra. Rendkívül fontos ezzel kapcsolatban, hogy a legtöbb zsidó gyerekkel ellentétben én kizárólag keresztény gyerekekkel barátkoztam, mert az elemi iskolában is, a gimnáziumi osztályban is egyedüli zsidó tanuló voltam. Ennek ellenére természetesen nemcsak én, de az anyám is zsidónak számított. Az anyám az első zsidótörvény⁵ értelmében nem számított annak, de én mind az első, mind a második zsidótörvény értelmében annak számítottam. Amikor 1940-ben személyazonossági igazolványokat bocsájtottak ki, abban volt egy rubrika, hogy a második zsidótörvény értelmében az illető zsidónak számít-e. Anyámnak is, nekem is az volt odaírva, hogy „igen”, míg a nővéremnek az, hogy „nem”. Ő még a nyilas éra alatt sem számított annak. Különben túlságosan vallásos légkör nálunk nem volt, csak mikor a nővéremnek a férje, a Laci – akit később mint háborús bűnöst kényszer-munkára ítélték – át nem költözött hozzánk, mert ő vallásos katolikus volt.

– *Mit gondoltál a zsidókról, amikor gyerek voltál?*

– A zsidóságom elemista koromban nem okozott nekem problémát. De az antiszemitizmus fokozódásával, '38 óta, amikor első gimnáziumba kerültem, mindenáron meg akartam szabadulni a zsidóságotól. Az elemi iskolában a tanulók többsége antiszemita lehetett, de velem ezt nem érzékeltették sem ott, sem a gimnáziumban, ahol egyértelműen a keresztény középosztály és az iparosok gyerekei jártak az osztályomba. De ők sem érzékeltették velem. Nagyon érdekes, hogy az ötödikben⁶, 1942-ben egy további zsidó gyerek – Herskovitznak hívták – érkezett az osztályba, és azt kiutálták valahogyan. Egy lopott tízórait csempészték az aktatáskájába, ráfogták, hogy lopta, és őt karácsonykor el is tanácsolták az osztályból. De nekem állandóan mondták, hogy ez énrám nem vonatkozik, mert én egy vagyok az osztállyal. Ami továbbá nagyon érdekes, hogy az egész napot tulajdonképpen kint töltöttem a szabadban. Ha az időjárás engedte, a Szilágyi Dezső téren, a Corvin téren, a mai Bem rakparton játszottunk különböző labdajátékokat, és még egyszer mondom, hogy soha engemet az én társaságomban tartozók nem zsidóztak le. Amikor már az antiszemitizmus erősödött, a második világháború alatt, akkor nekem abból már problémáim voltak, de nem abban a körben, ami engem körülvelt. De ezzel együtt, egy

3 Az Egyiptomból való kivonulás ünnepe.

4 A zsidóság legnagyobb ünnepe, teljes böjt és munkaszünet.

5 Az első zsidótörvény (1938) szerint a szellemi szabadfoglalkozású pályáknak legfeljebb a húsz százalékát foglalhatják el zsidók. A tíz diplomásnál többet foglalkoztató kereskedelmi, pénzügyi és ipari vállalatoknál ugyancsak maximum húsz százalék lehetett a létszámuk. A jogszabály alól mentesültek azok, akik 1919 augusztusa előtt kitértek. Akik 1919 után keresztelkedtek ki, már zsidóknak minősültek. A második zsidótörvény (1939) szerint zsidónak minősült, aki önmaga vagy az egyik szülője, vagy legalább két nagyszülője az izraelita felekezet tagja volt a törvény hatályba lépésekor vagy azelőtt. Minden magyar állampolgárnak be kellett szereznie szülei és nagyszülei születési anyakönyvi kivonatát, amelyen szerepelt a felekezeti hovatartozás.

6 A gimnázium ötödik osztályáról van szó (a négy elemi osztályt követte a nyolcosztályos gimnázium).

kicsit outsider⁷ voltam ebben a társaságban. Az elemi iskolában és a gimnázium első osztályában a barátaim házmesterek, viceházmesterek, borbélysegédek, iskolai pedellusok⁸ gyerekei voltak, akik bennem nemcsak a pajtást, nemcsak a zsidót látták, hanem a gazdagok gyerekeit is. A játék télen például nálunk folyt, mert hát nekünk nagy lakásunk volt, míg a többiek egy- vagy kétszobás udvari, sötét lakásban laktak, de bejáratos voltam hozzájuk, ott ettem velük együtt.

– *Mi volt az iskola neve, milyen felekezethez tartozott az iskola?*

– Az iskola állami iskola volt. A Várban lévő Toldi Ferenc Gimnázium állami vagy esetleg székesfővárosi iskola volt, erre már nem emlékszem.

Ez az osztrák–német tudatom nekem az Anschlusszal⁹ lényegileg megszűnt, és '38-tól kezdve igen erős magyar patrióta voltam. Nagyon nehéz elképzelni egy mai gyerek számára egyébként, hogy milyen hihetetlenül erős patrióta, sőt sovinizta szocializáció folyt azokban az években. A kirakós játékokban Magyarországnak 72 vármegyéje volt, amiket fordítva is föl tudtam már ismerni; az albumok, amiket gyűjtöttem, a különböző gyerekek felvidéki, erdélyi, délvidéki utazásaihoz kötődtek, és teljesen természetes volt számomra, hogy Felvidék is, Erdély is, sőt, még Horvátország is Magyarország része, ahhoz tartozott, és ahhoz kell, hogy tartozzék a jövőben. A második világháború alatt és következtében ez a patriotizmusom erősen lecsökkent. De emlékszem arra, hogy '41-ben, amikor Magyarország a Szovjetunió ellen hadba lépett, és a keresztény fiúk egy „V”-t vásároltak, hogy Magyarország győzni fog, én is vettem egy ilyen jelvényt. De az anyám rám szólt, hogy ez mégse való, hogy a német győzelem jelét viseljem. Jól emlékszem egy érdekes beszélgetésre, egy intézetben voltam '39-ben, és azt mondtam, hogy miután én magyar vagyok, azt kívánom, hogy az az ország, amelyet Magyarország támogat, győzzön a háborúban.

– *A politika a gyerekek beszélgetésében mennyire volt téma?*

– A legjobb barátom, a Tóth Jóska kivételével, aki a mellettünk lévő házban lakott, és az apja a Szilágyi Dezső téri református templomnak a sekrestyése volt, a barátaim kifejezetten németbarátok voltak. Én 1939 után – kivéve azt a kis epizódot a „V” betűvel – nyilvánvalóan olyan akartam lenni, mint a többi. Ha az osztálytársaim kitétték a „V” betűt, akkor én is egy „V” jelvényt vásároltam. De a német–lengyel háborúban¹⁰ még kevésbé érdeklődtem a háború iránt. Jól emlékszem egyébként, hogy éppen moziban voltam, hazajöttem, és akkor hallottam, hogy Varsót elfoglalták a németek, és vége a lengyel függetlenségnek, önállóságának.

– *Ekkor már fordult valamit az identitásod?*

– Igen, akkor már fordult! Nem ettől tulajdonképpen, mert ugye, ezután volt a finn háború¹¹, amikor én három hónapot egy iskolaszanatóriumban töltöttem, megint a

7 kívülálló

8 iskolaszolgák

9 Az Anschluss Ausztria Harmadik Birodalomhoz való csatolása volt 1938. március 12-én. Ez volt az első lépés a Harmadik Birodalom kiterjesztésében.

10 A német csapatok 1939. szeptember elsején rohanták le Lengyelországot. Ezzel megkezdődött a második világháború.

11 A szovjet–finn háborúról van szó, amely 1939. november 30-án kezdődött. A Népszövetség illegálisnak minősítette, hogy a Szovjetunió megtámadta Finnországot, és kizárta a Szovjetuniót soraiból. 1941-ben Finnország megtámadta a Szovjetuniót, hogy visszaszerezze elveszett területeit.

Svábhegyen. Akkor még meglehetősen semleges voltam, ami Németországban történt, az kevésbé foglalkoztatott bennünket. A kristályéjszakára például egyáltalában nem emlékszem, az Anschlussra, persze, már annál jobban. De a kristályéjszakáról¹² vagy nem beszéltem otthon, vagy akkor beszéltek a kristályéjszaka borzalmairól, amikor én nem voltam ott. Nem is tudtam a létezéséről hosszú-hosszú ideig. Amikor a németek aztán 1940 áprilisában partra szálltak Norvégiában és elfoglalták Dániát, attól kezdve már naponta vásároltam újságot, újságokat, érdekelt a politika, és akkor már – ahogy mondták – angolbarát voltam.

– *Hány éves voltál?*

– Akkor tizenhárom éves voltam.

– *Mikor kezdték negatívan mondani neked azt a korosztályod tagjai, hogy te zsidó vagy, mikor fordult a helyed...?*

– Nem fordult! De az igazság az, hogy egy icipicit én outsidernek éreztem magam mindig. Az elemi iskolában kevésbé, a középiskolában jobban. A keresztény középosztály tagjai nem nagyon barátkoztak velem, ellenségesek nem voltak soha. De barátságosak sem.

– *Találkoztál antiszemitizmussal egyébként?*

– Persze, persze.

– *És milyen formában?*

– Hát, erre nagyon nehéz választ adni. Az én zsidóságom egészen különleges dolog volt ebben a Szilágyi Dezső téri társaságban. A Szilágyi Dezső tér még '35–37-ben orgonabokrokkal volt beültetve, ilyen szép tisztások voltak. És egyszer nyáron, a fiúk körbeálltak és elkezdtek pisilni, és észrevették, hogy bizony, hát nekem más fütyim van. Rögtön meg kellett mutatni mindenkinek a fütyimet, és aki lemaradt róla, mint a Tóth Jóska, hallotta már másnap, és neki külön meg kellett mutatni ezt, és ez egy abszolút különlegesség volt, mint ahogy különlegesség volt az is, hogy raccsoltam. Ők a raccsolásban is ilyen zsidó jellegzetességet láttak. Persze, rögtön elmesélték a szüleiknek, hogy a Bubinak – ahogy ők hívtak engemet – milyen fütyije van, és másnap az egyik jött, hogy az anyja tudott róla. Sőt, még azt is tudta, hogy amikor levágják, földobják a levegőbe a levágott előbőrt, és aki elkapja, az lesz a keresztapa. (Nevet.) De egyáltalában az egész zsidó vallás, az egész zsidóság ebben a társaságban misztikus jelenség volt, ez a zsidóság elzártságának köszönhető. Ezt én nem éreztem, mert mi nem voltunk... vagy én legalábbis nem voltam elzárt. A zsidó gyerekek ebben az időben – gondolom, bizonyos mértékig talán még ma is – sokkal inkább egymás között barátkoztak, mint másokkal. Én egyedüli zsidó voltam az osztályban, de a fölöttem járó osztályba négy zsidó gyerek járt, és amikor szünet volt, ezek egymással susmosoltak. Míg én az osztálytársaimmal játszottam azokat a játékokat, amiket ők játszottak.

– *Mikor fogalmazódott meg benned, hogy te zsidó vagy?*

– Hát, ez állandóan probléma volt számomra, borzasztóan szabadulni akartam ettől. Olyan akartam lenni, mint ők. És hát olyan is voltam. Ez volt tulajdonképpen az én problé-

¹² A náci Németországban 1938. november 9-én és 10-én a nemzetiszocialisták 267 zsinagógát raboltak ki és rongáltak meg, romba döntöttek és felgyújtottak mintegy 7500 zsidó tulajdonú üzletet. Meglincseltek közel száz zsidót, és ezen a két napon körülbelül 30 ezer zsidót hurcoltak koncentrációs táborokba.

mám, nem is értettem ezt egészen. Hiszen hát ugyanazokat a dolgokat szerettem – kivéve természetesen az osztálytársaim németbarát beállítottságát és antiszemitizmusát, amiben én nem tudtam osztozni. De különben ugyanazokat az ételeket szerettem, mint ők, szóval, teljesen egy voltam én az osztályommal vagy előzőleg a Szilágyi Dezső téri, a Corvin téri barátaimmal. De még a szülők is kicsit különlegesnek tartottak engem. A Tóth Jóska barátomnak az anyja egyszer, amikor ott aludtam náluk, mondta nekem, hogy megfürdet. Én mondtam, hogy előző nap fürödtem, nem kell nekem fürdeni, de együtt bemásztunk a Tóth Jóskával a fürdőkádba, és rettentő érdeklődéssel nézte a kis fütyimet. (Nevet.) De nem csak ők, emlékszem, a cseléd is valahogy nem értette. Nyolc éves voltam, amikor – anyám fürdetett mindig, de egyszer nem ő fürdetett, mert talán vendégei voltak – a cseléd, amikor bejött oda, le nem tudta venni a szemét a lábam közti helyről. És a végén elkiáltotta magát: „Nagysága, nagysága! Bubi úrfinak levágták a bögyörőjét!” Aztán az anyám bejött, és elmagyarázta neki, hogy ez olyasféle dolog, mint ahogy a keresztényeknél vízzel keresztelnek. A zsidóknál az a szokás, hogy mikor megszületik egy fiúgyerek, és nevet adnak neki, eltávolítják az elbőrüket.

Az elemi iskolában én külön tanultam hittant. A katolikusok, a reformátusok és az evangélikusok helyben, a Szalag utcai elemiben kapták a vallásoktatást, énnekem pedig, mint... zsidónak – a Szalag utcai elemibe nagyon kevés zsidó járt, ha az ötszáz tanuló között nyolc-tíz zsidó volt, már sokat mondok –, nekünk máshol volt. A Vérmező mellett volt, az Attila utca és a Krisztina körút sarkán, oda jártam hittanra. Én megvettem azt, amit kellett, de az igazság az, hogy olyan ellenérzés volt bennem, hogy végig nem tudtam megtanulni rendesen se imádkozni héberül, se a héber betűket elolvasni. Amikor 13 éves lettem, már harmadik gimnazista voltam, a hittantanárom, Klein Sándor erős nyomást gyakorolt rám, hogy legyen bar-micvá¹³, pedig hihetetlenül ellenkeztem. Én magamat katolikusnak éreztem, és... hát az is voltam, mondjuk, lelki síkon, noha nem térhettem át, mert az apám nem egyezett bele. Arról nem is beszélve, hogy az apámat '38-ban kiutasították Magyarországról, és én soha többet nem láttam. Végül is Prágába került, és onnan vitték el Theresienstadtba 1942 júniusában vagy júliusában, és aztán nyoma veszett.

– Amikor apád Prágában élt, volt köztetek kapcsolat?

– Nem volt kapcsolat! Az anyámmal levelezett, de érdekes módon nem velem vagy a nővéremmel. De valahányszor egy ismerős elment hozzá, mindig küldött nekem ajándékot. Egyszer egy zsebórát küldött, és miután tudta, hogy borzasztóan szeretem a nyakkendőket, minden alkalommal küldött nekem egy szép nyakkendőt. Hella, aki az édesapámnak Bécsben és később is az élettársa volt, '41 nyarán elutazott Prágába, hogy együtt legyen az apámmal, és engem is magával akart vinni. Az utazásban legalább olyan fontos volt számomra, hogy külföldön lehetek, mint az, hogy viszontlátom az apámat. De miután kitört a német–orosz háború, az anyám leállította az egészszet. De a Hella volt, és mondta, hogy az apám teljesen normálisan él '41 nyarán. Nincsenek anyagi gondjai, jól öltözködik, dolgozik. Hogy apám mit dolgozott Prágában, nem tudom, de a szakmáját illetően selyem-nagykereskedő volt. Nagyon fontos volt számára a zsidóság, úgyhogy harmadik névként nekem a George és a Leopold mellett a Balfour nevet adta. Nyilvánvalóan a Balfour-deklaráció¹⁴ miatt adta ezt a nevet. Mert tudod, hogy ki volt a Balfour. Az az

13 A zsidó fiúkat 13 éves koruktól tekintik felnőttnek. Ekkor lesz belőlük bár micvá. Ettől kezdve kötelező a vallási törvények betartása.

14 Az 1917-es Balfour-nyilatkozatban a brit kormány kifejezte álláspontját, hogy támogatja a cionistákat abban, hogy Palesztinában egy zsidó „nemzeti otthont” hozzanak létre. Ezt a nyilatkozatot később bejegyezték a palesztinai brit mandátumot létrehozó dokumentumba.

angol külügyminiszter, aki 1917-ben Cháim Weizmannak¹⁵, a cionista szövetség vezetőjének írásbeli biztosítékot adott, hogy amennyiben Anglia megnyeri a háborút, akkor Palesztinában „nemzeti otthont” biztosít a zsidóknak.¹⁶

– Mikor támadt először személyesen is félelemérzeted?

– Félelemérzetem volt természetesen, hát hogyan lett volna! Hát egyrészt a raccsolásom miatt, állandóan attól félttem, hogy az elárul engem. Próbáltam úgy megszövegezni a mondanivalómat, hogy kevés legyen benne az „r”. És amikor próbáltam úgy kiejteni az „r”-et, mint ahogy a barátaim kiejtették, mondták is nekem, hogy „*neked ez úgy se fog menni, neked ez a véredben van*”. Itt most megjegyzem azt, hogy – ’42–’43 telén talán – elmentem Szabó Dezsőnek egy ilyen találkozójára, ahol én rögtön mondtam, hogy én zsidó vagyok. Egyébként túl magas volt, amit mondott, de ami számomra a legmeglepőbb volt, az a hihetetlen gyűlölet, ahogyan ő a Horthy-rendszeréről beszélt. Egyébként a nyilasokról és a németekről is. Tudta, hogy én zsidó gyerek vagyok, és mondta nekem, hogy „*neked tulajdonképpen Magyarországon ugyanazok a jogaid vannak, mint nekem, csak éppen, hogy te magyar soha nem leszel*”. És amikor kérdeztem, hogy „*Dezső bácsi, miért nem lehetek?*”, mondta, „*azért, mert neked más a véred. Neked ez a véredben van*”.

– Fokozatosan erősödött a félelem.

– Fokozatosan, hogyan! Különösen a fürdőekben. A barátaim valahogy körülálltak, ők tudták, hogy... nekem a fürdőben bajom van, és egyszer észre is vették, és meg is rugdostak a Csasziban, a Császárfürdőben. Igyekeztem úgy öltözködni, vetkőzni, hogy a fürdőszekrény nyitva legyen, és amögé bújjak, és aztán észrevettem, hogy nem én vagyok az egyedüli, aki így öltözködik, vetkőzik. Kivétel nélkül mindenki, aki kinyitotta a szekrénynek az ajtaját és mellette vetkőzött, mind zsidó volt. Ennek a zsidóságnak két-három külső jele is volt, de én a félelmemben azt hittem, hogy mindaz, ami bennem más, tulajdonképpen a testi zsidóságomnak az eleme. Nagy, kajla füleim voltak, mondták is nekem, hogy „*Bubi, neked zsidó füleid vannak*”, a járással kapcsolatban is... valahogy olyan gyorsan szedtem a lábaimat, erről is azt gondoltam. Megint kötelező volt a hitoktatás a gimnáziumban, három gimnáziumból gyűjtötték a zsidó gyerekeket a budai vároldalba. Hihetetlenül utáltam a hittanórákat. És egyáltalán, a zsidó vallás iránt én... kifejezetten ellenérzést éreztem. Ez az ellenszenvem végig megmaradt. De kötelező volt a keresztény gyerekeknek templomba járni, a református és katolikus gyerekek vasárnap délelőtt az iskolában találkoztak. Az egy evangélikusnak és nekem, a zsidónak külön kellett járni. Én igyekeztem annyit bliccelni, amennyit csak lehetett, és azt hiszem, ennek következtében egész Budán én voltam az egyedüli zsidó gyerek, aki hittanból nem jelest, hanem csak jót kapott. Amikor az Öntőház utcai zsinagóga ’43-ban leégett, emlékszem, kánkánt jártam otthon, és mondtam, hogy én többet zsidó templomba menni nem fogok. Az igazság az, hogy nem is mentem azóta sem.

15 Cháim Ázriel Weizmann cionista vezető és izraeli politikus, a Cionista Világszövetség elnöke, majd 1949. február 17. és 1952. november 9. között a független Izrael első államelnöke.

16 Lord Arthur James Balfour (1848–1930) az Egyesült Királyság miniszterelnöke, később külügyminisztere volt. Külügyminiszterként 1917. október 31-én közvetítette Lord Rothchildnak a következő, a kabinet által is jóváhagyott szimpátianyilatkozatot a zsidó cionisták törekvéseivel: „*Őfelsége kormánya jóindulatúlag tekint a zsidó nemzeti haza megteremtésére Palesztinában, és minden tőle telhetőt megtesz e cél elérésének elősegítésére, miközben világosan kell látnunk, hogy semmi sem csorbíthatja a Palesztinában fennálló nem zsidó közösségek polgári és vallási jogait, illetve a bármely más országban élő zsidók jogait és politikai státusát.*”

– Tulajdonképpen az első zsidótörvényre már reagálnod kellett.

– Igen, az első zsidótörvényről hallottam, de az csak a zsidó vallásúakra vonatkozott, tehát csak rám vonatkozott, az anyámra és a nővéremre nem. Az első zsidótörvény értelmében zsidó katonatiszt nem lehetett, és én lelki szemeim előtt láttam, hogy engemet behívnak katonának, majd őrmesteri egyenruhában fogok díszelni. Na, de a zsidótörvény – most nem tudom, hogy az első vagy a második zsidótörvény – szabályozta a zsidók létszámát a középiskolákban is. De ez engem nem érintett, mert hát egyedüli zsidó voltam az osztályban, kivéve azt az egy epizódot, amit meséltem. Ha nem tévedek, öt százalék zsidó lehetett a középiskolákban, úgyhogy a mi osztályunkban három zsidó lehetett volna, ha jöttek volna.¹⁷

– Arra kérlek, hogy a cserkészcsapattal való kapcsolatodról beszélj ebben a részben.

– Persze, a cserkészcsapat. Arról van egy novellám, abban benne van minden. Mihelyt az anyámhoz kerültem '34 őszén, rögtön összebarátkoztam az osztálytársammal, a Tóth Jóskával. Ő volt a legjobb még a gimnázium első osztályában is. És ő mint református tagja volt a 304-es Kőrösi Csoma Sándor Cserkészcsapatnak, amelyiknek az otthona tőlem egy félpercnnyire volt a Székely utca és az Iskola utca torkolatában. Rögtön beléptem a 304-es Kőrösi Csoma Sándor Református Cserkészcsapatba. De ott is hasonló volt a helyzet. Soha nem éreztették velem azt, hogy zsidó vagyok, de egy icipicit kívülálló voltam. Éreztették velem, hogy én nem vagyok egészen ugyanaz, mint ők. Nagyon érdekes, mert a cserkészcsapatok általában meglehetősen intenzíven antiszemiták voltak, hozzátartozott valahogy a cserkész szocializációhoz is, de ez a 304-es cserkészcsapat abszolút filoszemita volt. Nyoma nem volt az antiszemitizmusnak, nyilvánvalóan azért, mert a budai református hitközség akkori vezetője, dr. Haypál Béla abszolúte nem volt antiszemita. Náciellenes, nyilasellenes, abszolút liberális beállítottságú lelkipásztor volt. Akit egyébként személyesen is ismertem, hiszen a szomszéd házban lakott. Rendszeresen jártam a református templomba vasárnaponként. Nem tudtam a zsolnárokat együtt énekelni, mert hát én nem református, hanem zsidó hittanra jártam. És az utolsó évben, miután befejeztem a negyediket, én már tizenegy éves voltam, elég nagyok voltunk ahhoz, hogy részt vegyünk a cserkész táborban.

Na most, az első zsidótörvény értelmében zsidó csak zsidó cserkészcsapatban lehetett tag, és engem kidobtak a cserkészcsapatból. Az úgy volt, hogy '38 nyarán Pákozdon két hétig cserkész táborban voltunk. Nagyon jól éreztem magam, és az egyik vasárnap a sógorom az időközben elhalt nagyapám húszéves nyári autóján lehozta az anyámat, a nővéremet és az apámat, hogy meglátogassanak. Ez azért fontos, mert akkor láttam apámat utoljára. Röviddel azután letartóztatták, mint cseh állampolgárt kiutasították Magyarországról, áttették Romániába, a románok egy-két hét után visszatoloncolták azzal, hogy őneki Romániához semmi köze nincs. Erre a magyarok Csehszlovákiába vitték az apámat, ahol ő Ipolyságon telepedett le, mert Ipolyság volt a legközelebb Budapesthez. De Ipolyságot az első bécsi döntés eredményeképpen Magyarországhoz csatolták, és akkor az apámat megint letartóztatták, hónapokig ült a toloncházban, szörnyű körülmények között. Az anyám nem engedte meg, hogy én ott meglátogassam, és a nővéremet küldte el minden héten egyszer vagy kétszer ennivalóval, tiszta ruhával. Aztán '39 márciusában az apámat megint áttették a maradék Csehszlovákiába. Ő Pozsonyban telepedett

17 Bár a második zsidótörvény nem rendelkezett arról, hogy a zárt számot (a numerus clausust) a középiskolákban is érvényesíteni kell, a Vallási és Közoktatásügyi Minisztérium bizalmas utasításban közölte a tankerületi főigazgatókkal, hogy a középiskolák első osztályaiban a törvényesen engedélyezett létszámnak (40 főnek) a hat százaléka, maximum két-három fő lehet zsidónak minősülő tanuló.

le, ahol egy-két nappal később kikiáltották az elszakadásukat Csehországtól, és a Tiso-féle antiszemita párt¹⁸ került uralomra Szlovákiában. Így az apám Prágába ment, ahova másnap bevonultak a német csapatok. Bezárult apám körül a gyűrű. Ott maradt Prágában, egészen addig, amíg a prágai zsidóságot nem deportálták Theresienstadtba, és onnan valamelyik megsemmisítő táborba.

Pákozdi után egészen szeptember elejéig a cserkészmozgalom nem működött. Nyári szünet volt. Aznap, amikor megnyílt az iskola – első gimnazisták voltunk –, akkor a kiscserkészt nagycserkészzé avatták föl. Letettem az esküt Tóth Jóskával és az összes többi társammal együtt. Rendkívül büszke voltam, hogy most már nagycserkész vagyok, nem a kiscserkészek sapkáját, hanem ilyen széles karimájú, úgynevezett búr kalapot¹⁹ fogok viselni árvalányhajjal, de alighogy kiléptem, szóltak nekem, hogy a cserkészcsapat vezetősége beszélni kíván velem. És hogy fáradjak át a budai református házba a Szilágyi Dezső tér 3.-ba, ahol egy nagy teremben fogadtak engem, és közölték velem, hogy miután én a pákozdi cserkész táborban agyontapostam egy libát, és nem voltam hajlandó bevallani, hogy én tapostam agyon a libát, engem a csapatból eltávolítottak. Iszonyúan el voltam keseredve, borzasztóan a lelkekre vettem. De valahogy éreztem azt is, hogy ez az öt-hat presbiter, aki ott ült velem szemben, kényelmetlenül érzi magát. De mindez nem változtatott azon a tényen, hogy engem a cserkészcsapatból kizártak, pont aznap, amikor nagycserkészzé avattak. Azért dobtak ki, mert az első zsidótörvény értelmében egy keresztény csapatnak a tagja nem lehetek. Ezek idős emberek voltak, ötven-hatan voltak ott, lehetett látni az arcukon a keserűséget.

– *Azt nem próbáltad nekik elmondani, hogy ez nem igaz?*

– Természetesen én mondtam, hogy nem tapostam agyon semmit, senki nem taposott el egyetlen libát sem. De igen, mondták. Többen állítják, vannak tanúk. Hát mondtam, hogy... hogy nem is emlékszem az egészre. Tényleg volt egy libacsapat, egyszer átmentünk egy libacsapaton, de én nem tapostam el, senki nem taposott el egyetlen libát sem.

– *És erre mit mondtak?*

– Erre azt, hogy tanúik vannak, hogy én agyontapostam egy libát. De én, egy tizenegy éves kislány ezzel a presbiterekkel nem voltam tárgyalópartner. Senki nem állt ki a védelmemre. A zavart kifejezetten lehetett érezni. Iszonyúan sírtam, sírva mentem haza az anyámhoz, hogy kidobtak, és hogy igazságtalanul.

Hosszú évtizedekkel később döböntem csak rá, hogy engem azért zártak ki a cserkészcsapatból, mert az első zsidótörvény értelmében én már zsidónak számítottam. Ha református lettem volna, akkor én egészen a német megszállásig tagja lehettem volna ennek a cserkészcsapatnak. Mert rám az első zsidótörvény vonatkozott, amelyik vallási alapon működött, és nem a második zsidótörvény, amelyik faji alapokon állt. Az áttért vagy már reformátusnak született, de zsidó szülőktől származó gyerekek, mint a nálam két évvel idősebb Milku Béla, egészen '44-ig ennek a cserkészcsapatnak a tagjai voltak. Valaki aztán nekem később mondta, hogy alighanem én voltam az egyedüli zsidó, aki egy keresztény cserkészcsapatban cserkészkedett. Nem merték megmondani nekem az igazi okot, kínos lett volna, hiszen, mint ahogy említettem, ez a budai hitközség kifejezetten nem volt antiszemita.

18 Jozef Tiso katolikus szlovák pap és politikus, 1938 és 1945 között az első Szlovák Köztársaság elnöke. Nevéhez és nemzetiszocialista kormányához fűződik a szlovákiai zsidók deportálása.

19 Búr kalapot csak nagycserkészek viselhettek.

– *És amikor anyukádnak elmondtad ezt a dolgot, mit mondtál neki?*

– Ő nyilvánvalóan tudta. Nem szólt. Arra, hogy elmeséltem neki és a nővéremnek, jól emlékszem, de arra, hogy én hogyan reagáltam erre, már nem emlékszem.

Az anyám, miután eladta a balatoni villát a nagyapám halála után, minden évben zsidó intézetbe adott.²⁰ Én három éven keresztül nyáron zsidó gyermekotthonokban, zsidó intézetekben voltam. Tehát egészen másképp, de ott is asszimilálódtam. De akkor ott föltűnt, hogy azok egészen más gyerekek, másról beszélnek, másképp viselkednek. Például a tegeződés. Később, gimnazista koromban, ha bemutattak egy lánynak, én szigorúan lemagáztam. Míg ebben az intézetben a zsidók tegeződtek, közvetlenebb, felszabadultabb, kötetlenebb volt a viselkedésük, mint ahogyan nekünk volt a társaságban.

Én mindig otthon akartam maradni, hogy a barátaimmal együtt maradhassak. Igazán jól a Szilágyi Dezső téren és a Corvin téren éreztem magam. És ezekben az intézetekben egészen más jellegű társaság volt.

– *Minden iskolai szünetet egy zsidó intézetben töltöttél?*

– Nem. 1941-ben anyám valahova Cinkotára akart elvinni, és én már olyan hevesen tiltakoztam, hogy az anyám behódolt. Mind a mai napig nem értem, hogy miért adott intézetbe, miért volt fontos számára, hogy azt a két hónap szünetet ne otthon töltssem. Gondoltam, hogy esetleg szeretője van az anyámnak, és azzal akar együtt lenni, de hát az nem volt lehetséges, mert a nővérem otthon maradt, legalábbis '39-ig, amíg nem költözött el otthonról. Meg is kérdeztem később a nővéremet Ausztráliában, és mondta, hogy az anyámnak nem volt, legalábbis azokban az években nem volt barátja. Valahogy teher lehettem számára, de nem voltam valójában, mert tökéletesen elfoglaltam magam. Mondjuk, ellentétben a lányommal, aki képtelen volt elfoglalni magát a szünetben, én elfoglaltam magam, amikor egyedül voltam otthon. De mondom, hogy '40-'41-ig én szünet nélkül kint voltam az utcán, a tereken úgy, hogy én sokat az anyámat nem zavartam.

– *A cserkészlet is kötött bizonyos nyári programokhoz?*

– Hát, csak '38-ban. Azt megelőzően olyan kisgyerekek voltunk, hogy nem vittek bennünket táborba. Amikor ebben a pákozdi táborban voltunk, nálunk fiatalabbak nem voltak. Budán nem táborban voltam, hanem egy cserkészcsapatban, egy ódon házban, tőlünk egy félpercnnyire. Gyönyörű kertes udvarból egy ilyen kapun keresztül volt egy további udvar, ami békeséget árasztott. Hetenként kétszer mentem oda.

1942 augusztusában megvettem egy *Palesztina* című könyvet, amit egy Lázár nevű – a keresztnévére nem emlékszem – ember írt, azt hiszem, a Tábor Kiadó adta ki. Ilyen földrajzbuzi voltam, és az országokról szóló monográfiák érdekeltek. Alaszkáról, Líbiáról, Ausztráliáról, Új-Zélandról, Ceylonról már olvastam sok könyvet. A *Palesztinát* is csak úgy vettem meg, hogy majd hegyről, állatvilágról, növényvilágról, folyókról fogok olvasni. De amikor belekezdtem a könyvbe, láttam, hogy egészen másról szól. Ez egy rendkívül hatásos cionista könyv, amiben ennek a Lázárnak az izraeli látogatásáról van szó. Leírja a palesztinai zsidó települések történetét az 1880-as évektől egészen úgy 1935-ig, amikor ez a könyv megjelent. A könyv meglehetősen rövid volt. Képek, illusztrációk is voltak benne, de a téma teljesen idegen volt számomra. Persze, a cionizmusról hallottam, arról is, hogy Palesztinában zsidók élnek, és hogy nem államról, de egy úgynevezett „nemzeti otthonról” van szó. De ebből többé-kevésbé következett az is, hogy szabad bevándorlás nyílik majd azon zsidók számára, akik oda akarnak bevándorolni. Feltételezem, Balfour

²⁰ A budapesti zsidó polgárság körében általános volt, hogy a fiúkat nyáron vidéki zsidó intézményekbe küldték.

tudott arról, hogy meglehetősen kevés zsidó vándorolt be az orosz, ukrán, román antiszemita pogromok ellenére is. Az első világháború előestéjén körülbelül kilencven-kilencvenötezer zsidó élt csak Palesztinában, és ezeknek is a nagy része vallásos zsidó volt, akik nem dolgoztak. Ez a könyv olyan lenyűgöző volt, hogy nem tudtam letenni. Éjfél körül már be is fejeztem a könyvet, és mikor letettem, meggyőződéses cionistává váltam, mert éreztem, hogy én ehhez a néphez tartozom. És mert én Magyarországon – noha objektíve nemcsak magyarnak éreztem magam, hanem magyar is voltam érzelmeiben, tudatomban, gondolatmódomban egyaránt – mindig picit outsidernek éreztem magam. És erre az outsiderségre adott válaszként én elhatároztam, hogy én nem outsider – vagy, hogy akkor megszövegeztem –, nem vendég akarok lenni, ahogy azt az antiszemita nyilas lapok propagálták. Olvastam a *Magyarságban*, emlékszem, '42 körül egy ilyen jellegű cikket, hogy a zsidók csak vendégek Magyarországon, és a háború végén ezek a vendégek kénytelenek lesznek elhagyni Magyarországot, és így tovább. Másnap reggel rögtön odaadtam az anyámnak is ezt a könyvet, aki ugyancsak elolvasta, és megkérdezte tőlem: „Bubi, és téged ez a könyv meggyőzött?” Mondtam, hogy száz százalékig. „Hát akkor te egy büdös cionista vagy!” Az anyám rendkívül erős magyar patrióta volt.

Attól kezdve az egész világnézetem Palesztina-centrikussá vált. Természetesen továbbra is nagyon érdekelt, mi történik Magyarországon, egészen végig, amíg ki nem vándoroltam, sőt, még azután is, de attól a perctől kezdve, '42 augusztusától én a jövőmet már csak Palesztinában tudtam elképzelni, és valahogy úgy terveztem, hogyha majd befejeződik a háború, akkor én is kivándorlok oda. Sokat írt egyébként ez a könyv a kibucokról is, bár akkoriban ez az egész kibuci mozgalom roppant idegen volt nekem. A barátommal, a Feuerrel²¹ is közöltem persze – igaz, hogy csak később, '43-ban –, s őrá is nagy benyomást tett, pedig nem volt zsidó. És azután is többször kérdezte, hogy továbbra is cionista vagyok, mondtam, hogy igen, sőt, egyre inkább. Noha '43-ban érezhetően csökkent az antiszemitizmus. Ismétlem, az én esetemben nemcsak az antiszemitizmusról volt szó, hanem erről a másságérzésről. Mert, ahogy említettem, én az osztálynak, a társaságnak teljesen egyenrangú tagja voltam. Mégis, mindig úgy éreztem, hogy emiatt én a háttérbe szorultam. Például az összes lánynak a Feuer Pityu tetszett, és nem én. Megvesztem volna én is, hogy végre elkezdjek egy lánnyal járni, csókolózni vele, fogdosni őt, smárolni vele, mint ahogy ő tette a Klárikával '943-ban. S valahányszor együtt találkoztunk lányokkal, azok mindig őhöz vonzódtak. Gondoltam, hogy azért vonzódnak őhöz, mert én zsidó vagyok, és zsidóhoz ezek a lányok kevésbé vonzódtak. Aztán később kiderült, hogy a zsidó lányok is jobban vonzódtak őhöz. Az antiszemitizmus, ugye, hullámokban jelentkezett. Nagyon érdekes, hogy '44-ben, a német megszállás ellenére nem növekedett az antiszemitizmus. Ha közvélemény-kutatásokat végeztek volna ebben a témakörben, kiderült volna, hogy '44-ben, az antiszemiták száma nem volt magasabb, mint '42-ben vagy '43-ban. Nyilvánvalóan összefüggésben volt a háború kimenetelével is, összefüggésben lehetett a második magyar hadsereg doni katasztrófájával. Összefüggésben lehetett azzal is, hogy a nyilas propaganda '39-'40 óta kevésbé intenzív volt. Mint ahogy említettem, én intenzíven olvastam a második világháború alatt magyar sajtótermékeket, és így az antiszemita sajtótermékeket is olvastam. Minden héten alig vártam, hogy szerdán megjelenjen Rajniss Ferencnek²² a *Magyar Futárja*, és ától cettig végigolvastam. Elolvastam a *Magyar Futárban* folytatásokban megjelenő antiszemita förmedvényét Dövényi Nagy

21 Feuer Pityuval a nyolcosztályos gimnázium első osztályában lettek jó barátok. Barátságuk még ma, 88 éves korukban is tart.

22 Rajniss Ferenc szélsőjobboldali újságíró, a *Magyar Futár* főszerkesztője. A Szálasi-kormányban ő volt a vallás- és közoktatásügyi miniszter. A második világháború után háborús bűnösnek kivégezték.

Lajosnak²³, a *Tarnopolból indult el...* című könyvét. Na most, ami az identitást illeti, '44-ben lényegileg nem változott semmi. Csak még további megerősítést nyert az, hogy énnekem ebből az országból el kell menni, noha mi is deportálás előtt voltunk. De érdekes, hogy én nem éreztem a deportálások alatt halálfélelmet, hiszen a hadi szerencse addigra mind a keleti, mind a déli, mind a nyugati fronton a normandiai partraszállás következtében úgy nézett ki, hogy Németország végleges összeomlása már csak hetek, vagy maximum hónapok kérdése. És azt hittem, hogyha a németek elvisznek, valószínűleg valamilyen munkatáborba visznek el Lengyelországba, valahova a keleti területekre, mezőgazdasági munkát végzünk, utat építünk, valami ilyesmit. És valahogy majd csak túlélem, még egy hónap, még három hónap, és Németország összeomlik.

– *Ez a cionista értékvilág a lányokhoz való viszonyodat nem befolyásolta?*

– Ami befolyásolta, az a tény, hogy abszolút nem volt sikerem. Egy központi problémám volt, hogy most már 16–17 éves voltam, akiben a nemi ösztönök igen erősen működtek, és még nem volt barátnóm. Nemcsak, hogy nem vesztettem el a szüzességemet, de még nem is csókolóztam lányokkal. (Nevet.) Ez intenzíven foglalkoztatott. És az Újvári Márta nevű barátnómet én néhány nappal a német megszállás után megcsókoltam. Ő teljesen hideg maradt, úgy vette, mintha hozzá se nyúltam volna, és többet erről nem is esett szó.

– *Eljutottunk a német megszállás napjához. Hogy élted meg ezt?*

– Az első héten érdekességként, de tisztában voltam vele, hogy most sokkal rosszabb lesz. Deportálásról, Auschwitzról, Theresienstadtról semmit nem tudtunk, viszont azt tudtuk, hogy mi történt a szlovák, a román, és különösképpen a horvát zsidókkal. De annyira bíztunk Horthyban, hogy úgy éreztem az első héten, hogy amíg Horthy Miklós a helyén van, addig nekünk nem eshet bántódásunk. Amikor elkezdődtek a deportálások, valahogy... az is messze volt. Nagyon részletesen beszámolt az akkori sajtó a deportálásokról, szélsőséges antiszemita stílusban. Mindennap újabb zsidóellenes megszorításokról tudósított a sajtó és a rádió. Fölkészültem, mint már mondtam, a deportálásra is, de mindenekelőtt sokkal közelebb hittem a háború végét, mint ahogy az valójában bekövetkezett.

'43 őszétől behívtak engem minden második héten egy éjszakára tűzoltó szolgálatra, hogyha esetleg bombázzák Budapestet, és tűz üt ki, a hivatásos tűzoltókon kívül mi is segítsünk majd a tűzoltásban, a romok eltakarításában. Ez volt az első eset, hogy én nem a keresztény fiatalokhoz csatlakoztam. A Feuert, aki egy fél évvel fiatalabb nálam, már nem hívták be. És ott találkoztam először a budai zsidó értelmiség néhány képviselőjével. Megdöbbenett, hogy ezek az emberek mennyivel műveltebbek, szélesebb látókörűek és tájékozottabbak, mint én. Hogy mennyivel kiforrottabb a világnézetük, az érdeklődésük. Az én... mondjuk, szellemtudományi és irodalmi kultúráim, képzőművészeti kultúráim tulajdonképpen abszolút magyarcentrikus volt. Különböző társasjátékokat, szópókereket játszottunk, és emlékszem, hogy híres embereket kellett kibetűzni, és én az „erás” után nem tudtam az m-et kimondani, mert még életemben nem hallottam Erasmus nevét. „Te jó isten, Hirschmann, te még nem hallottad Erasmus nevét?” Nemcsak Erasmus nevét nem hallottam, Proustét, Huxley-ét, Gide-ét sem, még Szerb Antalnak a könyvét sem olvastam, amire ők állandóan hivatkoztak. Ennek következtében '43 karácsonyára én is és jó egynéhány barátom is karácsonyi ajándéknak Szerb Antal *A világirodalom történetét* kértük, ezt a

23 Dövényi Nagy Lajos újságíró, író, a Magyar Rádió tudósítója és bemondója. Háborús bűnösként életfogytiglani börtönre ítélték. Az 1956-os forradalomban kiszabadult, majd a forradalom leverése után önként jelentkezett a bíróságon. 1963-ban kiengedték, 1964-ben a budapesti zsidó szeretetkórházban hunyt el.

háromkötetes művet, amit én is megkaptam, a Feuer is, a Tóth Jóska is. És ebből elkezdtem orientálódni, akkor kezdtem el világirodalmat olvasni. Még arra is jól emlékszem, hogy az első könyv, amit a világirodalomból már tudatosan olvastam, Dosztojevskijnek a *Bűn és bűnhődése* volt, ami állati hatással volt rám. '43 karácsonyára nagyon sok világirodalmi könyvet kaptam ajándékba. De ami az identitást illeti, két fiatal, a két Gipsz testvér nagyon nagy hatással volt rám. Nemcsak, hogy idősebbek voltak nálam, de sokkal érettebbek voltak, kiforrottabbak voltak, és többek között akkor hallottam életemben először a Marseillaise-t. A nagy Gipsz nekem eldúdolta a Marseillaise-t, félrevonult a kertbe, és ott dúdolta el, mert azt tudta, hogy tilos azt Magyarországon énekelni. Nagyon kevesen tudják azt ma, hogy nemcsak az Internacionálét vagy különböző munkásdalokat volt tilos énekelni Magyarországon, de a Marseillaise-t is. A Marseillaise-zel egyébként pechjük volt, mert *Az ember tragédiájában* egyszer elhangzik a Marseillaise: „Hallod, hallodd a jövő dalát”, és amikor ezt játszották a Nemzeti Színházban, akkor állati tapsvihar tört ki. Erre nagyon kevesen emlékeznek ma már. De visszatérve erre a kis Gipszre, aki még nagyobb hatással volt rám, mint a nagy Gipsz, annak említettem, hogy cionista vagyok. Hihetetlen lenézéssel beszélt, ő kifejezetten baloldali, szociáldemokrata volt, és a nyilas éra alatt részt vett az ellenállásban. És 1944 decemberében az Összetartás közölte, hogy halálra ítélték és kivégeztek egy ellenálló csoportot, tizenegy tagból állt, tíz zsidóból és egy bűnös magyarból. A tíz zsidó között, akit kivégeztek, az egyik ez a Gipsz volt.

Ekkor lettem egyébként ateista is, de ezt formálisan nem mertem bevallani '43 végéig. Ha megkérdeztek volna, azt mondom, hogy istenhívő ember vagyok. Addig rendszeresen imádkoztam, a Miatyánkot, az Üdvözlégyet, a Hiszekegyet teljesen gépiesen mondtam. Ezután hálát adtam Istennek az elmúlt nap sikereiért, és kértem, hogy a holnapi napom is sikeres legyen. Részletekbe bocsátkoztam, hogy a magyar írásbelim jól sikerüljön, kérlek, segíts hozzá. És akkor ez a Gipsz engem meggyőzött arról, hogy az én istenhitem tarthatatlan, és így nagyjából '43 végére én ateistának vallottam magam. Elmentem a Feuerhez, aki gyakorló katolikus volt, és megpróbáltam őt is meggyőzni, de nem sikerült. De néhány hónappal később a Feuer barátomat a szomszéd Dobai végül meggyőzte. Úgy, hogy '44-ben én is és Pityu is abszolút ateisták voltunk. És ezt tényleg ennek a Gipsznek köszönhetem, aki '44-ben akasztófán végezte az életét. De a cionizmusról – akárhányszor visszatértem erre – mindig a lehető legelítélőbbben beszélt, hogy nekünk, magyar zsidóknak itt van a helyünk Magyarországon. A háború befejeződik, és ha szociáldemokrata, szocialista kormány létesül, akkor nem lesz antiszemitizmus, vagy csak olyan mértékű lesz, mint volt a dualizmus korában, amivel egész könnyedén együtt lehet élni. Ők nem tértek át, Gipszék annyira nem tartották fontosnak a vallási hovatartozást. Nagyon gazdag családból származtak, bankár vagy bankigazgató lehetett az apjuk. Amikor munkaszolgálatos voltam, még inkább foglalkoztatott ez a cionizmus, de érdekes módon az a bosszúvágy, amely fűtötte a munkaszolgálatosokat, engem nem fűtött. Én sohasem a magyar emberekre neheztettem, hanem a nácizmusra, a nyilasokra, a nemzetiszocialistákra. Érdekes az is, hogy én valahogy úgy képzeltem el, hogy befejeződik a háború az oroszok és az angolszász szövetségek győzelmével, Horthy továbbra is kormányzó lesz, és egy polgári demokratát, Rassay Károlyt vagy egy szociáldemokratát, Peyer Károlyt fog kinevezni miniszterelnöknek. Hogy ez a rendszer liberalizálódik, de lényegileg változatlanul a helyén marad. Nem tudtam elképzelni azokat a változásokat még '44-ben sem, amelyek itt '45-ben bekövetkeztek.

A sógorom 1944. október 20-án a Tattersaalba²⁴ vitt. Úgy kétszázötvenen lehettünk. A tagok többsége orvos vagy mérnök volt. Fiatal rajtam kívül még csak egy volt. Másnap

24 Nemzeti Lovarda

reggel egy nyilas különítmény érkezett, vadul lóttek, hogy „fölkelni, fölkelni, munkára menni”. November 1-jén vagy 2-án reggel közlőből hallottam ágyúörgést, amiből arra következtettem, hogy a várt orosz offenzíva megindult. És valóban, késő délután az a parancs érkezett, hogy szedelőzködünk azonnal, és egész éjszaka vittek bennünket Budapesten keresztül. Gyálligeten vagy Csepelen történt, hogy szórólapokat dobtak le az angolok repülőőről. Akkor értesültem először a haláltáborokról és arról, hogy a zsidók fizikai megsemmisítése a német hadvezetés egyik legfontosabb célkitűzése. De engem jobban foglalkoztatott, hogy mi lesz velem másnap. November 12-e vasárnap volt, megint indulási parancsot kaptunk, és a budai rakparton vittek bennünket. Elterjedt a hír, hogy most bennünket gyalogmenetben Németországba visznek. Az erőltetett menet nehéz volt, és egy hatvanéves zsidó, Krausz Simonnak hívták, bejelentette, hogy ő többet menni nem tud, és akkor egy nyilas tarkón lőtte. Olyan halálközelségben voltunk, hogy ezt inkább csak tudomásul vettem. Életemben először láttam, hogy a nyilasok egy embert megöltek. Végül is a Lánchíd után leülhettünk a Duna-partra. Akkor láttam először a felrobbantott Margit-hidat. Mi a Duna felől ültünk, míg a gyalogosokat a fal mellé terelték, amelyik az alsó rakpartot elválasztja a felsőtől. Közölték velünk, hogy aki el akarja végezni a szükségletét, az kérhet maga mellé egy őrt, aki elkíséri a falhoz. Rögtön jelentkeztem, és úgy tettem én is, mintha vizelnék, de valójában letéptem az ünneplőmről a sárga csillagot, és én is kiadtam magam vasárnapi turistának. És egészen csigalassúsággal haladtam a lánchídi feljáró felé, ami összekötötte az alsó és felső rakpartot. Minden pillanatban vártam, hogy most hátba lőnek. Nem lóttek hátba. Onnan a Szilágyi Dezső térre siettem, és mire odaértem ahhoz a helyhez, ahol lepihentünk a Duna-parton, láttam, hogy ők már szedelőzködnek.

Hella, édesapám élettársa szerzett nekem egy hamis személyi igazolványt és egy svájci befogadó nyilatkozatot is. Szerzett egy beutalást is az Újpest rakpart 7. alatti svájci védett házba. Három-négy napot iszonyatos zsúfoltság közepette ott tartózkodtam. Hella huszadika körül közölte velem, hogy a Munkácsy Mihály utca 23.-ban a Nemzetközi Vöröskereszt égisze alatt működik egy gyerekek-menekültotthon, és már elintézte, hogy engem oda befogadnak. Mivel erdélyi menekültekről volt szó, borzasztóan féltem, hogy ki fog derülni, én zsidó vagyok. De este a tusolóban kiderült mindnyájunkról, hogy zsidók vagyunk. Úgy 9-től 17 éves korig voltak ott gyerekek, én a legidősebbek közé tartoztam. Biztonságban éreztem magam. De tudtam, hogy ez csak ideiglenes, és már ki is néztem, hogyha jönnek a nyilasok, akkor az előszobán keresztül kiugrom a folyosóra, és onnan átugrom a szomszéd ház udvarába.

Így is lett, mert egy szép napon jöttek elvinni bennünket. Én úgy tettem, ahogyan kiterveltem. A szomszéd ház udvarába ugrottam, és iszonyúan megütöttem magamat. Amikor a szomszéd ház udvarából kimentem, és láttam, hogy a mi házunkat körülzárták a nyilasok, hihetetlen felszabadultsági érzés vett rajtam erőt. Mindjárt Hellához mentem, aki gondoskodott rólam. És december 8. körül megkezdődött a vándorlásom. Minden éjszakát máshol kellett töltenem. Egy napra befogadtak, de ennél hosszabb időre nem nagyon. Az elemi iskolai jó barátom, Tóth Jóska is eldugott engemet a szenespincébe. Vacogott a fogam, és úgy éreztem a koromsötétségben, mintha ez a 24 óra a végtelenségig tartana. Az utcán igyekeztem elkerülni azokat a helyeket, ahol igazoltatások voltak, mert tudtam, hogy ez könnyen az életembe kerülhet. December 17–18-a körül a sógorom barátnőjének, a Faluhelyi Cecéliának a Váci utcai lakásában meghúzhattam magamat pár napra. Ott éreztem magam a legnagyobb biztonságban, mert ez a nő a nyilaskeresztes párt tagja volt.

Aztán december 22. körül megint Hellánál voltam, aki közölte, hogy a Munkácsy Mihály utcai gyerekmenhelyre visszavitték a gyerekeket a gettóból. Csatlakoztam hozzájuk, megismertek. Kinéztem magamnak, hogyha jönnek a nyilasok, akkor a fürdőszobából

a lichthofra néző ablakon kiugrom. A dupla fedelű lichthofban két padlásablak van, ami alatt egész biztos lenne hely, ahova én bebújva meghúzhatom magam.

És valóban, december 24-én reggel jöttek a nyilasok, lövöldöztek is, lehajtottak bennünket a ház elé. Én rögtön bevettem magam a fürdőszobába egy Ungár nevű fiúval. Leugrottunk egy olyan háromnegyed emeletet, és a padlásablak mögött egy pirinyó hely volt, hol hanyatt feküdve, mozdulatlanul lehettünk. Egyszer a nyilasok ki is nyitották az ablakot, látták, hogy ott nincs senki, élettelen minden, mi pedig ott majd megfagyunk. És amikor este már minden elcsendesedett, megnéztem, hogyan tudok visszamenni a fürdőszobába. De oda visszamászni már nem lehetett, viszont jóval alacsonyabban egy ablak volt, amely a földszinti lakásba nyílt. Betörtem ezt az ablakot, Ungár bakot tartott nekem, és láttam, hogy az egy polgári lakás előszobájába néz, ahol éppen a karácsonyt ünnepelték. A cseléd éppen tálcával a kezében jött ki. Intettem neki, hogy ne ordítson. És hozott létrát, felhúztam az Ungárt magammal a törött ablakba. Kicsit meg is sérültünk. A létrán lemásztunk az előszobába, én intettem, hogy „*csend, csend!*”, nehogy a bentiek meghallják, hogy mi ott vagyunk. A cseléd leporolt bennünket, és útnak indított este 8-kor. Száz pengőt adtam neki, ami iszonyatos pénz volt. Ő rögtön zsebre is vágta. És hát kimentem a szabadba, utána elváltunk. Én ezt az Ungárt többet nem láttam. Gyorsan vettem az utamat a Balaton utca 29.-be, ahol Hella lakott. Ő viszont nem volt ezegyszer otthon. Elhatároztam, hogy visszamegyek a svájci védett házba. Az Andrassy út sarkánál voltam, amikor két gránát robbant néhány méterre. Az, aki mellettem volt, fej nélkül esett le a járdára. Nekem semmi bajom nem történt. Felkeltem, leporoltam magam és továbbmentem. Olyan iszonyban éltem, hogy az ilyen dolgok meg sem ráztak. A halál mindennapos közelségben volt. Fontos csak az volt, hogy elérjek a védett svájci házba.

Azért, hogy valami enivalót kapjak, különböző komissiókat teljesítettem. Az egyik az volt, hogy mindig vettem hat-nyolc újságot, és azt szétosztottam a házban, és azért kaptam egy répelevest, babfőzeléket, lencsét. De másféle feladatokat is elláttam. Egyszer egy zsidó családot el kellett kísérni a Szabadság térre. De a legveszélyesebb január 3-án volt, amikor azt a feladatot kaptam, hogy menjek át a szomszédos Hollán utcába, és értesítsem Lébovits Sándor nejét, hogy azonnal iszkoljanak, mert ürítik a házat, és viszik őket a Duna-partra. A házat a nyilasok megszállva tartották. Megkérdezték tőlem, hogy mit keresek itt, és mondtam, hogy Kovács Bélát. „*Jó, megnézzük, hogy ki ez a Kovács Béla, hogy itt van-e, adja ide a személyazonosságiját.*” És amikor odaadtam, az őr bement a házmesterfülkébe, én azonnal eliszkoltam, és visszamentem – most már minden irat nélkül – az Újpest rakpart 9.-be.

1945. január 4-én reggel nyilasok és rendőrök hatoltak be az épületbe. A három-négy-száz lakót a ház előtti térre lezavarták. Húsz-harminc percig tartott, míg a ház összes lakója lejött oda. A különítmény parancsnoka akkor hozzám fordult, hogy „*Maga, leventesapkás fiatalember, kérdezze meg – mondjuk – Gomulka testvért, hogy a ház már zsidómentes-e, és hogy indulhatunk-e tovább.*” Én fölmentem a negyedik emeletre, megkérdeztem az illető nyilast, hogy mehetünk-e, és ő mondta, hogy igen, üres a ház. Én lementem, tisztelgésre tettem a kezemet a leventesapkához, és mondtam, hogy „*Én, Kovács Endre levente alázatosan jelentem, hogy azt üzenik, hogy nincs több zsidó a házban, mehetünk, mehetnek.*” Intett nekem, hogy menjek el, azt hitte, hogy én nem a ház lakója vagyok, csak egy arra vetődött levente. Megjegyzem, hogy a zsidókat nem a Duna-partra vitték, hanem a gettóba, ahol tudomásom szerint mind túléltek ezt a még további két hétig tartó megpróbáltatást. Mivel kijárási tilalom volt, bevettem magam egy hatalmas irodaépületbe, és egy íróasztal mögé bújtam. A nyilasok oda is bejöttek, benéztek, hogy van-e zsidó, látták, hogy nincs, kimentek.

Óráim nem voltak, de gondoltam, hogy most már lejárt a kijárási tilalom. Kiléptem az Újpest rakpartra. Nem tudtam, hogy mit csináljak. Végül elmentem a sógorom szüleihez, akik a Veres Pálné utcában laktak. A földszinti lakásban laktak, betettek a fürdőszobába,

matracot adtak, és koromsötétségben éltem ott két hétig, a felszabadulásig. Persze, közben hol itt, hol ott robbant bomba, esetleg gránát, de a fürdőszoba ablakai valahogy nem törtek be. Enni hoztak nekem egyszer vagy kétszer, általában babfőzeléket. És mielőtt odamentem volna, láttam, hogy a Kossuth Lajos téri nyomda üresen áll, és egy jó maréknyi könyvet vittem el, közte Kosztolányi *Esti Kornélját*. Ameddig a zseblámpám világított, addig azt olvastam. Hat nappal később megjelent a sógorom is. Ő is a szüleivel együtt a ház pincéjében volt.

Engemet ilyen házi szolgának is felhasználtak. Engemet küldtek el vízért, ami öt házzal odébb a pincében még szivárgott. És elküldtek kenyérért sorban állni, ahol állandóak voltak a razziák. Szerencsére razzia nem volt. Január 18-án, kora reggel arra ébredtem a fürdőszobában, hogy valaki beugrik az udvaron keresztül az előszobába. Kinyitottam az ajtót résnyire, és láttam, hogy egy szovjet katona. Azonnal föltéptem az ajtót, megcsókoltam, megöleltem őt. Ő csak annyit kérdezett, hogy van-e német, valami nyemeckit kérdezett. Mondtam, nincs nyemecki, csak én vagyok zsidó. Aztán kiugrott az ablakon az udvarra és elment. Ez volt az én felszabadulásom, amit én az utolsó két hónapban úgy éreztem, hogy már sohasem fogok megérni, én valahogy ebbe belepusztulok. Meg is fogadtam, hogy a felszabadulásom évfordulóján minden évben január 18-án az első előkerülő koldusnak adok tíz pengőt vagy tíz forintot. Az első két évben még adtam, de aztán erről leszoktam.

1944-ben, a német megszállás és a nyilas uralom alatt mindaz, ami az identitásomra vonatkozik, nem változott minőségileg, de mennyiségileg igen. Még inkább elhatároztam, hogy nem maradok Magyarországon, nem vándorlok ki sehova máshova, nem megyek vissza szülőhazámba, Ausztriába, hanem csak egyedül Izraelbe megyek. De ez nem volt olyan egyszerű, mert Izrael 1945-ben angol mandatárius terület²⁵ volt, ahova az úgynevezett Fehér könyv²⁶ értelmében egy évben csak 15 ezer zsidót engedtek be, holott csak a német és osztrák menekülttáborokból legalább 300 ezer zsidó akart Izraelbe menni. Megkezdődött az illegális bevándorlás, a mozgalmunkból is mentek, de ezek is aztán végül Németországban vagy Belgiumban ragadtak, és csak hónapokkal később indultak útnak. Nagy részüket az angolok elfogták, és ahelyett, hogy Palesztinában partra tették volna őket, Ciprusra szállították menekülttáborokba. Mindezt nagyon jól tudtam, mert hát figyelemmel kísértem a zsidó és cionista sajtót.²⁷ Az, hogy mi történik Palesztinában, legalább ugyanúgy érdekelt, mint a magyar belpolitikai események alakulása. Mind a kettő számomra égető probléma volt.

Az identitásom a dolog szubjektív oldaláról abszolút egyértelmű volt, én zsidónak vallottam magamat és a hazámnak Izraelt. A gyakorlatban természetesen a helyzet más volt, hisz hát magyar voltam tetőtől talpig, a kultúrám magyar volt, a nyelvem magyar volt, a társaságom magyar volt. Rendkívül erős ellentmondás volt a szubjektív érzés és az objektív állapot között. Kerestem az összeköttetést a cionista ifjúsági mozgalmakkal, amelyek rögtön a felszabadulás után a színre léptek. Legalább hat-hét különböző cionista ifjúsági mozgalom volt, a szélsőnationalista Bétártól, a vallásos Bné Akivatától, a centrista Noar Cionitól, a szociáldemokrata Makkábi Hacáirtól, egészen a magát marxista-leninistának

25 Palesztina a Népszövetség alkotmánya szerint mandatárius terület volt, amely fölött Anglia gyakorolja a felügyeletet, és biztosítja, hogy egy Zsidó Nemzeti Otthon alakuljon ki, tiszteletben tartva a lakosok polgári és vallási jogait.

26 A britek az arabok zsidóellenes megmozdulásai hatására az úgynevezett Fehér könyvben 1939. május 7-én radikálisan korlátozták a náci elöl menekülő zsidók bevándorlását.

27 A cionista sajtó – ahogy a cionista mozgalom is – a diaszpórában élő zsidók nemzeti önállósodási törekvéseinek adott hangot. A szó a „cion” szóból származik, amely Jeruzsálem és Izrael szinonimája. A Cionista Szervezetet 1897-ben alapították Bazelben, a Herzl Tivadar által összehívott Cionista Kongresszuson.

valló Hasomér Hacáirig.²⁸ De miután nem volt hol tartózkodni nappal, én az érettségire készülve mindig a Zugligetbe mentem, kiteríttem egy pokrócot, és ott készültem föl az érettségire. És a távolból mindig hallottam a cionista fiataloknak az éneklését héberül, magyarul. Sőt, egy-két jiddis dalt is énekeltek, és borzasztóan szerettem volna csatlakozni hozzájuk. De valahogy ez nem ment, mert hát nem ismertem senkit, aki engemet összehozna velük, mert az osztályom, a barátaim, az ismerőseim mind keresztények voltak. '46 tavaszán megoldódott ez a probléma, mert fölfigyeltem arra, hogy egy nálam kettővel vagy három osztállyal lejjebb – én akkor nyolcadik osztályos gimnazista voltam – volt egy Berger Béla nevű fiú, aki aktív volt egy cionista ifjúsági mozgalomban, és megkértem őt, vigyen el a mozgalomba. És ő el is vitt, ez a Makkábi Hacáir jobboldali szociáldemokrata mozgalom volt. Meg kell jegyezni, hogy a Bétár kivételével az összes cionista mozgalom kibucra nevelt. A kibuci mozgalom földművest akart belőlünk nevelni, hogy Palesztínának minél nagyobb területét zsidók munkálják meg.

Most visszatérek a csatlakozásomra a cionista mozgalomba. Ez '46 áprilisában történt. Rettenetesen zavarban voltam, amúgy is '45 után teljesen kihullott alólam a talaj, elvesztettem a családomat, a lakásomat, az olvasmányaimat, teljesen egyedül éltem, tökéletes létbizonytalanságban. Nem tudtam hogy viselkedni. Ugyancsak zavarban voltam, amikor velem egyidős cionista fiúkat megismertem ott, a mozgalomban. Egy lány, akit Trixinek hívtak, megkérdezte, hogy mi a nevem, és én megint elpirultam, és mondtam, hogy Hirschmann Györgynek hívnak. Mondta, hogy „nem úgy, nincs neked más keresztneved?” Elpirultam, és mondtam, hogy azonkívül Lipót vagyok. „De nem, zsidó vagy héber neved nincs?” Hát mondom, amennyire tudom, nekem héber nevem nincs, vagy amennyiben van, nem tudok róla. És ez a lány proponálta azt, hogy „legyél Niszán”. Elfogadtam a javaslatát abban a reményben, hogy talán hajlandó lesz velem eljönni moziba, megengedi, hogy átöleljem, jó esetben még abba is beleegyeznek, hogy megcsókoljam. Kiderült egyébként, hogy foglalt volt, de rendkívül szép és értelmes lány volt ez a Trixi, és ami nagyon érdekes, hogy tulajdonképpen ő volt a „keresztanyám”, mert én azóta majdnem mindig, mindenhol és mindenkor Niszán voltam. Gyurinak nagyon kevesen hívtak. A barátaim az elemiben és a gimnáziumban Bubinak hívtak, a tanárjaim Hirschmannnak, egyedül a budapesti egyetemen, ahova '47-ben beiratkoztam, az évfolyamtársaim hívtak Gyurinak. Úgy, hogy én a Bubira és a Niszánra sokkal érzékenyebb voltam és vagyok, mint a Gyurira.

Minden héten bejártam a cionista mozgalomba, ahol részben kirándultunk, részben előadásokat hallgattunk a mozgalomról, a kibucokról. Ez körülbelül másfél hónapig tartott, mert '46. május második felében, a kunmadarasi pogrom után, a sógorom szüleinél, akiknél mondjuk úgy, ágyrajáró voltam, egész egyszerűen kidobtak. Nem volt hova menni, és akkor elmentem a Makkáni Hacáir mozgalomba, mert tudtam, hogy a Hermina úton van nekik egy otthonuk, oda bármikor beköltözhetek. Nagyon kínos volt, hiszen ez közvetlenül az érettségi előtt volt, amit Izraeltól, a cionista mozgalomtól, a kibuctól függetlenül én mindenáron jó eredménnyel el akartam végezni. Letettem először az írásbeli, aztán a szóbeli érettségit, és amikor nagy büszkén elhoztam erről az érettségi bizonyítványomat, még első nap ellopták tőlem. Borzasztóan a lelkemre vettem, és még aznap elmentem egy másik cionista mozgalomba, a Hanoar Hacioniba. Ez polgári jellegű, progresszív radikális, de nem szocialista ifjúsági mozgalom volt, amely lényegileg megfelelt az én akkori világnézetemnek. Ott ismertem egy Raffael Róbert nevű fiút, aki a Mátyás-gimnáziumba járt egy évvel felettem, őt kerestem, rögtön felismert és befogadott engem. Csak mondta,

28 A Makkábi Hacáir baloldali cionista ifjúsági szervezet Magyarországon a harmincas évek második felében erősödött meg. A legerősebb a szélsőbaloldali Hasomér Hacáir volt. Ezt röviden Somérnak nevezték.

hogy első nap nem tud nekem rendes ágyat adni, mert egy cionista aktíva, aki átcsempészi a zsidókat a határon, fog majd éjfél körül hazajönni, és egy ágyban fog aludni velem, de a következő nap már külön ágyat kapok. Szörnyű éjszaka volt, mert ez a fiú hazajött, és rögtön meg akart erőszakolni. És én elkeseredetten védekeztem. Csak hát nem mertem meg se mukkanni, mert új voltam, senki nem ismert engem. Nem mertem fölkelni, egész éjszaka hadakoztam vele, és aztán végül is megőriztem a seggem szüzességét. (Nevet.) Ottmaradtam a cionista mozgalomban. '46 nyarán elmentünk Gönc mellé, a Mátyáskút nevű forrás mellé, az úgynevezett cionista mosavára²⁹, ahol kirándultunk, társasjátékokat játszottunk, és nagy eseménye számomra az volt, hogy ott ismertem meg Heller Ágnes és Hermann Pistát, akik utána rögtön a legjobb barátaim lettek. Miután befejeztem a középis-kolát, arra készítették, hogy menjek el dolgozni. Ingyen elmentem dolgozni a zsidó kórház laboratóriumába, ahol nagyon rosszul éreztem magamat, vizeletet kellett vizsgálni szünet nélkül. De Hermann Pista, amikor a mozgalom megbízta egy ifjúsági otthon szervezésével, mint nevelőt magához vett. És ott 13–14 éves fiúkat szórakoztattam. Olvastam velük, kakasviadalt játszottam velük, populáris előadásokat tartottam nekik. Végül elküldtek egy mezőgazdasági átképzőtáborba, hogy mezőgazdasági munkára neveljenek bennünket még Magyarországon, és előkészítsenek bennünket a mezőgazdasági munkára egy izraeli kibucban. Hét hónapot éltem ott, többek közt megint Hermann Pistával és Heller Ágival. És hát nagyon komoly művészeti, irodalmi, világnézeti nézeteket váltottunk, tulajdonképpen az egész ideológiai nevelésem ott indult meg. Hermann Pista két évvel volt idősebb nálam, és legalább tíz évvel volt érettebb, és hát, mi ketten a Heller Ágival, kvázi tanítványai voltunk. De nem éreztem jól magam. Nagyon sokat kellett dolgozni, 12-14 órát naponta, de ennek ellenére mindennap nyílt lehetőség arra, hogy vagy kiránduljak, vagy olvassak, vagy írjak. Azonkívül, hogy napi 12–14 órát dolgoztam, még olvastam is, írtam is. És mindenekelőtt a Hermann Pistával és Heller Ágival intenzív beszélgetéseket folytattam. Az országgyűlési választásokon ott szavaztam Susán, Ózd mellett. Valamivel a választások előtt Hermann Pista és Heller Ági leutaztak Ózdra, és ott csatlakoztak a kommunista párthoz. Én, miután erősen kommunistaellenes, sőt szocialistaellenes beállítottságú voltam, természetesen nem csatlakoztam hozzájuk, és a választásokon augusztus 31-én a radikális pártra szavaztam. De utána nem akartam tovább ott maradni, és miután nem volt lehetőség kivándorolni Palesztinába, beiratkoztam a Pázmány Péter Egyetemre, hogy legalább ott töltssem el az időt addig, amíg kimehetek Palesztinába.

A gyógyszerészetet választottam, mert rendkívül jó voltam biológiában és kémiában. A kémiát tulajdonképpen alig kellett tanulni, mert az a tudás, amit még gimnazista koromban elsajátítottam, elegendő volt ahhoz, hogy a szervesen, az általános és a szerves kémiából minden nehézség nélkül leszigorlatozzak. Zsidó diákközhelyen laktam a Zoltán utcában, ahol hárman voltunk egy szobában. Az egyik Szabolcs Ottó volt, aki nagyon ismert történész lett Magyarországon, és egy vagy két évvel ezelőtt halt meg. Miután beiratkozni az egyetemre ellentmondott a kibuci és a haluci mozgalom ideológiájának, Hermann Pistát kizárták, Heller Ágit és engem nem tiltottak ki, csak azt tiltották meg, hogy mozgalmi eseményeken részt vegyünk. De ennek ellenére én minden péntek estére elmentem a városmajori fiatalokhoz, akiket én neveltem, mielőtt Susára mentem volna, és velük töltöttem a péntek estét és a szombatot egész addig, amíg be nem mentem az egyetemre. Nagyon szerettem ott tölteni a péntek estét, ott egyébként még normálisan lehetett enni is. Az otthon vezetőjével, a Pfeiffer Pistával nagyon intenzíven össze is barátkoztam. És aztán később Izraelben ez a Pfeiffer Pista az egyik legjobb, vagy a legjobb barátom volt hosszú évtizedeken keresztül. Heller Ági és Hermann Pista egyébként, mint bizo-

29 Cionista nyári vagy téli táborozás.

nyára világos, itt maradtak Magyarországon, és mindenesetre szebb karriert futottak be, mint azok, akik kivándoroltak Izraelbe. Egy évig tanultam, és miután 1948. május 15-én kikiáltották a zsidó államot, mérhetetlenül boldogok voltunk ebben a cionista otthonban. Éjjel körül kinyitottuk a rádiót. Miután én voltam az egyedüli, aki folyékonyan értett idegen nyelvet, meghallgattam a német nyelvű híreket, és állandóan fordítottam, hogy hányan szavaztak Izrael kikiáltása mellett, hányan ellene. És amikor kiderült, hogy 33-an szavaztak mellette, 13-an ellene, tánra perdültünk... Én egy vagy két nappal később elmentem a zsidó hitközségre, és mondtam, hogy miután Izrael zsidó állam lett, és hát nyilván az arabok azonnal megtámadták Izraelt, én önként jelentkeztem az izraeli hadseregbe. Négy héten belül a szigorlataimat éppen csak, hogy le tudtam tenni az egyetemen. Egy katonai jellegű kiképzőtáborba mentem, és 1948. június 29-én vonatra szálltam a Déli pályaudvaron Jugoszlávia és Palesztina felé. Épp akkor kiabáltak a rikkancsok, hogy Titót a Komintern eltávolította a kommunista pártok köréből. És mikor Jugoszlávián átmentünk, lehetett látni a Tito-barát tüntetéseket Varasdon, Zágrábban, Károlyvárosban és más helyeken. Tíz napig egy vitorlás hajón mentünk Izraelbe, és a függetlenségi háború kellős közepén, 1948. július 9-ről 10-re virradó éjszaka megérkeztünk a haifai kikötőbe, ahol én... elérzékenyültem, és hülye módon megcsókoltam a kikötő aszfaltját. Láttam, hogyha az emberek hazatérnek, megcsókolják a földet. Hát, én is megcsókoltam az aszfaltot.

Izraelben először elvittek a katonasághoz, de az első tíz napban szabadságot kaptam. Egy barátnőmmel, Borával elmentünk a közeli városba, Haderára, akkor talán háromezer lakosa volt. Ott találkoztam a Back Slomóval, akit jól ismertünk a cionista mozgalomból, és ő csodálkozott, hogy mi időközben kiértünk Palesztinába. Ő Haderán egy kibucban volt, és mondta, hogy csatlakozzunk mi is a kibuchoz, ők majd elintézik, hogy a katonaság keretén belül kibucban élhessünk, és hogy mi is csatlakozhassunk ehhez a kibuchoz, amely ennek a Hanoar Hacioni ifjúsági mozgalomnak az egyik kibuca volt a Negevben. Három hetet voltam Haderán, összebarátkoztam Steier Tibivel, aki egészen a haláláig nagyon-nagyon jó barátom volt, és a feleségem az összes barátaim közül talán őt szerette a legjobban. Aztán egy szép nap leküldtek az egyiptomiak által körülrzárt Negev-sivatagba. Éjszaka 15 kilométert kellett gyalogolni az egyiptomi vonalakon keresztül, hogy megint a Negev zsidó területre érjünk, és ott töltöttem – kvázi, mint helyőrségi – az izraeli függetlenségi háború további hónapjait.

Abszolút nem tudtam ivritül. A betűknek talán a nagy részét már ismertem, de nem az összeset. Beszélni abszolút nem tudtam, de viszonylag gyorsan megtanultam már a kibucban, és miután Tel Avivban egy ismerősömnél voltam ágyrajáró, rendkívül gyorsan elsajátítottam. Két év után már folyékonyan beszéltem ivritül, és lényegileg hiba nélkül írtam is. De olvasni továbbra is magyarul olvastam. Két év után olvastam az első héber könyvet. Emlékszem, hogy ez a Dollfuss elleni bécsi munkásfelkelésről szólt, és nagyon jól megértettem. És akkor áthelyeztek a katonaságon belül egy katonai kórházba. Izrael déli részén, Askelon közelében töltöttem több mint két évet laboratóriumban dolgozva. Ott elhatároztam, hogy én pontot teszek az identitásválságom végére, és kizárólag héber könyveket fogok venni, meg akarom szakítani a kapcsolatot a magyar nyelvvel és kultúrával. Könnyű volt elhatározni, de nehezebb volt véghezvinni, mert hát magyarul legalább ötször, de talán tízszer gyorsabban olvastam, mint héberül. Annak ellenére, hogy tényleg jól tudtam héberül, folyékonyan beszéltem, értettem, a szövegben állandóan találtam ismeretlen szavakat, amiket én szótár segítségével fordítottam le magamnak. Úgy, hogy én héber könyveket olvastam, de hogyha szabadságon voltam, mondjuk a pészahi húsvéti szabadságon, akkor gyorsan beiratkoztam egy Tel Aviv-i könyvtárba, és magyar könyveket olvastam. Elég sokáig tartott ez az állapot, hogy csak héber könyveket veszek, magyar könyveket nem, legalább öt évig, de aztán rájöttem, hogy ez hülyeség. Akármilyen

jól beszélek, akármilyen jól írok, olvasok héberül, magyarul mindig jobban fogok írni és olvasni. Hetven éve élek Izraelben, folyékonyan beszélek héberül, írok, olvasok hiba nélkül, de sokkal szívesebben olvasok magyarul. Úgyhogy most már, az utolsó években, igyekszem kizárólag magyarul olvasni. Egyrészt, mert könnyebben hatol belém, másrészt, mert sokkal kevesebb időt kell az olvasásra szánni. Tulajdonképpen magyarul én szavakat olvasok, míg héberül betűket. Nagyon érdekes, hogyha a lányommal Európába megyünk, mindig veszekszem vele, hogy „nem látod az útjelző táblát, hogy erre kell fordulni Torinóba, hogy erre kell fordulni Bergamóba”. S ő egész egyszerűen mondja, hogy persze, én latin betűket sokkal gyorsabban olvasok, mint ő, aki számára a héber betűk a természetes betűk. Az identitásprobléma annyiban megoldódott, hogy tényleg izraeli voltam, izraelinek tartom magam elsősorban ma is, de olyan erős a kötöttségem a magyar kultúra, a magyar nyelv iránt, hogy ezt a kapcsolatot nem kívánom megszakítani. Olyannyira, hogy én idő előtt vonultam nyugdíjba, hogy még többet tudjak olvasni, írni, zenét hallgatni. Még arra is gondoltam, hogy a feleségem halála után áttelepelek Magyarországra, de a jobboldali fordulat után rájöttem, hogy Magyarországon tovább él az antiszemitizmus, amit a Kádár-rendszerben nagyon sikeresen a szőnyeg alá sepertek. Ha itt vagyok Magyarországon évi öt-hat hónapot, tökéletesen magyarnak érzem magam, az érdeklődési köröm elsősorban a magyar politikát illeti. Ha Izraelben vagyok, ennél sokkal intenzívebben vagyok izraeli, bár míg Magyarországon én nem érzem magam Izrael követének, Izraelben viszont Magyarország követének tartom magam. Mert Izraelben a magyarelles hangulatok rendkívül erősek. Nagyon kevesen vannak, akik objektíven tudnak viszonyulni a magyar néphez, a magyar politikai formációhoz.

Gyarmati György

„Közénk valók, hozzánk tartoznak”

Kettős migráció Magyarország keleti és nyugati határán, 1988–1989 folyamán

A közép- és délkelet-európai államszocializmusok negyedszázaddal ezelőtti végjátéka szorosan összekapcsolódott a kontinenst évtizedeken át kettészelő vasfüggöny lebontásával. Magyarország esetében az 1989. augusztus-szeptemberi *határnyitás* főként az itt nyaraló keletnémetek (ossi) Nyugat-Németországba transzferálása, „kiengedése” okán lett nemzetközileg jegyzett történet. A mintegy ötvenezer főnyi *ossi* szabadságba menekülése – via Ungarn – a német újraegyesítést is ösztönözte. Ezt – a *páneurópai piknik* évfordulós rendezvényeivel megtámogatva – mindmáig őrzi a kollektív emlékezet. Nem alaptalanul: *minden esetben egyéni döntésen alapuló migrációs elszántság halmozódott diktatúrát tagadó társadalmi megmozdulássá*, ami azután érvénytelenítette a hidegháborús kontinentális status quót is. A szélsőségesen kegyetlennek, „újbarbárság korának” is elkeresztelt 20. század¹ végkifutását enyhítheti egy csipetnyit, ha respektáljuk, hogy a második világháborúban győztes nagyhatalmak hidegháborús rémbéke-konstrukcióját a legyőzött-büntetett németek „vakációs egységtörekvése” – újabb világégés nélkül! – formálta kooperatív kontinentális status quóvá. A röghöz kötött alattvalói státus megelégedése? A szabad költözködés jogát perlő – „civilnek” is mondott – polgári öntudatra ébredés? A „nincs vesztenivalónk” elkeseredettségéből táplálkozó társadalmi eltökéltség kritikus tömege kerekedett felül államok és szuperhatalmak – intézményesült erőszakszervezetek – politikai akaratervényesítésén? Ritka pillanat az európai civilizáció történetében, mert – szekularizált változatban – felülírta a cuius regio, eius religio dogmájának a felzárkózni próbáló, megkésett modernitásban is tovább éltetett hagyományát.

A keletnémetek korabeli vesszőfutásának kimenetele azért volt több, mint regionális népmesei happy end, mert geopolitikai horderejű volt – azzá lett. Holott korántsem volt egyedüli a korabeli migrációs „határesetek” között: különösen magyar vonatkozásban nem. A németeket nyugatra zsilipelő magyar-osztrák határnyitás heteiben, ugyancsak 1989 késő nyarán közeledett tetőzéséhez egy – már korábban duzzadni kezdő – másik migrációs hullám Magyarország keleti gyepűje mentén, a román–magyar államhatár térségében. A Romániából menekülők „lábbal szavazása” ugyancsak tömeges és nem kevésbé kockázatos határnyitogatás volt – ráadásul több etnikum vagy éppen „nemzet” sorsfordítása reményében. Mindkét jelenség besorolható ugyan a tömeges, politikai indítatású migráció fogalmkörébe, ám a kettő közötti megkülönböztető jegyek számbavétele nélkül aligha érthető meg, hogy miért lett az egyik – az utókor történelmi emlékezetében is megmaradó – „világszenzáció”, s miért hullott ki a másik még a kortársi, kommunikatív

1 Martin Roberts: *Európa története, 1900–1973. Az újbarbárság kora?* Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992; Eric Hobsbawm: *A szélsőségek kora. A rövid 20. század története.* Pannonica Kiadó, h. n. 1998; Robert Conquest: *Kegyetlen évszázad. XX. Század Intézet, Budapest, 2003.*

emlékezet rostáján is. Mivel a németek kimenekülésére vonatkozó (nyugati) történet már monografikusan is feldolgozott², ezúttal a magyarok (szászok, románok) Magyarországra való „bemenekülését”, a keleti határesetek történiáját – illetve annak egy szeletét – próbálom *vázolni*. (A teljes körű feltárás még várat magára.)

*

Romániában a Nicolae Ceaușescu nevéhez kötődő pártegyeduralom az 1980-as évekre – az ötvenes évekre némileg emlékeztető – személyi kultusszal párosított autarkiai hiánygazdálkodást teremtett. A külföldi államadósság mielőbbi maradéktalan visszafizetésének politikai ambíciója a belső ellátás növekvő romlásával párosult: a villamos áram, az üzemanyag-, a gáz-, távhő- és vízellátás hiányának állandósulása mellett a mindennapi élelmiszerek beszerezhetősége is végletesen megnehezült. Az évtized második felében a közellátás katasztrofális helyzetén túl a rendszer eszkárlódó üzemzavarát jelezte az 1987-es brassói munkásrendülés. Ehhez társult 1988-ban a településrendezésnek (szisztematizálásnak) elkeresztelt tömeges falurombolás meghirdetése. Prosperálást egyedül az erőszakos szervek mutattak, amennyiben a hadsereg és a titkosszolgálatok létszámának gyarapítása, illetve tevékenységük – korábbiaknál is – intenzívebbé válása annak tekinthető. Mindezeketől aligha függetleníthetően nőtt a román állampolgárok körében az ország elhagyását jelentő migrációs hajlam, miközben egyre inkább korlátozták az útlevélhez jutást. A gyarapodó számú távozás elsődlegesen Magyarország és Románia közös határszakaszán volt regisztrálható – ideértve a kevés számú hivatalos határátkelőhelyet egyre inkább elkerülő *zöldhatáron* át megkísérelt menekülést is. Az alábbiakban a történetek korabeli magyarországi recepcióját idézem fel, elsősorban a fennmaradt belügyi és – lokális, regionális – tanácsi iratok alapján.

A magyar belügyminiszter állambiztonsági helyettese, Harangozó Szilveszter altábornagy által szignált, 1988. április végén készült előterjesztés szerint, „a romániai belső helyzet miatti növekvő elégedetlenség következtében 1985 óta jelentősen nőtt azoknak a száma, akik legálisan vagy illegálisan el kívánják hagyni Romániát. Ezek egy része Magyarországon, megfelelő jogalap hiányában pedig harmadik országban kíván letelepedni. ... 1988 első negyedében 1394 román állampolgár nyújtott be letelepedés céljából vízumkérelmet. 1988. január 1. óta közel 1000 személy követett el – többségében csoportos – határsértést. A tiltott határátlépést elkövetők több mint fele magyar nemzetiségű. ... Adataink szerint a legálisan és illegálisan átvőők között megtalálhatók a román állambiztonsági szolgálat ügynökei, akiket konkrét felderítési célokkal küldenek hazánkba.”³ Egy 1988. szeptember eleji BM-jelentés szerint 1987 őszétől kezdődően „több százan fordultak az MSZMP vezetőihez, valamint a kormány tagjaihoz és – a velük szemben Romániában alkalmazott hátrányos megkülönböztetésre, megalázó bánásmódra, zaklatásokra hivatkozva – politikai menedékjogot kértek.” Mivel a Magyarországon tartózkodó román állampolgárok rendezetlen jogi és – nem mellékesen – anyagi helyzete egyre több belpolitikai gondot okozott, az MSZMP vezetésének tájékoztatását követően „a kormány – a

2 Horváth István – Németh István: *...És a falak leomlanak*. Magyarország és a német egység, 1945–1990. Magvető, Budapest. 1999; Oplatka András: *Egy döntés története*. Helikon, Budapest. 2008; Slachta Krisztina: *A Stasi Magyarországon*. Az egykori NDK Állambiztonsági Minisztérium operatív csoportjának magyarországi tevékenysége, együttműködés a magyar és a keletnémet állambiztonsági szervek között. 1964–1989. Doktori disszertáció. PTE. Pécs, 2014.

3 Peredi Rezső rendőr ezredes, a BM III/II. Csoportfőnökség helyettes vezetőjének előterjesztése, 1988. április 29. BM állambiztonsági miniszterhelyettesi titkárság iratai (továbbiakban: ÁBMHT) ÁBTL 1.11.1. (A belügyi iratok idézése esetén a helyesírás konvenciói szerint korrigáljuk a visszatérő fogalmazási-leírás anomáliákat.)

belügyminiszter helyettesének vezetésével – Tárcaközi Bizottságot hozott létre az állami feladatok végrehajtásának koordinálására.”⁴ 1988. április vége óta létezett koordináció a román határ menti magyar megyék – Szabolcs-Szatmár, Hajdú-Bihar, Békés és Csongrád – rendőr-főkapitányságainak állambiztonsági szervei között, ideértve a menekültkérdést érintő célzott felderítő tevékenységet is.⁵

Ugyanez a szeptemberi jelentés említi, hogy „időközben az MSZMP PB [Politikai Bizottság] részére előterjesztés-tervezet [sic!] készült, amelynek értelmében a nemzetközi normáknak megfelelő rendezési elképzelés – az 1951. évi genfi menekültügyi egyezményhez való csatlakozási szándékunk – kinyilvánításának szükségessége került javaslatba. A tervezet véleményezése során – politikai és állambiztonsági szempontból – a tervezett intézkedés ellen foglaltunk állást. [Mármint a Belügyminisztérium.] Amennyiben mégis sor kerül az ENSZ Menekültügyi Főbiztosi Hivatalával való kapcsolatfelvételre, az állambiztonsági operatív helyzet olyan nagymértékben megváltozik, hogy szükségessé válik a kérdéskör ismételt, komplex vizsgálata.” A körülményeskedő fogalmazás – hasonló elborítumok ismerete alapján – nem más, mint a politikai vezetés titkosszolgálati megszarolása. A menekültügyi konvencióhoz való csatlakozás egyfelől nyelveket tudó jogi szakértők delegálását jelenti, akiknek az – állambiztonsági – ellenőrzése és kézben tartása éppúgy többletfeladat, mint a menekültstátussal (esetleg tömegesen) élni kívánók megfelelő priorálása, környezettanulmányozása. Az ezt végző és nyelveket tudó fürkészek különböző országokba való kihelyezése, továbbá egy hazai menekültügyi hivatal, illetve menekülttáborok létrehozása – és azok állambiztonsági ellenőrzése – megkívánja az adott titkosszolgálati részleg kellő számú új káderrel való megerősítését: azaz, az új feladat befogadásának előfeltétele a hozzá rendelhető státusigény kielégítése. Az eddig elősoroltak mellett közvetlenebb politikai szempont is meghúzódtott a belügy menekültstátus elleni aprehendálása mögött. Az áttelepülni kívánók, illetve az ide menekültek közül – belügyminiszteri instrukció szerint – „azok minősülnek visszaadandónak, akik:

- valamelyik nem szocialista országba történő továbbutazás szándékával követnek el tiltott határátlépést;

- bűncselekményt követtek el (figyelembe véve annak súlyát és jellegét);
- a román állambiztonsági vagy rendőri szervek ügynökei;
- akiknek embercsempész szervekkel, *ellenséges rádióállomással*, ellenséges emigráns szervekkel, *a magyar belső ellenséges csoportosulásokkal*, imperialista hírszerző szervvel fennálló kapcsolatára vonatkozóan megalapozott adatok merülnek fel.”

Magyarán, nem mondhatnók, hogy 1988 közepe táján a belügyi gondolkodásban újabb keletű „pozitív diszkrimináció” tűnne fel a határon túli – elsősorban leginkább erdélyi illetőségű – magyarok fogadása tekintetében. Változatlanul az az államvédelmi pontosabbban *rendszervédelmi* – doktrína vezérelte működésüket, amelyben évtizedek óta dreszírozódtak akár Rákosi Mátyás, akár Kádár János regnálása közepette, no meg persze az

4 Rédei Miklós rendőr vezérőrnagy, a BM III. Főcsoportfőnökség helyettes vezetőjének jelentése a Romániából Magyarországra érkezett személyek helyzetéről, állambiztonsági tapasztalatairól. 1988. szeptember 7. ÁBMHT. ÁBTL. 1.11.1.

5 A dokumentum egyik korábbi passzusa informál arról, hogy „a Magyar Népköztársaság állambiztonsági szervei 1968 óta folytatják a román speciális szervek hírszerző tevékenységének felderítésére irányuló elhárító munkát.” Uo. ÁBMHT. ÁBTL. 1.11.1. Ez válaszreakció volt arra, hogy 1968 augusztusában – a csehszlovák válság napjaiban – Ceaușescu elrendelte a Varsói Szerződés tagállamai elleni hírszerző és elhárító tevékenység meghatározását. Stefano Bottoni: *A várva várt Nyugat*. MTA TTI. Budaest, 2014. 212. old.

ekkoriban is jelen levő szovjet tanácsadók látóterében.⁶ Általánosságban ez a munkaanyag is rögzíti ugyan, hogy „a Romániában élő magyarság helyzete minden területen romlik, a nemzetiségi jogok gyakorlásának keretei és lehetőségei szűkülnek, hátrányos megkülönböztetésnek, tudatos és erőltetett asszimilációnak van kitéve, társadalmi, gazdasági érvényesülésének keretei szűkülnek”, ám szó sincs arról, hogy a halmozottan elszenvedett ottani diszkrimináció diszkrét szempont lenne az anyaországi befogadás mérlegelése során. Ha valaki határon túli magyarként opponálja Ceaușescu diktatúráját, ám a hazai ellenzéki „csoportosulásokkal” áll kapcsolatban, az a magyar belügy számára éppoly kevésbé kívánatos, mint szülőföldjén. Miért támogassák még határon túliak honosításával is a rendszert opponálók itthoni táborát? Ez tűnik ki a fentebb hosszán idézett elaborátumból. Ez alapján – csak a példa kedvéért – a már Budapestre áttelepült Ara-Kovács Attila, aki korábban az erdélyi *Ellenpontok* szamizdat egyik szerkesztője, majd az illegális *Erdélyi Magyar Hírügynökség* szervezője volt, a fentebbi miniszteri utasítás „szűrő” passzusai szerint nem lett volna befogadható, miközben egyike volt azoknak, akik igyekeztek kortársaikat tájékoztatni a korabeli romániai belviszonyokról, illetve a menekülthullámnak az említett állapotok miatti megindulásáról.⁷

Egy 1988. augusztusi összefoglalás szerint – a román–magyar határon addig átvergődők közül – 7952 fő kapott ideiglenes tartózkodási engedélyt, és 734 személyt adtak vissza a román hatóságoknak. (Ez összesen 8686 fő, a be nem fogadottak aránya 8,4%.) Az ideiglenes tartózkodási engedélyt megkapók közül 112 személy próbálkozott illegálisan Nyugatra távozni, míg hatvanan itt kiállított okmányok segítségével legálisan indultak tovább harmadik országba. Az Országos Rendőr-főkapitányság ugyanekkor 10 000 olyan személyről tud, akik Romániából illegálisan érkeztek, és 7000 közülük a magyarokként regisztráltak száma. A két összesítés közötti ezres nagyságrendű különbség azokat is jelentheti, akiknek a beérkezését regisztrálták, ám még nem zárult le az eljárás azt illetően, hogy megkapják-e az ideiglenes tartózkodási engedélyt, vagy sem.⁸

Egy évvel később alapvetően megváltozott – meghatározódott – a menekültek száma, és módosulóban volt a kérdés kezelése is. 1989 júniusában – az állami és pártvezetés számára készített belügyi tájékoztatók egyikében – Horváth István miniszter 1985-től kezdődően tekintette át a Romániából menekülők határrendészeti és elhelyezési-tartózkodási problémáit. Többek között arról számolt be, hogy az 1985–1987 közötti három év során összesen 654 tiltott határátlépés történt. (Ez havi átlagban 18 eset, azaz – durván átlagolva – minden másnap történt egy.) 1988-ra vonatkozóan viszont már 8000-hez közelítő a zöldhatáron át Romániából menekülők száma. (Átszámítva ez már naponta mintegy 22 menekült, s havi átlagban volt több – 666 –, mint a megelőző három évben összesen.) Ez a számvetés nem tért ki azokra, akik a jelzett évkörben Magyarországra még érvényes úti okmányokkal érkeztek, de innét már ezt nélkülözve kellett megkísérelniük a továbbjutást Nyugatra. Horváth belügyminiszter – egy korabeli sajtótudósítás szerint – már 1989 márciusában 14 000 Romániából érkezettnek kiadott tartózkodási engedélyről beszélt a magyar parlamentben, miközben 1985–1988 között 2192 román állampolgárt léptettek ki

6 A Történeti Levéltárba került iratok között a menekültkérdést belügyminisztériumi munkamegosztásban „gondozó” III/II. (elhárítási) Csoportfőnökség munkaanyagai között Benkő Ferenc rendőr ezredes, csoportfőnök 1989. november 14-i tájékoztató jelentése (az RKP kongresszusáról) az utolsó, amelynek 1989. november 16-i „lássák” körözüsi ívén „Sztanovej elvtárs”, a budapesti szovjet követségen működő KGB-képviselőt BM-összekötőjének a neve is olvasható. ÁBTL. 1.11.1. ÁBMHT. 45/K/15/1989.

7 Lásd, *Az Ellenpontok és az erdélyi magyarság*. Interjú Ara-Kovács Attilával. Magyar Füzetek, 19–20. szám. (szerk.: Kende Péter) Párizs, 1988, 145–152. old.

8 Uo. ÁBMHT. ÁBTL. 1.11.1.

Magyarország nyugati határállomásain úgy, hogy a határőrizeti szervek „mellőzték útlevelükben a kiléptető bélyegző alkalmazását.”⁹ (Akkoriban a határátlépés helyét és idejét is emiatt visszatartották – rosszabb esetben őrizetbe vették.) Hivatalos megnyilatkozásban az is új jelzésnek számított, hogy míg korábban a magyar lakosság körében „a Romániából menekülők iránt a maximális megértés és a segítőkészség jelei voltak tapasztalhatók, napjainkban – az ország jelenlegi gazdasági helyzete, a növekvő munkanélküliség, a létbizonytalanság, az életszínvonal fokozatos romlása következtében – már a nyugtalanság, az egzisztenciaféltség, sőt, egyes területeken kimondottan a menekülők iránti ellenszenv jelei figyelhetők meg.”

A fogadtatás averzió irányába változása a „terepközeli” beszámolókból már korábban is feltűnik. Nyíregyházán, az MSZMP megyei párt végrehajtó bizottság 1989. januári ülésén Kőrössy Kálmán, a Szabolcs-Szatmár Megyei Tanács titkára adott részletes tájékoztatást a határ menti régióban előállott szűkségállapot létrejöttéről. Bár a helyzet dramatizálását kerülni igyekezett, maga is úgy érvelt: „nem engedhető meg, hogy az áttelepülők csökkentsék a fiatalok és a megyében lakók így is szűkös elhelyezkedési lehetőségét. Számolnunk kell azzal, hogy – az eddig tapasztalt megértéshez és segítőkészséghez képest – ezek a vélemények az áttelepülők számának növekedésével arányosan erősödni fognak.” A határmegyét jellemző számadatai önmagukban is az eseti migráció menekültáradattá duzzadását jelezték: „a határsértők száma az 1987. évi 154 főről 1988 folyamán 3269 főre növekedett.” Meghúszszorozódott. Egy másik adatsora 1985-ig visszatekintve adja meg egyfelől a befogadottak/visszaadottak számát, másfelől a menekülők nemzeti-ségi megoszlását.¹⁰

Intézkedést kiváltó illegális belépés a magyar–román országhatár nyírbátori határőrkerületében 1985–1988 folyamán

	Befogadott	Visszaadott	Összes	Nemzetiségi arány % (összesből)	Fogadott/ /visszaadott arány %	Befogadottak nemzetiségi aránya %
Magyar	2751	524	3245	73,9	84/16	77
Román	524	176	700	15,9	75/25	14,8
Német	183	75	258	5,9	71/29	5,1
Cigány	113	75	188	4,3	62/38	3,1
Együtt	3571	850	4391	100,0	81/19	100,0

Azon túl, hogy a menekülők háromnegyede vallotta magát magyar nemzetiségűnek – a cigányként identifikáltakat leszámítva – nem látszik szignifikáns különbség a befogadot-

9 Népszabadság, 1989. március 11., illetve ÁBTL. 2.7.2. Belügyminiszteri Napi Tájékoztató (továbbiakban BMNT) 107.; A nyugati határon nyom nélkül kiléptettek mellett ugyancsak „nagyjából 2000 tiltott határátlépési kísérletet regisztrált 1988-ban a határőrség,” s ezek 90 százaléka eredetileg Romániából érkezett nem magyar – hanem román, illetve szász – volt. A *FigyelőNet* interjúja Székely Jánossal, a Határőrség akkori parancsnokával és Nováky Balázssal, a Határőrség törzsfőnökével 2007-ben. www.fn.hu/belfold/20070517/vasfugony. (Letöltés, 2009.08.21.)

10 Tájékoztató az erdélyi menekültek támogatásáról. Az MSZMP Szabolcs-Szatmár Megyei Bizottsága 1989. január 11-i VB-ülésének jegyzőkönyve. MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára. XXXI. 1.12. VB-1/1989. (továbbiakban SzSzBML.) Az idézetet követő táblázatos összeállítás számadatai ugyanebből a tájékoztatóból valók, azokat egészítettem ki a vonatkozó arányszámokkal. Köszönöm Némethné Dikán Nóra és Mecsei Éva kolléganő segítségét a nyíregyházi levéltárban fellelhető iratok összegyűjtéséért.

tak/visszaadottak arányában. Inkább az a szembetűnő, hogy szó sem volt „csak magyarok” szabadulásvágyáról, mi több: a romániai németek (szászok) számának ez időre törént ottani végletes megcsappanásához képest felülreprezentáltak is mondható arányuk a menekülők áradatában.¹¹ A munkavállalási engedélyért is folyamodó befogadottakról azt állapítja meg a referáda, hogy „közel 80% szakképzett, a felsőfokú végzettséggel rendelkező diplomások aránya pedig meghaladja a 10 százalékot.” A tájékoztatót követő konklúziók levonása közepette elhangzik, hogy „továbbra is folyamatos és tömeges áttelepülés várható,” aminek következtében elkerülhetetlen menekülttáborok mielőbbi felállítására. A velük való bánásmódot illetően pedig úgy szolt az empátiát tanúsító summázat, hogy „közénk valók, hozzánk tartoznak.”¹²

Egy ország népességéből tízezres nagyságrendű felkerekedés, hogy onnét – mert legálisan távozni nincs mód – elmeneküljön, önmagában is rendkívüli állapotnak tekinthető. Ahhoz képest, hogy más szomszédos államszocialista rendszerek, illetve az ellenlábás társadalmi-politikai berendezkedésű „nyugati” országok viszonylatában mind a hivatalos kapcsolatokat, mind pedig a társadalomközi kommunikációt a nyitás, az egyre többszázú kooperáció intenzívebbé válása jellemezte, a magyar–román államközi viszony ekkoriban a „fenyegetés és fenyegetettség” fordulattal érzékeltetett regionális – szubkárpati – hidegháborús zárványként is felfogható.¹³ A szülőhely odahagyására való elhatározásban eleve számos – egzisztenciális, kulturális, mentális – trauma egymásra torlódása rejtezik. Még inkább szükség volt a végső elszánásra azzal kalkulálva, hogy – az ebben a régióban nagyon is ismerős – „vasfüggöny-pszichózist” is le kellett gyűrniük. Mindenüket hátrahagyva kényszerültek átvergődni azon a határon, aminek a túloldaláról legfeljebb egy bizonyosságban reménykedhettek: „ennél még az ott ránk váró kiszámíthatatlanság is csak jobb lehet”. Tóth Pál Péter vizsgálata szerint 1988-ban a menekülők 52,5 százaléka jött legálisan és 47,5 százalék illegálisan, míg 1989-ben már csupán 20,6 százalék érkezett legálisan és 79,4 százalék illegálisan Magyarországra.¹⁴ Ugyanakkor számosan közülük csak a felkerekedő család előőrsei voltak, abban reménykedve, hogy sikeres átjutás, megtelepedés után „családegyesítés” révén lehetnek majd a későbbiekben újra együtt. A helyzet paradoxona abból fakadt, hogy a „Kárpátok Géniusza” titulussal is felruházott román diktátor országához képest a Kádár-rendszer éppen bomlóban, hanyatlóban, összeomlóban levő Magyarországa még mindig az „ígéret földjeként” tűnt fel a magukat menekülésre elszánók számára. A határ menti megpróbáltatások sokféleségének megjelenítésére szűkös a terjedelem. A titkosszolgálati jelentések leginkább az atrocitásokkal terhelt eseteket rögzítették, mintha az enélkül zajlók nem lettek volna – cégbeli zsargont használva – egymást érő „rendkívüli események”. Mindegyik másképp volt az. Mindazonáltal az alábbi néhány példa is segíthet beleképzelni magunkat a – konfliktusvállalást, leleményességet, eltökéltséget is megkívánó – korabeli „határesetek” mindennapjaiba.

A határ közelében élő N. J. – foglalkozására nézve kovács – megfigyelte, hogy a nemzetközi gyorsvonatok Biharpüspöki vasútállomása és a magyar határállomás, Biharkeresztes

11 A cigányként és németként azonosítottak száma, illetve aránya e határmegyei metszetben ahhoz képest tűnik magasnak, hogy a korabeli migrációt idősorosán és módszeresen feldolgozó monográfia 1988-ig mindösszesen 31 cigány (0,2%) és 256 német (1,9%) menekültet jelöl országos áttekintésben. Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van?* Menekülők, bevándorlók, új állampolgárok Magyarországon, 1988–1994. Püski, Budapest, 1997. 50. old.

12 MNL. SzSzBML. XXXI. 1.12. VB-1/1989.

13 Ennek monografikus feldolgozását lásd Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzetiségi kérdés, 1956–1989.* Napvilág, 2007.

14 Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van?* i. m. 49. old.

között mindig megállás nélkül közlekednek. (A tényleges országhatár a két állomás között van.) Megállapította, hogy saját személygépkocsija futóművének nyomtávolsága egyezik a vasúti sín nyomszélességével, így elhatározta, hogy kocsiját sínautóvá alakítja át. Teherautóra való keréktárcsát vásárolt, azokat átalakítva felszerelte gépkocsijára. 1988. július 15-én megvárta, amíg a kiszemelt menetrend szerinti nemzetközi járat egy külterületi, ám feljutásra alkalmas útkereszteződésnél elhalad, majd a sínrre hajtott és követte az éppen elszakatól gyorsvonatot. Bár a vasúti szerelvény „szélármékában” igyekvő járművét észlelték a román határőrök, szerencsére némi késlekedéssel lóttak utána, így sértetlenül jutott át a határon. Debrecenben megkapta az ideiglenes tartózkodási engedélyt, és tíz nap múlva családjával együtt Győrbe költözött, ahol letelepedett.¹⁵

Az 1989-ből származó állambiztonsági jelentések visszatérően rögzítettek egyéni tragédiákat, valamint azt is, hogy a határ menti térségben, illetve a menekültek körében államközi konfliktus eshetőségével számoló hírek is lábra kaptak. Június 5-én hajnalban a nagylaki határ mentén 9 fő csónakon próbált magyar területre átjutni a Maroson. A román határőrök négy felnőttet és egy kiskorút lelőttek, közülük négyen sebesülésekkel – de még élve – átjutottak a magyar oldalra.¹⁶

A Békés megyei állambiztonsági szerv 1989. május 24-i napi jelentése szerint egy salzburgi illetőségű, fenyő-fűrészárut szállító kamion belseje úgy volt kiképezve, hogy abban a fuvarlevélen feltüntetett rakományon túl – célszázként a Német Szövetségi Köztársaságot megjelölve – 19 román állampolgárságú, német (szász) nemzetiségű személy próbált meg illegálisan kijutni Romániából, illetve átjutni Magyarországon.¹⁷ A németek (szászok, svábok) ily módon való menekülése azért sajtóságos, mert ők a hetvenes évek második felétől, Románia és az NSZK közötti sub rosa egyezmények alapján – fejenként 4–5 ezer nyugatnémet márka ellenében – „kivásárlás” útján is odahagyhatták szülőföldjüket.¹⁸

Ugyancsak Békés megyéből az orosházi határőrkerület elhárítója 1989. június 19-én azt sürgönyözte fölöttes budapesti szervének, hogy Romániából érkezett informátora szerint „1989 őszen – október vagy november folyamán – Románia részéről tervbe van véve egy katonai offenzíva indítása Magyarország ellen. Ennek megfelelően – sík terepen történő operációt gyakorolva – részesülnek kiképzésben a csapatok. A román vezetés állítólag meg van győződve arról, hogy – a magyar katonai egységek elhelyezkedését és reagálási idejét figyelembe véve – a Tisza vonaláig minden akadály nélkül eljutnának.”¹⁹ Június 20-án a magyar–román határállomáson mintegy 150 magyar állampolgárt leszállítottak a nemzetközi gyorsról, s minden nem személyes holmit – a legapróbb áruféleségekig – elkoboztak tőlük. Eközben az egyik román vámellenőr azt a megjegyzést tette, hogy „köszönjék ezt június 16-ának”, ami – az adott helyzetben – egyértelműen Nagy Imre és 1956-os mártírtársai nyilvános tömegdemonstráció keretében történt eltemetésére vonatkozott.²⁰

15 A Győr-Sopron megyei állambiztonsági szerv 1989. április 1-jei jelentése. ÁBTL. 2.7.1. Vidéki NOIJ. Az utánlövést nem a megyei, hanem egy korábbi BM III/II. csoportfőnökségi jelentés említi. ÁBTL. 1.11.1. ÁBMHT-iratok. 45-13/12/1988.

16 ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 108.

17 ÁBTL. 2.7.1. Vidéki NOIJ. R-203-6/26/1989. A Romániából évtizedeken át Jugoszlávia irányába – többnyire a Dunán át – menekülő románok, illetve szászok történeteit lásd Brindusa Armanca: *Közelmúlt a médiában – Határesetek a szögesdróton*. Irodalmi Jelen Könyvek, Arad, 2013.

18 Lásd erről részletesebben, Stefano Bottoni: i. m. 207–211. old.

19 ÁBTL. 2.7.1. Vidéki NOIJ. R-23-6/33/89.

20 ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 119. Lásd erről, Gyarmati György: *Végjáték és nyitány*. Nagy Imre temetése és az állambiztonság. Betekintő, 2014. 2. sz. www.betekinto.hu

A következő hónapokból fennmaradt belügyminiszteri tájékoztatók visszatérő mozzanata, hogy – a korábbiakból ismerhető mértékhez képest is – növekszik az ok nélküli utasvárakoztatás, az indokolatlan vonatkésleltetés, illetve a hivatali berkekből kiinduló magyarellenes hangulat szitása.

Már 1988 őszén is rendelkezett olyan információkkal a magyar belügyi vezetés, hogy a határ menti területek román oldalán az ott állomásoztatott katonai alakulatokat és határőrizeti szerveket mind létszámukban, mind pedig arzenáljukban megerősítették és megfelelő rejtést biztosító határközeli helyeken egymás után telepítettek „tábori katonai állásokat.” A határőrsők létszámát a korábbi 25–30 főről 70–100 főre emelték, és az országhatár mögött – átlagosan – 15 kilométernyi távolságban harcokcsik és páncélozott járművek harcálláspontjainak láncolatát kezdték kiépíteni.²¹ 1989. július második felében a belügyminiszteri napi tájékoztató arról informál, hogy „hihetetlen gyorsasággal kezdték meg lebontani a román–magyar határ román oldalán a határműszaki berendezéseket” – beleértve ebbe mind a korábbiakat, mind pedig a nemrégiben telepítetteket. Románia „mélységi területeiről” a határkörzetbe vezényelt sorkatonai egységekről tesz említést. Feladatukként a határ közeli térségekben végzett aratási, betakarítási munkálatok fokozott biztosítását jelöli meg.²² Nem tudjuk, hogy mineműek lehettek azok a műszaki akadályok, amelyek sürgős eltávolítására, illetve a megélénkülő román csapatmozgásokra a Bács-Kiskun megyei állambiztonság augusztus 17-i jelentése vélt másfajta magyarázatot találni. Eszerint „Biharugra községben az emberek arról beszélnek, hogy 1989. augusztus 22-én román csapatok megtámadják és a Tisza vonaláig elfoglalják Magyarországot. Ez a román pártfőtitkár ajándéka a román nép számára, hazájuk [augusztus 23-án esedékes] felszabadulásának évfordulójára.”²³ Ez ugyan – mert nem következett be – rémhírek bizonyult, de a szeptember 4-i belügyminiszteri tájékoztató a korábbi óvatoskodó körülírás helyett már kifejezetten a román katonai csapatmozgások nyugtalanító folytatódásáról szól a magyar határhoz közeli nagyvárosok, Arad, Temesvár és Nagyvárad körzetében. Ezek megfigyelését most már nem csupán határ menti, hanem mélységi felderítéssel kísérik nyomon.²⁴

A belügyminiszterrel csak nevében azonos, másik Horváth István, bonni magyar nagykövet úgy emlékszik, hogy akkoriban olyan hazai titkosszolgálati jelentések is eljutottak hozzá, mely szerint Ceaușescu kezdeményezésére Románia, Csehszlovákia és az NDK közös katonai fellépést is fontolgatott Magyarországgal szemben.²⁵ Ezt más források is alátámasztják: Szüts Pál bukaresti magyar nagykövet 1989. szeptember eleji jelentése az egykori Kisantant – változó felállásban történő – életre keltését vizionálta, míg a Magyar Országgyűlés elnöke, Szűrös Mátyás a sajtónak is kiszivárogtatva beszélt „burkolt

21 ÁBTL. 1.11.1. ÁBMHT-iratok. 45-13/12/1988.

22 ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 141.

23 ÁBTL. 2.7.1. Vidéki NOIJ. 20/4-113/89.

24 ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 172. A nagyobb számban magyarok lakta városok körüli csapatösszevonásokra egy négy hónappal későbbi – 1990. január 8-ról datált – hírszerzői jelentés látszik életszerűbb magyarázatot adni. Az 1989. decemberi romániai eseményekről szóló ezen első „összegzés” szerint a Temesvárott kirobbant megmozdulások után az lett volna a feladatuk, hogy támadást indítsanak olyan további városok ellen, amelyeknek számottevő volt a magyar lakossága, de erre Milea hadügyminiszter végül is nem adta ki a számára borítékolt parancsot. ÁBTL. 1.11.4. 1200/1990/L. BM. III/I-D. 67-73-1/4/90.

25 Hanák Gábor interjúja Horváth Istvánnal, Magyarország akkori bonni nagykövetével. Országos Széchényi Könyvtár. Történeti Interjúk Tára. (továbbiakban: OSZK TIT) Az interjú jelenlegi „nyers” munkapéldánya a kutatás számára még nem autorizált, ezért külön is köszönettel tartozom az anyag hozzáférhetővé tételéért.

román katonai fenyegetésről.”²⁶ A terjengő mendemondák vaklármának bizonyultak. Diplomáciai jelentésekbe, belügyminiszteri tájékoztatókba emelkedésük – és politikusi „megszellőztetésük” – egyfelől a bukaresti rezsim kiszámíthatatlan viselkedésének, másfelől a hidegháborússá mérgesedő magyar–román államközi viszonynak a lenyomatai. Rendelkezésre álló titkosszolgálati forrásaink szerint a reagálásnak annyi – közvetett – tárgyi alapja lehetett, hogy a sikeresen átmenekülők között volt egy magyar nemzetiségű romániai repülőmérnök, aki arról számolt be, hogy kötelező katonai szolgálata idején a harcászati oktatás keretében tiszántúli magyar nagyvárosok – Nyíregyháza, Debrecen – elfoglalását „modellezték”.²⁷ Mindezek alapján nem az a meghökkentő, hogy Nicolae Ceaușescu és Grósz Károly pártvezetők 1988. augusztus végi aradi csúcstalálkozója haszontalan volt, hanem az, hogy egyáltalán létrejött.

Csengerűfalu térségében 1989. augusztus 20-án öt személy próbált a zöldhatáron átjutni, de a román járőr észrevette őket, és fegyverrel egyiküket megsebesítette, mire a többiek lefegyverezték. Kényszerítették, hogy a magyar határvonalig velük tartson, ott szabadon engedték a román járőrt, de fegyverét nem adták vissza. Magyar oldalon a határőrök a sebesültet azonnal a helybéli körzeti orvoshoz vitték, aki – miután ellátta – mentőt hívott, és két menekülttársa kíséretében szállították a mátészalkai kórházba.²⁸ Szeptember 9-én a nyírábrányi őrskörzetében egy járőr elfogta B. I. 22 éves és Sz. L. 19 éves Nagykárolyból érkezett határsértőket, akik – bántalmazásukat nem tűrve – két román határőrt még a túloldalon lefegyvereztek, azokat a magyar határig fegyverrel kényszerítve magukkal hozták, s ott újukra eresztették őket. A magyar határőrök felszólítására nekik a fegyvereket átadták, ellenállást nem tanúsítottak. Nevezettek magyar területen tartózkodási engedélyt kaptak.²⁹

Augusztus és szeptember folyamán sorra érkeztek olyan információk, miszerint a Romániából menekülők között az ottani biztonsági szervek beszervezett megbízottjai is átszivárogtak magyar területre. Ezek között olyanok is akadtak, akik meghallgatásuk során a magyar szervek számára felfedték átdobásuk célját. Megbízásuk főként arra szolgált, hogy a kelet-magyarországi katonai diszlokációt tanulmányozzák és derítsék fel a menekültekkel kapcsolatos magyarországi hivatali ügyintézés rendjét. Emellett olyan feladattal is érkeztek megbízottak, hogy tájékozódjanak a magyar lakosság hangulatáról, próbáljanak kapcsolatba kerülni más román nemzetiségű menekültekkel, és utóbbiakat próbálják a hazájukba való visszatérésre rábírní.³⁰ Előfordult, hogy egy ügynököt fizetség ígéretével dobtak át a határon, de mivel az illető a feladat teljesítése után nem kapta meg a beígért honoráriumot, másodjára már önként és végleges megtelepedés szándékával szökött át/vissza Magyarországra.³¹

26 Földes György: *Magyarország, Románia...* i. m. 473-474. old.

27 Nevezett családtagjai nem sokkal korábban legálisan, útlevelemmel érkeztek Magyarországra, s itt is maradtak. ÁBTL 1.11.1. 45-13-/12/1988.

28 ÁBTL. 271. Szabolcs-Szatmár megyei ÁB-jelentés, 1989. augusztus 21. R-214-23/29/89. Ezek a különböző megyei rendőr-főkapitányságok állambiztonsági részlegéről a Belügyminisztériumba befutó Napi Operatív Információs Jelentések (Vidéki NOIJ.) a most vizsgált tárgykörön túlmenően is olvashatók, Müller Rolf – Takács Tibor: *1989 – vidék – állambiztonság I-II.* című terjedelmes dokumentumközleményükben. Betekintő. 2007. 1-2. sz. www.betekinto.hu.

29 ÁBTL. 2.7.2. BMNT. 177.

30 ÁBTL. 2.7.1. Vidéki NOIJ. Békés megyei jelentés, augusztus 10. R-203-6/40/89.; augusztus 21. R-203-6/41/89.; szeptember 18. R-203-6/44/89.; szeptember 20. R-203-6/45/89.; Csongrád megyei jelentés, szeptember 26. 115/89/09/26.

31 Szabolcs-Szatmár megyei ÁB-jelentés, augusztus 15. ÁBTL. 2.7.1. Vidéki NOIJ. R-214-23/26/89.

Jó, jó, de mi történt a határon végül is sikeresen átevickélő befogadottak sokaságával? „Semmilyen direktíva nincs arra vonatkozóan, hogy meddig alkalmazandók az elkövetőkre a határsértőkre vonatkozó törvények, és mikortól, mitől kell őket menekültnek tekinteni” – rögzíti a határőrség nyírbátori kerületének parancsnoka, Heizer György ezredes, az előző évi tapasztalatokat összegző 1989. február 3-i beszámolójában.³² A pórényközlést – kicsit utánagondolva – Örkény István-i groteszk utánzatnak is tekinthetnők, ha a szöveggörnyezet nem támasztaná alá, hogy „felfelé” szemrehányó, indulatos kifakadásról van szó. Úgy tűnik, hogy ezen a tisztázatlan helyzeten még a genfi menekültügyi konvencióhoz való 1989. márciusi csatlakozás³³ is alig segítette a kérdéssel a terepen, naponta „élesben” szembesülő határőröket. A „naponta” kitétel félig-meddig pontatlan, mert a menekülők az éjszakai, hajnali órákban voltak a legaktívabbak, s ehhez volt igazítandó a határőrök szolgálatának „csúcsideje” is. Ugyanilyen ellentmondásos volt a menekültek gondozását, „saját lábra állását” elősegíteni hivatott igazgatási láncolat helyzete, kezdve a – már említett – Gál Zoltán belügyminiszter-helyettes Tárcaközi Bizottságtól, el egészen a legkisebb érintett község tanácsitkáráig és ügyintézőjéig. Utóbbiak Népfronttal, Vöröskereszttel, ébredező egyházi karitatív szerveződésekkel kooperálva egyfelől – szó szerint – minden tőlük telhetőt megtettek! Másfelől a szervezeti hierarchia bürokratikus tehetetlenségi nyomatéka vitte a segítőkészség nehezen kalibrálható hányadát a „majd elintéződnek a dolgok” bizonytalankodásba – főként a menekültkérdést intézményhálóval kezelni kezdő 1988-as évben.

A belügyi drill reflexei és az ezerszálú humanitárius segítségnyújtás napi aprómunkája feszültek egymásnak. Minden a tárgykörben született irat „Szigorúan titkos!” minősítést visel,³⁴ egészen odáig, hogy Ibrányban, Tyukodon, Porcsalmán stb. kiutaltak ezer vagy háromezer forintot a befogadott új életének elindulásához, vagy egy áttelepült család csemetéjének diáktthoni elhelyezését kezdeményezték. A fedél alá jutás, munkához segítség előmozdítása evidens volt: minden lakásra, szállásra alkalmas helyet feltérképeztek a régióban, közületeket, vállalatokat kapacitáltak munkahelyteremtésre – megtoldva azzal, hogy az áttelepülők esetében ne vegyék nagyon szigorúan a képesítési kritériumokat. Egy abortusz elvégeztetése, illetve a pro forma román állampolgárságú szülők menekülés után született gyerekének „magyarként” való anyakönyvezése már macerásabb volt. Összességében azt dokumentálják a források, hogy azok a helyi hivatalnokok, akiről a közzélekedés azt tartotta, hogy – úgymond – „csak kávézgatnak irodáikban”, lefegyverző szemfülességgel, ötletességgel használták közben a telefont: társhatóságoktól a kisiparosokig, téveszektől a gmk-kig mindenkit „belekompromittáltak” a túlról érkezettek segítségébe. Közben még arra is jutott idejük, hogy a diszkrét esetek kezelését segítő direktívák kimódolására noszogassák a már említett tárcaközi bizottságot. Egyetlen tevékenységük volt bevallottan „tendenciózus”: minden áttelepülőt arra ösztönöztek és „kapcsolati tőkájüket” is arra használták, hogy minél többen menjenek tovább az ország belső megyéibe – ha lehet, a Dunántúlra.³⁵ Nem volt nehéz felmérniük: holnap, holnapután végeláthatatlanul érkezik a következő menekültkontingens...

*

32 MNL. SzSzBML. Nyírbátori Határőr-igazgatóság iratai XXIV. 1601/66.

33 Kaszás Veronika: *Diplomáciai megoldáskeresés az 1987–89 között Magyarországra érkező erdélyi menekültek helyzetének rendezésére*. Magyar Kisebbség, 2011. 3-4. sz. 112–136. old.

34 MNL. SzSzBML. XXIII/51–67. Megyei Tanács titkáranak, illetve szakigazgatási szerveinek iratai.

35 Nincs adatom arra, hogy végül is mennyien kerültek a Dunántúlra. A Budapesti Rendőr-főkapitányság állambiztonsági részlegének 1989. évi beszámolója szerint román területről „Budapestre 1989-ben kb. 12 000 menekült érkezett”, s közel fele, 5378 fő itt (is) kapott a külföldiek ellenőrző

A felidézett történetek, illetve a magyar–román szomszédsági fürkészések ugyanazon időkörben zajlottak, amikor Budapesten, a Balaton környékén és a Dunántúl nyugatra néző tájain nagyszámú – és folyamatosan gyarapodó – keletnémet turista, nyaraló aspirált státusváltásra: arra, hogy engedjék őket kiutazni a magyar hatóságok Ausztrián keresztül az NSZK-ba.³⁶ Ha azt nem is mondhatjuk, hogy az eufemisztikusan *Annus Mirabilis*nek elkeresztelt évben kettészakadt volna Magyarország, az bizonyosan állítható, hogy ekkoriban a Duna két oldalán egyaránt tömeges, ám eltérő karakterű kettős migráció zajlott egyidejűleg. Magyarország nem csupán nyugat felé, hanem keleti irányban is határt nyitott – társadalmi nyomás, etnopolitikai szolidaritás okán arra kényszerült –, ám ez utóbbihoz nem akadt együttműködő partnere a túloldalon. A magyar kormány már a genfi menekültügyi konvenció ratifikálása előtt is elkezdett beletanulni a más államok polgárait toleráló, idegenrendészetileg önállóan gondozó, „befogadó” menekültpolitikába.

A vizsgált tárgykör politikai háttértörténetében Nicolae Ceaușescu 1989. karácsonyi bukása jelentett cezúrát. A Román Kommunista Párt 1989. novemberi kongresszusáról készített jelentések egyike arról informál, hogy – bár nyilvánosan nem pertraktálták – az év folyamán zajló keletnémet, csehszlovák és magyar társadalmi-politikai változások „sokkszerűen hatottak a román vezetésre”.³⁷ A magyar–román viszonyról a kormány számára készített külügyminiszteri tájékoztatóban már az olvasható, hogy „a Romániában élő magyarság helyzete tarthatatlan”, mindazonáltal kapcsolataink további alakításában inkább már „a Ceaușescu utáni időszakra koncentráljunk”.³⁸ A dokumentum 1989. november 10-ről datálódik. A temesvári robbanásig még egy hónap volt hátra, a diktátor sorsának beteljesedéséig hat hét, mégse gondolnám, hogy Horn Gyula külügyminiszter látnok volt. Varsó, Budapest, Prága és Berlin folyamatban lévő történései közepette aligha kellett különösebb jóstehetség számot vetni a dominóeffektussal. Legfeljebb a Conducator változatlan hübrisze hihetett abban, hogy elkerülheti végzetét. Ha a menekülők egyedi sorsának sokfélesége nem is, a migrációs hullámok nagyságrendje, illetve intenzitásuk fáziseltérése időmérleg-diagramon megjeleníthető.

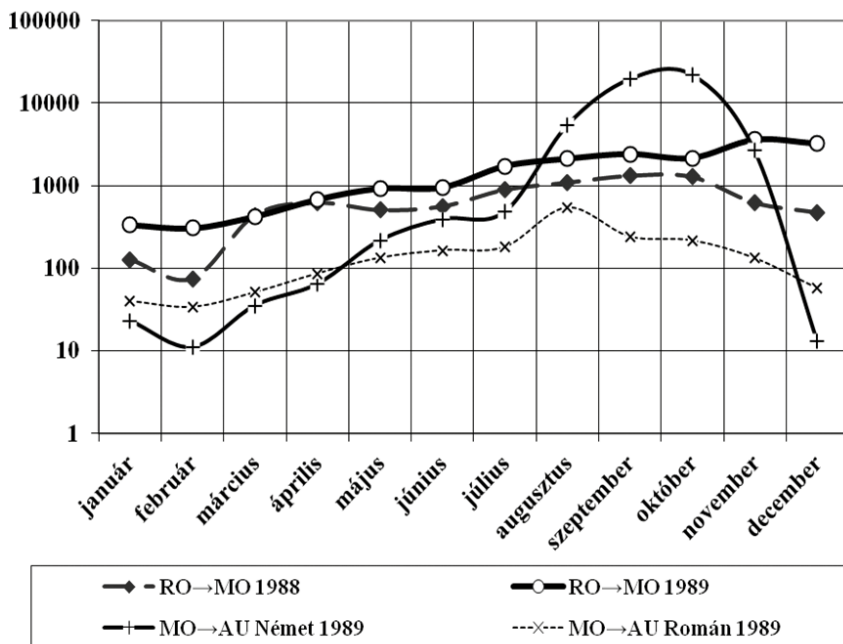
osztálytól regisztrációs okmányt. Müller Rolf – Takács Tibor: *Szigorián titkos '89*. A magyar állambiztonsági szervek munkabeszámolói. L'Harmattan, Budapest, 2010. 154. old.

36 Az addig szinte fel sem merülő bolgár rendszerátigazítás előszeleként ugyanekkor, 1989. nyári-őszi hónapjaiban menekült több mint 300 ezer török (muszlim) Bulgáriából Törökországba. Stefano Bottoni: i. m. 231. old.

37 Benkő Ferenc rendőr ezredes, a BM III/II. Csoportfőnökség vezetőjének 1989. november 14-i tájékoztató jelentése a RKP kongresszusáról. ÁBTL. 1.11.1. ÁBMHT. 45/K/15/1989.

38 ÁBTL. 1.11.1. ÁBMHT. 45-1022/1989. A külügyminiszter 00122/14/1989. sz. tájékoztatója a magyar–román viszonyról és annak kezeléséről.

Kettős migráció Magyarország keleti és nyugati határán, 1988–1989 hónapjaiban.

Az 1988-as és az 1989-es év migrációs hullámait a diagramon – a megjelenítés méretkorlátossága miatt – egy év hónapjaiba illesztve csak jelmagyarázattal különítettük el. Az adatpontok egymásutánja szerint a Románia felől menekülők száma 1989 első felében – és az előző, 1988. évhez hasonlóan – mindvégig magasabb volt a keletnémetekhez képest. Az ezzel összefüggő „rendkívüli események” adtak visszatérően munkát a magyar határőrségnek, titokszolgáknak, majd a honosító-telepítő adminisztrációnak és a munkaügyi-szociális gondnokságoknak. Az NDK-ból menekülők – politikai és határrendészeti értelemben egyaránt – leginkább augusztusban és szeptemberben gerjesztettek konfliktushelyzetet. Szeptember közepétől viszont – Magyarország számára legalábbis – elsődlegesen utazásszervezési kérdéssé csillapodott a németek „átengedése” miatt felhorgadt politikai konfliktus. (A magyar belügyi statisztika szerint augusztusban 5366, szeptemberben 19 464, októberben 21 943, novemberben 2636 keletnémet távozott az osztrák–magyar határon. Az év során összesen 50 640 fő.) Az is leolvasható a diagramról, hogy a keletnémetek miatti krízis közepette sem apadt a Romániából érkezők száma, sőt: novemberben éppen akkor érte el a havonkénti legmagasabb számot (3588), amikor az ossik kitódulása már aláhanyatlott. Míg Romániából 1988-ban 7991 átmenekülőt regisztráltak, 1989-ben – már a decemberi bukaresti fordulat előtt – az előző évi számot jócskán megduplázva (18 829) szánták rá magukat szülőföldjük odahagyására. Magyarországon 1989. december 31-én összesen 26 445 menekültet tartottak számon. Ebből 18 865 volt magyar (71,5%); 5690 román (21,5%); 1600 német (6%); 290 pedig más nemzetiségű (1%).³⁹ A menekülések dina-

39 *Tények könyve '91.* Ráció Kiadó, Budapest. 1991. 760. old. Lásd még Sík Endre: *Erdélyi menekültek Magyarországon.* In: *Társadalmi riport.* (Szerk: Andorka Rudolf – Kolosi Tamás – Vukovics György) TÁRKI, Budapest, 1990. 516–534. old.

mikáját tekintve a keletnémetek ügye olyan volt, mint egy fergeteges erejű váratlan hurrikán. Észak felől betört, majd fordult és Nyugat felé távozott. A németek egy nyilvános – és látványos – békerevíziót vittek végbe: volt hozzá saját erő, társadalmi, politikai eltökéltség és nemzetközi hátszél. Ez a fajta kegyelmi pillanat magyar vonatkozásban – mind a belső, mind a külső „környülállásokat” tekintve – hiányzott. A magyar–román határon át menekülők kérdése mindeközben a növekvő intenzitású krízishelyzet naponkénti kezelését igényelte. Zömük itt maradt: részint jobb híján, részint mert úgy gondolta, hogy kalodává lett otthonából – hazaérkezett.

Hová is? Dantétól csenve – és kifordítva – a hasonlatot, mondjuk a pokol mélyebb bugyraiból kifelé, „csak” purgatóriumot remélve. Hogy azután ettől kezdve jórészt már együtt pállódjanak-aszalódjanak – vagy éppen kozmáljanak oda – velünk, Trianon-utód „kismagyarokkal” az ezredvégi rendszerátigazítás Kárpát-medencebéli üstjében.⁴⁰ Antall József érzekelte a pillanat kihívását, ám a kormányfői tisztség elvállalása ki is józanította. Elhíresült – „lélekben tizenöt millió magyar miniszterelnöke kívánok lenni” – fordulata egyszerre fejezte ki (emelte hivatalos rangra) a vágyakozást, és – a reáliákkal számot vetve – az erről való lemondást. A szimbolikus politika körébe tartozó metaforára – akkor és ott – szükség lehetett, ám elsődlegesen mint feszültséglevezető szelepre. A metaforán túl ugyanis a – szintén elhíresült – „hány hadosztálya van a pápának?” kérdéssel kellett volna szembesülni, holott ehhez éppúgy hiányzott a hazai muníció, mint a nemzetközi konstelláció.

Ezzel viszont már történelem és jelenkor diszciplináris határállomására érkeztünk, ám mind az út-, mind a menlevelem hiányzik a – legális – beléptetéshez.

40 A magyarok Romániából való tömeges kitelepülése – némileg változott körülmények között – az 1989-es fordulat után is folytatódott. 1990-ben valamelyest még az 1989-es áttelepülést is meghaladta, közöttük számosan voltak a korábbi „határáttörő” pionírok hozzátartozói. Utána viszont Erdély felől nagyságrenddel redukálódott a migráció, hogy „átadja helyét” a felbomló Jugoszláviából érkező – többségében szintén magyar – menekülteknek. Tóth Pál Péter: *Haza csak egy van?* I. m. 47–51. old.

„Számunkra Nagyvárad nem külföld...”

Szakáli István Loránddal¹ Rigó Róbert beszélget

– *Mennyire ismered a családod erdélyi történetét?*

– A családom egy igazi erdélyi család, már ha csak azt nézzük, hogy több erdélyi tájegységhez is tartozik vagy kötődik. Édesanyám partiumi gazdálkodó parasztemberek gyermeke. Nagyvárad körzetében Székelyhíd mellől származik egy faluból, Csokalyról. Azért szokták ismerni ezt a falut, mivel a magyar statisztikatudomány megalapítója, a Magyar Statisztikai Hivatal alapítója, Fényes Elek is ebben a faluban született. Édesapám családja Belső-Erdélyből, a Nagyszamos vidékéről, Retteg nevű faluból származik. Édesapám édesanyja rettegi, illetve magyardécsei. Ez a falu már erősen szórványterületen fekszik, az erdélyi magyarság északi peremterületén, a Nagyszamos folyó északi felső folyásánál. Az ősök őrvidekszerépet töltöttek be annak idején. Onnan északra már Máramaros felé haladunk, és az egy erőteljesen elrománosodott vidék. Édesapámnak az édesapja székelyföldi fiatalként került erre a belső-erdélyi településre, Rettegre, ott ismerte meg nagymamámat, ott házasodtak össze, négy gyermekük született, édesapám a harmadik gyerek. A családban nagyapám székely származása miatt, ő ugyanis gyergyói születésű, mindig volt egyféle székelytudat is, hogy valamennyi székely vér is van bennünk.

Szüleim Nagyváradon ismerkedtek meg, mindketten vasúti tisztviselők voltak. Édesanyám a szülőhelyéhez közeli városba, Nagyváradra került, édesapám pedig valamilyen véletlennek köszönhetően kapott állást Nagyváradon, és a munkahelyük következtében találkoztak anyámmal, így lettünk mi. A család azóta is Nagyváradon él. De a tágabb értelemben vett család egész Erdélyt beterítette. Apukám egyik testvére Kolozsváron élt, a másik Gyergyószentmiklóson, harmadik pedig a szülőfaluban maradt, Rettegen. Édesanyámnak egy testvére van, ő a szülői házban lakik Csokalyon.

– *Minden felmenőd magyar volt, hiszen Erdély elég soknemzetiségű?*

– Németek és románok nincsenek, de édesanyám családjában feltételezhető, hogy voltak tót felmenők. Erről az anyai nagyanyám leánykori neve árulkodik, akit Greskónak hívtak, és ez inkább egy tót név, de kutatásokat nem végeztem ez irányba.

– *De az identitásotok teljesen magyar.*

– Az identitás az maximálisan magyar, illetve az apai nagyapám esetében azonosítható egy kismértékben örmény vonal. Olyan örményeké, akik Gyergyószentmiklós környékén telepedtek le. De identitás szempontjából ez soha nem okozott problémát, mindig is magyar identitást vallott mindenki a családban.

– *Magyar nyelvű oktatási intézményekbe jártatok mindvégig?*

1 Szakáli István Loránd (1972, Nagyvárad) történész, közgazdász. 21 éves koráig Romániában élt, egyetemi tanulmányait Szegeden végezte. 2008-tól a Partiumi Keresztény Egyetem adjunktusa. 2010-től a Nemzetgazdasági Minisztériumban főosztályvezető, 2014-től a Földművelésügyi Minisztérium agrárfejlesztésért és hungarikumokért felelős helyettes államtitkára.

– A családom minden tagja. Tehát ahol csak lehetőség volt, mindig magyar nyelvű intézményben tanultunk. Én végig magyar nyelvű iskolákba jártam, egy évig tanultam román nyelven közgazdaságtant a Nagyvárad Egetemen, de azt egy év után abbahagytam, majd később ezt Szegeden folytattam.

– *Te mennyire tanultál meg románul, illetve tanultak meg a családtagjaid románul?*

– Azt gondolom, hogy a családom magas szintű román nyelvtudással rendelkezik, én is azzal rendelkeztem annak idején. Egy érdekes történet: Tegnap Kolozsváron voltam a Babes-Bolyai Tudományegyetemen egy átadóünnepségen. A Babes-Bolyai Egyetem főépülete a Farkas utcában van Kolozsváron, és a főépülettel szemben van a Báthory István Gimnázium, ahová én hatodiktól nyolcadik osztályig jártam. Tehát én elsőtől ötödikig Nagyváradon tanultam magyar nyelven, utána Kolozsváron tanultam ötödiktől nyolcadikig szintén magyar nyelven, majd a gimnáziumot Nagyváradon végeztem el magyar nyelven. A román nyelvtudással kapcsolatosan az egy nagyon érdekes tapasztalat volt számomra, hogy a nagyváradai osztálytársaim közül én számítottam annak a gyerekeknek, aki a legjobban tudott románul. Ez talán azért volt, mivel sok időt töltöttem kiskoromban a nagyszüleimnél, az apai nagyszüleimnél, akik egy erősen szórványtelepülésen laktak, ahol sok románnal volt kapcsolatom, például a szomszédokkal, és ily módon tanultam a nyelvet. Nagypám a munkájából következően is sok románnal volt kapcsolatban, és ezen keresztül én is jól megtanulhattam románul. Tehát a nagyváradiak közül én jól tudok, tudtam románul. De mikor Kolozsvárra elkerültem, a kolozsvári magyarok között viszonylag rosszul tudtam románul, mivel a kolozsvári magyaroknak a román nyelvtudása az jobbnak mondható, mint általában a partiumiaknak. Ez részben azért van, mert Nagyvárad környékén mi annak idején is – már a Ceaușescu-korszak legsötétebb éveiben is – a Magyar Televíziót néztük, a Magyar Rádiót hallgattuk, mindenféleképpen Magyarország hatását éreztük a határ közelsége miatt, míg Kolozsváron ezt már nem lehetett. Kolozsváron már nem lehetett fogni a Magyar Televízió adását, a Kossuth Rádió is csak nagyon szakadozva, rossz minőségben volt fogható, a Petőfi Rádiót meg nem is lehetett. És annak idején nem volt más.

– *A szüleid a vasútnál a román nyelvet használták inkább a munkájukban?*

– A munkanyelv a román volt. Ettől függetlenül számos magyar kollégájuk volt, akikkel természetesen magyarul beszéltek. A munkájuk nyelve, a hivatalos nyelv a román volt. Emiatt ők is jól tudtak románul, mert az volt a munkanyelv, és nekik írni is kellett, nemcsak beszélni.

– *Mikor és miért kerültél át Magyarországra?*

– 1991-ben érettségiztem Nagyváradon, az Ady Endre Líceumban, és két jelentős indítatásom volt. Az egyik az, hogy abban az időben engem nagyon megragadott Antall József személyisége, és a történelmet mindig is szerettem, már kicsi koromtól rengeteget olvastam. Jó történelemtanáraitam voltak, és mivel Antall József is történész volt, én is szerettem a történelmet, eldöntöttem, hogy történelem szakra fogok felvételizni.

– *Miután a közgazdaságtant elkezdted Nagyváradon, vagy még előtte?*

– Jó, akkor vegyük időrendi sorrendbe. Azért mondtam, hogy kétirányú az érdeklődésem, mert közgazdász is szerettem volna lenni. Kicsi koromtól, mivel az egyik nagybátyám közgazdász volt, és onnan tudtam, hogy egyáltalán mit jelent az, hogy közgazdász. És nekem az nagyon tetszett. Embereket igazgatni, szervezni, koordinálni, egy picit a pénzügyek világa, egy picit a menedzsment világa, ez vonzó volt számomra.

És egész fiatal koromban eldöntöttem, hogyha lehet, akkor én közgazdász leszek. Ez úgy végigkísért.

De volt egy másik szerelmem is, a történelem, illetve a földrajz. Tehát ez volt az a két tantárgy, amiből mindig nagyon jónak számítottam az adott osztályban. Nem voltam mindenképp jó, de ezekből jó voltam, ezekből általában a legjobb voltam. Miután érettségiztem '91-ben, felvételiztem a Babes-Bolyai Egyetem Közgazdasági Karára, a magyar nyelvű közgazdászoké akkor indult el. De nem nyertem felvételt, azt hiszem, abban az évben húsz embert vettek föl egész Erdélyből. Az volt az egyetlen magyar nyelvű képzés ott. A következő évben, '92-ben felvételiztem a Nagyvárad Egyetemre, ott is közgazdász szakra, de az már román nyelvű képzés volt, és oda fölvettek. Ott elvégeztem egy évet, de nekem az nem volt igazi kihívás, nem szerettem különösebben, és azon gondolkodtam, hogy nem így szeretném az egyetemet végezni, hanem valami más lehetőséget kerestem. Így beadtam a felvételi jelentkezési lapomat történelem–földrajz szakra Budapestre, az ELTE-re. 1993-ban az ELTE-re végül is csak történelemből mentem el felvételizni, földrajzból nem. Az ELTE-re nem vettek föl, de Szegedre fölvettek, mert ott egy ponttal talán kevesebb volt szükség. Így kerültem Szegedre.

– *Hogy jött az ötlet, hogy Magyarországon folytasd a tanulmányaidat?*

– Mi egy nagyon zárt világban éltünk '90-ig. 1990-ben, amikor én tizennyolc éves voltam, én azt megelőzően egyetlen egy alkalommal jártam Magyarországon, '83-ban, tizenegy éves koromban. De '90 után hirtelen megnyílt a világ, megnyíltak a lehetőségek, és akkoriban már volt példa arra, hogy erdélyi fiatalok magyarországi egyetemre felvételt nyertek. Ennek volt egy hivatalos módja annak idején. A magyar állam támogatott, volt egy magyarországi program, aminek keretein belül határon túli diákok felvételizhettek magyarországi egyetemekre.

– *Ingyenesen lehetett tanulnod?*

– Legalábbis kedvezményesen, nem tudom pontosan, de én nem ezt az utat választottam. Az úgy nézett ki, hogy volt egy erdélyi szűrő – az ottani felvételizők által tanultakhoz igazítva –, és ha azon az erdélyi szűrőn átmentél, akkor kerülhettél be a magyarországi egyetemre. Azt gondolom, azon elsők között vagyok, akik ezt kikerülve, közvetlenül nyújtottam be Magyarországra a felvételi kérelmemet, és ugyanolyan feltételek mellett vettem részt a felvételi eljárásban, mint a magyarországi hallgatók, és úgy is nyertem felvételt. Ez nekem viszonylag hátrányos volt, nem indultam kedvező helyzetből, mivel a tanügyi rendszerek különbözősége miatt, az én esetemben például, nem tudták figyelembe venni a gimnáziumból hozott pontokat. Úgyhogy az én esetemben minden a felvételin elért, tehát írásbelin és szóbelin elért eredményt, pontszámot négyszereztek, és úgy jött ki az a pontszám, amit én megkaptam.

Volt egy érdekes történet, hogy szóbeliztem Bertényi Ivánnál az ELTE-n, és mikor megnézte a jelentkezési lapomat, és kiderült számára, hogy én határon túli vagyok, akkor úgy próbált nekem segíteni, hogy a román történelemről kezdett kérdezni, és arról kezdtünk el beszélgetni a felvételi során, mert azt hitte, hogy ez nekem könnyebbség. Miközben az én esetemben az volt a helyzet, hogy én ugyanazokra a könyvekre koncentráltam, mint amikből Magyarországon tanultak. Ezek meg elég kismértékben foglalkoztak a román történelemmel. Így előállt az a helyzet, hogy román történelemről kérdezett, és természetesen nagyon sok mindenre tudtam válaszolni, mert úgy általában érdekelt a történelem, de volt egy olyan pont, amit nem tudtam. Ez egyébként nem lett volna kötelező, mivel a magyarországi könyvekben ez nem volt benne, de emiatt „csak” tizennégy pontos lett a szóbelim. És mivel ezt nálam négyszereztek, ez rögtön négyet jelentett a végső elszámolás-

nál. Úgyhogy meg is jegyeztem, hogyha szerintem bármiről kérdezett volna olyanból, ami kötelező volt a felvételire, akkor azt jó eséllyel tudtam volna, és ELTE-s történéshallgató lett volna belőlem.

– *A jó szándék rosszul sült el.*

– Igen, ő is jó akart, csak nem tudta azt, hogy én egyébként annyira mélyen nem foglalkoztam a román történelemmel, mint ahogy ő erre számított.

– *Tehát '93-ban kerültél át Magyarországra. Akkor, gondolom, még nem is ismerted Szegedet és a magyarországi viszonyokat.*

– Szegeden úgy jártam először, hogy megkaptam az értesítést arról, hogy felvételt nyertem a József Attila Tudományegyetemre. Előtte soha nem jártam Szegeden, ez volt az első alkalom, de ott nagyon segítőkész környezet fogadott.

– *Volt ismerősöd Szegeden?*

– Nem, senki nem volt. Megmondom őszintén, már pontosan nem is emlékszem, hogy ki tájékoztatott arról, hogy kollégiumi elhelyezést kaphatok, így kerültem a Móra Ferenc Kollégiumba, Újszegedre. S aztán majd '95-től pedig folytattam a Nagyváradon megkezdett közgazdász szakot úgy, hogy az ottani egy év nem számított bele. Újból elsős lettem, de nem kellett felvételiznem, hanem átvettek.

– *Ez ideális helyzet lehetett, mert az álmodat is és a hobbidat is tanulhattad egyszerre.*

– Hogy ideális vagy nem ideális helyzet, ezt nem tudom, de visszacseng a fülembe a Közgazdasági Kar akkori dékánjának vagy tanszékvezetőjének, Farkas Beátának a megjegyzése. Az volt az utolsó intézményesült találkozásunk, és ott elmondta nekem, hogy ő nem feltétlenül ért egyet velem, neki furcsa volt az, hogy valaki történész és közgazdász egyszerre. Azt mondta, hogy ezzel a párosítással ő még nem találkozott. Valóban, én sem találkoztam másokkal, akik ilyen párosításban tanultak volna. Ez azóta is úgy elgondolkodtat, és szoktam rajta gondolkodni, hogy nem érdemes az energiát meg az odafigyelést szétforgácsolni. Nem biztos, hogy érdemes egy történelem szakot is és egy közgázt is elvégezni, valamelyiket érdemes csinálni, de azt nagyon komolyan.

– *Annak is van előnye és hátránya is.*

– Most én azt gondolom, hogy nem választottam rosszul. Az én személyiségemhez, mivel nem vagyok egy kutatótípus, ez a párosítás megfelelő. Azt gondolom, hogy amióta dolgozom, elsősorban a közgazdász diplomámnak vettem a hasznát, azért vettek fel, ahova fölvettek, mert van közgazdász diplomám. De abban, hogy én közgazdászként hogyan gondolkodom, hogyan látom a folyamatokat, hogyan látom a világot, azt gondolom, alapvetően meghatározza az, hogy azért vannak viszonylag elmélyült történelmi ismereteim.

– *Más a szemléleted, másként látsz rá a folyamatokra.*

– Abszolút más. Abszolút meghatározza a szemléletemet közgazdászként az, hogy én történész is vagyok.

– *Amikor elkezdted Magyarországon tanulni, majd egyetemre jártál, akkor hogyan vélekedtél arról, hogy Magyarországon maradsz vagy hazatérsz Erdélybe?*

– 1999-ben szereztem meg a történész és 2000-ben a közgazdász diplomámat. Szinte az utolsó pillanatokig meg voltam győződve arról, hogy én vissza fogok menni Nagyváradra

vagy Erdélybe, esetleg Kolozsvárra vagy máshová, én otthon képzelem el, mármint Erdélyben a jövőmet. Emiatt a magyar állampolgárság iránti kérelmet sem adtam be, mert azt gondoltam, hogyha vége a tanulmányaimnak, hazamegyek, és ott akarok hasznára lenni az ottani társadalomnak. De aztán úgy alakult a helyzet, hogy megismerkedtem a későbbi feleségemmel, komollyá vált a kapcsolatunk, házasságig jutott ez a dolog. Mivel ő budapesti lány, nem várhattam el tőle azt, hogy vállalja annak a nehézségeit, hogy áttelepüljön Erdélybe és ott építsük fel a közös életünket. Akkor dőlt el, hogy annak érdekében, hogy együtt maradhassunk, én is Magyarországon maradok.

– *Fölmerült köztetek komolyan, mint alternatíva, hogy Erdélybe mentek?*

– Mint beszélgetés igen. De be kellett látnom, hogy egy budapesti lánynak Erdélybe települni – ha nem is lehetetlen, de – nagyon nehéz. Nem beszél a többségi társadalom nyelvét és a többi probléma.

– *Ráadásul a feleséged magyar, finnugor, német és kommunikáció szakon végzett, amivel azért elég nehéz lenne Erdélyben boldogulni.*

– Igen. Annak idején még nem volt Európai Unió. A munkavállalás, nekem, mint erdélyi magyarnak, aki a magyar nyelvet azt gondolom anyanyelvi szinten beszéli, nekem is problémát okozott, és az adminisztratív, bürokratikus dolgokat elintézni. Hát ugyanez várt volna rá Romániában, ahol ő a többségi nyelvet nem is beszéli. Addigra azért nekem is nagyon sok kapcsolatom lett Magyarországon, végül is azt a társadalmi tőkét, amit az egyetem évei alatt meg lehetett szerezni, azt gondolom, hogy megszereztem. Mindig érdekelt a közélet, bekapcsolódtam az itteni, mármint a magyarországi és a szegedi közéleti tevékenységbe, szerepet vállaltam annak idején a szegedi Móra Ferenc Szakkollégium létrehozásában, és egy ifjúságpolitikai mozgalomban is szerepet vállaltam. Ezen túl én Magyarországot mindig hazámnak éreztem, számomra nincs különbség Magyarország és Erdély között, legfeljebb a lokalitás és központ közti különbség. Tehát én azt a határvonalat már nagyon régóta nem akarom tudomásul venni, és úgy élem az életemet, hogy nem veszem tudomásul. Ettől függetlenül az a realitás, és ott van, de én a saját gondolkodásomban ezzel már nagyon régóta nem foglalkozom. Én nem gondolom azt, hogy nagyváradiként Budapesten élni, s itt karriert építeni különbséget jelentene ahhoz képest, mintha egy nyíregyházi jön Budapestre, és itt épít karriert. Szerintem nincs különbség. Magyar csak egy van, függetlenül attól, hogy éppen hol látta meg a napsugarakat, hol született.

– *A határok átjárhatóbbá vagy virtuálisabbá váltak azzal, hogy Románia is csatlakozott az Európai Unióhoz?*

– Azt gondolom, hogy szimbolikusan igen. Tehát az, hogy most már nem kell útlevelet fölmutatni a határon, hanem elég a személyi igazolvány, vagy kevésbé szigorú a határátléptetés. De én az uniós csatlakozást, tehát mind Magyarország, mind Románia uniós csatlakozását már úgy éltem meg, hogy én akkor már Magyarországon éltem, magyar állampolgár voltam, itt volt családom, itt telepedtem le.

– *Térjünk vissza oda, hogy Szegeden elvégezted az egyetemet, összeházasodtatok a feleségeddel és...*

– Még ötödéves közgazdászhallgatóként elkezdtem Szegeden dolgozni. Először egy rövid ideig voltam egy hipermarketben osztályvezetőként, de nagyon nem szerettem azt a munkát. Az a típusú szemlélet, értékrend, munkastílus, amit ott képviseltek meg elvártak az embertől, az nem volt nekem való. Úgyhogy viszonylag hamar kaptam az alkalmon, mikor egy gazdaságfejlesztéssel foglalkozó szegedi céghez elhívtak, majd ott dolgoztam másfél évet.

- Ez állami cég volt?
- Ez részben állami, részben önkormányzati cég volt.

- És ekkor te még román állampolgár voltál?
- Igen. Én a magyar állampolgárságot 2001 szeptemberében kaptam meg, Szegeden vettem át az erről szóló honosítási okiratot.

- Ez nehézkes procedúra volt?
- Macerás, nagyon macerás.

- Egy határon túli magyar, aki anyanyelveként beszéli a magyart, magyar felesége van és Magyarországon szerzett egyetemi diplomát, diplomákat?
- Mondok egy példát. Részt kellett vennem egy magyarságismereti vizsgán Szegeden, a megyeházán volt megrendezve a vizsga. Ez előfeltétele volt, hogy beadhassam az állampolgárság iránti kérelmet. Nekem már megvolt a történelem szakos diplomám, negyedéves közgazdász voltam, és olyanokról kérdeztek, hogy soroljak fel három magyar királyt, meg tudom-e a Himnusz első versszakát. Nyelvvizsgáztatási része is volt a dolognak, hogy tudok-e magyarul. A legérdekesebb és leggroteszkebb az volt a dologban, hogy mellettem kínaiak, meg arabok, meg olyan fekete-afrikaiak ültek, akik valóban úgy viszonyultak Magyarországhoz, mintha nekem most egy ilyen eljárásról Norvégiában kellene részt vennem, aki lehet, hogy tud három mondatot köszönni, tehát ilyenekkel voltam egy elbírálás alatt.

- Az, hogy diplomád van, azt nem vették figyelembe?
- Nem számított, hogy nekem volt egy a Szegedi Tudományegyetemen szerzett történelem szakos diplomám. Ugyanolyan elbírálásban részesültem, mint a fél éve itt élő kínai vagy, három hete itt lévő fekete-afrikai vagy arab. Tehát ez egy előfeltétel volt, és nagyon macerás volt. Annak idején, az első kérelem beadásától, amíg megkaptam végül is az állampolgárságot, úgy, hogy egyébként már itt éltem hat-hét éve, így is beletelt több évbe, míg megkaptam. De abban az időben mások akár nyolc-tíz évet is vártak arra, hogy megkapják az állampolgárságot. Az enyém a beadástól számítva viszonylag gyorsan, nem egészen három év alatt meglett.

- Volt más negatív emléked is ezzel az eljárással kapcsolatban?
- Annyi, hogy amíg diák voltam, addig csak tartózkodási engedélyem volt Magyarországon. Ezt az egyetemi jogviszony alapján állította ki a rendőrség, és akkor félévente be kellett menni a megyei rendőrségre, és ott kiállították nekem a tartózkodási engedélyt az indexem alapján. De azt gondolom, hogy én ezt nem éltem meg problémaként, ezt elfogadtam, hogy így van, de hála istennek, azóta nagyon sok minden változott. Azt gondolom, hogy ahhoz képest most már a kettős állampolgárság vagy a könnyített állampolgárság megszerzésének a lehetősége egy hatalmas előrelépés ahhoz képest, ami akkor volt.

- Sőt, ma már át se kell jönni Magyarországra, hogy ezt valaki megkapja.
- Akár igen. Nagyon nagy dolognak tartom, hogy a szüleim úgy lehetnek magyar állampolgárok, hogy Nagyváradon élnek, és nem is akarnak onnan elköltözni.

- És akkor Szegeden dolgoztál ennél az önkormányzati cégnél?
- Duna-Tisza Regionális Fejlesztési Részvénytársaságnak hívták.

- *Mennyi időt voltál itt?*
- Durván másfél évet.

– *Utána költöztetek Budapestre a feleségeddel. Miért döntöttetek úgy, hogy Szegedről Budapestre mentek?*

– Ha a feleségemet kérdeznéd, ő azt mondaná, hogy ezt én akartam, és ő budapestiként szeretett volna Szegeden maradni. Én nem szerettem volna Szegeden maradni. Mivel már eldőlt az, hogy Magyarországon folytatom az életemet, én Magyarországon vágytam arra, hogy Budapesten éljek. Engem vonzott az, hogy Budapesten történnek a nagy dolgok. Engem mindig érdekelt a közélet, a politika, és hát lássuk be őszintén, hogy a központ az megkérdőjelezhetetlenül ilyen szempontból Budapest. Arra törekedtem, hogy azon helyek közelében legyek, ahol a döntések születnek, ahol a dolgok eldőlnék. Ilyen szempontból engem nem kötött semmi Szegedhez. Pláne nem 2001-ben, addig nagyon-nagyon jól éreztem magam Szegeden, amíg egyetemista voltam. Amíg azok a barátaim ott voltak, akikkel az egyetem alatt összebarátkoztam, nagyon jó volt, mondhatom életre szóló barátságokat kötöttünk, amíg ők ott voltak. De mivel többségük szintén kollégista volt, ergo nem voltak szegediek, az egyetem elvégzése után nem maradtak Szegeden. Akkor én már nem éreztem olyan jól magamat, mikor már nem voltak ott azok a barátaim, akik miatt korábban nagyon szerettem Szegedet.

- *Budapesten, ha jól emlékszem, a Határon Túli Magyarok Hivatalában kezdtél el dolgozni.*
- Az első munkahelyem a Rákóczi Szövetség volt.

– *Direkt ide szeretted volna menni, vagy miként alakult, hogy a határon túli magyarokkal kezdtél el foglalkozni?*

– Nálam a határon túli témák iránti érdeklődés még az egyetem idején kezdődött, egy tanárom, Bárdi Nándor fertőzött meg.

- *Ő azóta is az MTA Kisebbségkutató Intézetében dolgozik.*

– Pontosan nem tudom, hogy most mit csinál. Ő ennek a témának jeles szakértője. Azóta már eltávolodtunk egymástól, de bevallom, hogy az ő készítetése, iránymutatása és tanácsai segítettek abban, hogy határon túliként nekem még fontosabb legyen a magyarságpolitika. A Rákóczi Szövetséghez nem tudatosan kerültem, eleve már olyan volt a kapcsolatrendszerem, hogy ott láttam egy lehetőséget. Menet közben azonban megtetszett a dolog. De lehet, hogyha valaki azt mondta volna nekem akkor, hogy mondjuk a Külügyminisztériumba mehetnék dolgozni, akkor oda is szívesen elmentem volna. Vagy hogyha azt mondta volna valaki, hogy valami izgalmas menedzsmentfeladatok vannak egy jól működő cégnél, az is érdekelt volna. Nem választottam tudatosan, de a kapcsolatrendszerem erre predesztinált, hogy ezen az úton induljak el. A Rákóczi Szövetség komoly, hosszú múltra visszatekintő tevékenységet folytat, elsősorban a felvidéki magyarsággal való kapcsolatok ápolásában. Ott dolgoztam fél évet, és ott alakítottam ki annak a lehetőségét, olyan kapcsolatokat, hogy elhívtak 2002 elején a Határon Túli Magyarok Hivatalába dolgozni.

- *Ott mi volt a feladatod?*

– 2002 márciusában kerültem oda. Az akkori alelnök asszony hívott oda dolgozni.² Engem már akkor is elsősorban a Kárpát-medencén belüli gazdasági folyamatok rendsze-

² Dr. Gál Kinga, jelenleg európai parlamenti képviselő.

re érdekelt. A mai napig azt gondolom, hogy a magyar nemzetpolitika mindaddig gyenge lesz és sérülékeny, ameddig nem találjuk ki azt, hogy miként lehet az együttműködés – mármint a magyarországi meg határon túli magyarok közötti együttműködés – gazdaságilag is megalapozott, kölcsönös érdekek és előnyök elvén nyugvó. Azt gondolom, hogy 1990, vagy akár már 1988-tól kezdődően Magyarországon nagy figyelmet fordítottak a határon túli magyarságra, általában a nemzetpolitika kérdésére, de sajnos mindig elhanyagolták ennek a gazdasági dimenzióját. Márpedig azt gondolom, hogy ez a rendszer, ez az együttműködési rendszer csak akkor lesz fenntartható és hosszú távon stabil, hogyha ebben a szereplők a gazdasági érdekeiket is összehangolják és a kölcsönös előnyök elve alapján működnek együtt.

– *Azért nagyon érdekes amit mondasz, mert Meleg Attila, akivel a KSH-ban beszélgettem, a migráció okaként ugyanezt emelte ki, hogy a gazdasági szempontok és a kapitalizmus működési elvei a meghatározóak, tehát azok mozgatták az embereket.*

– Mondok egy példát. Ha arra gondolunk, hogy mit szeretnénk mi, hogy miért folytatunk nemzetpolitikát. Erre azt a választ lehet adni, mert vannak bizonyos elképzeléseink, hogy miként szeretnénk látni a Kárpát-medencei magyarságot, mondjuk ötven vagy száz év múlva. És abban talán összhang van a szereplők között, hogy az a célunk, azért folytat Magyarország nemzetpolitikát, mert szeretné, hogy a határon túli magyar közösségek, az ottani magyarok megmaradjanak, és a jövőben is legyenek ott magyarok. Mert csak akkor biztosítható az, hogy a Kárpát-medencét valamennyire a magyarság számára fontos területként definiáljuk a jövőben is. Tehát ha Erdélyben már nem lesznek magyarok, akkor onnantól kezdve mit fogunk mondani: azt, hogy szép Kolozsvár, szép Nagyvárad, vagy szép Torockó, de ott már nincsenek magyarok? Ezt nem szeretnénk. Tehát az a célunk, hogy ott éljenek magyarok a jövőben is, hogy oda mindenkor „haza” tudjunk menni. Szerintem ezért támogatja Magyarország a határon túli magyarokat.

Ha a migrációról beszélünk, azt gondolom, hogy természetesen vannak vis maior helyzetek, vannak háborúk vagy olyan konfliktusok, ami nagy migrációt generál, elég csak most Szíriáról vagy Irakról beszélni, vagy beszéljünk a Trianon utáni helyzetről, amikor nagyon sok magyar elmenekült, meg se várta a bevonuló román csapatokat. Manapság, ami a legnagyobb veszély a határon túli magyarságra nézve az, hogy elvándorolnak, tehát elmennek onnan, vagy beolvadnak, asszimilálódnak. Ennek elsősorban gazdasági okai vannak. A legnagyobb probléma az nem a kisebbségi, vagy a nyelvi, vagy a kulturális jogokból fakad, hanem abból, hogy ugyanolyan rosszul élnek ők is, mint az ottani többségi társadalom. Olyan adatokat hallhatunk, hogy több millió román dolgozik Spanyolországban, Franciaországban, Olaszországban, ami főleg a rossz gazdasági helyzet következménye, így máshol próbálnak boldogulni. Miért gondoljuk azt, hogy az ottani magyar meg csak azért ott fog maradni, mert őt fűti a hazaszeretet vagy a nemzeti érzés? Nem, ő is elsősorban pénzből él, neki is anyagi gondjai vannak, ő is a gyerekének a jövőjét szeretné biztosítani, és hogyha erre nem lát lehetőséget, akkor el fog onnan jönni.

– *Igen, a magyarországi magyarok közül is sokan elmennek.*

– A magyarországi magyarok is elmennek, és ebben az esetben az a jobbik eset, hogyha az az erdélyi vagy vajdasági magyar mondjuk Magyarországra jön. De az Európai Uniónak annyi hatása mégiscsak van meg következménye, hogy most már választhat. Ha ő eléggé tehetséges és eléggé bátor és kockázatvállaló, akkor nem áll meg Magyarországon.

– *Magyarországon csak annyi előnye van, hogy beszéli a nyelvet, de ha már elszakadt az otthoni közösségtől meg az ott tartó erőktől, akkor mi tartaná itt?*

– Vagy ha már képzetesebb, mondjuk beszél megfelelő szinten egy nyugati nyelvet, akkor vagy elmegy Angliába, Németországba, Franciaországba vagy akár az Egyesült Államokba. Ezeket az embereket csak úgy lehetne a szülőföldjükön tartani, hogyha azt lehetne sugallni nekik – és az lenne a jobb esély, ha már érzékeltetni is lehetne velük –, hogy neki megéri otthon, magyarként megmaradni és ott élni, mert azáltal, hogy ő magyar, nekik plusz gazdasági vagy jóléti lehetőségeik teremődnek. Tehát hogyha magyarként mi valami többet tudunk adni, valami pluszt tudunk nekik adni, az segít a megmaradásban, mert ha nem, akkor az a kérdés is fölvetődik, hogy kisebbségnek lenni, az nem egy jó dolog, és az soha, sehol nem egy jó dolog. A kisebbségi létben benne van az, hogy bármilyen magas szinten legyenek is biztosítva a jogaid, te akkor is kisebbségi vagy, és ennek vannak negatív oldalai is. Mindig a kisebbségnek kell valamilyen mértékben a többséghez igazodnia. A kérdés csak az, hogy ez mennyire spontán folyamat, vagy kényszeres és diktatórikus.

– *A kisebbségeken az asszimilációs nyomás mindig ott van, csak az a kérdés, hogy ezt a spontán folyamatot mennyire erőltetik direkt módon, vagy hagyják folyni a maga természetes módján.*

– Az is meghatározó, mennyire van felvértezve az adott közösség, hogy ennek az asszimilációs nyomásnak ellent tudjon állni. Ehhez kell a magyar iskola, a magyar kultúra, a magyar nyelv ápolása, de kell a biztonság is, a kiszámítható jövő, és tudjam, hogy amiatt, hogy magyarként itthon maradok, nem leszek szegényebb, nem fogok éhezni, és azt is tudom, hogy van esélyem arra, hogy a gyermekeim jövőjét biztosítsam.

– *Igen, az a tragédia vagy a szomorú ebben a történetben, hogy úgy tűnik, a magyar állampolgároknak Magyarországon se nagyon sikerül, vagy egy jelentős rétegnek nem sikerül ezt az érzést, ezt a biztonságot elérhetővé tenni vagy garantálni.*

– Igen, azt gondolom, hogy a nemzet tudat, meg a nemzethez tartozás fontossága, az nem működik másképp határon túl sem, mint határon belül. Határon belül is az emberek nem azzal kelnek és fekszenek, hogy jaj, de jó, hogy én magyar vagyok. Hanem ő akkor fogja szeretni a hazáját, hogyha azt látja, hogy ez a haza, ez az ország, ez jövőt kínál a számára, jövőt biztosít neki. Azt gondolom, hogy a határon túli magyarság körében is úgy lehet hatékony nemzetpolitikát folytatni, ha Magyarország abba a helyzetben kerül, hogy azt tudja érzékeltetni vagy azt tudja sugallni a határon túli magyarokkal, hogy nekik megéri magyarként ottmaradni és magyarként élni, mert ki tudunk dolgozni olyan együttműködésekkel, olyan rendszereket, amiktől a jövőtök kiszámítható lesz. És ebben Magyarország tevőlegesen tud valamit tenni, mert jelenleg nem ez a helyzet. Azt gondolom, hogy jó irányba megyünk, és a kérdés az, hogy Magyarország mikor lesz újból erős és meghatározó ország Kelet-Közép-Európában. Szerintem jó irányba megyünk. Ehhez persze kell az is, hogy legyen egy bátor politizálás, amely fölállalja a határon túli magyarság ügyeit, fölállalja a nemzetpolitika ügyeit. Azt gondolom, hogy a mindenkori hatalomnak az is nagyon nagy felelőssége, hogy ehhez a kérdéshez ne csak lelkesedésből, ne csak érzelmi alapon, hanem okosan, racionálisan közelítsen. Egy orvosnál sem elég az, hogy ő lelkes és nagyon meg akarja gyógyítani a beteget, az még a szakértelmet, a szaktudást, a körültekintést, a tapasztalatokat, az okos, bölcs hozzáértést nem pótolja.

– *Világos. Visszatérve a személyes vonalra, a Határon Túli Magyarok Hivatalában mit csináltál?*

– Igen, gazdasági tanácsosként azt próbáltam megértetni a főnökeimmel, hogy itt nemcsak az oktatási és a kulturális jellegű támogatásokra kell odafigyelni, hanem azt is nézni kell, hogy gazdasági szempontból hogy lehet értelmes alapokra helyezni ezt az együttműködést.

– Amennyire tudom, ezt próbáltad konkrét tevékenységekre, projektekre is lefordítani, átültetni. Ennek voltak eredményei?

– Azt gondolom, hogy intézményi szempontból nem voltak. Az én egyéni szintemen voltak sikerélmények, de intézményi szinten nem voltak annak idején, amikor 2002 és 2006 között a Határon Túli Magyarok Hivatalában dolgoztam. De ezzel párhuzamosan elkezdtem olyan szakmai műhelyekben is szerepet vállalni, ahol meghallgatták és értő fülekre talált ez a típusú nemzetpolitikai megközelítés, amit hangsúlyoztam. Majd később, 2010 után, a kormányváltást követően, ezen szakmai műhelyek képviselői kormányzati pozíciókba kerültek, és többek között Matolcsy György jóvoltából, vagy a köré csoportosuló szellemi holdudvar termékeként megjelenő Új Széchenyi Tervben már mint annak egy önálló fejezete, megjelent a Kárpát-medencei gazdasági együttműködés gondolata is. Persze a meghatározó nem én voltam ebben, de a kezdeményezésben volt szerepem, és abban is, hogy 2010-et követően Magyarország legfontosabb gazdaságpolitikai stratégiai dokumentumában önálló fejezetként megjelent a Kárpát-medencei gazdasági együttműködés gondolata és a kormányprogramban is. Tehát a legmagasabb szinteken is megjelent az a gondolat, hogy a magyar gazdaság természetes működési vagy érdekeltségi területe nem ér véget az országhatároknál. Természetes módon, magától értetődően, Magyarország számára is fontos, és a magyar gazdaságot csak erősíti, ha megfelelő együttműködések tud kialakítani a határon túli területeken élő magyarokkal, az ottani gazdasági szereplőkkel. Hogy ez is a magyar nemzeti gazdaságnak a része, és ez Magyarországot csak erősíti. Ebben volt egy alapvető szemléletváltás. A korábbi időszakokban, hogyha Magyarországon elhangzott az, hogy pénzügyileg vagy gazdaságilag támogatni érdemes a határon túliakat, akkor emögött mindig az húzódott meg, hogy adjunk nekik pénzt azért, hogy befogjuk a szájukat. Adjunk nekik támogatást. De nem néztük azt, hogy okosan adjunk támogatást, azaz úgy adjunk támogatást, hogy az őket is építse, de az ugyanakkor Magyarországnak is jó legyen. Tehát kérjünk valamit azért a támogatásért cserébe. Nem azért támogatunk, hogy csak úgy elköltsék a pénzt arra, amire akarják, hanem arra költsék el őket, ami nekünk is jó, ami nekünk is az érdekünkben áll és nekik is jó, de legfőképpen fenntartható.

A másik terület, amibe elmélyedtem és amivel foglalkoztam, az a projektmenedzsment, az európai uniós pályázatok menedzselése, és volt egy időszak, amikor kifejezetten ebből éltem. Ezt már abban az időszakban elkezdtem, amikor a Határon Túli Magyarok Hivatalában dolgoztam, tehát emellett voltak olyan fejlesztési projektek, melyeknél együttműködtem a kitalálásukban, de a projekt pályázati formában való megfogalmazásában, illetve a pályázat menedzselésében, majd később a megvalósításában is szerepet vállaltam. Ebben voltak magyarországi fejlesztési projektek, de voltak határon átnyúló projektek is, ezeket Phare CBC, Interreg, majd ETE projekteknek hívták egy időben. Ezeknek az volt a lényege, hogy részt vett benne egy vagy két partner Magyarországról, más partnerek Szlovákiából vagy Romániából. Sok ilyen projektben dolgoztam. Ösztönöztem is a szereplőket arra, hogy gondolkodjanak ilyen típusú együttműködésben, mert egyrészt értelme van, másrészt még támogatást is lehet hozzá kapni. Írtam sikeres norvég alapos pályázatokat is. Tehát mondhatom azt, hogy egy időszakban ebből éltem. Dolgoztam önkormányzatnál is mint fejlesztéspolitikai pályázati szakértő. Vezettem városfejlesztési társaságot Vecsésen, az is egy nagyon szép időszak volt.

– Ez mikor volt?

– Ez a vecsési kaland 2008 és 2010 között volt. De 2006 és 2008 között is ilyesmivel foglalkoztam, vállalkozói alapon. 2010-től főosztályvezetőként dolgoztam a Gazdasági Minisztériumban, és megkaptam azt a lehetőséget, hogy a Kárpát-medencei gazdasági

társég gondolatát beemeljük a politika és az államigazgatás szintjére. Erre a célra külön főosztályt szerveztünk, és ott kezdtük el a munkát. Elsősorban a stratégiánál maradtunk, megszületett a Wekerle Terv mint a Kárpát-medencei gazdasági együttműködést részletesen tárgyaló stratégiai dokumentum.³ Majd két évig külgazdasági területen dolgoztam, ami szintén stratégiai terület volt. A ma is érvényben levő Magyarország külgazdasági stratégiáját az a csapat készítette el, amelynek munkáját én fogtam össze.⁴ Ez már nem nemzetpolitikai indíttatású terület volt, ez a dokumentum készítette elő azt a politikát, amit jelenleg képvisel a kormány külgazdasági szempontból, és a keleti nyitás politikájának hívnak. Mi fogalmazzuk meg a kereskedőházak koncepcióját, ami most vált realitássá. Tehát ez a csapat, ez a műhely dolgozta ki ezeket a stratégiákat, aminek én is tagja voltam, illetve én vezettem, koordináltam.

– *Ez 2010 és 14 között volt a Nemzetgazdasági Minisztériumban?*

– Igen, és ennek következtében már harmadik éve Magyarország, vagy általában külgazdaság stratégiát oktatok a Károli Gáspár Református Egyetemen, egy kurzus részeként. Van egy ilyen speciális képzés, elsősorban külügyminisztériumi dolgozók számára, de más minisztériumi dolgozók számára is nyitott. Ennek a képzésnek Becsey Zsolt az ötletgazdája és a koordinátora, aki korábban a főnököm volt, ő volt külgazdaságért felelős államtitkár. Az a képzés célja, hogy ne legyenek olyan magyar diplomaták, akik kimennek egy állomáshelyre, és alapvető gazdasági összefüggésekkel se legyenek tisztában. Sokszor tapasztaltam, utazásaim, látogatásaim során azt, hogyha egy diplomatát az állomáshelyén megkérdeztem, hogy milyen ott a politikai helyzet, vagy milyen a kulturális helyzet vagy a külkapcsolati, az nagyon érdekelte, de mikor már arra került sor, hogy tudnánk ezzel az országgal gazdaságilag együttműködni, azt mondta, ezt ő nem tudja, nem is érdekli. Azt gondolom, nem szabad, hogy ilyen diplomatáink legyenek. Egyetértek azzal, hogy a magyar külpolitikának az az egyik fő funkciója, hogy a magyar gazdasági kapcsolatokat, a gazdasági érdekek kialakítását támogassa. Persze más is van, de ez nagyon fontos.

– *A határon túli felsőoktatásban is szerepet vállalsz már egy jó ideje. Ez mikor kezdődött, hol és mit tanítasz?*

– 2000-ben jött létre a Partiumi Keresztény Egyetem Nagyváradon, magyar állami támogatással. Voltak ennek előzményei, mert 1990-ben Tökés László püspök és a Királyhágómelléki Református Egyházkerület égisze alatt létrejött a Sulyok István Református Főiskola. Ez volt a jogelődje a Partiumi Keresztény Egyetemnek, tehát ennek a főiskolának alapjain jött létre az egyetem 2000-ben. De ahhoz kellett egy masszív magyarországi kormányzati támogatás is.

– *Ez egy egyházi intézmény?*

– A főiskola nevében is benne volt, hogy református. A lényeg az, hogy az egyetemnek, azon túl, hogy a nevében megjelenik a keresztény jelző, egy világi intézmény.

– *Miért a református egyház vállalta föl ennek az intézménynek a kezdeményezését, illetve létrehozását?*

3 Wekerle Terv. A magyar gazdaság Kárpát-medencei léptékű növekedési stratégiája. Nemzetgazdasági Minisztérium, 2012.

4 Magyarország Külgazdasági stratégia, Nemzetgazdasági Minisztérium, 2012.

– Azért, mert a határon túl még mindig az egyházak, a magyar egyházak azok a társadalmilag legnagyobb elismertségnek örvendő intézmények, melyeknek kellő erejük, hozzáértésük, intézményi hátterük, szakértelmük volt egy ilyet létrehozni.

– *Mikor kezdte el itt tanítani?*

– 2005-től kaptam meg a lehetőséget arra, hogy ott oktassak. 2003-ban kezdtem el a doktori tanulmányaimat a Pécsi Tudományegyetem Közgazdasági Karán regionális politika és gazdaság szakirányon, és egy nagyváradi ismerősöm felvetette, hogy mi lenne, ha elkezdenék tanítani is ezzel párhuzamosan. Engedélyt kaptam az akkori munkahelyi vezetőmtől, hogy tömbösített rendszerben, kéthetente péntekenként tanítási tevékenységet folytathatok a munkám mellett. Először turizmuselméletet, illetve turizmus-gazdaságtant kezdtem el tanítani, majd később európai gazdaságtant is. A turizmus egy viszonylag új dolog volt számomra, mivel azt megelőzően kifejezetten turizmussal nem foglalkoztam, de regionális politikával igen, és azért vannak átfedések a két terület között. Az európai gazdaságtan, illetve általában az európai politikák azért álltak közel hozzám, mert az alap közgazdászképzésben is európai integrációs szakirányon végeztem, illetve a PhD-tanulmányaim során is ezzel foglalkozom. Az európai regionális politika fontos része az európai politikáknak, ezen keresztül sok mindent megtanulhattam arról, hogy miként is működik ez EU-s szinten.

– *Miért tartod fontosnak, hogy munka mellett még egy határon túli felsőoktatási intézményben is oktass? Nyilván ez sok pluszmunka, energia.*

– Nagy büszkeségnek éreztem azt, hogy lehetőséget kaptam a szülővárosomban egy újonnan létrejövő egyetemhez hozzátenni valamit. Csak azért csinálom, mert úgy érzem, hogy azáltal amit én tudok, valami többletet tudok hozzáadni ahhoz, ami ott van. Ha azt fogom érezni, hogy én már semmi újat nem tudok ehhez hozzáadni, se szemléletben, se kapcsolatrendszerben, akkor valószínűleg már nem tartanám fontosnak, hogy odajárjak tanítani. Ennek a távolságnak azért megvannak a maga hátrányai. Mivel kéthetente egy napot vagyok ott, tömbösítve tartom az óráimat, általában reggel 8-tól délután 4-ig, 6-ig vagy kifulladásig, nem tudok részt venni az ottani pedagógiai közösségi életben, nem tudok eljárni délutánonként a különböző értekezletekre. Így sok mindentől kimaradok, sajnos sok olyan munkában sem tudok szerepet vállalni, ami jó lenne, ami hasznára lenne az intézménynek is és nekem is. Tehát megvannak ennek a hátrányai. De továbbra is úgy érzem, hogy amit tudok, és amilyen szemléletet képviselek, azzal hasznára tudok lenni annak a közösségnek, ahová tartozom. Ez nagyon fontos számomra.

A másik szempont, hogy lokálpatrióta vagyok. Nekem fontos az, büszke vagyok arra, hogy váradi vagyok. Nekem az a szülővárosom, és nagy megtiszteltetés, hogy ott taníthatok. De talán, amivel kezdenem kellett volna: ez az egyetem nagyon szorosan kötődik kimondva vagy kimondatlanul Tőkés László személyéhez.⁵ A tevékenysége, illetve a rendszerváltás idején vállalt szerepe miatt számomra ő egy megkérdőjelezhetetlen magyar történelmi személyiség. Nekem fontos, és büszke vagyok arra, hogy őt személyesen ismerem, és a támogatásáról biztosított, amikor elkezdtem ott tanítani, nekem ez fontos. Az is nagyon fontos, hogy így rendszeres kapcsolatom van Nagyvárral, ennek köszönhetően

5 Tőkés László (1952, Kolozsvár) a Partiumi Keresztény Egyetem Alapítók Tanácsának az elnöke. Tőkés László református lelkész, az 1989-es romániai forradalom hőse, 1990-től 2009-ig a Királyhágómelléki Református Egyházkerület püspöke. 1990–2004-ig a Romániai Magyarok Demokratikus Szövetségének tiszteletbeli elnöke, 2003-tól az Erdélyi Magyar Nemzeti Tanács elnöke. 2007-től európai parlamenti képviselő, 2010–2011-ben az EP egyik alelnöke.

nem szakadtam el sem Erdélytől, sem a szülővárosomtól, sem a szüleimtől, akik továbbra is ott élnek.

– Szép szakmai karriert futottál be. Doktori iskolába jársz, egyetemen tanítasz, emellett elég komoly pozícióban vagy, a Földművelésügyi Minisztériumban helyettes államtitkárként dolgozol. Ebben a pozícióban tudsz-e valamit hozzátenni a határon túli magyarok ügyéhez? Mennyire határozza meg a gondolkodásmódodat továbbra is, vagy inkább most már szakmapolitikával foglalkozol, és kevésbé van ennek jelentősége?

– A gondolkodásomat egyre kevésbé határozza meg ez a nemzetpolitikai, Kárpát-medencei irányultság. Nem azért, mintha kevésbé érdekelne. Hanem hál' istennek olyan folyamatokat tapasztalok Magyarországon, már a mai Magyarországon, hogy most már nem kell külön hangsúlyozni azt, hogy én küzdök a Kárpát-medencei magyarság jogaiért, meg én ezt a zászlómra tűzöm, mert úgy érzem, hogy manapság már szinte mindenki számára elfogadott az, hogyha magyarokról beszélünk, akkor azok alatt nemcsak az országhatáron belül élőket, hanem az azon túl élőket is értjük. A nemzeti ügyekhez ma már ugyanúgy hozzátartoznak a határon belüliek, mint a határon túliak is. Nagyjából most már ezek a minisztériumi struktúrák is úgy működnek vagy úgy próbálnak működni. Az nem biztos, hogy mindenki akar vagy tud így gondolkodni, de mindenféleképpen a rendszerben benne van ez a típusú szemlélet. Az más kérdés, hogy hol, mennyire érvényesül.

Nem jó az, ha valaki azt mondja, hogy ő csak a határon túliakkal foglalkozik, azzal bezárja magát egy skatulyába. Én ebből a skatulyából ki akartam törni. Én ügyekkel, fontos ügyekkel akarok foglalkozni, aminek van egy határon túli dimenziója is, de nem csak az a fontos, az ügy a fontos. Az meg a világ természetes rendje, és a normalitásához tartozik, hogy mivel így alakult a 20. századi történelmünk, nekünk azt mindig figyelembe kell venni, hogy vannak magyarok, akik ezekben az ügyekben részt vesznek, és ők a határon túl élnek, tehát nem a mai Magyarország közigazgatási határain belül. Sokkal inkább azt szeretném, hogy egy jó szakembernek tartsanak, és az nekem magától értetődik, hogy ebbe beletartozik a határon túli világ és a Kárpát-medencei dimenzió.

– Ehhez kapcsolódóan: van esély arra, hogy a hungarikumok közé bekerüljenek a határon túli büszkeségeink is?

– Abszolút. Most mentek el tőlem a Miniszterelnökséghez tartozó Nemzetpolitikai Államtitkárság képviselői, akikkel a hungarikumtörvény módosítását egyeztetttük.⁶ Ebben az egyik legfontosabb célkitűzésünk, hogy rendbe tegyük a hungarikumtörvény külhoni lábát, mert jelenleg ez még nincs rendben. Jelenleg azt tapasztalhatjuk, hogy az a mozgalom, ami e köré felépült Magyarországon, az országhatáron belül nagyon jó folyamatokat indított el. Közel ötszáz helyen vannak már települési értéktárak, ezek létrehozása sok embert, sok közösséget megmozgatott. De a határon túl ezt még nem mondhatjuk el. A határon túl vannak még adósságok. Ott nem lett még kitalálva, hogy tud gyökeret verni az a szemlélet, ami a nemzeti értékekről és a hungarikumokról szól. Részben ebben ludas a hatályban lévő törvény is. A törvény ezt a részt, mármint a külhoniak bevonását ebbe a rendszerbe, nem szabályozza megfelelően. Ezért módosítani fogjuk a törvényt, és azt várjuk ettől, hogy azt a sikertörténetet, ami Magyarországon, az országhatárokon belül már megvalósult, azt ugyanerre a szintre a határon túl is fel tudjuk emelni.

– A határon túli turizmus fejlesztését, ezt a részben gazdasági célt, tudná ez segíteni?

– Elsősorban az összetartozás élményét, de azt is segítené. Ez is egy nemzeti ügy.

⁶ 2012. évi XXX. törvény a magyar nemzeti értékekről és a hungarikumokról.

– *A húgod is átjött Magyarországra, a szüleid maradtak Nagyváradon. Hogy éltek meg a szülők azt, hogy eljöttetek? Ők is úgy éltek-e meg, hogy majdnem mindegy, hogy Kolozsváron laktok vagy Budapesten, Nagyváradtól majdnem egyforma a távolság.*

– Budapestről hamarabb el lehet jutni Nagyváradra, jobbak az utak. Pláne Debrecenből, ahol a testvérem lakik.

Szerintem a szüeim boldogabbak, hogy Budapesten élek, mintha Bukarestben élnék. '91 környékén, miután leérettségiztem, volt egy időszak, amikor azzal a gondolattal is kacérkodtam, hogy Bukarestbe kellene menni és ott élni. Ott is a központot kerestem. Tehát azt a helyet, ahol a dolgok eldőlnék. Engem az ottani közélet is nagyon érdekelt, és ott meg Bukarestben dőlnek el a dolgok.

A kérdésre válaszolva, szerintem ugyanúgy éltek meg az én szüeim azt, hogy nem lakom Nagyváradon, mint ahogy a te szüeid azt, hogy nem laksz Jászkarajenőn és nem tudnak mondjuk tíz percen belül nálad lenni, látni az unokáikat, ebből nem csinálnak problémát. Kéthetente otthon vagyok, van, amikor gyakrabban. Tegnap is otthon voltam, beugrottam hozzájuk egy fél órára Kolozsvárról hazafelé jövet. Hál' istennek, azért úgy alakul az életem meg a lehetőségeim, hogy nem kell nagyon elszakadnom tőlük. Szerencsére szoros kapcsolatban vagyok a szüleimmel, talán még sokkal gyakrabban is látnak, mint sok olyan fiataalt, aki, mondjuk, Budapesten belül lakik, és a szülei is itt laknak, de adott esetben eltelnek hónapok, hogy nem látogatják meg egymást. Nekem ez a családi dimenzió nagyon fontos. Eddig sikerült mindig úgy menedzselni ezt a dolgot, hogy nem okozott problémát. Tehát mikor kellett, akkor én otthon voltam, vagy hogyha nekik kellett, akkor ők voltak itt. A húgom esetében pedig még könnyebb a helyzet, mert ő Debrecenben lakik. Debrecen Nagyváradtól durván negyven perc autóval. Most, hogy a határátkelés semmiféle problémát nem okoz, legfeljebb néha van egy kis torlódás, de ez legfeljebb csak lassítja, de nem állítja meg a folyamatot, tehát nem éltek meg drámaian. Persze örülnének annak, hogyha otthon lennének, de annak is meglennének a hátrányai, az árnyoldalai. Most mit kezdjek otthon? Tehát szerintem jól van ez így, ahogy van. Az más kérdés, hogyha úgy hozza a sors, hogy nagyon megöregszenek és támogatásra, segítségre szorulnak, akár fizikai segítségre is, akkor már nehezebb lesz Budapestről hazaszaladni, de ugyanígy merül fel a kérdés egy nyíregyházi szülő és egy Budapesten élő gyermek viszonylatában is. Aztán ha majd egyszer tényleg meglesz az észak-erdélyi autópálya, vagy legalább a magyar autópálya a határig, akkor két óra alatt elérhetőek lesznek, úgyhogy ez nem a világ vége. Más a helyzet, ha valaki székelyföldi származású, azért oda hazamenni az minimum egynapos kaland, és egy másik vissza.

– *Van két kislányod, a határon túli családi kapcsolat mit jelent a számukra? Az, hogy ők ismernek egy másik országot is, vagy erősebben kötődnek a határon túli területhez is? Ők ezt hogy éltek meg?*

– Nekik Nagyváradra menni, az nem külföld. Megyünk a mamáékhoz vagy tatáékhoz, ennyi. Aztán, hogy ott éppen a szomszéd történetesen románul beszél, az egy adottság. Ők csak azzal a román szomszédal beszélnek, aki megszólal magyarul, márpedig van olyan, aki megszólal magyarul. Azt gondolom, hogy ez a normalitás felé egy lépés, hogy számukra az nem külföld. Legfeljebb számomra külföld, mondjuk, mikor elindulok velük. Előfordult, hogy elindultam velük Nagyváradra, és félúton jutott eszembe, hogy elfelejtettem elhozni az útleveleket. Na, akkor éreztem, hogy külföld, mert akkor nem tudtunk átmenni a határon, hanem vissza kellett fordulni.

– *Ha schengeni határok lesznek, akkor ez sem lesz probléma.*

– Igen. Számukra Nagyvárad nem külföld. Az ő nagyszülei ott laknak, de emiatt se ritkábban, se kisebb kedvvel nem látogatják őket, nekik ez egy adottság, és ez így rendben van.

– Azért az nagy dolog, hogy ismerve a 20. századi történelmünket, a román–magyar viszonyt, hogy eljutottunk idáig, hogy erről tudunk beszélgetni, és ezt így tudod látni, nem?

– Én erre törekszem. Hogy mondjam, föl lehetne ezt fogni drámaian is. De minek? Az kinek jó?

– Maga az, hogy eljutottunk ide, azért az mégiscsak egy nagy eredmény. Az lett volna normális az első pillanattól kezdve, hogy ez így működjön.

– Nem, a normális az lett volna, hogy ne legyen Trianon. De ha már van, akkor azon belül meg bővítsük a lehetőségeinket és a mozgásterünket. Azért az továbbra se normális, azt nem tudom jó szívvel megélni, hogy Nagyvárad bejáratánál, a négysávós úton van egy körforgalom, és a körforgalom közepébe beszállva egy hatalmas román zászló. Ez mindig felkavar, hogy ez minek kell? Tehát azt éreztetni, hogy azért mi vagyunk itthon, ezt nem kellene. Erre szerintem nem lenne szükség. Azért ahhoz képest, ahogy én fölöttem, sok minden megváltozott. Említettem korábban, hogy tizennyolc éves koromig egyetlen egyszer voltam Magyarországon, pedig fizikailag négy kilométerre laktunk az országhatártól, akkoriban Magyarország olyan volt, mint a vágyaink netovábbja. Tehát egy elérhetetlen valami volt számunkra, ahhoz képest, ami most van, az nagyságrendileg jobb, sokkal jobb. Szerintem vannak pozitív folyamatok. Én azt gondolom, hogy a kisebbségi jogok területén is nagyon komoly eredményeket értünk el. Tehát a romániai magyarság helyzete nem drámai, úgy általában. Ami drámaivá teszi, az a rossz gazdasági helyzet. De az ugyanúgy drámaian érinti a románokat is, mint a magyarokat. És ilyenkor fölmerül az a kérdés, hogy akkor most ki is van otthon. Tehát, ha ilyen problémák vannak, akkor sajnos könnyen válhatnak az emberek a politikai manipuláció eszközévé, gyakran áldozatává. Az egyszerű gondolkodású román emberrel el tudják hitetni – az igazsághoz hozzátartozik, hogy napjainkra már egyre kevésbé –, annak ellenére, hogy szegény és kilátástalan az élete, de ő legalább otthon van, ellentétben a szintén szegény és ugyanolyan kilátástalan helyzetben lévő „bozgor”⁷ szomszédjával.

– És a politikának ez az egyik legolcsóbb fogása.

– Igen, ez a legolcsóbb, és akkor onnantól kezdve azt mondja a nagyváradi román polgármester, hogy jó, hogy itt ugyanolyan nehézségek között élnek a magyarok is, a románok is, de mivel itt a románok vannak többen, ők szavaznak rám, ezért kitűzöm oda azt a hatalmas román lobogót, hogy az ottani román legalább érezze azt, hogy hát jó, jó, de én legalább itthon vagyok éhes. Érezze azt, hogy ő legalább otthon éhes, szemben a magyarral, aki kevésbé van otthon, ezen szemlélet szerint. Ezért gondolom, hogy Magyarország részéről ezeknek a gazdasági kapcsolatoknak a racionális alapokon, okosan való megfogalmazása kulcsfontosságú a határon túli magyarok számára. Túl kellene már jutni a szavakon. Túl kellene azon jutni, hogy vannak dokumentumaink, meg vannak stratégiáink, a tettek mezejére kellene lépni. Stratégiából már van elég sok, most már tényleg dolgozni kellene, és tényleg ezt megcsinálni, és törekedni arra, hogy ami meg van fogalmazva a stratégiákban, azokat legalább elindítsuk, hogy valamennyi azokból megvalósuljon, annak érdekében, hogy Kolozsvár főterén száz-kétszáz év múlva is hallható legyen a magyar beszéd, és azok ne magyarországi turisták legyenek

7 A románok erdélyi magyarokkal szemben használt dehonasztáló, gúnyos, lekicsinylő megnevezése. Téves értelmezés szerint „hazátlan” a jelentése.

„Én Fokvárosban is büszkén voltam magyar”

Törös Károly Dél-Afrikából hazaköltözött úszóedzővel¹ Kriskó János beszélget

A nagyapám Debrecenben volt tanító, ott élt a családjunk. Én a Homokkert nevű városrészben születtem. Nagyapa presbiter volt, a református egyház kiváló tagja. Fontosnak tartom, hogy az egész családjunk a reformációig visszamenően református. Számon tartjuk a famíliában, hogy nagyapám nagymamája Bod Róza volt, Bod Péter egyenes ági leszármazottja. Ilyen tradícióval indult a család, és nem véletlen, hogy Debrecenben kötött ki, a cívisvárosban, a reformáció hazai központjában, amit később joggal neveztek a kálvinista Rómának.

A nagyapám örökös országos tanító volt, a tanítók elnöke. Szerkesztett egy lapot is, a *Tanítók Lapját*, amit egyedül készített, és amiben nagyon érdekes, majdhogynem utópikus cikkek jelentek meg a pedagógiáról, a kort messze megelőzve. Sőt, megjelent egy könyve is 1932-ben, aminek *Száz évig fiatalon* volt a címe. Nagyapám Bicsérdi Béla legjobb barátja volt, sőt patrónusa, pártfogója.² Bicsérdi nagyon jól festett. Nem tudom, mennyire ismered ezt az oldalát?

– *Erről nem hallottam, inkább csak a róla elnevezett mozgalomról.*

– Így van, ő volt a bicsérdizmus megteremtője. A nagyapám úgy segítette, hogy megvette a képeit vagy ajánlotta őket a barátainak, és követte a bicsérdista életmódot, amihez sok fanatizmusra is szükség volt. A gyermekeit, Olga nénit, a nagynénémet és apámat, ha betegek voltak, beásta a földbe, annak gyógyító erejében bízva. Állítom neked, hogy Bicsérdi könyve legalább 50 évvel megelőzte a korát. Mai szemmel persze vannak benne már túlhaladott nézetek is, de összességében egy csodálatos elme gondolatvilágának foglalatát. Talán nem véletlen, ennek a könyvnek is köszönhető, hogy apám is bajnokságok sorozatát nyert sportoló volt több sportágban, nagynéném, Törös Olga pedig harmadik volt a berlini olimpián a női tornászcsapat tagjaként. Bicsérdista életmóddal, tehát hús nélkül jutottak el erre a szintre. Mindezek még az én születésem előtt történtek. Én 1942-ben láttam meg a napvilágot, a háború alatt. Nagyapám korán, 1944-ben meghalt. Az apám katonatiszt volt a Don-kanyarban, a tüzérségnél szolgált. Szóval háborús világba csöppentem bele. Anyám családjának egyik neves fölmenője Tihanyi Sámuel doktor volt,

1 Törös Károly 1942-ben, Debrecenben született úszó, vízilabdázó. Édesapja 1956-os szerepvállalása miatt sokáig válogatott sportolóként sem engedték külföldre. 1965-ben egy belgiumi versenyről megtagadta a hazatérést. Volt belga úszóbajnok és bajnokságot nyert vízipólóban is. Edzőként dolgozott Belgiumban, az Egyesült Államokban, a Dél-afrikai Köztársaságban és Algériában. 2013-ban visszaköltözött Magyarországra. Kezdetben az utánpótlás úszóválogatott szövetségi kapitánya, jelenleg a kecskeméti utánpótláskorú úszók vezetőedzője. Kecskeméten él. Tanítványai közül Sarah Poewe világbajnok, Natalie du Toit a pekingi paralimpián öt számban aranyérmes.

2 Bicsérdi Béla vegetáriánus életmódreformer volt, követői közé tartozott többek között Tóth Menyhért, Kosztolányi Dezső és Magyar Ilona is; Kodály Zoltán és Bartók Béla is többször felkereste.

aki Debrecen első emeletes házát építtette annak idején, ami nagy csoda volt, a mai napig is az egyik legszebb ház Debrecenben.

A család egyik része debreceni volt, a másik fele pedig kolozsvári. Anyám Kolozsvárott született, magyar–román–szász iskolába járt, tehát háromnyelvű volt, leginkább német nyelvű. Nyolcéves koromig Debrecenben éltünk, ott kezdtem el az általános iskolát. A háború után édesapám lett a Hajdú-Bihar megyei sportfelügyelő, ő felelt Debrecen sportjáért. Sportfelügyelői állása mellett a református gimnázium testnevelő tanára volt, majd a Debreceni Egyetem testnevelési tanszékére került, ahonnan áthelyezték az egész tanszékét Egerbe, mert ott létesített az állam 1950-ben Pedagógiai Főiskolát. Emiatt a Debreceni Egyetemről egy ötfős csapat, köztük apámmal, átkerült Egerbe. Természetesen az egész család Egerbe költözött. Apám aktív tagja volt a kézilabda-válogatottnak is, tehát még aktív sportoló is volt abban az időben.

– *Úgy tudom, szakkönyveket is írt a kézilabdáról.*

– Valóban így van, 1956-ot követően apám a börtönben írt két szakkönyvet. Összesen négy könyve jelent meg kézilabdáról. Mondhatjuk, hogy az egyik legismertebb kézilabda-szakíró volt.

– *Édesanyád is állásban volt?*

– Anyám annak idején, mint nagypolgári család tagja, nem járt egyetemre, ahogyan a nők többsége sem, de több nyelven beszélt. A nagymamám elindított egy irodalmi szalont Kolozsvárott. Ő Bécsben nevelkedett, és a város, a Klimt-korszak nagy hatással volt rá. Hírességek jártak a szalonjába, mások mellett például Tamási Áron, Kolozsvári Grandpierre Emil, Passuth László. Csak érdekességképpen jegyzem meg, hogy nagyapám kocsisa Tamási Áronnak volt a nagybátyja. Egész Erdély irodalma, sőt művészete ott volt, nemcsak írók, hanem színészek, énekesek, képzőművészek, festők is jártak ebbe a szalonba. Anyám ebben a közegeben nevelkedett, ez volt a háttere. Nagy tudású nő volt. Amikor elkerültünk Kolozsvárról, a háború utáni években, 1950-ig, anyám segített a hazatérő hadifoglyoknak. Később a cserkész-úttörő mozgalomban dolgozott, mert apám cserkészvezető volt, és 1948-ban a cserkészlet automatikusan átalakult úttörővé. Apám az átalakulás után rögtön a csillebérci tábor vezetője lett, így aztán én is gyakran jártam ott, még énekeltem a többiekkel, hogy „jugoszlávok, magyarok, fiúk és lányok, fölépítjük vasutunk és az új világot.” Ekkoriban zajlott az úttörővasút építése.

– *Édesapád áthelyezése kapcsán Egerbe kerültetek. Felteszem, hogy a gyermekkori emlékeid többsége már inkább Egerből való, és csak kevésbé Debrecenből.*

– A debreceni emlékek is elég mélyek olyan szempontból, hogy apám nagyszerű orgonaművész volt, és koncerteket is adott a városban. Őrzöm az orgonistaoklevelét. Gyakran én fújtattam neki a templomban.

– *Szóval képzeljek el egy testnevelő tanárt, aki katonákat gardíroz a Don mellett, hazajön, megyei sportfelügyelő lesz, válogatott sportoló, aki ráadásul szakkönyveket ír, országos szintű úttörővezető, aki orgonál a templomban?*

– Négy egyetemi diplomája volt. A jogot is elvégezte, csak nem doktorált. Már a háború után voltunk, úgyhogy a doktori fokozatszerzés elmaradt. De mondom, orgonistaoklevéllel koncerteket adott, Orosz Júliát kísérte például a rádióban zongorán, ilyenekre emlékszem. Mondhatom, hogy szinte a zongora alatt nőttem föl, mert apám napi négyórát gyakorolt, nagyon szenvedélyesen, mert nem volt módja mindig orgonán gyakorolni. Én pedig passzív élvezőként megismertem a komolyzenét. A mai napig is nagyon nagy híve és követője vagyok.

Átköltöztünk Egerbe, ahol apám adjunktusként dolgozott a főiskolán, én meg a főiskola gyakorló iskolájába jártam. S ki ült mellettem? Tordai Teri. Tordai Teri, aki Szeszics Teri volt még akkor. A papáját, aki ügyész volt Debrecenben, szintén áthelyezték Egerbe. Tehát két debreceni család találkozott újra Egerben. Terivel a mai napig is sokszor emlegetjük ezt az újbóli találkozást. Emlékezetes volt, hiszen majdhogynem mindennap megverték Tordai Teri miatt. No jó, nem csak miatta. Három barátom volt: Póka Laci, akinek az apja az első szívsebész volt, dr. Póka László. Laci nyúlszájú volt, és a gyerekek csúfolták, én megvédtem, tehát megverték. A Teri meg szép volt, azért csúfolták, megvédtem, és azért vertek meg. Volt még egy Tari Vilma nevű osztálytársnőnk, akinek az apja is meg a bátyja is orgonista volt. Velük voltunk mi egy összetartó csapat, amelyikben én voltam a hős, aki mindig megvédtem őket, és mindig megverték, mert nagyon vézna gyerek voltam akkor még. Akkoriban kezdtem úszni. Mivel tornászcsaládból jövök, apám is tornász volt, a nagynéném is tornász volt, én is tornász lettem elsőre. De mivel Egerben az úszás, a vízipóló volt a sport, nem is álltak szóba az emberrel, ha nem volt köze az uszodához, így hát én is lekeveredtem az uszodába.

– *Párhuzamosan a torna mellett, vagy azzal teljesen felhagytál?*

– Párhuzamosan a torna mellett. Csodálatos társaság volt Egerben. Együtt nőttem fel Bodnár Andrással, aki vízilabdázó volt, olimpiai bajnok lett, testi-lelki jó barátom. Ott találkoztam az úszó Katona Jóskával, Pócsik Dénes olimpiai bajnok vízilabdással és az országos bajnokságot nyert olimpikon úszóval, Frank Marival. Mind-mind nagy nevek.

Velük együtt nőttem föl és együtt lettem kis úszóból nagy úszó, válogatott kerettag. Szép éveket éltem meg Egerben. Csodálatos volt, az uszodában éltünk éjjel-nappal.

Akkoriban anyám a *Heves Megyei Népiújság* irodalmi rovatát vezette. 1956 nyarán kint voltam vele Nagyváradon meg Kolozsvárott. Anyám Fischer Annie-ről írt cikket többek között, meg Ady Endre még élő barátait interjúvolta. Nagy hatással volt rám mindez, talán azért, mert ott lehettem vele. Örööm is ezeket a cikkeket. Anyám nagyon elismert, a Munka Érdemrend arany fokozatával kitüntetett újságíró lett. Az első hazai szívűtétről ő készített riportot, a műtétet dr. Póka László, a barátom édesapja végezte, aki végül nagyon megorrolt anyámra, mert anyám kapott Munka Érdemrendet, és nem ő.

Mondhatom, hogy nagyon boldog gyerekkorom volt. A jó polgári háttér sokat jelentett, mint ahogy az is, hogy anyám elismert újságíró, apám elismert tanár és sportvezető volt. Nekem is voltak már sportsikereim, kialakult a baráti köröm, rendben volt az életem. Apám természetesen vitte tovább a kézilabdát Egerben is. Szerepe volt az új futballpálya megépítésében is. A stadiont egy Lovcsányi nevű teniszszedzővel ketten járták ki az Magyar Testnevelési és Sportszövetségben.

Majdnem felhőtlennek nevezhetem a gyerekkoromat egészen '56-ig. Apámat az ötvenhatos forradalom idején megválasztották a főiskolán a Munkástanács elnökévé, anyám meg szerkesztette a forradalmi újságot Ózdon. Egy házban laktunk Kádas Gézával, a forradalom egri eseményeinek fő szervezőjével. Géza felettünk lakott, ő irányította a forradalmi eseményeket, mint a leghíresebb egri. A világ egyik legjobb úszója volt. Én voltam a közvetítő, a futár Géza és apám között, tehát mindenről első kézből értesültem.

– *Tizennégy éves voltál ekkor.*

– Tizennégy éves voltam, de pisztoly volt a zsebemben. Elég sok emlékem maradt a forradalom napjairól. Tudom például, hogy úgy Géza, mint az apám megmentette több kommunista életét, megakadályozták Egerben a vérontást. Lényegében semmi visszavonhatatlan vagy szégyellnivaló nem történt a városban. A főiskolások istenítették apámat, hallgattak rá.

Eljött a nap, amikor bejöttek az oroszok. Anyám minden éjjel Ózdra járt át újságot szerkeszteni, mert az ózdi nyomdában nyomták az újságot, ahol Grósz Károly, a későbbi pártfőtitkár és miniszterelnök volt az igazgató. Érdekessége a dolognak, hogy nem tudta, mi történik a vállalatánál éjszakánként. Már novemberről beszélünk, a november 4. utáni napokról. Még november 7–8-áig megjelent az újság, röpiratként. Anyám minden éjjel átkocsikázott két újságíró társával Ózdra, és írták, szerkesztették az újságot.

Egy napon megjelent két nagy kamion nálunk, hogy a Kádas Gézát meg minket visznek Németországba. Apám kapott egy lehetőséget, hogy ő lesz az akkor még nagypályás német kézilabda-válogatott edzője. Végül mind a ketten elhárították az ajánlatot, mondván, magyarok vagyunk, itthon maradunk. Pedig tudták, hogy a megtorlást nem kerülhetik el. Azt sejtették, hogy halálbüntetést valószínűleg nem fognak kapni, de tudták, hogy börtön vár mindkettőjükre. Tanúja voltam, amikor jöttek a belügyesek apámért és elvitték. Ott voltam, láttam, hallottam. Nem is tudtuk, hogy hová vitték, egy időre eltűnt az életünkéből. Akkoriban nem nagyon jelentették be, hogy hová viszik a gyanúsítottakat. Egy hónapra rá Kádas Gézát is elvitték.

– *Édesanyád megúszta a lapszerkesztést?*

– Anyámat kirúgták az újságtól, örökre feketelistára került. Soha többé nem írhatott. Tudták, hogy ő szerkesztette a forradalmi újságot. Egyik nap elkezdett dolgozni a babakocsi gyárban, másnap kirúgták. A párttitkár odaszólt, és kirúgták. Elment egy kenyérboltba eladónak, kirúgták onnan is.

– *Utánanyúltak mindenütt.*

– Így van, mindenütt utánanyúltak. Közben apámról semmit nem tudtunk.

– *A család nem kapott értesítést arról, hogy eljárás alá vonták vagy elítélték?*

– Nem, semmiféle értesítést nem kaptunk. Sőt, anyámat megfenyegették, ha még egyszer érdeklődni mer, ő is börtönbe kerül.

Az egyik november végi napon edzésről jöttünk az uszodából a barátaimmal. Már korán sötétedett. Az orosz parancsnokság az egykori ÁVH helyén volt, egy katona dobtáras géppisztollyal vigyázta az épületet, de éppen bement melegedni. Négy méter magasban ki volt tűzve a vörös zászló, cukkoltak a többiek, hogy nem merem levenni. Nekem se kellett több, fölmásztam, éppen ki akartam húzni a zászlót a tartójából, mikor visszajött az ór. A barátaim mind elszaladtak, én meg ott lógtam a vörös zászlón. A katona először nem látott meg, mert sötét volt, de aztán hallott valami zajt, sztoj, sztoj, üvöltötte, azt hittem, hogy lelő. Szerencsére nem lőtt le, leszedtek, bevittek, hiszen a vörös zászlót akartam eltüntetni, 14 évesen.

– *Ráadásul egy olyan ember fiaként, aki már letartóztatásban volt a forradalom alatti szerepvállalásáért.*

– Az apám is ott volt az ÁVH pincéjében, ugyanabban az épületben. Ezt utólag tudtuk meg, mert akkor még semmi biztosat nem tudtunk róla. Rám akartak ijeszteni, közölték velem, hogy másnap elindítanak Szibériába. Akkor bejött a kihallgatószobába egy Hegedűs nevű tanár, akinek a lánya magyar bajnok diszkoszvető volt. Hegedűs tanár úr volt az orosz tolmács, nem mellesleg apámnak jó barátja. Megkérdezte: Karcsi, mit csinálsz itt? Elmondtam, hogy mi történt. Azonnal bizonygatni kezdte az oroszoknak, hogy az apám a legnagyobb kommunista, a legjobb ember. Közben meg ott ült a pincéjükben. Érthetetlen módon kiengedtek, ez volt a szerencsém. Több volt, mint mázli, azt kell mondanom, az életet jelentette.

Én épp akkoriban lettem jó úszó, és mivel az apám börtönben volt, tudtam, hogy az egyetlen módja annak, hogy segítsék rajta az, ha én jól úszom, ha válogatott leszek. Elég lusta gyerek voltam, de ez kellő motiváció volt, hogy egyre erősebben dolgozzam. Bekerültem az ifjúsági válogatottba, sorozatban megnyertem a versenyeket. Akkor már tudtuk, hogy apám Kistarcsára került „edzőtáborba,” így hívtuk. Ő lett a kistarcsai internálótábor foglyok által megválasztott parancsnoka. Valami tizenötezer internált volt akkoriban ott. 1957-ben kezdődött a pere, ott voltam az első tárgyalásán. Első fokon halálra ítélték. Rettenetes megrázkódtatás volt, szinte felfoghatatlan egy tizennégy-tizenöt éves gyerek számára. Egy jó barátom kísért el a tárgyalásra, Bosánszki Lajos, akinek az apja szintén internálva volt. Sírta, persze, hogy sírtam, hiszen gyerek voltam még. Másodfokon aztán három évet kapott az apám, amit már leült előzetesben, úgyhogy kiengedték. Amikor kijött a börtönből, útkövező munkás lett, meg szülőkből járt metszeni. Nem engedték vissza tanítani.

Én már 1959-ben benne voltam az olimpiai válogatottban, és egyik csúcsot a másik után úsztam. A nyugatnémetekkel vívott versenyen második lettem, megverve az akkori magyar bajnok Kunságit. Minden esélyem megvolt rá, hogy kikerüljek az olimpiára. Tizenhét évesen tagja voltam Kiss Lacival, a jelenlegi szövetségi kapitánnyal együtt az olimpiai válogatottnak.

Kaptam úgynevezett étkezési ellátmányt, magyarul kajapénzt, napi 100 forintot. Rettentő nagy pénz volt ez akkor. Otthon éhezünk korábban, mert az apám börtönben volt, anyám meg feketelistán. Póka doktor odavett engem magukhoz kosztosnak, mert a fiának a legjobb barátja voltam. Naponta ott ettem náluk, kis túlzással az életemet mentették meg. Nem volt ez veszélytelen Pókáké számára sem, a belügyesek tudtak róla, és figyelmeztették is, hogy ilyet nem lehet csinálni. Mindenesetre két évig ingyen ettem náluk.

Jött '59, olimpiai táborba, tatai edzőtáborba, sítáborba utaztam a többiekkel, végig benne voltam az olimpiai keretben. Májusban aztán megvolt az érettségink.

– *Gimnáziumba jártál?*

– A Dobó István Gimnáziumba jártam. Az igazgatóm dr. Szolnoki János volt, meggyőződéses vörös, hatalmas kommunista. Behívatott '57-ben, be volt rúgva, pisztollyal a kezében ütötte az asztalt: „Törös, apád megtévedt ember, pedig jó ember, de hát ellenforradalmár lett. Téged most kirúghatnának, de nem foglak kirúgni. Ajánlom viszont, hogy húzd meg magad!” Ugyanez az ember még az érettségi vizsgáink előtt kijelentette az iskolagyűlésen, hogy Törös Károly márpedig nem fog kiutazni Rómába az olimpiára, mert fennáll a veszélye annak, hogy disszidál. Nem is lehettem ott az olimpián.

Leérettségiztünk, jött az NDK–Szovjetunió–Magyarország hármass viadal Berlinben. Akkoriban gyakoriak voltak az ilyen versenyek. Úgy volt, hogy én is utazom a csapattal. Fölszálltunk a gépre, jött egy dzsip, kiszállnak belőle a fakabátok. „Törös Károly, adja ide az útlevelét, visszavontuk, nem utazik!” Akkor szembesültem vele, hogy hiába vagyok válogatott szintű sportoló, nem fognak kiengedni az országból, még kelet felé sem.

– *Kelet-Berlint szinte hermetikusan elzárták nyugat felé. Miért nem engedtek ki oda sem?*

– Én úgy voltam nyolc évig válogatott, hogy sehova nem mehettem, így Kelet-Berlinbe sem.

– *Képtelen dolog! Egy nemzeti válogatott, aki nem léphet ki az országból!*

– Én így voltam válogatott. És ez azt is jelentette, sajnós, hogy én voltam a legszegényebb úszó, mert csempészésből élt a válogatott minden tagja. Elnézték nekik. Kocsit vettek, megszerezték az első lakásukat, nekem meg nem volt semmim. Nem vettek föl a Testnevelési Főiskolára sem, pedig magyar válogatottként automatikus felvétel járt volna

nekem. Ráadásul még olimpiai kerettag is voltam. Nem vettek föl. Megbukttak tornából, engem, aki tornász voltam! Sejtették velem, hogy mindez az apám miatt történik. 1961-ben még egyszer felvételiztem, de másodszorra sem vettek föl.

– *Ilyen stigmákkal mihez tudtál kezdeni érettségi után?*

– Elmentem rakodómunkásnak. Lényegében kiutasítottak minket Egerből 1960-ban, mikor apám kijött a börtönből. Én leérettségiztem, a párttitkár meg szemet vetett a szép lakásunkra. Ötszobás nagypolgári lakás volt, a legjobb helyen, a szállodával szemben. Hogy a párttitkár hozzájuthasson a lakásunkhoz, a családunkat kiutasították Egerből. A lakást megbundázták úgy, hogy egy hármás cserével végül tényleg a párttitkárhoz került, mi meg felköltöztünk Pestre. Engem Bakó Jenő, aki akkor a válogatott edzője és apám barátja volt, elvitt a Fradiba. X-es származású voltam, ahhoz, hogy lehetőséget kapjak a válogatottban, kellett valami olyan beosztás, amivel elkerülhettem az osztályellenség skatulyát. Betettek a borforgalmi vállalathoz, ami akkor a Fradi egyik patrónusa volt. Minden szakszervezetnek volt egy csapata, a Fradié az élelmiszer-ipari szakszervezet, a Borforgalmi Vállalat meg ehhez a szakszervezethez tartozott. Farkas Gábor igazgató volt a szakosztályvezető. Odakerültem dolgozni, de előbb el kellett menjek rakodómunkásnak, hogy x-esből munkássá lehessenek.

– *Nem a szokásos, klasszikus sportállás volt, ahová nem is kellett bejárni?*

– Nem. Volt olyan hat hónapom, ami napi tízórás hórukk munkával telt, bort szállítottunk ki a csehókba. Minden budapesti kocsmát ismertem a munkám révén. Dög nehéz borosládákat cipeltem, de nagyon erős voltam, úgyhogy bírtam kidőlés nélkül, pedig ott havonta cserélődtek a munkatársaim, azok nem bírták. Ráadásul ittak is, én meg absztinens voltam. Így egy fél év után x-esből munkás lettem, és akkor bekerültem a központba adminisztrátornak. Az már klasszikus sportállás volt, napi egy-két órát kellett csak bent töltenem.

– *A Fradiban is úsztál, vagy az már vízilabda volt?*

– Úzás volt. Mindig is vízipólóztam, mert az úszással együtt, szinte az anyatejjel szívja az ember magába a vízipólót is. Egerben az ifjúsági pólócsapat kapitánya voltam, másodikká lettünk a magyar bajnokságon. Mikor a Fradihoz kerültem, játszottam a Komjádi-kupában még több évig, egészen addig, míg el nem hagytam az országot.

A Fradiban nagyon érdekes és jó életem volt, Gerendás Gyuri papája, idősebb Gerendás György volt az egyik edzőm, a másik edzőm meg Bakó Jenő. Nagyon jó csapatunk volt, Kiss Laci, Várszegi, Lantos. Sajnálatos módon a Fradit tönkretették, de előtte, '61-ben egyszerűen nem volt Magyarország valódi ellenfelünk.

Mindeközben engem továbbra sem engedtek ki külföldre. Szegedre jelentkeztem a bölcsészkarra, magyar-történelem szakra, hiszen mindig is a hobbim volt a könyv és a történelem. Beleszülettem, mert csaknem tízezer kötetes könyvtárunk volt otthon. Szegedre jártam le levelezőként Pestről. Érdekelt a bölcsészet, valójában a hobbimat folytattam tovább. Sőt, azt mondhatom, hogy első helyen volt az életemben az olvasás, és csak másodikon az úzás. Azt, hogy bölcsészhallgató lettem és nem TF-es, úgy fogtam fel, hogy anyám érdeklődését vittem tovább, nem az apámét. Aztán az élet mégis úgy hozta, hogy visszatértem az apám oldalára.

– *Hogyan teremtődött meg a lehetősége, hogy mégis elhagyd az országot, ha válogatott sportolóként sem kaphattál útlevelet hosszú évekig?*

– Teljesen reménytelen helyzetben voltam. Ne felejtjük el, hogy ez a hidegháború, a retorziók korszaka volt. Amikor 1965-ben végre ki tudtam jutni az országból, még a

legnehezebb időszak volt. Politikailag abszolút a legnehezebb. Apámnak például esélye, reménye nem volt arra, hogy taníthasson, a szalámigyárba tették be adminisztrátornak.

– *De legalább már nem segédmunkás volt.*

– Ez is a Fradinak köszönhető. Mivel apám kiváló szakember volt, Bakó Jenő bevitte erőnléti edzőnek. Úttörő kezdeményezés volt, hogy a magyar úszó- és vízilabda-válogatottnak volt külön erőnléti edzője! Az 1964-es athéni olimpiai csapatnak is, amelyik megnyerte az olimpiát, apám volt az erőnléti edzője. Akkor kezdett kijönni a korábbi lehetetlen helyzetéből. Anyámból orvos-írnok lett, többre nem vihette. Orvos-írnok is csak azért lehetett, mert az apja orvos volt. Ott is segítettek nekünk, jó emberek mindenütt voltak. Nagyon sokat köszönhetünk úgy az egri, mint a budapesti intelligenciának, akik végig segítettek a családomat és engem is.

– *1965-ben egy versenyre tudtál kiutazni?*

– Már '64-ben abbahagytam az úszást és elmentem vízipólózni. Úgy volt, hogy a Fradi vízilabdacsapatával '65 tavaszán kimehetek Belgiumba, de újra nem kaptam útlevelet. Visszamentem úszni, mert tudtam, hogy az úszóknak októberben lesz egy esedékes külföldi versenye. És mit tesz isten? Akkor már házas voltam, a feleségem, egy balerina, Barát Éva, éppen Frankfurtba ment ki táncolni szerződéssel. Persze a lánykori nevére szólt az útlevele.

Az őszi úszóverseny előtt, meglepetésre, én is megkaptam a kiutazási engedélyt, hogy miért, ma sem tudom. Belgiumba utazhattam a Fradival. Amíg le nem szállt a gép, nem akartam elhinni, hogy kint vagyok. Amikor Frankfurtban a Henninger-torony fölött elrepültünk, akkor mondtam ki, hogy szabad vagyok. El is érzékenyültem. A csapattársaim nem tudták, mi bajom van, csak néztek rám.

– *Tervezted, tudtad, hogy nem fogsz hazajönni?*

– Úgy mentem ki, hogy tudtam: nem jövök vissza.

– *Mit szóltak a döntéshoz a szüleid? Beavattad őket egyáltalán, tudtak-e róla, számítottak-e rá?*

– Megbeszéltem a szüleimmal, ők is azt mondták, hogy igazam van, maradjak kint, mert nem lesz több esélyem. Ki lehetett számítani húsz évre előre, hogy ha most nem lépek, lehet, hogy soha nem lesz újabb alkalom. Így aztán kint maradtam.

– *Akkor ezt a disszidálást nem lehetett előkészíteni. Nem várt senki Belgiumban?*

– Mivel a feleségem Frankfurtban dolgozott, arra számítottam, hogy egy ideig kinn maradok Belgiumban, és majd onnan átköltözöm Frankfurtba. De pont ekkoriban két magyart is visszafordítottak a bajorok. Bürokratikus tévedés volt, de az érintettek az adminisztratív tévedés miatt Magyarországon börtönbe kerültek. A feleségem azt tanácsolta, hogy inkább ne próbálkozzam Frankfurttal, maradjak ott, ahol vagyok.

Megnyertük a versenyt, én pedig bejelentettem, hogy nem utazom haza a csapattal. Volt ott egy magyar, aki korábban vízipólós fiú volt, Váradi Robika. Levitt engem Leuvenbe, a Leuveni Egyetemre a jezsuitákhoz. Egy jezsuita páter volt a Home Cardinal Mindszenty nevű magyar kollégium igazgatója. Rögtön befogadtak. Tizenhárom magyar lakott abban a kollégiumban, mindent megtettek értem, ők vittek be az ENSZ-be is a menekültügyemet elintézni.

– *Mennyi idő alatt kaptál menekültstátust?*

– Egy hét alatt megvolt a menekültstátusom. Ilyen gyors ügymenetre még nem volt példa, azt mondják, annyira nyilvánvaló volt a hátterem. És akkor a Leuveni Egyetemre,

az ottani TF-re jártam. Ráadásul az egyik legjobb barátom lett a professzorom, dr. Ulrik Persson, akivel együtt úsztam, pontosabban, aki ellen úsztam.

Leuvenben két hét múlva megjelent a magyar titkosszolgálat, civilben persze, vissza akartak vinni Magyarországra. Akkor a tizenhárom magyar odaállt mögém, hogy nem nyúlhatnak Törös Károlyhoz, mert velük gyűlik meg a bajuk. Kiálltak mellettem. A titkosrendőrök káromkodtak, szitkozódtak, fenyegettek, hogy soha többet nem mehetek haza. Annnyiban igazuk lett, hogy tizennégy évig tényleg nem jöhettek haza.

– *Felteszem, hogy a menekültstátus nem jelentett egyben komplett egzisztenciát is. Hogyan és miből éltél, kik segítettek?*

– Belgiumban annak idején nagyon sok ötvenhatos menekült volt, akiknek ugyanúgy menekültpapírjuk volt, mint nekem. Engem nem nagyon zavart, mert haza ugyan nem jöhettek, de Európába már lehetett vele utazni.

– *Jelentős magyar kolónia élt Belgiumban vagy Leuvenben?*

– Voltak elegen. Nekem az volt a szerencsém, hogy én a jó magyarokkal voltam. Olyanokkal, akik már a második, harmadik diplomájukat szerezték. Volt azért egy-két söpredék is, akik rossz híret keltették a magyaroknak. Engem a jezsuiták vettek pártfogásba, az intelligencia továbbra is figyelt rám, úgyhogy szerencsés embernek mondhattam magam.

– *Miből éltél, ha közben egyetemre jártál?*

– Egy fillérem sem volt, a nyelvet még nem beszéltem. A németet hoztam otthonról, oroszul is tudtam még egy kicsit, amivel persze semmire nem mentem Belgiumban. Angolul tanultunk ugyan a középiskolában, de nem volt komoly: én többet tudtam a tanáromnál, aki egy leckével járt előttünk.

Megérkeztem egy olyan országba, ahol a francia és a flamand nyelvet beszélték az emberek. Mivel nem bírtam a helyi nyelvek egyikét sem, csak németül beszéltem, még munkát sem tudtam vállalni, amivel pénzt kereshettem volna. Elmentem az Almába, az egyetem éttermébe, és mosogattam. Az ott keresett pénzből tudtam élelmet venni. Hétvégeken vagy ünnepek előtt, ha jött a karácsony, akkor Brüsszelben, a nagy bevásárlóközpontban, az Au Bon Marche-ban számoltam az embereket stopperrel, hogy hányan lépnek be az ajtón. Kétségkívül hőskorszak volt. Szállásom volt a kollégiumban, de gyakran előfordult, hogy napokig nem ettem. Szóval nem volt könnyű.

– *Volt-e honvágyad?*

– Próbáltam a honvágyat elhessegetni, mert tudtam, hogy nem mehetek haza.

– *Azt mondják, a tény, hogy tudod: nem mehetsz haza, már bőven elég, hogy a honvágy elővegyen.*

– Az ember befagyasztja ezt az érzést... Úgy tesz, mintha nem lenne honvágya. Én szó szerint befagyasztottam magamban a honvágyat, mint egy fridzsider, és ezt mindaddig tartani tudtam, amíg vissza nem engedtek Magyarországra. Amikor elérkezett a pillanat, két hétig sírtam a tudattól, hogy hazajöhettek.

– *Mindez tizennégy év elteltével, 1979-ben következett be.*

– Akkor éppen a Yale Egyetem edzője voltam. Emlékszem a pillanatra: otthon voltam éppen Belgiumban, amikor felhívott az ottani magyar nagykövet: Törös úr, büszkék vagyunk magára, hazamehet.

– *Biztosan nagy pillanat volt, de arra kérlek, maradjunk még Leuvenben, a kezdet kezdetén. Továbbra is sportoltál, úsztál, póltoltál?*

– Úsztam is, pólóztam is. Igaz, már inkább pólóztam abban az időben, de azért az úszással kerestem a kenyeremet. Egyetemi bajnok lettem Belgiumban, öt bajnokságot nyertem. Kettesy Gusztáv rekordját én döntöttem meg! Édesapja, Kettesy professzor nagyon híres szemész volt Debrecenben.

Volt egy érdekes szokás, hogy minden megnyert bajnoki cím után egy trappista sört meg kellett innia a bajnoknak. Bajban voltam, mert soha nem ittam alkoholt, sört pláne, de tartottam a szokást. Őt trappistát meg kellett igyak. A trappista sör 12 fokos... Belezsibbad az ember, ha megissza. Nem tagadom, én akkor bele is zsibbadtam. Ez volt a keresztségem Belgiumban, ahol a világ legjobb söreit gyártják, ezzel avattak fel.

A bajnokságok megnyerése után megkeresett engem a gyémántcsapat képviselőjében Abe Fuchs. Ő volt a világ legjobb vízipólóbírója és ő volt a gyémántcsapat elnöke. Elküldte hozzám Rosenthal Robit, aki magyar vízipólós volt, közismert és elismert gyémántos. Rávettek, hogy menjek játszani a gyémántcsapatba, közben majd kitanulom a gyémántszakmát, és abból szépen meg is tudok élni. Így kerültem egy másodosztályú vízipólócsapatba, Belgiumba. Gyémántvágó lettem, diamond cleaver, aki hasítja a követ. Hároméves volt a képzés.

A gyémántvágás lényegében mérnöki munka. Belenézel a kőbe, és meglátod, hol van benne a hiba. Ott kell elhasítani a kristályszerkezetet. Bekerültem a gyémántszakmába, és bő egy év alatt elvégeztem a hároméves szakmai technikumot. A pólócsapatban először nem játszhattam, mert élt a nemzetközi eltiltásom, de miután az lejárt, sikeresen felhoztam őket.

Egyéves eltiltást kaptam, csak tornákon játszottam, de én vittem az edzéseket, én motíváltam a csapatot. A heti három edzésből mindennapos edzésre váltottam. Én vezettem az erőnléti edzéseket is, amit az apámtól tanultam. Már a második évben fölkerültünk a másodosztályból az elsőbe. Az eltiltás miatt valójában én nem is játszottam a másodosztályban. Felkerültünk az első osztályba, majd belga bajnokok lettünk a csapattal. Ez nekem nagyon kapóra jött, vihettem a csapatot tovább. Ketten voltunk magyarok a csapatnál, de Rosenthal Robi már kifelé ment az aktív játékból. '69-ben átment Izraelbe és a válogatott kapitánya lett. És a világ egyik legjobb gyémántosa, nem mellékesen. Szegény, most halt meg egy éve. Hát így kerültem bele ebbe a csapatba, ahol aztán a gyémánt mellett úszóedzőként is dolgoztam. Aerobikot, női tornát is elkezdtem tanítani.

– *Azaz sikerült egzisztenciát teremtened.*

– A gyémánttal már sikerült. Meg azzal, hogy én voltam a legjobb játékos Belgiumban. Sokszor kölcsönkértek nagy csapatok, jártam velük Európát. Közben a feleségem átköltözött Belgiumba, megszületett a fiam, 1966-ban, Antwerpenben. 1970-ben aztán elváltam a feleségemtől. Attól kezdve intenzíven aerobikot oktattam, három évvel Jane Fonda előtt! Állandóan hetven-nyolcvan csinos nő járt az óráimra. Készítettem nekik koreográfiákat. Érdekes volt, 28 éves voltam, frissen elvált ember, úgyhogy abszolút motiválva voltam a női tornára. Soha ki nem apadó forrás volt számomra, és tényleg nagy szakmai sikerem is volt. Az egész országban fölfigyeltek rám, jöttek hozzám tanulni a hölgyek lankadatlanul. Nagyon büszke vagyok rá, hogy egyik úttörője lehettem az aerobiknak.

– *Nem lényegtelen az sem, hogy milyen volt a közérzeted, hogy mennyire találtál otthonra Belgiumban. Folyamodtál-e állampolgárságért? Érezted-e azt bármikor, hogy idegen vagy, esetleg éreztették-e ezt veled?*

– Belgiumban nagyon érdekes világ volt. A sport révén naponta szerepeltem a tévében, újságokban, én voltam, ugye, a legjobb játékos. Indultam úszóversenyeken, és a második, harmadik helyet állandóan és biztosan meg tudtam szerezni mellen és háton.

Amikor 1973-ban az egyik legrégebbi antwerpeni csapat fölkért úszóedzőnek, már abban az évben bajnoki címig juttattam a versenyzőmet mellúszásban, akivel aztán '74-ben már Európa-bajnokságon is szerepeltem. Sikerem volt minden szinten, de ugyanakkor mindig éreztettk velem, hogy nem vagyok idevaló, hogy külföldi vagyok, magyar vagyok. Sok link magyar élt kint, akik elrontották a magyarok rene-méját. Magamról azt gondolom, hogy én csak öregbítettem a magyar hírnevet, és büszkén voltam magyar mindig. Annyira büszkén, hogy nem is kértem állampolgár-ságot Belgiumban, pedig szeretnék volna, hogy játsszak az olimpiai csapatban. De ha állampolgárságot kérek, el kellett volna mennem 10 hónapra katonának, ami viszont egyáltalán nem vonzott.

– *Az lett volna a honosítás feltétele?*

– Ha állampolgárságot kapok, és az nem volt kérdéses, hogy megkaptam volna-e, nyilvánvalóan behívtak volna katonának. Belgiumban ugyan operett-katonaság volt, nem hasonlítható össze a magyar viszonyokkal, de nagyon ellenemre volt ez is, egyál-talán nem motivált. Nem lettem állampolgár, de 10 éven keresztül én neveltem a belga bajnokot mellúszásban, később gyorsúszásban is, meg más úszásnemben is. Ugyanakkor végig játszottam a vízilabda-bajnokságban, az Európa Kupában, egészen '83 decemberéig, ameddig Belgiumban éltem. 41–42 évesen még vízipólóztam, és továbbra is én voltam a legjobb játékos.

1979-ben a Yale Egyetem fölkért vendégedzőnek. Ott dolgoztam még 1980-ban is, és a csapatom az IWI ligában szerepelt. Az IWI liga a keleti part ligája volt. A Yale rendre 20 ponttal kikapott a Harvartól, a Brown Egyetemtől és más egyetemektől. Nekem sikerült úgy megfordítani a helyzetet, hogy legalább ilyen arányban mi nyertünk már ellenük, amikor elhagytam a csapatot.

Vertünk mindenkit, a Harvartot, a Greenwich Connecticutot, a Brown Egyetemet, a Cornellt, mindenkit. Amire nagyon büszke voltam, hogy négy játékosom is bekerült az amerikai válogatottba, amiben keleti partról addig nem nagyon volt játékos. Néha a New York Athleticből egy-két ember kivételesen bekerült, de ritka volt nagyon, és ők már idő-sebb játékosok voltak.

– *Föl se merült, hogy Amerikában maradsz?*

– Mivel nagyon sikeres voltam a Yale-en és népszerű, azt kell mondanom, a lányok körében is, nagyon szeretnék volna, ha ott folytatom a pályafutásomat. Az amerikai válo-gatott úszóedzője, Frank Cliff vitt a Yale-re, mellette voltam asszisztens. Ő volt az olimpiai vezetőedző is, szerette volna, ha kinn maradok. Többször beszélünk is erről. Az amerikai karrierem azért hiúsult meg, mert közben szerelmes lettem egy hölgybe Antwerpenben, aki rávett, hogy költözzem vele Dél-Afrikába.

– *De előtte még hazajöttél Amerikából, mert értesítettek, hogy hazatérhetsz végre Magyarországra.*

– Megjelent az újságban, hogy a Yale Egyetem edzője vagyok. Hazajövök Belgiumba, fölhív engem a nagykövet úr Brüsszelből, hogy Törös úr, büszkéek vagyunk magára, hal-lottuk, hogy a Yale Egyetem edzője, ezúttal hazamehet. Mivel nekem menekültútlevalem volt, akkor még betétlapot adtak, felmerült bennem, hogy elveszithetem a menekültstátu-somat. Félttem hazajönni, mert öt év börtön járt volna nekem.

– *Hivatalosan elítéltek itthon?*

– Öt évet kaptam azért, mert engedély nélkül nem tértem haza. Félttem hazajönni, de megnyugtattak, hogy a hatóságok nem fognak hozzám nyúlni, hiszen nemzetközileg is

nevem volt már. Végül döntöttem, 1979 telén hazajöttem. Érzelmileg nagyon megviselt, két hetet sírtam, mielőtt rászántam magam a hazautazásra. Szó szerint teljesen letörtem.

– *Milyen félelmek voltak benned? A szüleid itthon éltek?*

– Mindenki itthon élt. A szüleimet a távozásom óta mindössze háromszor láttam, mert nem kaptak több kiutazási engedélyt, az öcsémet, húgomat szintén, a legfiatalabb öcsémet egyszer sem, mert katona volt, és így nem utazhatott külföldre. Szóval úgy jöttem vissza, hogy a családot alig láttam, a barátaimat is csak azért, mivel a legtöbb barátom válogatott úszó vagy vízipólós volt. Velük rendszeresen találkoztam meccseken vagy versenyeken, sőt, aztán én vittem ki Belgiumba a magyar csapatot, és játszottam is ellenük. Velük tehát rendszeresen találkoztam. Mindig ők vittek haza ajándékot a családnak.

– *A családtagjaiddal levélben tartottál kapcsolatot vagy telefonon?*

– A leveleinket állandóan cenzúrázták. Azért leveleztünk is, csak oda kellett figyelni. Virágnyelvet használtunk. A mai napig őrzöm azokat a leveleket.

Szóval így kerültem akkor haza. Még emlékszem, hogy Csapó Gáborral meg Zalatnay Saroltával mentem szilveszterezni '79-ben.

– *A Yale-ről azért tértél vissza Belgiumba, mert volt ott egy nő, akibe beleszerettél.*

– Az a nő elvált miattam. Két gyereke volt. Először azt javasolta, hogy menjünk Amerikába. Volt pénze, a férje is fizetett a két gyerek után, és azt remélte, az apja is segíteni fog bennünket. Igen ám, de én kezdő edző lettem volna a Yale-en. Ha egyedül lettem volna, vállaltam volna, de így már, leendő családfenntartóként nem tűnt nagyon vonzónak az egyetem ajánlata. Az én ötletem volt, hogy menjünk inkább Dél-Afrikába. Ott éltek a hölgy szülei. A papának gyémántbányája volt, meg szőnyeggyára. Így kerültünk Fokvárosba. Nem azt bántam meg, hogy odaköltöztünk, mert a mai napig is imádom Dél-Afrikát, de az nagy hiba volt, hogy a leendő apósomnál laktunk, és én ott dolgoztam egy évet a szőnyeggyárában. Én voltam a menedzser, de nem az én világom volt az üzleti élet.

– *Miben volt hiányérzeted?*

– Nem a sport révén kerültem oda. Én, aki már válogatott edző voltam Belgiumban, plusz én voltam a legjobb vízipóló-játékos az országban, aki megjárta az Európa Kupát is! Dél-Afrikában senki nem ismert, nem volt semmi sportkapcsolatom. Előlről kellett kezdenem mindent.

– *1984 elején járunk. Dél-Afrika ekkor még apartheid rendszer?*

– Igen, akkor voltak a crossroads-i zavargások. És a papa szőnyeggyára a Crossroads mellett volt. Az általam vezetett szőnyeggyárban volt 80 fekete és 40 színes munkásom. A színes bőrű munkások többnyire afrikaans nyelven beszéltek.

– *Ez a búrok nyelve.*

– Ez a búr nyelv, valóban. Én voltam a menedzserük, de nem tudták, hogy értem a nyelvet. Nem mondtam soha, mert angolul beszéltem velük. Többször előfordult, hogy lopták a szőnyeget. Hallottam, ahogy megbeszélték a részleteket, szóltam a biztonságiaknak meg a tulajdonosnak, hogy ma éjjel gyakor itt és itt szőnyeget próbálnak kicsempészni a gyárból. Elkapták őket.

A menedzseri karrieremnek az vetett véget, hogy a feketék akkor 90 centet kerestek óránként, ami majdnem azonos volt az amerikai dollárcenttel, sőt valamivel jobb is volt annál. Akkor 1 dollár 96 dél-afrikai centet ért, tehát valamivel jobb volt a rand, mint a

dollár. Én feemeltem 90 centről 1 randra a munkásaim órabéréjét, és ezért a család nagyon megorrolt rám.

Lejártam vízipólózni, megtaláltam a csapatomat, játékos-edző lettem. Megnyertük a bajnokságot. Már negyvenkét éves voltam, és bajnokságot nyerek velük Dél-Afrikában! Én lőttem a gólokat, tehát minden rendben volt. Akkor az egyik fokvárosi úszócsapat edzője távozott, és felajánlották nekem, hogy vegyem át a feladatát. Így kerültem egy teljesen jelentéktelen, senki által nem jegyzett klub élére, amiből aztán rövid idő alatt felépítettem az ország legeredményesebb úszóklubját.

– *Bajnokok lettetek a százhuszadik helyen álló klubbal?*

– Bajnokságot nyertünk úszásban. Akkor a barátnőm apja bejelentette, hogy vége az úzásnak, a vízipólónak, a női tornának és az aerobiknak – ezeket oktattam közben –, szüksége van rám az üzletben. Tiltakoztam, hogy nem szeretnék másodrangú állampolgár lenni, nem vagyok üzletember, nem is leszek soha, mert nem értek hozzá. Kértem, hogy adjon nekem három évet, és bebizonyítom, hogy én leszek a legjobb úszóedző Dél-Afrikában. Kinevetett, azt mondta, akkor sem tudom eltartani a lányát. Le is út, fel is út – kiadta az utamat. Kidobott az aranykosárból. A lakásunk, mint egy rózsadombi villa, ott állt a hegyoldalban, tengeri kilátással, uszoda és öt autó állt a rendelkezésemre. Ebből mindből kizuhantam, és egy csupasz matraccal beköltöztem egy kis bérelt házba.

– *A feleséged is úgy gondolta, hogy az apjának igaza van?*

– Nem volt a feleségem, még csak a barátnőm. Azt mondta, hogy jön velem, hogy kiáll mellettem, de hát nem volt egy fillérem sem.

– *Igaza volt az apósznak. Nem tudtad eltartani a lányát. Hogy lett ebből mégis karrier?*

– Sikerember voltam világeletemben, lényegében bármihez fogtam, azt jól csináltam. Úzásban is sikerem volt, vízipólóban is sikerem volt, aerobikban is sikerem volt, és akkor Dél-Afrikában mindent előlről kellett kezdenem. Az aerobikot Dél-Afrikában még nem ismerték, én honosítottam meg. Odajárt hozzám Fokváros krémje. Természetesen a nőkről beszélek. Vízipólóban megnyertük a ligát, sikerem volt. Átvitettem az úszócsapatot, már a második, harmadik évben sikerem volt velük. Kineveltem az első dél-afrikai bajnokomat hátúzásban, magam meg elkezdtem a masterst, az öregfiúkat. Negyvenegy éves koromban két világcsúcsot úsztam a mastersnél, még Belgiumban. És akkor ezt átvitettem Dél-Afrikába, ott is szépen beindult minden, sikeredző lettem három év alatt. A bajnokságon megszületett az első bajnokom, az úszóim följöttek a legmagasabb szintre. Innen már csak fölfelé vezetett az út.

– *Dél-Afrikában kértél-e állampolgárságot?*

– 1992-ben, amikor Mandela kijött a börtönből, akkor Frederik Willem de Klerk miniszterelnök kiírt egy népszavazást. Tudnod kell, hogy de Klerk hozta ki Mandelát a rabságból, tulajdonképpen az akkori fehér kormány ellen szólt az a népszavazás. Ezt követően született meg a szabály, hogy ha valaki itt él már öt éve, kérheti az állampolgárságot. Megkértem és megkaptam. Mandela engem mindig az apámra emlékeztetett. A börtönnel, a toleranciával. Szent ember volt. Megmentette a fehéreket.

– *A kapcsolatod időközben tönkrement, vagy együtt maradtatok a barátnóddal?*

– Azt követően, hogy a papa elzavart az üzletből és a házból, még két évig tartott a kapcsolatunk, de úgy, hogy a barátnőm apja közben verőembert küldött rám. Szóval bot-

rányos volt az egész. Aztán a barátnómet férjhez adták egy ígéretes üzleti kapcsolathoz, én meg éltem tovább az életemet – immáron fix barátnó nélkül.

– *Hogyan jutottál el a dél-afrikai sportolókka a világkarrierig?*

– Én úszónak is, úszóedzőnek is gondolkodó ember voltam. A japán Yoshihiko Osaki, aki a római olimpia után Magyarországra jött, megtanított engem az új mellúszásra, az úgynevezett fordított levegős mellúszásra. Én voltam az első Magyarországon, aki ezt csinálta. 1961-ben a *Sport és Tudomány*ban megjelent egy cikk Arold Imrétől, aki az úszás-oktatás atyamestere volt akkoriban, hogy ne utánozzuk azt, ami csak jónak látszik. Engem hozott fel példának, mondván, hogy a mellúszásom úgy néz ki, mintha egy kutya úszna a vízben. Nagyon melléfogott Arold a cikkével, mert ez a módszer volt a magyar mellúszás sikereinek kezdőpontja.

– *Gyurta Dániel is fordítva vesz levegőt?*

– Igen. Edzőként az volt az elvem, hogy az én versenyzőim vagy úszóim soha ne tudják, hogy mikor, mi lesz az edzés tartalma, mert igyekeztem mindig változatossá tenni a munkát, hogy ne ölje meg őket a monotonia. Újat akartam hozni és érdekessé akartam tenni az egyébként tényleg nagyon monoton, unalmas munkát. Jó edző voltam, belga bajnokokat neveltem, dél-afrikai bajnokokat neveltem, de nem volt még világklasszis úszóm. És akkor megjelent a színen régi barátom, Kiss Laci. Kiss Lacit, Egerszegit, Darnyit 1992-ben kihoztuk Dél-Afrikába előadást tartani. Én voltam a tolmács. Kiss Lacit nyolcéves korom óta ismerem. Együtt úsztam vele még Egerben, a nagyapja egri volt, minden nyáron ott volt Egerben. Később a Fradiban is, meg a válogatottban is együtt úsztam vele. A távozásomat követően is találkoztunk versenyeken, vele is meg Széchy Tamással is. Mindig én voltam a tolmács. Tény az, hogy Lacinak annyira megtetszett Fokváros, hogy azt tervezgette, visszajönnek edzőtáborba a magyar úszóválogatottal. És akkor elkezdődött egy tízéves együttműködés. Kiss Laci évente kétszer ott volt Fokvárosban az Egérrel meg a többiekkel, Kovács Ágival, Güttler Karcsival edzőtáborban. Természetesen minden edzésükön ott voltam, edzés után velük is vacsoráztam.

– *Te voltál a helyi kapcsolattartó, vagy edzőként is foglalkoztattak?*

– Dolgoztam velük. Egyfolytában veszekedtünk, az ő módszerükről meg az én módszeremről. Ez a vita változtatta meg az életemet. Kiss Laci állította, hogy az ő módszere az eredményesebb, én pedig vitattam ezt. Azzal érvelt, hogy neki van olimpiai bajnoka, szemben velem. Ezt el kellett fogadnom. Őt igazolták Egerszegi meg a többiek eredményei, nekem meg csak nemzeti bajnokaim voltak. Laci arra ösztönzött, hogy fordítsak jóval nagyobb gondot az ismétlésre, a repetícióra, ezt csinálják a tornászok, a balerinák, a műugrók, mindenki. És erre az automatizálásra van szüksége az úszóknak is, ha világszintű eredményt akarnak elérni. Hosszas vita és veszekedés végén meggyőzőtt, rávett, hogy megváltoztassam a korábbi szisztémámat. Már ebbe a periódusba esik bele a kis Sarah Poewe, aki kilencéves korában kezdett el velem úszni.

– *Belőle lett az első, általad nevelt nemzetközi klasszis?*

– Így van, belőle lett aztán világbajnok. Pont a Kiss Laci-féle módszer átvételével esett egybe. Laci edzőmódszereivel készítettem fel, amit nem egy az egyben vettem át, de lényegében ez volt az alapja az edzéseimnek. Átalakítottam a mi körülményeinkre és lehetőségeinkre, de az alap a Széchy–Kiss Laci-féle edzőmódszer maradt.

Akkoriban már gyakrabban jártam haza Magyarországra. Nyaranként legalább egy hónapot vagy Lacinál, vagy Széchy Tamásnál töltöttem az uszodában, mert változatlanul

tanulni akartam. Ismertem a módszerüket, tudtam, hogy mit csinálnak, de belül valahogy nem akartam átvenni, mert monotonnak találtam, túlonként is az automatizációra épített. Pont azért nem akartam átvenni, ami az előnye volt, de amit akkor még nem fogadtam el. Mire Laci rávett, hogy kövessem maradéktalanul a módszerét, feltűnt a színen egy tehetséges, fiatal kislány, Sarah Poewe. Bekerült a csapatomba. Laci is megnézte, amikor Fokvárosban járt, és nagyon tehetségesnek találta. Felajánlotta, hogy ha a gyerek Magyarországra utazik, dolgozhat vele. Így kezdődött el egy olyan kapcsolat, ami aztán az évek folyamán egyre jobb és egyre erősebb lett. Ahányszor én hazajöttem Magyarországra látogatóba, hoztam magammal Sarah-t is, aki együtt edzett Kovács Ágival, Kiss Lacival. És mit tesz Isten, 1999-ben Sarah megverte Kovács Ágit a magyar bajnokságon. Ebből a Kovács mama aztán nagy botrányt csinált, el is tiltottak minket, nem jöhettünk többet haza versenyezni. Laci közölte, hogy nem tud tovább dolgozni Sarah-val. Pedig csak évente egyetlen hónapról volt szó. Így került aztán Sarah Nagy Józsihoz.

Aztán jött a 2000-es világbajnokság, és én Sarah-val úgy kezdtem dolgozni 1998-tól, hogy az olimpia megnyerésére hegyeztük ki a munkát. Világossá tettem neki, hogy skalpokat gyűjtünk, hogy minden versenyen meg kell vernie egy-egy nagy nevet, mert az önbizalmat ad. A 2000-es athéni rövidpályás világbajnokságig Sarah már mindenkit megvert, csak Penny Heynst, az olimpiai bajnokot nem. Penny Heyns közben nem indult el ezen a világbajnokságon. Biztattam Sarah-t, hogy meg kell és meg lehet nyerni azt a versenyt. Meg is nyerte az ötven mellett, megnyerte a száz mellett, kétszeres világbajnok lett, noha mi nem is készültünk a világbajnokságra, mert két hétre rá volt az olimpiai válogató Penny Heyns ellen, akit Sarah-nak mindenképpen le kellett győznie. Tehát nem volt formába hozás, nem borotválta le magát, mégis majdnem világcúscot úszott ötven mellen: 30.60 volt a világcúscs, ő meg úszott 30.66-ot. Száz mellen is világcúscsközeli időt úszott, mindössze két századdal maradt el a rekordtól. Akkor már tudtam, hogy megvan, amit akartunk. Tudtam, ha rövid pályán ez sikerült, akkor meglesz az olimpia is! Úgy mentünk Sydney-be, hogy Sarah Poewe verte a világot. És legyőzte az olimpiai válogatón Penny Heynst is!

– *Dél-Afrika visszaigazolta, elismerte az eredményeidet?*

– Hát nem nagyon. Ott elsősorban az angol sportoknak van nagy kultusza, a rögbinek, a krikettnak, a focinak. Ezek mennek, és az iskolákban is ezek a legfontosabb sportok, mindamelllett, hogy az úszás is fontos iskolai szinten, de csak olimpiai években figyeltek erősebben az úszásra. Tehát én nem kerestem érdemleges pénzt, úszóedzőként ez nem volt lehetséges. Amikor Sarah világbajnok lett, kapott talán havi száz dollárt. A szűkmarkúságnak aztán az lett az eredménye, hogy Sarah 2002-ben átigazolt Németországba, mert az apja német volt.

– *Német színekben is eredményes volt?*

– Persze. Ugyanakkor 2006-ban, az Európa-bajnokságon újra én voltam az edzője. 2007-ben is visszajött hozzám. Arra hivatkozott, hogy nem úszott jobbat, mióta elment tőlem, s kérdezte, hogy elvállalom-e a 2008-as olimpiára. Igent mondtam, de világossá tettem, hogy dolgozni kell úgy, mint régen. Lefogyott tíz kilót velem, és a német olimpiai válogatón Európa-cúscot úszott száz mellen. Újra sikerrel dolgoztunk, jó párost alkottunk. 2000 után 2008-ban úszott először újra kiváló időt. Közben ott volt neki az athéni olimpia, ahol harmadik volt a váltóban Franziska von Almsickkal, és mindig jól úszott, de nem tudott jobbat úszni. Nekem közben Natalie du Toit, az amputált lábú úszóm is magyar bajnok lett négyszáz vegyesen, akkor még a balesete előtt, két lábbal.

Natalie tizennégy évesen magyar bajnok volt. Különös érzés volt, hogy két magyar bajnokom is volt, még mielőtt visszajöttem volna Magyarországra.

– *És Natalie ki miatt nem úszhatott tovább? Itt nem volt Kovács mama!*

– Mivel az Egér nem úszott négyszáz vegyesen, már nem volt probléma. Kovács Ági már probléma volt. Kovács Ágit valaki megveri Magyarországon? Szinte elképzelhetetlen volt. Mindenesetre nagy pofon.

– *Miközben hallgatlak, az jár a fejemben, hogy mennyire tartottad meg te a magyarságodat? Akár Belgiumban, akár Cape Townban magyarként éltél-e, magyar konyhát vittél-e, voltak-e magyar szokásaid vagy fontos hazai tárgyaid?*

– Nem voltak ilyenek. Nekem a könyv volt a hobbim. Anyám küldte a jobbnál jobb könyveket Belgiumba. De ha visszagondolok, mióta én kint élek, a legjobb barátaim mindig magyarok voltak.

– *Kerested az alkalmat, ösztönösen kerested a magyarok társaságát?*

– Nem tudom megmagyarázni. Például Belgiumban a volt profi futballisták voltak a barátaim, Krivicz Tamás, aki Kassai néven játszott a Dózsában, Kenderesi Pista, a Vasas kapusa és Krémer Karcsi. Velük barátkoztam. Nagyon sokan voltak, nem is akarok neveteket sorolni. Mikor Dél-Afrikába költöztem, a baráti köröm éppúgy magyarokból állt, mint korábban Belgiumban. Nem vagyok elhatároló, nem azt mondom, hogy mi, magyarok jobbak, szebbek vagy okosabbak vagyunk másoknál, csak valahogy a barátaim leginkább a honfitársaim közül kerültek ki. Én úgy vagyok kozmopolita, hogy büszke vagyok a magyarságomra. Úgy vagyok európai, hogy magyar vagyok.

– *A fiad beszéli-e a nyelvet? És az unokád?*

– Igen, a fiam beszél öt nyelven, mint én, közte természetesen magyarul is. Az unokám már nem. Amikor elváltam a feleségemtől, attól kezdve elfelejtettem a magyar konyhát. Meg kellett tanulnom főzni. Addig magyart ettem, 1970-ig még magyar módon éltem, beszéltem, meg minden, de utána mindez megváltozott.

– *A balerina feleséged tudott főzni?*

– Igen, tudott főzni, de a válásunk után ez elveszítette a jelentőségét. Elvileg el kellett volna veszítenem a magyar kötődést, de soha nem veszítettem el. Sőt, Fokvárosban én alapítottam meg a magyar klubot, és kikötöttük, hogy se faj, se vallás, se politika nem szolgálhat megkülönböztetés alapjául a körünkben. Aki ezt nem tartotta be, azt eltávolítottuk a klubból, mégis jól működött. Mit csináltam? Magyar kultúrát vittem az ottani magyaroknak. Kivittük a Duna Művészegyűttest, kivittük Mécs Károly színészt előadást tartani. Vendégül láttunk számos sportolót, én voltam a keresztapa, minden sportágban edzőket vittem ki. Tiszteletbeli konzuli címre is esélyes voltam már, amit meg is ígért minden magyar kormány, de végül soha nem kaptam meg.

– *Sikeres ember voltál mindig és mindenütt. Az egész életed arra épült, hogy amibe belekezdted, abban sikeres voltál. Mi hozott haza mégis? Merthogy 2013-ban egyszercsak magyar szövetségi kapitány lettél az úszóutánpótlásnál, amit már nem lehetett Fokvárosból vezényelni, ahhoz haza kellett települni.*

– A pekingi olimpián huszonkettő dél-afrikai úszó volt kint, de nem nyertünk érmet. Ezzel elvesztettünk minden támogatást és a szponzorokat. Mi, szakemberek viszont úgy láttuk, hogy pont jó dolgot csináltunk, mert a következő olimpiára beérhet a munkánk gyümölcse, rengeteg biztató jel mutatkozott Pekingben. Valójában utánpótláskorú csapattal voltunk az olimpián. Nekem három úszóm volt ott Dél-Afrikából, plusz Sarah Németországból, plusz egy szenegáli lány. Őt úszóm volt az olimpián. Nagyon büszke voltam, mert jól szerepeltek, de érmünk nem volt. Amikor visszajöttünk, megvonták a pénzt és elküldték a szövetségi

kapitányt, a német Dirk Langét, aki Kamerunnak lett az edzője. Amikor Langét elküldték, egy ideig úgy volt, hogy én leszek az új szövetségi kapitány, de a pénz elvonása miatt végül nem tudtunk megegyezni a feltételekben. Viszont felajánlották, hogy ha külföldre akarok menni, akkor elengednek. És akkor jött a megkeresés Algériából. Volt öt ajánlatom öt nemzeti válogatotthoz, Új-Zélandhoz többek között. Több helyre mehettem volna. Algéria volt a lukratív oldal, a legtöbb bevétellel kecsegtető. Nettó tízezer eurót ígértek, az elég jó fizetés. El is vállaltam, de hamar kiderült, hogy nem volt szerencsés lépés.

– *Mi volt a problémád Algériával?*

– Csak annyi, hogy kétéves detoxikálással járt, mert se bor, se nő nem lehetett az életben. Nagy büntetés volt, Allah által. Mindegy, volt egy kétéves kitérő az életben. Aránylag sikeresen szerepeltem ott is.

– *Ott is azonnal bajnokot vártak volna tőled?*

– Nekik az érem, az aranyérem lett volna fontos. Nem tudtunk aranyérmet nyerni, nem lehetett, én nem úszhattam helyettük. De fölemeltem a nívót elég magasra. Létezik a FINA-pontok rendszere. Mondjuk 850 FINA-pont kell a válogatottsághoz. Két úszó volt 850 pont fölött, amikor odakerültem, és tizenhárom, amikor eljöttem. Akár sikernek is tekinthették volna, de hát ők ezt nem így érezték. Tény az, hogy szakításra került sor közöttünk, visszamentem Dél-Afrikába, ahol nem leltem a helyemet, hiszen megszűnt a munkám a korábbi munkahelyemen, meg pénz se volt. Fontolgattam, hogy megyek tovább egy másik országba. Ajánlataim voltak több helyről. Akkoriban pont itthon voltam látogatóban, és Kiss Laci felvetette, hogy jöjjenek haza, legyenek én az ifjúsági kapitány. Ezért jöttem haza.

– *Mit hagytál ott Dél-Afrikában?*

– Harminc évet, ami nagyon szép és jó volt, a legjobb borokat, meg a legszebb nőket.

– *Van-e olyan része az identitásodnak ma már, ami afrikai?*

– Azt szokták mondani, hogy aki járt már Afrikában, mindig vissza akar térni. Cape Town különben is a világ egyik legszebb városa. Nagyon boldog voltam ott, nagyon jól éreztem magam. Természetes, hogy hiányzik néha. De van az embernek a magyar oldala, ami mindig hiányzott. Az nem volt elég, hogy néha hazajöttem egy-egy hónapra, lényegében kiestem az itteni életből. De azért az országtól soha nem szakadtam el. Naprakész voltam a magyar viszonyokból. Politizálni ugyan nem politizáltam soha, de mindig tudtam, hogy mi történik. Baloldali eleve nem lehettem a családi háttérrel, szélsőjobbos ugyancsak a családom miatt nem lehettem. Úgy éreztem, hogy a jelenlegi sportpolitika annyira sportbarát és annyira fölemelő a szakmámban, ami biztosítékot jelentett a számomra, hogy meg fogom állni a helyemet és meg fogom találni a számításomat. Ebben tévedtem, ha úgy tetszik, csalódtam. Én nem adminisztrátornak jöttem vissza, márpedig az úszószövetségben egyike lettem az adminisztrátoroknak. Nem volt sok közöm az úszókhoz, edzőként nem adhattam át a tapasztalataimat. Pedig nagyon szerettem volna felnevelni a magam magyar olimpiai bajnokát.

– *Elvileg erre most is van lehetőséged.*

– Fél év elteltével szóltam Kiss Lacinak, hogy befejezem. Amit én kezdtem el, azt végigviszem, de utána szeretnék elmenni edzőnek. Laci segített ebben, Gyárfás Tamás is segített, az ő közbenjárásukkal kerültem Kecskemétre. Az utánpótlás szövetségi kapitányi tiszttel köszönettel visszaadtam.

– *Miért pont Kecskemét? Csak nem azért, mert a nagynénéd, Törös Olga itt él?*

– De igen, ennek nagy szerepe volt a döntésemben. Mint kapitány jártam Kecskeméten, mert a munkámhoz tartozott. Láttam egy csodálatos szép uszodát, láttam, hogy nagyon

kevesen úsznak versenyszerűen, és azok között is nagyon kevés az igazán jó úszó. El sem tudtam képzelni, hogy egy ilyen jó uszodában, ilyen kiváló körülmények között vajon miért nincsenek jobb úszók? Jelentést írtam a látogatásomról. Van két felnőtt úszó, akik jók, ők a Földházi és a Budai. Utánuk senki, aztán a tíz-tizenkét éveseknél megint vannak tehetséges úszópalánták. Elolvasták a szövetség vezetői a jelentést, s mit tesz isten, azt mondja nekem Kiss Laci: érdekel Kecskemét? Számba vettem a családi kapcsolatokat, az uszoda kínálta lehetőségeket, és igent mondtam. Február 1-jén volt ez a megbeszélésünk Hódmezővásárhelyen, „A jövő bajnokai” versenyen. Ott találkoztam Szigeti Tibor úrral, a BÁCSVÍZ KVSC elnökével meg a kecskeméti alpolgármesterrel, Nagypál Sándorral, velük beszéltük meg a részleteket. Később még egyeztettem Zombor Gábor polgármester úrral és Gyárfás Tamással, az úszószövetség elnökével is. Így kerültem Kecskemétre.

– Ha valaki fél évszázadot távol tölt Magyarországtól, milyen érzésekkel tér haza? Ez az ország, amit kényszerűségből itt hagytál, hogyan viszonyul hozzád, hogyan viszonyultok egymáshoz?

– Én mindvégig megmaradtam annak, aki voltam és vagyok, magyarnak. Büszke magyarnak.

Nem vesztettem el a nyelvet fél évszázad alatt sem, erre is büszke vagyok. Valószínű, hogy mára már van némi akcentusom, hiszen öt nyelven beszélek, és ez nem múlik el nyom nélkül, ahogy a hosszú távollét sem. Ugyanakkor soha nem használok idegen nyelvet a magyaromban, mint ahogy más nyelvben sem használok idegen nyelvet, még ott sem, ahol esetleg gyengébb vagyok. Lélekben teljesen magyar maradtam az emigrációban is. A családi örökség minden bizonnyal ott van emögött, a család, akikre büszke vagyok. Mert más nem maradt nekünk, csak a büszkeségünk, minden mást elvettek tőlünk 1945 után.

Én Fokvárosban is büszkén voltam magyar. Amikor már megvolt a dél-afrikai állampolgárságom, akkor is mindig kihangsúlyoztam a magyar hátteremet, a magyar származásomat, a magyar eredetemet. És ezt végig megtartottam, úgy érzem, hogy nem is bután. Vannak emberek, akik bután magyarok, verik a mellüket, amikor nincs is mire. Akinek meg lenne mire, annak egész egyszerűen nincs szüksége a melldőngetésre. Én tényleg rengeteg dicsőséget szereztem a népemnek és a hazámnak külföldi tartózkodásom alatt, talán sokkal többet, mintha itthon maradtam volna. És rengeteg magyarnak segítettem! Ezért kaptam is kitüntetést annak idején. 1995-ben Gallov Rezsőtől a Magyar Sportért díjat vehettem át a bilaterális kapcsolatok ápolásáért. Erre is nagyon büszke vagyok. Szerénytelenség nélkül úgy érzem, hogy sokat tettem, nem csak az úzásért és a vízipólóért.

Mindig úgy voltam magyar, hogy büszke voltam a nemzetiségemre, soha nem titkoltam vagy szégyelltem azt.

– Jó másfél éve, hogy úgy döntöttél, hazaköltözöl Magyarországra. Nem volt olyan pillanat, amikor azt mondtad, hogy kár volt, hogy vissza kéne menni?

– Egy Edith Piaf-dallal válaszolok: „Nem bánok semmit sem”. Ez volt az életfilozófiám mindig, soha nem bántam meg semmit. Ezt a lépésemet sem. Remélem, hogy nem is fogom. Optimista ember vagyok, a rosszban is a jót látom. A pesszimista meg a jóban is a rosszat látja. Én így nevelkedtem, ez a családi hátterem. Az a tény, hogy 48 évig Magyarországon kívül éltem, okot adhatott volna a pesszimizmusra, de gondosan elkerültem ezt az állapotot. Ellenére annak, hogy magam is tapasztalom: a honfitársaim az átlagosnál és az indokoltnál jóval pesszimistábbak. Nekem megadatott, hogy másképp, jobban éljek, mint akik itthon maradtak. Meg kellett küzdenem mindenért, nem volt könnyű nekem sem, de optimista maradtam, és ezzel eredményesen befolyásolni tudtam a környezetemet is.

Ferkov Jakab

A nemzetiségek kultúraátadási sajátosságai Mohács példáján

Egy nemzet kultúrája általában közös, de nem minden esetben egységes. A kisebbségben lévő nemzetiségek múltja, kulturális gyökerei többnyire eltérnek a többségi nemzet múltjától és gyökereitől, jövőképtudatának kialakulását pedig nagyban befolyásolják a politikai, a helyi események, valamint a közös gondok és örömök. Az egységes kultúra létrejöttét eredményező folyamatban kimutatható a kisebbségek egyre nagyobb eltávolodása az anyanemzet kultúrájától és a teljes beolvadáshoz vezető út minden fontos állomása. A kisebbségek léte a többségi nemzetbe való beolvadás előtt egyfajta köztes lét. E köztes létben a kultúrák közötti közvetítő szerepét is betöltik, miközben a közvetítés, az átadás-átvétel, egyben saját szokásaikra, saját arculatuk kialakulására is hatással van. Ez a közvetítő folyamat, illetve a kultúra egységesedése nagyon jól kimutatható Mohács népeinél is.¹

Mohács történetének rövid összefoglalása

Mohács első írásos említése 1093-ból való. A 15. századig a pécsi püspökséghez tartozó halászfalu volt. Korabeli iratok hol *oppidum*ként, hol pedig *civitasként* említik. Mint oppidum a városfejlődés legalsó, kezdeti típusaként a mezővárosnak abba a csoportjába tartozhatott, amelyet csak vásártartási joga és az önkormányzat némi csírája különböztetett meg a falvaktól. A 15. század első felében átmenetileg az ország virágzó, a gazdasági életben jelentős szerepet játszó helységei közé tartozott. Az 1390–1440 közötti időszak mezővárosai közül Gönc, Modor, Recse és Dévény után az ötödik helyen említik. A lakosság foglalkozási viszonyaiban alapvető változás az 1333. évi telepítések után állt be, ugyanis az iparosok aránya az ország összes mezővárosa közül itt volt a legmagasabb, sőt az iparosok és iparágak számát tekintve is előkelő helyet foglalt el. Ekkor kezdte

¹ Míg 1526 előtt Mohács lakossága kizárólag magyarokból állt, a 17. század végén, az oszmán-török megszállás utáni betelepítések következtében az akkori Magyarország talán legtarkább anyanyelvű és vallású városa jött létre. A templomok száma jelenleg is hét. Ebből négy római katolikus, egy-egy református és evangélikus, valamint egy görögkeleti, az izraelita zsinagógát 1966-ban bontották le, és helyén ma városi könyvtár áll, továbbá van három római katolikus és egy görögkeleti kápolna, és ugyancsak a szerbeknek egy szentkútjuk. Bár a 19. század második felétől felgyorsult asszimiláció nagymértékben csökkentette a nemzetiségiek arányát, a KSH adatai szerint még 2011-ben is jelentős a számuk: a város összlakossága 17 808 fő, melyből 1723 német, 700 horvát, 537 cigány és 87 szerb anyanyelvűnek vallotta magát, továbbá mintegy 30 egyéb nemzetiségűnek (bolgár, lengyel és román).

kihasználni a kedvező, folyam menti fekvéséből fakadó előnyöket, és mint piachely, kiemelkedve a környék falvai közül, vidékének gazdasági központjává vált.²

Az 1526-os csata után az oszmán-török közigazgatás Mohácsot egy Baranya megyénél jóval nagyobb, Duna menti szandzsák székhelyévé léptette elő. Az akkor már nagyobb települések közé sorolandó székhely közigazgatási területe egészen Eszékig terjedt ki. A defterjegyzék szerint, 1544–1554 között, az öt utcából álló erődített mezőváros házainak száma több mint a másfélszeresére emelkedett. Fejlődéséhez minden bizonnyal hozzájárult a Duna és mellékvizeinek mocsár- és erdővilágába menekült magyar őslakosság visszaszivárgása, másrészt viszont az új hatalom megkezdte egyes balkáni, így például a szerbek és egyes horvát népcsoportok betelepítését is. Ezek egy része katonai feladatokat látott el, míg mások, mint például a cincárok, kereskedők voltak. A szerb lakosság száma olyannyira megemelkedett, hogy a görögkeleti egyház Mohácsot az 1500-as évek végére püspökségi székhelyé jelölte ki.³

A város gazdasági életében a többi Duna menti mezővároshoz hasonlóan a hajós utat kihasználó kereskedelemnek volt fontos szerepe. Polgárai a török területről a bor és marha mellett gypajút, marhabőrt szállítottak külföldre, visszafelé textilt, valamint vasárukat hoztak. A baranyai borok kivitele főként a mohácsi kikötőn keresztül történt, és az értékes árut, az ide erdélyi sót szállító szegedi és makói hajósok juttatták el rendeletelési helyükre. Kedvező helyzetét jól kihasználva a hódoltság idejében jutott hozzá két rangos, nagy területre kisugárzó központi (állami és egyházi) szerepkörhöz, és a környezetében elpusztult települések földjeit magához csatolva, válhatott dunántúli viszonylatban szokatlanul nagyhatárúvá. Az oszmán-török megszállás alatt megszerzett földtökvét azonban csak a hódoltság megszűnése után kamatoztatta, amikor lehetőség nyílt a lakosság nagyobb számú betelepítésére.⁴ A különböző vallású és anyanyelvű lakosság betelepítésére azért volt szükség, mivel a felszabadító harcok során, illetve a nem sokkal későbbi Rákóczi-szabadságharc alatt, erősen megfogyatkozott Mohács népessége, másrészt viszont a bécsi udvar szándékosan is igyekezett nem magyar ajkú, de lehetőleg római katolikus lakosságot letelepíteni a felszabadult déli területekre.

A telepítések az 1690-es évek táján indultak meg, és nagyjából a 18. század utolsó harmadáig tartottak. Ekkor alakult ki Mohács lakosságának soknemzetiségű és többvallású, tarka öszsképe. A magyarokon kívül jelenleg négy nemzetiség – cigány, német, szerb és a horvát nemzetiséghez tartozó sokác, illetve négy felekezet – evangélikus, református, római katolikus és ortodox (görögkeleti) – színesíti a lakosság összetételét.⁵ A zsidó lakosság csak a 19. század derekán jelent meg, a holocaust következtében azonban szinte teljesen megszűnt. A különböző nemzetiségek kezdetben elkülönülten, más-más városrészben telepedtek le, de mivel a gazdasági, kulturális, szociális és családi kapcsolataik mindig békések és lazák voltak, a mindennapok közös gondjai és örömei lassanként összemosták a különböző anyanyelvű és kultúrájú lakosságot, és mára egy multikulturális atmoszférájú város jött létre.

A visszafoglaló harcok során feldúlt és leégett településre elsőként az őslakosságnak is tekinthető, református magyarok tértek vissza, a Szekszárd alatti Sárközből (Decs, Ócsény, Bába stb.). A város legrégebbi részén, délkeleten, a Duna mellett építették meg házaikat.

2 Erdősi Ferenc–Lehmann Antal: *Mohács földrajza*. Mohács, 1974. 97.

3 Erdősi Ferenc–Lehmann Antal: *Mohács földrajza*. Mohács, 1974. 98.

4 Uo. 99.

5 A sokác megnevezés a 20. század közepe felé terjedt el, de korábban a sokac elnevezés volt ismert, s bár a szakirodalom az előbbit használja, Mohácson, és az ehhez a népcsoporthoz tartozóknál még ma is inkább az utóbbi él. Tehát mindkettő elfogadható.

Néprajzi tekintetben a város vonzáskörzetébe tartozó Babarc és Belvárdgyula község református magyarjaival együtt a már említett sárközi csoporthoz tartoznak, míg a szomszédos kölkedi reformátusok viszont a „drávaszögi” csoportba sorolhatók. Közvetlen mellettük, de a Dunától kissé távolabb, jött létre a katolikus magyar negyed. A katolikus magyarok részben a szerémségi püspöki birtokokról, részben pedig a közeli Szebény faluból költöztek Mohácsra. Mivel vallásuk és életvitelük szinte azonos volt a mohácsi sokácokkal, az összeolvadás is elsőként közöttük indult meg.

A magyar lakosság visszatelepedésével, illetve a belső népvándorlásával szinte párhuzamosan, az 1690-es években, valamint az 1700-as évek elején, újra megjelentek a szerbek, bár most inkább a földművelő és pásztorkodó elemek voltak többségben, valamint Macedóniából a kereskedő cincárok is. Utóbbiakat görögkeleti vallásuk alapján görögnek tekintették, és egykori jelenlétükre utal a mohácsi szőlőhegy egy részének „Göröghegy” elnevezése is. A horvátokhoz tartozó sokácok betelepítése ugyancsak ekkor kezdődött, és mintegy három hullámban, az 1730-as évek végéig tartott. Első hullámuk a dalmáciai Primorjéból, a későbbiek pedig a hercegovinai Belovar környékéről és a Bunja folyó mellől érkeztek. A telepítésekben a pécsi püspökségen kívül jelentős szerepet vállaltak a boszniai ferences szerzetesek is. A szrebrenicai horvátok (sokácok) nagyobb része az ő vezetésükkel érkezett Mohácsra. A Balkán felől érkező szláv népcsoportok azonban ekkor még nem voltak homogén néprajzi csoportok. Akadtak köztük sokácok, bunyevácok, katolikus bosnyákok, szerbek, a már említett cincárok, vlahok és más elemek is. A ma is megtalálható szláv néprajzi csoportok már inkább az új hazában alakultak ki. A különböző elemek általában – vallásuktól függően – abba a szláv népcsoportba olvadtak be, amelyik az adott területen többségben volt: Mohács esetében a római katolikusok a horvát-sokácok közé, míg a görögkeletiek (vlahok, cincárok) a szerbekbe. Ez a folyamat a későbbi belső népvándorlás alatt is jellemző maradt.⁶

A baranyai és tolnai németek letelepedésének helye, hajón vagy tutajon érkezve, kezdetben a Duna vonalán volt, majd a szárazföldön folytatták tovább útjukat abba az uradalomba, amellyel megállapodást kötöttek. A telepések baranyai főbb kikötőhelyei a következők voltak: Dunaszekcső, Bár, Mohács és a mai horvátországi Kiskőszeg (Batina). A több hullámban érkező Rajna menti, hesseni, Fulda környéki és frankföldi telepések kezdetben állandó mozgásban, költözésben voltak, melynek következtében szinte elképzelhetetlen, hogy a más-más tájegységekről érkezettek ne keveredtek volna össze. A különböző német etnikai egységeket az első telepescsoportok származása alapján környezetük idővel egységesen svábnak nevezte el, s mivel a török alól felszabadult, főleg Duna menti területekre települtek le, *Schwäbische Türkei* névvel jelölték őket.

Bár a pécsi püspökségnek egy 1742-ben készített térképe a mohácsi püspöki kastély környékén korábbi leégett telep helyébe újonnan létesítendő „*inquilinus*” (kisházás) utcahálozatot ábrázolja, feltételezhetően a korábbi német telepések még nem maradtak helyben. A mohácsi püspöki uradalomba elsőként, 1769-ben, Klimó György pécsi püspök telepített le 38 olyan német családot, akik már helyben is maradtak. Közülük egyesek Sziléziából és a Rajna mellékéről, mások Ausztriából jöttek. A későbbiekben számuk inkább a belső vándorlás következtében növekedett. A püspök kifejezetten az akkori városon kívül, az egykori Bécs–Belgrád közti postaút mentén, a saját uradalmi épülete (későbbi kastélya) környékén, vagyis a mai Kossuth Lajos utcában biztosított telket házaiknak. Ez részben meghatározta tevékenységüket is, ugyanis főleg vendéglátással és kereskedelemmel, de ezen belül is borkereskedelemmel foglalkoztak. A borkereskedelem mellett természetesen

⁶ Kitanics Máté: *A Magyarországra irányuló horvát migráció a 16–18. században*. PhD-értekezés, Pécs, 2014. 62–65., 114–118.

szőlőtelepítéssel és műveléssel is foglalkoztak. Utcájukat 1892-ig „dájcs”, vagyis német utcának hívták, és csak 1892-ben, amikor Kossuth Lajost Mohács díszpolgárává választották, vette fel a mai nevét.⁷

A cigányokat az 1775. évi jegyzőkönyvben említik először: „1775. augusztus 11-én a város kérésére, a megye végzéséből, az uraság parancsolatjából a városi magisztrátus elvégezte, hogy a cigányok kiveretessenek, kivéve Szajkó Petit, ki keze munkájával keresi kenyerét és háza a megyei összeírásban szerepel.” Ez az erőszakos eltávolítás azonban nem volt tartós, mert hamarosan újból visszaszivárogtak. Ugyanis 1783-ban a megyei esküdt ismét megjelent a városban, hogy a cigány gyerekeket összeírja. Az 1850-es népszámlálás már 75 cigányt említ, de mivel ekkor még nem rendelkeztek lakossági joggal, adót sem fizettek. Ehelyett a város levélhordást, kötörést, útépítést és egyéb munkát követelt tőlük. Az első cigány betelepülők sem tekinthetők homogénnek, különböző csoportokból álltak. Többségük „magyar cigány” vagy *glecsetőre*, azaz romungró volt, majd számban őket követték az oláh *kortorárok*, utánuk pedig a *szentők* következtek. A romungrók többsége zenész, míg az oláh cigányok foglalkozása teknővájó és erdei munkás volt. A nyugatról jött szentő cigányok főleg közsőrűsök, drótosok, és csak kis számban voltak jelen. Az oláh cigányok szinte kivétel nélkül mind görögkeleti vallásúak voltak.⁸

Míg 1715-ben még csak 97 adózó lakott a városban, addig három évvel később már elkészült a belvárosi katolikus templom, a század közepén pedig az 1500 lakosú városnak néhány kápolnán kívül már megvolt a külvárosi ferences (épült 1740-ben), a püspöki (1743) katolikus, a görögkeleti szerb (1750) temploma, és az 1780-as évekre elkészült a református templom is. A ferencendi szerzetesek 1724-ben költöztek be zárdájukba, a püspöki palotát pedig 1714-ben építették újjá. Ezt a nagyarányú templomépítkezést éppen a nemzetiségek egymás mellett élése bontakoztatta ki, és kultúrájuk ápolása ekkor már főként egyházi közvetítéssel történt.

Mint már említettem, az egyes nemzetiségek és vallási felekezetek már kezdetektől fogva elkülönültek egymástól. Délen a Duna mentén a református magyarok, tőlük nyugatra a katolikus magyarok, északra – de ugyancsak a Duna mellett – a szerbek, ezek nyugati oldalán a katolikus horvátok, azaz a sokácok, majd még nyugatabbra a németek helyezkedtek el. A cigányok a reformátusok alatt kaptak letelepedési helyet, míg a zsidók, mivel főleg kereskedelemmel foglalkoztak, a központi részben telepedtek le. Eleinte kisebb – főleg rőfös – boltjaik voltak, majd később egyre nagyobb szerepet töltek be a nagykereskedelemben és a gyáripar kialakításában. De nagyon hamar bekapcsolódtak a város kulturális életébe is, saját iskolát, egyleteket vezettek, részt vettek a könyvkiadásban, és volt saját templomuk.

A város több tízezer kh-nyi földhasznosításának a módja a jobb part és a sziget között alapvetően különbözött. Kezdetben szántóföldi művelés csak a városi oldalon folyt, felújult és kiszélesedett a dombvidéki szőlőművelés, amelyet elsősorban a bortermeleő területekről jött német telepesek folytattak. Az ártéri területként viselkedő sziget uralkodó hasznosítási módja a vadvizekben, holtágakban és tavakban folyó halászaton kívül a legeltetés, az ártéri ridegtartás volt. Halászattal főleg a református magyarok foglalkoztak. A szigeti ridegtartásos állattenyésztés együtt járt az ideiglenes telelőhelyek kialakításával, melyek viszont idővel állandó lakhellyé váltak, majd pedig a tanya körül megkezdődött a földek feltörése is. Az erdőirtások és lecsapolások már korábban megindultak. A hatóságok eleinte tiltották a nagyarányú erdőpusztítást, de mivel az állatok

7 Erdősi Ferenc–Lehmann Antal: *Mohács földrajza*. Mohács, 1974. 99.

8 Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 030.

íránt megnőtt kereskedelem kedvezett a mezőgazdaságnak, a „földfoglalások” továbbra sem álltak le. A szigeti rész birtokbavételében főleg a sokácok jeleskedtek. Saját révük lévén olcsón és sokkal gyakrabban juthattak át a túlpartra, ezért nekik megérte a túlparti legeltetés és földművelés, míg a város saját révvel nem rendelkező többi polgárának ez már jóval drágább lett volna. Utóbbiak ezért a város innenső oldalán foglalkoztak mezőgazdasággal.

A földművelés és állattenyésztés mellett jelentős volt a város kézművessége is. Már az 1700-as évek elején megkapták a vásártartási jogot, ami kedvezett a kereskedelemnek is. A kézművességben minden nemzetiség képviseltette magát, de a korsós és fazekasiparban különösen a horvátok jeleskedtek. Termékeik a Dunán lejutottak egészen a Balkánra. Gabonakereskedelemmel kezdetben a görögök és szerbek foglalkoztak, majd megosztották a németekkel, akiktől viszont később a zsidók vették át. Ők a város központjában laktak, többen bolttal és műhellyel is rendelkeztek. A 19. század második felének gazdasági fejlődését kihasználva kis műhelyeiket lassan felfejeztették középüzemekké vagy kisebb gyárakká. Így születtek meg Mohács és szűkebb környezetének legnagyobb téglagyárai, bőr- és gépműhelyei.

Gazdasági kivirágzása mellett kulturálisan is sokat fejlődött a város, és erre rányomta bélyegét sokszínű nemzetisége is. A különböző anyanyelvű és vallású lakók között különösebb konfliktus sohasem volt, minden városrésznek megvolt a saját kocsmája és temploma, így békésen megfértek egymás mellett. Bár megkülönböztető, sajátos viseletüket még sokáig megtartották, de nyelvhasználatukat tekintve egyre inkább többnyelvűvé váltak: szinte mindenki beszélte anyanyelvén kívül a másik nemzetiség nyelvét is, illetve a 20. század elejére már egyre általánosabb lett a magyar nyelv. A 20. század egyben az összeolvadást is felgyorsította. Lassanként megszűntek az anyanyelvi, illetve vallási alapon megkülönböztetett városnegyedek, megritkultak, majd szinte eltűntek a sajátos népviseletek, és népszokásaik is egyre inkább „mohácsivá” váltak, azaz már nemcsak egy adott népcsoport tartotta sajátjának, hanem – bár kissé átalakulva – minden mohácsi polgár magáénak tekintette, illetve tekinti ma is. Ez a folyamat különösen a mohácsi busójárás mai formájának kialakulásában figyelhető meg a leginkább. Mielőtt azonban rátérnék ennek bemutatására, néhány más olyan szokáselemet, valamint nyelvi sajátosságot is szeretnék bemutatni, amelyek a különböző vallású és anyanyelvű lakosságra voltak jellemzőek, illetve az együttélés következtében átvettek egymástól.

Mohács magyar lakosságának és a nemzetiségek egymástól átvett szokásai

Elsőként nézzünk meg néhány nyelvi átvételt a sokácoknál, ugyanis a második világegés végén, 1945-ben, a Mohácson járt bolgár katonák a következőt mondták rájuk: „ti törökök vagytok, mert sok török szót használtok”.⁹ Ilyen török eredetű szavak a sokác nyelvben a következők:

Budzsák (szöglet): dülönévként gyakori árterekben, holtágak mellett

bunár: kút

burundzsuk: díszes hajtű

csász (futár, küldönc, katonaságnál szakaszvezető): a sokácok a nász hírnököt csausznak vagy csávónak hívják

díver: vőfély

Dzsámbász (kötéltáncos): családnévként fordul elő

⁹ Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 043.

Kalkán (pajzs): ma is gyakori családnév Mohácson
kandzsia (ostor): sokacban *kándzsijá* alakban
komsu (szomszéd): sokacban *komsijá* alakban
Kucsuk (kicsi): családnévként fordul elő
lülá (pipa): sokac nyelvben *lulá* alakban
szerodá: altiszt, tizedes
szubásá: csósz, mezőőr
táván, tábán (tető): tető, de dűlőnévként is gyakori
Telák (fürdőszolga): családnévként fordul elő
top (topsi, topnics: tüzer): ágyú
topál (sánta): Topálov és Topálovics formában fordul elő vezetéknevként¹⁰

Ezeket a szavakat minden valószínűség szerint még Mohácsra érkezésük előtt, a kibocsátó, balkáni területeken vették át az oszmán-török uralom alatt.¹¹ Török emlékek azonban nemcsak a nyelvükben, hanem a következő szokásaikban is előfordulnak: *„Újhold vasárnapon nem szabad tojást kölcsön adni, mert akkor megrontják a tyúkot, és egész évben nem lesz tojás. Napnyugta után nem öntik ki a vizet az udvarra. Napnyugta után nem adnak ki semmit a házból.”*¹²

Vannak olyan babonák és szokások, amelyek nemcsak a sokácoknál, hanem a magyaroknál is előfordulnak: *„Újhold péntekén a sokacok nem dolgoznak, a magyarok csak részben nem dolgoznak. Este nem szabad vizet kiönteni az udvarra, mert leöntik a hazajáró hozzátartozók lelkeit. Este tejet nem adnak ki, mert megrontják a tehenet.”*¹³

*„A pudározás a török dézsmaszedés maradványa és érdekessége, hogy a Moháccsal szomszédos kölkedi (török világot átélt) magyarok és sokacok a szőlőörzést ugyanazzal a szóval nevezik”*¹⁴

A szokáselemek keveredése különösen a lakodalmi szokásokban figyelhető meg. Elsőként pillantsunk bele egy mohácsi református lakodalomba: *„A csutora téli zölddel, pántlikával díszítve, nyakán rozmarinkoszorú (az ivók a rozmaring illatát érezzék). A csutora nyakán a rozmarinkoszorúba piros paprikát fűztek, hogy a tüsszentésre ingerelje az ivót.”*¹⁵

*„Estefelé hozták el a lányos háztól a termőágot, (kb. 1 méter magas fa, szétálló ágakkal, rajtuk színes pántlikák, alma, csörgefánk, pattogatott kukoricafűzér, égő gyertyák, paprikajancsi a bibiccel [hímvesszővel]). A pár elé az asztalra helyezik. (...) Tánc után kezdődik az árverés a termőágra. (...) A termőág tárgyait a gyerekek közt szétosztják.”*¹⁶

10 A török eredetű szavakat fonetikusán, a kiejtés szerint írtam, dőlt betűkkel. Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 043.

11 Ugyanis korábbi lakóhelyükön, már a 14. században, az északra terjeszkedő Oszmán Birodalom uralma alá kerültek.

12 Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár. 034. 1.

13 Uo. 034. 2.

14 A sokácok a szőlőörzéssel megbízott leányaikat *pudarcáknak* hívták. Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár. 037. 2.

15 Schneider Lajos: *A mohácsi magyar református lakodalom a múltban*. KDM Néprajzi adattár 71–67 1.

16 Uo. 2–3.

Nézzünk meg részleteket a mohácsi katolikus lakodalmi szokásokból is: „A csutorát pántlikával, virággal és koszorúba font rozmaringszállal díszítették, mely annak nyakát fogta körül. A vőfélyek a díszekért pénzt adtak a menyasszonynak: csókpénz.”¹⁷ „A nótázás addig tartott, míg a menyasszonyos háztól el nem hozták az égő gyertyákkal körülvilágított díszes termőágot. (...) A termőágot az asztalra helyezték, a vőfély elmondta a termőágköszöntőt. Ezután kezdődött az árverés a termőágra.”¹⁸

A következőkben pillantsunk be a sokác lakodalomba is: „Mikor a dolgok annyira fejlődtek, hogy úgy a fiatalok, mint a szülők a személyben megegyeztek, akkor a vőlegény rokonai közül való menyecske szép nagy piros, pénzzel megtűzdelt almával a reggeli órákban elmegegy a lányos házhoz. (...) Ami az alma jelentőségét illeti, ez török szokás lehet, mert a török megszállás alatt, ha magyar nő bármit – például csak egy almát – is elfogadott a török férfitől, azzal már eladta magát a töröknek. Tehát az alma elfogadása által a lány eladja magát a vőlegénynek. A leány- vagy menyasszonyvétel egyébként magyar szokás.”¹⁹ (...) „A kóló vegeztével mindenki helyet foglal. Ezután elárverezték a termőágot. Ezt a sokacok termiáknak nevezik, vagyis a magyar termőág torzított változata és a pogány mitológiából maradt fenn. A termőág három faágból állt, amelyet pattogatott kukoricával, aszaltmeggy-fűzérrel, sziv és ló alakú mézesbábokkal, almával valamint fánkokkal díszítettek fel. A tetejére paprikajancsit helyeztek, melynek sapkája hüvelyes paprika volt.”²⁰

És végül nézzünk bele a szerb lakodalmi szokásokba, illetve vessünk pillantást egy érdekes örökösödési szokásba is: „A koma almát ad a menyasszonynak. A szép piros almába aranyat tűznek, vagy pénzt, és kötenyt tesznek rá. (...) A vőfélyt devernek nevezik, a vőlegény barátai közül kerül ki.”²¹ „Nagy az öregek tisztelete, az apa vagyonát életében nem adta át gyermekeinek (ez német szokás), de nem is volt per apa és gyermekei között.”²²

A helyi német lakodalmi szokásokról nincsenek adataink, viszont nagyon jó leírást találtam a szerbeknél már utalt német örökösödési szokásra vonatkozóan: „A házasság megkötése után a szülők a megnősült elsőszülött fiúnak (esetleg leánynak) átadják a vagyont, amely jogügyletnél a maguk részére a terménybeli életjáradékot (Auszzug), bizonyos, az átadandó vagyonnal arányban álló terményjáradóságot, lakást, fűtést, ruhát, ápolást és elhalálozásuk esetére tisztes temetést, a többi gyermek részére pedig készpénzben kifizetendő hozomány kiszolgáltatását köti ki. Ezzel igyekeznek megelőzni a földbirtoknak több részre való felosztás folytán történő szükségszerű felaprózódását. (...) Ha a szülők még munkabírók, kisebb gyermekek is vannak még a családban és a békés együttélésnek nincs akadálya, a szülők maguk is segítenek a vagyon megmunkálásában (...) és csak öregségük idején veszik igénybe a számukra biztosított életjáradékot.”²³

Azt gondolom, hogy az idézett részletek is jól rávilágítanak arra a folyamatra, amely az együttélés során a különböző szokáselemek átadásával és átvételével az eltérő vallású és

17 Schneider Lajos: *Katolikus magyar lakodalom*. KDM Néprajzi adattár 70–67. 1–2.

18 Schneider Lajos: *Katolikus magyar lakodalom*. KDM Néprajzi adattár 70–67. 7.

19 Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 042. 1–2.

20 Uo. 5.

21 A dever a sokác divernek felel meg, s mint láttuk, török eredetű szó. Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 033. 2.

22 Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 032. 2–5.

23 Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 031. 1–2.

anyanyelvű népek szokásait közelebb hozta egymáshoz, és az egységesedéshez vezetett. A közeledés azonban nemcsak a népszokásokban mutatható ki, hanem a népviselet változásaiban is. Nézzünk néhány példát erre is. Először is vizsgáljuk meg a sokácok viseletét. Mint az előzőekben is láttuk, nyelvükben számos oszmán-török elemet hoztak magukkal a Balkánról, és ez a korai népviseletükre is igaz volt. A nagyon korai mohácsi sokác viseletre vonatkozóan nincsenek közvetett adatok, de a környékbeli falvak sokác lakóinak népviseletére vonatkozóak vannak. Véleményem szerint ezzel azonos, vagy legalábbis nagyon hasonló lehetett a mohácsi is. A sokác nők korai viseletének bemutatására Rudolf trónörökös dunai útleírásának egy részletét idézem: „*A nők viselete igen furcsa, civilizált fogalmak szerint tulajdonképpen meglehetősen illetlen. (...) illedelmetlennek találják, hogy arcuk fődetlen legyen, s be is pólyázzák igen csinosan hímzett kendőkkel úgy, hogy csak szemeik látszanak; derekuk is ilyenféle kendőbe van göngyölve egész csipejökig; hanem testük többi részét azután egyetlen szoknya takarja, mely tulajdonképpen két, jóval térden felül érő kötőből áll; az egyik elől, a másik hátul fityeg, közöttök pedig comjaik hosszában szabad tér nyílik, minthogy az ümög használatának intézménye e falvakig még nem jutott el.*”²⁴

A bemutatott viselet a 19. század második felére, a már említett átadás-átvétel következtében lassanként kicserélődött, és a magyar viselet elemeiből merítve egy sajátosan mohácsi sokác viselet jött létre. Az átalakulás olyannyira sikeres volt, hogy később, Pécs felé haladva, a környékbeli horvát népesség (falusi sokác és Pécs környéki bosnyák-horvát) is átvette az új viseletet.

A németek viseletével kapcsolatban le kell szögezni, hogy Mohácson nem volt, és nem is alakult ki – a sokácokéhoz hasonlóan – egységes német viselet. Egyrészt mivel a korábban beköltözött német lakosság viszonylag hamar asszimilálódott, és a polgári viseletet vette át, másrészt a környékbeli falvakból beköltözőknek sem volt egységes a viselete. Eredeti népviseletükre vonatkozóan a legjellemzőbb vonásokat talán a következő leírás adja meg, de az egységesedés már az újonnan érkezőknél is viszonylag hamar elindult: „*Népviselet tekintetében úgy a férfiak, mint a nők ruházata fekete színe folytán a fuldavidéki népviselethez hasonlított, amely csak anyagban változott a nőknél, a férfiaknál azonban szabásban is. (...) [Lábukon] csizma, felül szívoformájú kivágással. Ez is magyar átvétel. Köznapon sárban fekete bőrpapucsot vagy facipőt (klumpát) hordtak. Innen ered a görbe lábuk. A ruhaszíne újabban szürke, vagy barna és a nadrág pedig már általában »pantalló« és a csizmát a cipő váltotta fel. (...) A nők pacskert, papucsot, klumpát hordtak. Szoknyájuk bokáig ért. Mellényük vitézkötéses elül és hátul, tehát ez is magyaros átvétel.*”²⁵

A magyaroknál és szerbeknél is valamivel korábban kezdődött az „átöltözés”, azaz polgári viseletre való áttérés, mint a környékbeli falvak lakóinál, és talán a sokác, valamint német idősebb asszonyoknál maradt meg a legtovább a népviselet. A 20. század második felében azonban már általánossá vált a kivetkőzés, és csak a környékbeli falvakból beköltözött idősebb emberek, köztük is leginkább az asszonyok körében akadt népviseletbe öltözött személy.

A város jelenlegi népzenekeit vizsgálva sokak számára talán úgy tűnhet, hogy Mohácson a népi hangszerek között mindig is a tambura vitte a főszerepet. Ezt a vélekedést erősíti ugyan a ma már méltán híres Mohácsi tamburaiskola is, de valójában e hangszer csak a 20. század elején jelent meg, mégpedig a sokácoknál. A korabeli Mohácson

24 Habsburg Rudolf trónörökös főherceg: *Tizenöt nap a Dunán*. Fordította: Paszlavszky József. Bp. 1890. 107–108.

25 Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 031. 5.

ahány kocsmá volt, legalább ugyanannyi zenekar is létezett. A vendéglőkben és „kávéházakban” általában cigány muzsikások húzták a talpalávalót, míg lakodalmakban és egyéb jeles rendezvényeken inkább az úgynevezett parasztzenészek. Szüreti időben a hegyről hazatérőket nemzetiségenként más és más zenészek kísérték. A magyarok leggyakrabban citerára, furulyára vagy vonós cigányzenére, a németek leginkább fúvósokra, míg a horvátok és szerbek kezdetben *gajdéra*, majd később tamburazenére, illetve gyakran együtt a kettőre mulattak. A duda vagy gajde mohácsi meglétére már 1710-ből vannak adatok, ugyanis egy perirat szerint ekkor „*dudaszóra mulattak a mohácsi római katolikus hívek és plébánosuk*”.²⁶ A hangszerváltás, gajdéről tamburára, a 19. és 20. század fordulójá táján, vagy a 20. század első éveiben kezdődött meg. Egy mohácsi napilap, a Mohács és Vidéke 1904. május 22-én még a következőket írta egy Mohács közeli falu, Versend mulatsága kapcsán: „*Múlt csütörtökön Horváth Gyula körjegyző kezdeményezésére és rendezése mellett Versenden kitűnően sikerült tavaszi mulatság volt, melyen a község lakosságának nagy sokasága vett részt. A középosztályhoz tartozók cigányzene, a németek rezes banda s a sokacok gájda hangjai mellett mulattak.*”²⁷

Két évvel később viszont már arról kapunk hírt, hogy a mohácsi sokácoknál a gajde mellett a tambura is jelen van: „*A Mohácsi Sokacok Magyar Olvasóköreinek táncmulatsága. Szépen sikerült táncmulatságot tartottak a mohácsi sokacok f. hó 16-án az »Iparos Olvasókör« helyiségeiben. Rég nem láttunk a kör helyiségeiben annyi embert, mint ezen a napon. A tánc- és étterem egyaránt zsúfolásig megtelt s igazi gyönyör volt nézni a nyüzsgő tömegben festői népviseletükben a sok szép sokac leányt és menyecskét. Különösen a leányok tettek ki magukért; míg a tavalyi táncmulatságon alig volt leány s inkább csak fiatal menyecskék kóloztak: az idei mulatságon már a lányok vonultak ki nagy számmal. Volt kóló, csárdás, sőt körtánc is; dicséretére legyen mondvá a fiatal nemzedéknek, a csárdást is éppoly tüzessel és lelkesedéssel ropták, akárcsak a kólót, hogy megirigyelhetné őket akármelyik magyar menyecske is. S kitűnő volt a zene is. A gajdas mellett fáradhatatlanul játszottak egész reggel 7 óráig – mert addig tartott a mulatság – a szántói tamburások. A táncszünet alatt Rókus M. primás sokac népballadákat énekelt tamburásainak kísérete mellett, amit szinte áhítatos csendben hallgattak a mulatozók...*”²⁸

Ugyanezen napilap 1908-ban is a két hangszer párhuzamos jelenlétéről tudósít: „*Az első táncestély. A még ifjú »Mohácsi Sokacok Olvasóköre« farsang utolsó vasárnapján tartotta a Deák Ferenc-szállóban első táncestélyét, mely rendkívül sikerült. A táncterem zsúfolásig megtelt, úgy, hogy a szláv nemzeti táncot, a „kóló”-t csak két nagy körben és két külön duda szólása mellett lehetett járni. A többi táncokhoz tamburások szolgáltatták a zenét...*”²⁹

Később a tamburazene robbanásszerűen terjedt el, és intenzitása, talpalávaló volta miatt mindenhol népszerűvé vált. A Mohácson élő nemzetiségek mindegyike előbb-utóbb igényt tartott rá, és mivel hangnembeli lehetőségei végtelenek, a repertoárba lassan minden bekerült: a sokác népzeneitől, a magyar népdalokon és nótákon át, a beás cigány hallgatókig, a különböző szerzeményekig és slágerekig. Magának a hangszernek a Duna menti elterjesztésében főleg a hajósok vállaltak nagy szerepet. A szlávok körében olyannyira kedvelt lett, hogy hagyományos hangszerüket, a dudát lassanként teljesen

26 Ete János gyűjtése, KDM Néprajzi adattár 018.

27 Mohács és Vidéke 1904. május 22. XXIII. 21. sz. 4.

28 Mohács és Vidéke 1906. március 4. XXV. 9. sz. 4.

29 Mohács és Vidéke 1908. február 23. XXVII. 8. sz. 4.

felváltották a tamburazenészek, bár a duda hangját még nagyon sokáig utánozták hangszereikkel. Pusztán a dudautánzó éneklési mód a magyar népzeneben is ismeretes, de sokkal általánosabb a bolgár népzeneben és hegedűn, harmonikán is gyakorta előfordul. A dudával párhuzamosan a hegedűt is kiszorította a tambura, és az első Duna menti tamburazenekarokat a bácskai sokácok és bunyevácok, illetve a mohácsi cigányok és sokácok alakították meg.

A sokácok és cigányok gajdéról, illetve hegedűről tamburára való átváltásáról Dobszai Lukács, a Šokadija zenekar egykori brácsása a következőket mesélte: „*A tamburazene hangulatteremtőbb és kelendőbb volt, ezért jobban megfizették, mint a vonósokat.*” Bár nagyapja lakodalmán, amely 1906 körül volt, még dudások muzsikáltak, de: „*a lakodalmakban már feltűntek a fiatal zenészek hegedűvel, majd egy szál tamburával. Az öreg Boskovicstól hallottam, őt kísérték először mint hegedűst a tamburások, ő alapított a dudások után először zenekart. Ezeket a fiatal hegedűsöket rossz szemmel nézték az öreg dudások. Ide tartozott még a Pávokovics Sztipo »Páták« is, valamint Mohácsán Antal. Mindhárman hegedűsök voltak. Mohácsán Antal jól is énekelt, csak nem nagyon érvényesült a halk, finom hangja.*”³⁰

A mohácsi cigány zenészek közül nagyon sokan tartoznak a Kovács-dinasztiába, vagy valamilyen ágon annak leszármazottai. A zenészdinasztia megalapítása Mihálovics Bogdán Péter nevéhez fűződik. A Mihálovics-név szerbiai származásra utal, bár Mihálovics Bogdán Péter már Mohácson született. Pravoszláv vallását viszont mindvégig megtartotta. Később a dinasztia két ágra bomlott: egyfelől Mihálovics Bogdán Péter és Kovács Róza gyerekeire, másfelől Kovács Róza jóval fiatalabb öccsének, id. Kovács Antalnak a gyerekeire. Mihálovics Bogdán Péter és Kovács Róza gyerekei anyjuk után kapták a vezetéknévüket. Apjuk után, a Kovács név gyakorisága miatt, megkülönböztető jelleggel – mely később művésznévüké is vált – a Peti nevet vették fel. Mihálovics Bogdán Péter egyenes ági leszármazottjai tehát a Peti Kovácsok. Kovács Róza öccse, id. Kovács Antal, maga is muzsikos volt. Az ő fia, ifj. Kovács Antal „Toncsi”, nevezetes tamburajátékát illetően született prímás volt, de később a „Peti zenekarba” állt be brácsásnak.

A Kovács dinasztia számos muzsikus tagjának volt, illetőleg van ma is zenekara Mohácson vagy a környéken. Továbbá vannak olyan zenészek, akik bár nem az említett dinasztiahoz tartoznak, de ők is az ő szárnyaik alatt tanulták a „szakmát”, és ma már önálló muzsikusnak számítanak, illetve tanítványaik is akadnak. Kiemelkedik közülük, a már említett, Versendről származó Versendi-Kovács „Joka” József és fiaiból álló „családi” zenekar.³¹

Versendi-Kovács, egykori zenésztársával, Tisza Györggyel 1995-ben elindította a „Mohácsi tamburaiskolát”, amely ma már a magyarországi tamburazene fellegvárának is tekinthető. Első tanítványaikból alakult meg a „Rajkók” nevű gyerekzenekar, amelynek tagjai ma már önállóan, illetve különböző zenekarokban muzsikálnak. Az iskola 38 taggal indult, s ebből akkor még harmincan voltak roma nemzetiségűek, míg most, 2015-ben 48 tanulójuk van, de ebből már csak három roma nemzetiségű. A többiek vegyesen magyarok, sokácok, németek, és jelenleg néhány szerb tanulójuk is van. A kirajzottak közül számosan már más műfajra tértek át, így például legkisebb fia, Kovács Gábor is jelenleg a Liszt Ferenc Zeneakadémiának csellós hallgatója, de mindegyik vissza-visszatér esetenként muzsikálni az iskola egy-egy rendezvényére. Szinte nincs is a városnak olyan rendezvénye, ahol a tanulók ne lépnének fel. Lehet az kiállítás megnyitó, valamilyen ünnepség

30 Dobszai Lukács, Mohács – részlet Avar Anna: *A tamburazenekar kialakulása és átformálódása Mohácson című szakdolgozatából*, KDM 2004, 58.

31 Avar A. idézett mű, 38–40.

vagy megemlékezés, illetve az olyan nagy rendezvényeken, mint a Tiszai György-emlékkoncert, mohácsi tamburafesztivál, szüreti fesztivál, „Szomszédolás”, Nepomuki Szent János-ünnepség és így tovább, szinte főszerepet vállalnak. Minden év decemberében megrendezik az ún. Karácsonyi koncertet, amelyen az iskola minden jelenlegi tanulóján kívül az egykori tanulóiból alakult zenekarok (*Poklade*, *Dunávkinye*, *Biszermjica*, *Novi Team*³² stb.), valamint a város más tamburazenekarai is bemutatkoznak. A műsor palettája is igen színes: a sokác, szerb és más balkáni népzene mellett természetesen magyar, cigány, német népzene is játszódik, illetve egyre gyakrabban lehet hallani klasszikus műveket is. Az életkor is vegyes. Az éves bemutató karácsonyi koncerten általában a kicsik kezdenek (akad már az ötéves korosztályból is tanulójuk), majd felfelé haladva, a végén az összes zenész együtt ad elő valamilyen klasszikus darabot. Eddig minden ilyen koncertjük teltházas volt és hatalmas sikert aratott.

Bár nem tartozik a tamburaiskolához, de mégis meg kell említeni a Šokadija tamburazenekart. Az első ilyen nevű zenekar a korábbi mohácsi sokác zenekarok közül, talán a leghíresebb volt. Emlékükre az ugyancsak mohácsi Horváth Zoltán, a szentendrei Vujišics együttes egykori tamburása, 2006-ban újjáalakította. A zenekar leginkább sokácokból áll, de van magyar tagja is, míg az énekesük, Gráff Vivien sváb-székely származású. Természetesen repertoárjuk is vegyes: a szláv és más balkáni népzene mellett megtalálható palettájukon a magyar, cigány és német népzene is.

A zenéhez természetesen hozzátartozik a tánc is, és a vegyes lakosságú városban a különböző anyanyelvű lakók valamikor különböző táncokat jártak. Ugyanakkor a fentebb idézett újságcikkekből kitűnik, hogy már viszonylag korán átvették egymás táncait is. Hiszen láthattuk, hogy a sokác bálon csárdást is jártak, és ez ma sincs másképp. Általában a farsangi időszakban rendezik meg a magyar bált, sokác bált, német bált és idén, 2015-ben is volt sváb-sokác bál. Ezekon természetesen a nagyobb hangsúlyt a meghirdetett nemzetiségnek megfelelő zene és tánc kapja, de mivel a bálózók anyanyelve, illetve nemzetisége már igencsak vegyes, mindig elvárják és szívesen járják más népek táncait is. Egy mai sváb bál például a következőképpen áll össze:

„– A bált egy prominens személy (helyi és megyei képviselő, illetve vezető) nyitja meg, többnyire anyanyelven és magyarul.

– Rozmaringcsokor mint jelkép, amit az adott helyeken, a tombolán fődíjként ki is sorsolnak.

– A műsor: a német nemzetiség táncait bemutató csoportok, illetve fúvószenekar vagy egyéni fellépők (vers, próza, mese, ének, szóló hangszer) műsora. A régebbi időkben még idősebbekből álló népdalkörök is szerepeltek (nemzetiségi viseletben), ma már többnyire csak a fiatalok alkotta csoportok vannak jelen, igaz, nagyon színvonalas és színes programokkal.

– A házigazda zenekarnak illik legalább éjjelig »sváb« zenét játszani, éjjélkor pedig régi hagyomány szerint egy »tüzes« csárdással vezetik át a más stílust, más zenét.

– Mohácson hagyomány a sokácok népi táncait is eljátszani a svábbálokon.

– Német »népi táncok«: Schuster-Tanz, Gólya-tánc, Magyar-Kettes, Sieben Schritt, Hogy a csibe hogy, Kreutz-polka stb.”³³

A mohácsi németek első fúvószenekara („trombitás banda”) 1895-ben alakult, s az alábbi forrás azt bizonyítja, hogy már ennek sem volt minden tagja német anyanyelvű

32 A felsorolt zenekarnevek mind sokác nevek, nem fonetikusán írva, és jelentésük a következő: *Poklade*: a busójárás sokác elnevezése, *Dunavkinje*: Dunai lányok, (a zenekar tagjai lányok), *Bisernjica*: Gyöngyös ing (a sokác lányok és menyecskék egykor igen kedvelt és díszes inge), *Novi Team*: Új csapat.

33 Szugfil József beszámolója alapján, Huszné Kling Eszter *Mohács nemzetiségi kultúrájának bemutatása* című, 2005-ben készített főiskolai szakdolgozatából, 48–49.

és mohácsi lakos: „Vezetője Keller Nándor Véméndről jött Mohácsra. Utána Elm Fülöp Püspöknádasdról vezette. Ennek a társaságnak a tagjai a következők voltak: Adámovics Mihály klarinétos, Belvárác János kőműves fligerhorn és flótán, Balázs István kőműves és öccse (Balázs János) klarinétosok, Béregi György kőműves, később cementárú készítő fligerhornon játszott, Czigler Károly rőföskereskedő, Hergenröder Halmos Antal és Hasenauer Antal cipész baszfligerhornon játszottak, Herger Antal hivatásos zenész és zenetanár később katonai zenakarba került, Kraft Sándor hentes Majsról nősült, Majer Ferenc akkor rőfös tanonc, majd később tanító és polgári iskolai igazgató, Szajcsán Miklós esztrombitás, Zipl Adám regiment-tambur. A fúvószenekarból alakult meg később a hadastyán zenekar.”³⁴

Az eddigieket összegezve tehát elmondható, hogy Mohács különböző vallású és anyanyelvű lakói szívesen és viszonylag hamar átvettek egymástól különböző szokáselemeket, és azokat saját szokásaikba, viseletükbe, zenéjükbe és táncaikba, egyszóval kultúrájukba beépítették, és ezzel egy talán sajátosan mohácsinak is tekinthető kultúrát hoztak létre. Mindez, mint a következőkben látni fogjuk, a busójárásban szintetizálódik a legjobban.

A mohácsi busójárás

Különböző alakoskodó szokások valaha az egész világon ismertek voltak, és általában a földművelő társadalmakhoz kötődtek. Ezekkel a tél, a sötétség, a gonosz elűzését, illetve a fény, a tavasz jövetelét kívánták elősegíteni, és úgy hitték, hogy a termékenység befolyásolására is alkalmasak. Európában ismertek Spanyolországtól Svájcig szinte minden országban, de a legelterjedtebbek a Balkánon, illetve az egész pannon térségben voltak, és különösen a szlávokhoz kötődött egy maszkos, álarcos változatuk. Ez az idők folyamán sokat változott – egyes elemei felcserélődtek, esetleg más elemekkel is bővíthettek, nemritkán el is tűntek –, és az átalakulás során területenként, népenként vagy népcsoportonként különböző formái alakultak ki. Néhány eleme azonban, ahol még él a szokás, szinte mindmáig megmaradt, és talán közösnek is tekinthető. Az egyik ilyen az átváltozást szimbolizáló átöltözés, a másik pedig a gonosz elűzésére szolgáló zajkeltés, amely többnyire kolompokkal történik. Az alakoskodók elnevezése is különböző, de Szlavóniában és a történeti Baranya sokácok lakta tájain – így Mohácson is – egyaránt *busónak* hívják őket.

A télűzésnek és a termékenység befolyásolásának ilyen jellegű szokása – Magyarországon és a történelmi Baranyában – leginkább a horvát népcsoportba tartozó sokácokhoz kötődött. E népszokást a balkáni őshazájukból hozták magukkal még a 17. sz. végén, illetve a 18. sz. elején, de mivel mind az egyházi, mind pedig a világi hatóságok tiltották, lassanként elfelejtődött. Kivételt ez alól csak a mohácsiak jelentenek, náluk ugyanis mindmáig fennmaradt. E hagyományt itt is a sokácok honosították meg, de idővel a mohácsi identitás meghatározó elemévé vált, függetlenül a nemzetiségi hovatartozástól. Míg más- hol eltűnt, Mohácson – átvészelve a „tiltás” időszakát – egyre elfogadottabbá vált, bővült és színesedett, mígnem mára már hungarikummá vált. Vagyis továbbra is a város jelenti a befogadó és elfogadó közeget, ám a támogató közeg már jóval bővebb lett.

Mohácsi jelenlétéről 1783-ban tesznek említést először egy egyházlátogatási jegyzőkönyvben.³⁵ Ekkor még vad, pogány szokásnak írják le és betiltását javasolják. Megítélése még a 19. században sem sokat változott. Mohács Város Tanácsának 1801. február 20-i tanácsülésének jegyzőkönyvében még az szerepel, hogy az év farsangján egyes busók „20

34 Ete János gyűjtése, KDM néprajzi adattár 018.

35 Mándoki László: *Busójárás Mohácson*. Pécs, 1963. 13.

pálcza ütésekre és az Pater Vicarius pálczájának 3 [orintó]kban leendő megfizetésére”, mások „12 pálcza ütések elszენvedésére ítéltettek”.³⁶

A Mohácsi és Vidéke 1883 évi farsangi számában pedig a következőket írja: „Ha egy idegen városunkat a farsang utolsó három napján meglátogatná, bizonyosan feltűnnék előtte az a sok álarcos alak, mely a napokon a város minden részében barangol, s kisebb-nagyobb csengettyű, kolomp zagyvalékos lármáját állati ordításokkal felülmúlni törekednek...”

Ezen emberi méltóságot és szemérmert sértő farsangi bohóckodás ma már nem olyan mérvű vagy legalább szelídebb alakot öltött, mint e század első felében, különösen az [18]50-es években, amikor emberélet is esett áldozatul a durva természet s a rontott erkölcsök következtében. Azon időben egyetlen tisztességes ember se merészelt kimenni az utcára, kivált alkonyat felé, mert bizonyos lehetett arról, hogy ha fejét be nem verik, de ruháját minden bizonnyal minden kigondolható rondasággal bekenik...

Hogy a vadállati természet okozta szemtelen magaviseletnek vége szakadjon: úgy a városi, mint a megyei törvényhatóság igyekezett fölhasználni törvényadta hatalmát, de annak is kis sikere lőn, mert az ezekre menő vadbőrbe öltözött, fából faragott állati fejekbe bújt vakmerő búsó (így nevezik ezen álarcos alakot) furkósbotjával a szétoszlatásokra kirendelt fegyveres katonákat is megszalasztotta, sőt az ötvenes években meg is sebesített.³⁷

A 20. század első felében azonban kezd megváltozni a megítélése, kezd elfogadottá, sőt olyannyira keresetté válni, hogy 1935-ben a Mohácsi Hírlap már a következőket írja róla: „Mohács város idegenforgalmi bizottsága hétfőn dr. Margitay Lajos polgármester elnöklétével ülést tartott. Vitéz Horvát Kázmér dr. az idegenforgalmi bizottság előadója részletesen beszámolt az idegenforgalmi hivatal múlt évi működéséről. A hivatal propagandájának látható eredményei voltak. Így a farsangon nagyon sok idegen fordult meg Mohácson, még Somogyból is. (...) Az idegenforgalmi hivatal ez évi terveiről beszélt ezután vitéz dr. Horváth Kázmér. Mohács idegenforgalmi szempontból a következő alkalmat kell, hogy felhasználja: 1. Farsangi busójárás, 2. a mohácsi csata vonatkozásai, 3. a Duna és a fürdő élet...”³⁸

Ezt a pozitív megítélést az idézett lap 1942-es farsangi tudósítása tovább erősíti: „Az egész farsang alatt esténként a réz és a fakürtök ijesztgették a félősöket. Utolsó farsang előtti csütörtökön volt a kisfarsang, amikor a sokac iskolás fiúk álarcot öltöttek és abban játszottak. Farsang utolsó vasárnapján minden házban fánkot sütöttek s az ijesztő álarcos férfiak víz-hordó rudakkal (obrenica) fölfegyverkezve járták az utcákat, a kapukat, kerítéseket döngették, nagyokat kurjantottak és leginkább az kiabálták »bau« és közben a busótér felé igyekeztek. Egyesek réz vagy fakürtöt vittek és kürtöltek. De gyakori volt a cifra, sokágú buzogány is. Az utcákat láрма, zaj meg zene töltötte be. A busók a tér közepén gyülekeztek, tamburaszóra táncoltak, és míg azt kiabálták »bau« erejükét összemérték és kürtöléssel is versengtek. (...) A busóteret kurjantás töltötte be, amit élénkített a »jankelék« szereplése... A jankelé hamus zsákot vitt vállán, illetve annak csak negyed része volt hamuval töltve. A jankelét a fiúk csúfolták, azt kiabálták utána: »áinc, cváj, jankelé gri« A jankelé ment elől egyedül, a fiúk meg utána csoportosan. Időnként a jankelé a hamus zsákot a fiúk közé dobta, hogy eltalálja őket. A fiúk meg azon virtuskodtak, hogy a közjük dobott zsákot felkapják és elfussanak vele. A zsákot a szépen öltözött nők között megrázták, de ha haraggal találkozott, azt néhányszor a zsákkal megütötték. Egyes busócsoportok lakodalmas menetet utánoztak. A busók vasárnap, hétfőn és kedd délutánján estig szerepeltek.”³⁹

36 A mohácsi busójárás bibliográfiája (1862–2014). Szerk.: Gyánti István, Kiss Zoltán, Csorba Győző Könyvtár Pécs, 2014. 1. sz. melléklet, 185.

37 Mohács és Vidéke 1883. II. 6. 2.

38 Mohácsi Hírlap 1935. XXIV. 8. 3.

39 Mohácsi Hírlap 1942. XXXI. 7. 1.

Ha az 1883-as leírást összehasonlítjuk ez utóbbival, akkor látható, hogy nemcsak a megítélése változott meg, hanem magában a busójárás lefolyásában is változások álltak be, mondhatjuk talán azt is, hogy megszelídült, és a *jankelékkel* újabb szereplők is megjelentek. A jankele nem kifsarsangi alak volt, hanem a farsang utolsó vasárnapjának alakoskodó szereplője, de a busóktól eltérő volt a viselete. Általában rongyos, szedett-vedett kacatokat vett magára, arcát valamilyen ruhadarabbal fedte el, esetleg korommal, vagy más festőanyaggal tette magát felismerhetetlenné. Vállán zsák lógott, mely ronggyal, ritkábban fűrészpórral volt megtöltve. Szerepe részben a busók védelme a kíváncsiskodóktól, részben a gyermekek vidám ijesztgetése volt. Ha valaki a busó álarcát akarta elmozdítani, azt a ronggyal kitömött zsákjával űzte el, de ugyanez lett a túlságosan közelre kerülő és csúfolódó gyerekek „jutalma” is. Eredete nagy valószínűséggel a következő: a Jankele a János jiddis neve. Valamikor az 1800-as években élt Mohács környékén egy szegény, öreg zsidó rongykereskedő. Mint az ócskások általában, foltos ruhában, vállán zsákkal járta a város és a környékbeli német falvak utcáit és megvásárolta az öreg holmikat. A gyerekek mentek utána, és mivel talán kissé bolond is volt, a következő mondattal gúnyolták: „Eins-zwo, eins-zwo Jankele!” Miután a gyerekek alkalmatlankodása egy idő után már bosszantotta az öreg rongykereskedőt, egy régi zsidó átokkal válaszolt a gúnyolódásra: „Schneidere kri!” A „kri” azt a megszagga-tást jelentette, amelyet a zsidók haláleset idején a ruhájukon végeztek. Az átok jelentése tehát: „vágj magadnak krit”, azaz haljon meg valaki a családjában! Ugyanakkor igyekezett a vállán lévő zsákkal megütni vagy megdobni is a gyerekeket. A gyerekek viszont nem értették, és nem is jegyezték meg a teljes szöveget, s miután nevetve elfutottak, azt kiabálták vissza, hogy: „Jankele kri!”

A jankelén kívül a busók mellett egyéb karneváli elemek is kezdtek megjelenni a busójárásban, és ezzel tulajdonképpen a sokácok mellett más mohácsi polgárok is kezdtek beöltözni. Végső soron tehát elmondható, hogy a 20. század folyamán a busójárásban egy hármás változás ment végbe: megváltozott a megítélése, bővült a szereplők köre, és ezzel párhuzamosan már nem csak a sokácok hagyománya lett.

Most, a 21. században a mohácsi busójárás – *poklade* – szűkebben véve farsang végén, csütörtöktől húshagyó keddig tart. Tágabban jóval hosszabb, mivel a fölkészülést már a tél elején megkezdik, és ma már farsangkor szinte minden mohácsi fiatal beöltözik busónak. Magáról az eseményről nagyon röviden csak annyit említek meg, hogy ilyenkor a busók kolompolnak, kürtölnek és számos zajkeltő eszközzel „űzik a telet”, illetve termékenységaráztalás címén kedvesen megsimogatják, megölelgetik a nézőközönség nőnemű tagjait, a gyerekeknek cukorkát adnak vagy ugyancsak megsimogatják az arcukat. Végül estefelé, a sötétedés beálltával hatalmas máglyát gyújtanak, és jókedvűen – gyakran a közönséggel együtt – körültáncolják. Egy-egy busócsoportnak általában zenekari kísérete is van, ami visszautal a valamikori kizárólagos élőzenére. A zenekar általában tamburazenekar, de újabban egyre gyakrabban ismét felbukkannak a dudások is. Az utóbbi években még Horvátországból is jöttek ilyen zenészek. A korábbi programokhoz képest a különböző busócsoportok saját látványos programokkal is készülnek, amelyekről általában szülei-iktől, nagyszülei-iktől hallottak, vagy spontán alakítanak ki. A felnőtt busókat jankelék és kisbusók is kísérik, bár a busóetikett szerint ez utóbbi nem szabályos. Busónak csak felnőtt férfiak öltözhetnének be, míg a gyerekek csak jankelének. Az utóbbi években ezért szokás lett, hogy minden farsangkor nyilvánosan és ünnepélyes keretek között felavatnak egy-egy fiút új busónak.

A busófelszerelés egyik legfontosabb kelléke a fa álarc. Ezt régen maguk faragták, és nem voltak annyira ijesztőek, mint a maiak. A szokással együtt itt is bekövetkeztek bizonyos változások. A fa álarcok alakja és kidolgozása nagyjából négy csoportra osztható, és

ezek a csoportok feltételezhetően egy-egy korszakot is képviselnek. A legkorábbi időkben maszkjaikat a busók maguk faragták meg. Az itt-ott még fellelhető néhány 19. század végi, illetve 20. század eleji fa álarc, valamint a busójárásról készült legkorábbi fotók szerint a maszkok kidolgozottsága az egyszerűség és praktikum, azaz a hordhatóság felé hajlott. A szarv ezeken még nem kritérium, és ritka is, de fontos volt, hogy az álarc könnyű és viszonylag kényelmesen hordható legyen. Feltehetően ekkor még valóban hittek a mágikus cselekmények erejében, és funkciójuk csupán a szereplő kilétének elrejtésére korlátozódott, illetve az átváltozást szimbolizálta. Ekkor még csak a sokáccok öltöztek be busónak, de később a szokással együtt ezen a téren is változások történtek.

A következő időszak kezdetének talán az 1920-as éveket tekinthetjük, amikor is a busójárárs megszervezésébe, mint már az idézett tudósításokból is láthattuk, bekapcsolódtak a felsőbb városi szervek, és korlátok közé terelve megszabták az események menetét. Ekkortól a korábbi mágikus cselekmények egyre inkább háttérbe szorultak, és a hiedelmet a szórakozás, vidám télbúcsúztatás váltotta fel. E korszak busómaszkjainál az ívelt szemeket már kiemelkedő keret szegélyezi, és belső sarkai gyakran legömbölyített vagy szögletes kiképzésűek. A száj kiképzése úgyszintén erőteljesebb. Az áll alatt megjelenik a szakáll, de ekkor kezd általánossá válni a szarv is, amely kezdetben még nem valódi, hanem ugyancsak fából faragták ki. Többnyire vidámak, játékosak, és ebben az időszakban a legváltozatosabbak, ekkor különböznek leginkább egymástól. Fő funkciójuk továbbra is az elrejtés, de már saját szórakozásukat, illetve a „közönség” szórakoztatását is szolgálják. A busótársadalom többségét még ekkor is sokáccok alkották, de kizárólagosságuk már megszűnt.

A harmadik korszaknak talán a 20. század második felét tekinthetjük. Főleg erre az időszakra esett a busójárárs karneváljellegűvé válása, ami a maszkokra is kihatott. Míg korábban többnyire a busók, maguk faragták meg az álarcukat, ebben a periódusban a maszkfaragás azok kezébe került, akiknek a maszkjai leginkább megfeleleltek az idegenforgalom igényeinek. Idővel az ilyen specialisták körül maszkfaragó „iskolák” alakultak, és bár minden műhelynek voltak sajátosságai, a maszkok mégis mindinkább egységesültek. Ekkor vált gyakorivá a valódi szarv felrögzítése, majd később szinte minden maszk csavart, és lehetőleg minél nagyobb kosszarvval készült, és a korábbi típusoknál sokkal vastagabbak, nehezebbek lettek.

A 20. század vége felé kezdődött és a 21. század elején kibontakozott időszakot tekinthetjük talán a negyedik korszak kezdetének. Ez azzal kezdődött, hogy a szervezők és a maszkfaragók, illetve busók, a gyökerekhez visszanyúlva igyekeztek megfelelni a kor idegenforgalmi igényeinek. Miután megtalálták azt az egyensúlyt, ami megfelel a hagyománynak és a kor elvárásainak is, a busómaszkok egyre nívósabbá váltak. A jelenleg is zajló megújulást tovább erősíti, hogy a város vezetése is támogatja tevékenységüket. Így az utóbbi években rangos szakemberekkel zsűrizteti a maszkokat, valamint kiállítási lehetőséget biztosít a maszk- és egyéb busókellék-faragók számára, illetve a legjobb munkákat díjazza. E támogatásoknak köszönhetően egyre többen követik a maszkfaragás hagyományait, és számosan kiérdemelték a Népi Iparművész címet. Részben ezt a folyamatot ismerte el 2009-ben az UNESCO is, amikor – Magyarországon elsőként – a mohácsi busójárást 2009-ben felvette „Az Emberiség Szellemi Kulturális Örökségének” reprezentatív listájára. Az elismeréssel együtt jár a világban való ismertsége is – melynek érdekében a város vezetése és lakossága is sokat tesz –, és ma már turisták tízezrei látogatnak ilyenkor Mohácsra, egész Európából, illetve más földrészekről is egyre többen jelennek meg. Ezért a város költségvetése minden évben kiemelt jelentőségű, országos rendezvényként elkülönített összeget fordít a teljes programra, és „Kisfarsangtól húshagyókeddig” számos részprogramot is kínál számukra. Ilyenek a

táncházak, a népzenei és a „Schneider Lajos népdaléneklési verseny” – ez utóbbira egyre több külföldi is jelentkezik –, a dudástalálkozó, rangos kiállításokat lehet megtekinteni, 2013-ra megépült a „Busóudvar”, amelyben egész évben látható a mohácsi busójárás „egy megfagyott pillanata”, míg a város új múzeumában a régebbi, archaikus busójárásból és a busómaszkok változásairól kaphatnak ízelítőt a látogatók. A szokás köré alakult kézművesség – maszkfaragók és egyéb busókellék- készítő, bocskorosok, fazekasok stb. – számos egyéni vállalkozót képes foglalkoztatni, akik a rendezvényeket kísérő vásárral árulják egyre nívósabb termékeiket. Természetesen jelen vannak az olyan élvezeti cikkek is, mint a lacikonyha, a kiváló minőségű palackos és forralt borok, de nem hiányzik a magyar unikumnak számító pálinka sem. A városban működik egy csökkent szellemi képességűek otthona, amelynek lakói ez alkalomra – egy-egy agyagműves vezetésével – ún. busóbögréket készítenek, és a borárosok ezekben mérik ki a vendégek számára a forralt bort. Az elismerést követően olyannyira megnőtt a rendezvényre látogatók száma, hogy például a 2010-es busójáráson, amikor az EKF-projekt első kiemelt rendezvénye is volt, azt nyilatkozták a vásárolók, hogy bevételük már szombaton elérte a korábban csak vasárnap elért összeget. Ismertségére jellemző az is, hogy ma már a Pécs, illetve Mohács–Budapest közötti egyik buszjárat a „Busóexpress” nevet viseli, míg a várost egyre többen a „Busók Városa”-ként említik.

Hogy a szokás valóban méltó a világ e rangos elismerésére, bizonyítja az a tény is, hogy számos olyan mohácsi, aki ma már sajnos külföldön dolgozik, farsangra csupán azért jön haza, hogy ismét beöltözhessen busónak. Ez egyértelműen az összetartozást és a szülővárosukhoz való ragaszkodást jelenti, ugyanakkor azonban a busóvá válás nem tulajdonítja ki és nem sérti a nemzetiségi identitást, hanem még inkább óvja azt. A busójárás hagyományát, és vele identitását a mohácsi sokácok soha sem veszítették el. A több mint százéves Mohácsi Sokacok Olvasóköre szervezésében alakult meg a Mohácsi Sokackör busócsoportja, amelynek néhány német nemzetiségű tagja is van, valamint a Poklade busó (és tánc-) csapat is. Ez utóbbi „baráti körnek” a tagsága vegyes, és mintegy ötven főből áll. Az ő farsangi programjukban szerepel talán a legtöbb hagyományos elem. Ilyen például a vasárnapi házalás is: a farsang fő napján, vagyis vasárnap a busócsoportjuk felkeres minden olyan sokác házat, amelynek lakói már koruknál fogva, vagy egyéb ok folytán nem tudnak részt venni a busójárásban. Húshagyo kedden ugyancsak „háznak”, de ilyenkor az öregek otthonát, az óvodákat és egyéb hasonló intézmények lakóit látogatják meg. Mindemellett rendszeresen szerepelnek a városi rendezvényeken is.

Ugyanakkor a teljes „busótársadalmat”, amely nemcsak az ijesztő faálarcot hordozó busókból áll, hanem egyre gyakoribbak az ún. „szép busók” is, több baráti vagy rokoni szálakkal összefűzött csoport alkotja. A „szép busók” tulajdonképpen sokác népviseletbe öltözött szereplők, akik arcukat fátyollal takarják el, és a különböző nemek gyakran ruhát cserélnek. Vagyis a nő férfinak, a férfi nőnek öltözik. A vasárnapi fő attrakción a busók száma meghaladta az ezerkétszázat is, melyek közül mintegy ezer volt az „ijesztő”, míg a többi szép busó, jankale vagy egyéb más karneváli alakoskodó. A busócsoportok érintettsége is többszintű, hiszen vannak, akik egyben zenészek, táncosok vagy maszkfaragók, és alkalmilag rituális kapcsolatba kerülnek más csoportokkal. Együtt és demokratikusan alakítják évente rítusaikat, amely hagyományörző, de mégis dinamikus, változó, azt újratermelő, gazdagító folyamat. A csoportok delegált vezetőjükön keresztül egyeztetnek a város vezetőivel, a szervezőkkel. Megegyeznek a valamennyi csoportot érintő eseményekről, tudnivalókról, megbeszélnek és egyeztetnek az egyes csoportok terveit, igyekeznek alkalmazkodni egymáshoz és a turizmus elvárásaihoz, ugyanakkor folyamatosan kontrollálják, hogy ezek az elvárások nem befolyásolják-e a szokáshagyományukat. Egy

ilyen esetre volt példa idén. Az történt, hogy egy hastáncos csoport tagjai „hálivúdi jelmezes” boszorkányoknak öltöztek, mire a busók jelentős része, de főleg a szép busók, nekik támadtak: „ti nem vagytok idevalók, tűnjetek el”. Ugyanakkor a csoportok önmagukat is kontrollálják, miközben a csoportok egymás közti rivalizálása egyben folyamatos készletet jelent a busójárásban való színes és igényes megjelenésre. Az utóbbi években az egyik csoport felelevenített egy olyan cselekményt, amely korábban már ismert volt, de egy idő után feledésbe merült: vasárnap késő délután, de még a máglya meggyújtása előtt, egy koporsót – amely ugyancsak a telet, illetve a farsangot jelképezi – a Dunába eresztenek. A busójárásnak egyben feszültségevezető funkciója is van, és olyan viselkedési formákat is felfedezhetünk a szokásban, amelyek a hétköznapiakban nem tapasztalhatók: a mulatozás olykor féltelenné válik, erotikus szimbólumok és szövegek kapnak helyet benne, illetve gyakoriak az adott év egy-egy kiemelkedő – leginkább politikai – eseményét parodizáló jelszavak vagy figurák is. Ez utóbbiak közül nézzünk meg néhány olyan feliratot, amelyek a tél-, illetve farsangtemetést szimbolizáló koporsó oldalán jelentek meg: „*Temetjük a telet, havat, siratjuk a Tisza-halat*”, „*Táncolj pléboj, az ország tiszta téboj*”, „*Lendületben az ország, jobban élünk, mint öt év múlva*”.

Az egyes csoportok a közösségen belül is rendelkeznek sajátos szokáshagyománnyal, ami a külső szemlélő számára teljesen láthatatlan marad: az összetétele, a csoporttagság módja, hierarchiája, motivációik, térhasználati szokásaik, a felkészülés hossza és módja, a kiegészítő tárgyi kellékek stb.. Egy-egy csoport létszáma általában tíz és hetven fő között mozog, és mindegyiknek más-más neve van: Ágyús, Nagy Durranás, Ördögkeres, Botos, Kürtös, Bődönhajós, Kecskeszarvas, Dunai átkelés, Törökverők, Mladi Momci (Fiatallányok), Busulók, Boros-kólós, Marosa, Vidák, Busó Club, Buba Mara, vagy a Sokác kör már említett két csoportja, stb.. Egyes csoportok kohéziója jóval túlmutat a farsangon: segítik egymást építkezésen, közösen vágnak disznót, közös szüreteket tartanak, vagy más rendezvényen (pl. Vince-napi borszentelés, Babfőző fesztivál, Dunai mosás) is közös csoportot alkotnak, és még sorolhatnánk tovább. A gyökerek vagy összekötő szálak lehetnek családi, rokoni, baráti, szomszédsági vagy egyéb közös tevékenységhez kötődőek is. A tagság nemzetiségére tekintve állhat a csoport csak sokácokból is, de nagy többségben vegyes összetételűek. Viszont itt mindenképpen meg kell említeni, hogy amióta a Busójárás a Szellemi Kulturális Örökség része lett, divat lett sokácnak lenni, továbbá más sokác hagyományok is felelevenednek, és ezeket egyre többen veszik át. A nemek arányát tekintve a férfiak vannak többségben, és ha ijesztő busónak öltözik be egy lány, akkor elvárják tőle, hogy úgy viselkedjen, mint egy férfi és ne fedje fel kilétét. A busójárás hagyománya apáról (avagy most már anyáról is?) fiúra (és ma már lányra is) öröklődik, és a busók viselkedését egy saját maguk által kidolgozott ún. *busókódex* szabályozza, melynek betartására az UNESCO általi elismertség óta még inkább ügyelnek. A különböző busócsoportok számos más hazai és külföldi rendezvényre kapnak meghívást, hogy jelenlétükkel még inkább emeljék a fesztiválok rangját, de gyakran megfordulnak ismert szállodákban és más üdülőhelyeken is. Így például a Sokáckör már említett két csoportja többször is járt már Horvátország különböző részein, valamint Németországban, Ausztriában és szerte Magyarországon. De rajtuk kívül számos más csoport is járt már külföldön, így például Angliában, Szardínián, Bulgáriában, Szlovéniában, Horvátországban stb. Mindezzel természetesen hírnevet szereznek a városnak és a szokást átmentő sokácoknak, akik rendkívül büszkék arra, hogy e rangos hagyomány tőlük ered, illetve más szokásaikat is megismertetik velük. A busójárás mára már beépült minden mohácsi ember életébe, a gyerekek valóban belenevelődnek a szokásba. Alig várják, hogy felnőjenek és beöltözhessenek busónak, a viselkedési normákat pedig néhány éve már az iskolákban is tanítják.

Összegzőképpen végül elmondható, hogy a mohácsi sokácok egykori farsangi alkoskodó szokása, számos tiltás és retorzió ellenére is olyannyira fennmaradt, hogy ma már az egész város saját kulturális örökségének tartja, és rendkívül büszkén őrzi, ápolja. A busójárás összes eseménye és lebonyolításának módja szép példája a társadalmi párbeszédnek, ahol az egész közösség a városvezetéstől, a busócsoportokon át, az egyénekig mintaszerűen gyakorolja a hagyományt. Viszonyulása a busójáráshoz példaértékű, s egyben a szellemi kulturális örökség mintája lett, hiszen működése nyomán és e tudatosság hatására a környező közösségek, határon túli és hazai települések is sorra megújítják a már elfeledett szokást, illetve Magyarországon példaértékűnek bizonyult „Az Emberiség Szellemi Kulturális Öröksége” cím megnyeréséhez.

„Engem a kíváncsiság hajtott...”

Cseh Zsuzsannával¹ Rigó Róbert beszélget

– *Ugye kecskeméti családból származol, vagy legalábbis itt a környéken éltek a felmenők?*
– Apukám és anyukám is szentkirályi születésűek, földműves családból származom. Nyaranta sok időt töltöttem a nagyszüleim tanyáján.

– *Te már itt születted Kecskeméten, és itt jártál iskolába is?*
– Igen, én Kecskeméten születtem. A Jókai Mór Általános Iskolába jártam, középiskolába pedig a Református Gimnáziumba.

– *Utána Szegedre mentél továbbtanulni.*
– Érettségi után a Szegedi Tudományegyetemre jártam, először matematikatanár szakra, majd két évvel később elkezdtem az informatikatanár szakot is.

– *Az egyetem elvégzése után dolgozni kezdted Magyarországon?*
– Utolsó éves egyetemistaként, Hódmezővásárhelyen tanítottam óraadóként egy középiskolában. Ezután – mivel mindig is szerettem volna külföldre menni – úgy gondoltam, most vagy soha alapon elindulok. Mivel nem láttam értelmét szeptembertől egy másik középiskolában elkezdennem tanítani, így a Tescóban dolgoztam fél évet, és utána utaztam Angliába. Nekem már nagyon régi vágyam volt, hogy külföldre menjek, elsősorban a kíváncsiság és nyelvtanulás miatt. Általános iskolás koromban kezdődött a Csiperó, az én iskolámból is lehetett jelentkezni a fesztiválra, és a partneriskola egy angol intézmény volt. Volt egy nagyon aranyos földrajztanárom, aki mindig úgy tartotta a földrajzórákat, hogy miután leadta az anyagot, diavetítést tartott az adott országról, saját képeit mutatta meg nekünk, mivel bejárta az egész világot. Neki az utazás volt a szenvedélye, és ez nekem, mint gyereknek nagyon megtetszett. Mindig szerettem volna én is utazni hasonlóképpen. Már gyerekként nagyon vágytam erre.

– *Ebben az időben voltál Angliában?*
– Sajnos nem voltam Angliában, nem jött össze, nem volt rá lehetőségem. Amikor a Református Gimnáziumba kerültem, emiatt az angolt választottam mint idegen nyelvet. Itt megismerkedtem a nyelvvel, ami sajnos nem ment olyan jól, mint szerettem volna, de nagyon megtetszett ez a kultúra, és mindig kicsit irigykedve néztem azokat, akik Angliába mentek. 2002-ben lehetőségem nyílt az Amerikai Egyesült Államokban meglátogatni az unokatestvéreimet.

¹ Cseh Zsuzsanna (1979, Kecskemét) Kecskeméten a Református Gimnáziumban érettségizett, majd a Szegedi Tudományegyetemen szerzett matematika és informatika szakos középiskolai tanári diplomát. Ezt követően London külvárosában dolgozott, ma ott tanít egy középiskolában, angol férjével egy kisgyermeket nevelnek.

Akkor kinn élt a férjével, aki ösztöndíjas biológusként dolgozott ott pár évig. Két és fél hónapot, a nyári szünetet töltöttem náluk, de a nyár végén ők onnan hazaküldtek engem, azt mondták, hogy haza kell mennem, be kell fejeznem az egyetemem.

– *Maradtál volna tovább is?*

– Persze, én maradtam volna, de ők föltettek a repülőre, hogy menjek csak haza. Utána nagyon sok ismerősöm, volt osztálytársam ment Angliába, és nekem továbbra is nagy álmom volt, hogy eljussak oda.

– *Gimnáziumi osztálytársak?*

– Igen, de az egyetemről is voltak ismerőseim, akik kimentek vagy testvérük ment ki, és hallottam különböző történeteket.

– *Tehát a külföldi utazás, élet mindig is foglalkoztatott már kisgyerekkorod óta.*

– Foglalkoztatott, igen. Amikor befejeztem az egyetemem, az informatika szakot, akkor úgy gondoltam, hogy most vagy soha. De ez nem jött össze rögtön, azon a nyáron, ezért itt, Kecskeméten elkezdtem dolgozni a Tescóban, így le is késtem az első repülőmet.

– *Mit csináltál a Tescóban?*

– Először csak pénztáros voltam rész munkaidőben, de szemet vetett rám a főpénztáros és munkát ajánlott a főpénztárban, ahol már teljes állásban dolgoztam. A próbaidőm végén azonban búcsút intettem nekik.

– *Elég volt ennyi belőle?*

– Igazából szerettem, de nem sok kihívást találtam benne. Az első hónap volt talán, amíg megtanultam, hogy mit hova kell könyvelni, addig volt kihívás, de utána úgy teltek a napjaim, hogy többet koncentráltam arra, hogy szép számokat írjak, és gondolatban az utazást tervezgettem. Így kimentem au pairnek Angliába.²

– *Ez előkészített munkavállalás volt? Az ismerőseid segítettek, vagy itthonról szervezted, volt valami biztos pont, ahova méész?*

– Volt egy biztos pont, igen. Interneten regisztráltam egy au pair-közvetítő cégnél. Ők igazából, csak annyit segítettek, hogy elküldték a személyleírásomat és a fényképeimet rengeteg olyan családnak, akik hasonló kaliberű személyt kerestek, mint én. Ezután a családok jelentkeztek, ha érdeklődtek irántam. Egy nagyon kedves családhoz kerültem, akikkel már itthonról meg volt beszélve, hogy náluk fogok dolgozni. Ők vártak engem a repülőtéren. Anyukám azzal indított útnak, hogy legyek kitartó, hogy viseljem el őket egy darabig, akármilyenek is.

– *Londonba kerültél?*

– A család Readingben lakott. Ez a város Londontól nyugatra, körülbelül száz kilométerre van. A gyerekek már nagyobbak voltak, úgyhogy nem igényelték, hogy egész nap velük foglalkozzak. Az volt a lényeg, hogy legyen velük otthon valaki, amíg a szülők hazaértek a munkából. Így napközben, míg a gyerekek iskolában voltak, én nyelviskolába jártam. A kiutazás előtt is tudtam angolul, jól sikerült a középfokú nyelvvizsgám is, de ez még nem jelentette azt, hogy magabiztosan tudtam volna angolul beszélni. Mikor megérkeztem, sok mindent nem is értettem. Az volt a szerencsém, hogy a családban az anyuka

² Au pair: (francia kifejezés) a családnál élő, a ház körüli munkában, gyermeknevelésben segítséget nyújtó fiatal külföldi munkavállaló.

is külföldi volt, orosz származású, és őt sokkal könnyebben megértettem, mint azokat, akiknek anyanyelve az angol.

– *Mennyi időt töltöttél ennél a családnál?*

– Tizenhárom hónapot.

– *Nehéz volt megszokni őket és az itteni munkát, vagy könnyen ment viszonylag?*

– Én nagyon szerettem ezt a családot, akiknél voltam, mert az anyuka fiatal volt. Akkoriban lehetett 35 éves, tehát nem sokkal – olyan hat-hét évvel – volt idősebb, mint én, az apuka jóval idősebb volt. Az anyukával mindig nagyon jól elbeszélgettünk, és ő nagyon sokat segített a nyelvtanulásban azzal, hogy olyan sokat beszélt hozzám. Később megismerkedtem magyarokkal is, akik kint éltek. Egy nagyon jó barátnőmnek volt egy ismerőse, aki akkor szintén Readingben lakott. Úgyhogy nagyon jól telt ez a tizenhárom hónap. Ezután kezdtem el rendes munkát keresni és dolgozni.

– *Ez mikor volt?*

– 2007-ben kezdtem el dolgozni.

– *Tehát ez már az uniós csatlakozás után volt.*

– Igen. Ezert nem kellett vízumot vagy munkavállalási engedélyt intézni, így elkezdtem dolgozni, takarítani jártam.

– *Ekkor még a családnál laktál?*

– Igen, már akkor is jártam takarítani, míg a családnál laktam. Egy idő után már nem láttam értelmét nyelviskolába járni, úgy gondoltam, hogy nekem papíron megy az angol, viszont beszélni nem tudok elég jól. Ahogy elkezdtem magánházakhoz takarítani járni, ott már angolokkal találkoztam, azok a beszélgetések is nagyon sokat segítettek. A magyar ismerőseim már irodában dolgoztak. Az egyik srác például informatikus volt egy cégnél. Ez engem is ösztönzött, hogy nemcsak takarítani lehet, vagy bárban, étteremben dolgozni, hanem más munkákat is meg lehet szerezni.

– *És ehhez jobban meg kellett tanulnod angolul.*

– Igen, de az egyik barátnőm, akivel később együtt is laktunk, ő mondta mindig, „Suzika, nem agysebésznek jelentkezel, igenis próbáld meg, aztán maximum azt mondják, hogy köszönjük, nem kellesz”. Miután otthagytam a családot, vele laktam együtt egy bérelt házban.

– *Ottmaradhattál volna még a családnál?*

– Maradhattam volna, de akkor úgy alakult, hogy ennek az ismerősömnek költöznie kellett, és akkor úgy döntöttünk, hogy közös erővel megpróbálunk önállósodni.

– *Utána hol dolgoztál?*

– Hazajöttem egy hónapra, és amikor visszamentem, nagy erőbedobással elkezdtem munkát keresni. Egy bárban kaptam munkát, először poharakat mosogattam, tehát én szedtem össze a poharakat és mostam el őket. Mivel látták, hogy ügyes vagyok és gyorsan tanulok, ezért betettek a pult mögé dolgozni.

– *Ez még ott Readingben volt?*

– Igen. Akkor felszolgáló voltam, a bárban dolgoztam, és még jártam takarítani is. Annak ellenére, hogy jól éreztem magam, kicsit bántotta az önérzetemet ez a fajta munka. Itthonról is mindig kértezték, hogy azért mentem ki, hogy takarítsak a diplomáimmal?

Láttam, hogy a barátaimnak is összejött jobb munka, és mivel tanítani szerettem volna, ezért elkezdtem jelentkezni tanári munkákra.

- *Akkor már tudtál olyan jól angolul, hogy esetleg a végzettségednek megfelelő munkát is találj?*
- Igen, akkor már úgy éreztem, hogy ezt meg lehetne próbálni.

– *És meddig dolgoztál a bárban?*

– Csak három hónapot. Nem tetszett nekem az, hogy egy olyan albán srác dirigált nekem, aki akkor járt iskolába, hogy le tudjon érettségizni. Ha nem volt vendég a bárban, akkor elővetette a kiskéfét és mindig volt mit takarítani.

– *Ők voltak a tulajdonosok?*

– Nem tulajdonosok voltak, hanem ők vezették az étteremlánc egyik üzletét. Szinte minden éjszakát azzal töltöttem munka után, hogy jelentkeztem egy-egy állásra, de mindig visszautasítottak, és soha nem tudtam, hogy miért. Míg az egyik munkaközvetítő írt személyesen egy üzenetet, menjek be hozzá, ő majd elmondja, mit kell tennem, hogy kaphassak munkát. Ez a hölgy nagyon kedves volt és elmondta, hova kell küldenem a diplomámat, hogy azt érvényesítsék és elfogadják. Ő tulajdonképpen biztatott, mert azt mondta, meglepődött, milyen jól beszélek angolul. Azt is mondta, hogy az én szakterületem, tehát a matematika szakos tanár egy hiányszakma Angliában. Nagyon biztatott, hogy szerezzem be a papírokat, és akkor tud segíteni. Úgyhogy a következő egy hónappal ezzel is tetl.

– *El kellett ismertetni a Magyarországon szerzett diplomát egy ottani felsőoktatási intézményen, vagy ez hogyan történt?*

– El kellett küldenem a diplomáim hivatalos fordítását egy szervezethez, akik külföldi diplomák hitelesítésével foglalkoznak. Majd a tőlük kapott igazolással egy másik szervezethez fordultam, ahol regisztrálták a végzettségem és megkaptam az angol dokumentumot.

– *A magyar diplomádat teljes egészében elfogadták?*

– Mivel én az unióhoz való csatlakozás után kaptam meg a diplomáimat, ezért kaptam egy kétnyelvű – magyar–angol – diplomamellékletet, amely részletesen tartalmazza az általam elvégzett kurzusokat. Ez sokat segített, mert így könnyen elfogadták a diplomáimat, tulajdonképpen csak el kellett postáznom a papírokat. Miután minden papírt beszeréztem, hívott a hölgy, hogy van egy munkalehetőség egy iskolában. Akkor még informatikusként kaptam munkát.

– *Informatikát tanítottál vagy informatikus voltál az iskolában?*

– Nem tanárként, hanem informatikusként dolgoztam. A tanároknak a laptopját javígtattam, és mindent, amit kellett. Már a legelején megkerestem a matektanárokat, és mindig jártam a nyakukra, beültem az óráikra, túl sok minden nem ragadt rám, de azért élveztem bemenni az óráikra.

– *A matek szaknyelv, gondolom, nem olyan egyszerű angolul.*

– Igen, először nem volt könnyű. Mivel mindig ott sűrűgtem körülöttük, ezért egyszer mondták, próbáljak meg valamit elmagyarázni a diákoknak. Ebben az iskolában is hiány volt matektanárból, ezért az akkori szakvezető az informatikus feladataim mellé felajánlott heti három matekórát, amit én tanítottam egy másik kollégával együtt. Nem sokkal később matektanári állást is hirdettek az iskolában, amiről én nem is tudtam, de az igazgató titkárnője szólt, hogy gyorsan adjam le a jelentkezést én is. A sok jelentkező közül engem is felvettek. Így a következő szeptemberben, 2009-ben már tanárként kezdtem dolgozni.

- *Azóta is ott dolgozol mint matektanár?*
- Már nem abban az iskolában, de továbbra is matektanárként.

- *Ez általános iskola?*
- Nem, ez egy középiskola.

- *Sikerült a matek szaknyelvet jól elsajátítanod és beilleszkedni az ottani légkörbe?*
- Igen, az első év az nagyon nehéz volt, mert én többet készültem az óráimra, mint a gyerekek. Teljesen más a rendszer is, mint Magyarországon. Azt is nehéz volt megszokni, nem feltétlenül megérteni, inkább csak megszokni. Voltak gyerekek, akik nagyon nehezen fogadták el, hogy én tanítom őket. Mindig mondták, hogy én menjek vissza szerelni a számítógépeket, és hagyjam őket békén, de szép lassan elfogadták azt, hogy én tanítom őket.

- *Ez a másik iskola, ahol most dolgozol, Londonban van vagy ez is a külvárosban?*
- Ez is inkább a külváros. A központban én nem szeretnék tanítani, ott nagyon kemény iskolák vannak, ahova sok, a szociális helyzetük miatt magatartási problémával küzdő gyerek jár.

- *Talán majd idővel az is eljön.*
- Nem, inkább egy jó kis nyugis külvárosi iskolában szeretnék dolgozni.

- *Ha jól tudom, azóta már angol férjed van.*
- Igen, így van.

- *Hogy ismerkedtetek meg?*
- Azután ismerkedtünk meg, hogy én elterveztem, hazajövök Magyarországra, hogy hazaköltözöm végleg.

- *Mikor már tanítottál?*
- Igen.

- *De miért, hogyha már ilyen sok erőfeszítés és energia után sikerült egy jó állást találnod, ami a szaktudásodnak is megfelelő?*
- Az egyik barátnőm hazaköltözött, egy másik baráti pár pedig elment világméretűre. Ekkor egy kicsit magamra maradtam, és akkor úgy gondoltam, hogy nekem is haza kellene jönni. Már nem voltak közeli barátaim, a házból is, ahol laktam, ki kellett költözni. Egy kolléganőmnél laktam, a gyerekei szobájában egy hónapig, amíg nem találtam magamnak másik szállást. Akkor ott laktam gyakorlatilag az iskola tövében. Ekkoriban úgy éreztem, hogy haza kellene jönni. Az volt a tervem, hogy Magyarországon jelentkezem egy nemzetközi iskolába tanítani. Van egy pár nemzetközi iskola Budapesten. Azért akartam odamenni, hogy ne veszítsem el az angoltudásomat. Gondoltam, ha hazajövök, és nem beszélek angolul, akkor annak ott vége is lesz, és el fogom felejteni, amit nem szerettem volna. Ahhoz, hogy felvegyenek egy magyarországi brit iskolába, legalább két év angliai tapasztalattal kellett rendelkezni. Az volt a gond, hogy még egy évet kellett volna maradnom, hogy meglegyen a két év tapasztalat.
- Mivel egy kisvárosban laktam, nem sok szórakozási lehetőség volt. A fiatal kolléganőim, akik hat-hét évvel fiatalabbak voltam nálam, mindig a különböző párkereső oldalakról beszélgettek. Emlékeztem rá, hogy van nekem is egy regisztrációm, és csak úgy, unalomból nézegettem ezt a felületet. Nem találkoztam senkivel igazából, senkit nem találtam szimpatikusnak, míg egyik este kaptam egy üzenetet, amiből úgy tűnt, hogy érdekes ez a fiú. Sőt, még el is olvasta, hogy én mit írtam magamról, úgyhogy elkezdtünk beszélgetni.

Nagyon tetszett a levelei alapján, és javasolta, hogy találkozzunk. Ez pont a nyári szünet előtt történt, így mondtam neki, hogy majd hat hét múlva, ha még mindig emlékszik rám, akkor találkozhatunk újra.

– *Ő is ott lakott?*

– Nem, ő kicsit messzebb. Először csak hétvége találkozunk, de úgy alakult, hogy ő lett az igazi.

– *És azóta már van egy kisbabátok is.*

– Igen, azóta már született egy kislányunk, Matilda.

– *Van már brit állampolgárságod, indítottál ilyen folyamatokat vagy nincs jelentősége?*

– Nem, szerintem nincs jelentősége, és személy szerint nem tartom fontosnak.

– *Angliában hamarosan választások lesznek, és most kampánytémát csináltak a bevándorlókbl, hogy korlátozni kellene a számukat. Ez hogy néz ki onnan nézve?*

– Szerintem senkinek sem azokkal a bevándorlókval van problémájuk, akik becsületesen dolgoznak. A problémát azok jelentik, akik az ottani segélyekből akarnak élni. Én mindig azt mondom, hogy jó, részemről rendben, elmegyek, aztán kerítsenek matektanárt ahonnan akarnak.

– *Igen, sokak véleménye szerint megbénulna az angol gazdaság, hogyha nem lenne a sok kelet-európai és más bevándorló.*

– Abban az iskolában, ahol most dolgozom, nagyon sok olyan gyerek van, ahol a családban nem dolgozik a szülő, mert megéri otthon lenni, segélyből élni, megéri öt gyereket szülni, egyedülálló anyának lenni. Ezek a gyerekek nem is nagyon akarnak dolgozni, és az iskolában sem akarnak tanulni. Szerintem ez egy komplexebb probléma annál, hogy itt vannak a lengyelek, a magyarok, a szlovákok meg a románok és dolgozni akarnak. Velem soha nem volt senkinek problémája, hogy külföldi vagyok, hogy ott vagyok. Más magyaroktól is azt hallom, hogy igenis szeretik a magyarokat, mert szorgalmasan és becsületesen dolgoznak, úgyhogy szerintem meg is becsülik őket. Vannak persze olyanok is, akik például egy gyárban dolgoznak, találkoznak a kevésbé művelt réteggel, és lehet, hogy velük vannak problémáik, és kinézik őket, hogy bevándorlók, de én ilyet soha nem tapasztaltam. Anyukám szerint lehet, hogy csak lepereg rólam, észre sem veszem, hogyha kinéznek.

– *Gondolom, hogy ők nyitottabban, befogadóbb módon gondolkodnak, mint mi itt, Magyarországon.*

– Szerintem vannak olyanok, akik nem feltétlenül, de én úgy látom, hogy az értelmiségiek, azok teljes mértékben elfogadják a „jó fajta” bevándorlókat. Sőt, érdeklődnek is más kultúrák iránt.

– *És itthonról nézve a családot hogy viszonyul ehhez?*

– Nem örülnek neki egyáltalán.

– *Nem biztos, hogy többen találkoznátok a szüleiddel, ha mondjuk Győrben laktál.*

– Igen, én is mindig ezt mondom. Nekem volt olyan csoporttársam Szegeden, aki valahol Zalában lakott, és nyolc órát kellett utaznia ahhoz, hogy haza tudjon menni a szüleihez, ötször át kellett szállnia, buszra, vonatra, ezért nem is ment haza csak havonta. Én tanárként dolgozom, mivel sok szünet van, így jövünk mindig, amikor lehet.

– *Ha hazajössz, itt laktok a szüleidnél, és egész nap együtt vagytok. Van segítség a baba mellett?*
– A férjem amennyit tud, segít, de egyébként nincs. Tehát mi ketten megbirkózunk a dolgokkal. De szerintem ebben is más a hozzáállás. Azt mondják, legyen meg minden a babával, legyen ellátva, a mosogatás meg a házimunka az ráér. Úgyhogy az én hozzáállásom is ilyen. Amikor a pici alszik, akkor gyorsan, amennyit lehet, azt megcsinálom.

– *És mennyi ideig tudsz otthon maradni a babával? Hogy néz ez ki Angliában?*
– Sajnos nem sokáig, úgy is mondhatnám, nagyon rövid ideig. Egy évig lehet otthon maradni, de ebből csak kilenc hónap az, ami fizetett, utána nem jár semmilyen juttatás.

– *Most vissza fogsz menni dolgozni?*
– Vissza fogok menni, igen. Már kerestek is az iskolából, hogy mikor akarok már menni, már hiányolnak. Nagyon kedves volt az igazgatónő, mindenben támogatnak, hogy a kisbabával is minden rendben legyen. Szeptembertől részmunkaidőben fogok dolgozni, heti három napot, a pici pedig megy bölcsődébe, nagylány lesz. Az első évben biztos, hogy három napot fogok csak dolgozni, utána majd meglátjuk, hogy miként alakulnak a dolgok.

– *És ez a dolog végleg eldőlt, hogy itthon vagy külföldön fogtok élni?*
– Szerintem így kimondatlanul most már igen... Ha a férjemet a cége áthelyezné ide, akkor biztos, hogy jönnénk, de nyilván nem akarom, hogy ő itt ne tudjon dolgozni vagy olyan munkát kelljen csinálnia, amit nem szeretne. Mivel olyan a munkája, hogy a világ bármely részén dolgozhat, bennem még mindig van ez a menni akarás. Mondtam is neki, hogyha valahol máshol kap munkát, nyugodtan vállalja el. Nekem nem okoz problémát, ha költözni kell.

– *Akkor nálad ez a döntés, hogy külföldre menj, nem is annyira a pénzről és az anyagiakról szolt vagy munkakörülményekről, hanem inkább arról, hogy mehessél?*

– Igen, a kalandvágy volt a legfontosabb. Nekem fontos volt – és vannak ismerőseim, akik szintén így indultak el –, hogy kipróbáljam magamat, kipróbáljam, hogy tudok külföldön boldogulni. Több ismerősöm van, akiknek itthon már jól ment egy cégnél, és úgy döntöttek, hogy megpróbálják, milyen lenne külföldön is dolgozni, hasonló munkakörben elhelyezkedni. Szerintem ez egy kicsit olyan kihíváskeresés is egyeseknek. Nem feltétlenül azért, mert itthon nincs munkájuk vagy nem olyan jól élnek, hanem a kalandvágy és a kihívás a motiváló.

– *És mi jobb ott, Angliában?*
– Szerintem annyiból jobb, hogy az emberek nem olyan befásultak. Akinek van munkája és dolgozik, annak nincsenek megélhetési gondjai. Nem kell azon gondolkodni, hogy megengedhetem-e magamnak, hogy elmenjek egy étterembe. Magyarországon én még most is úgy látom, hogy nagyon átgondolják az emberek, hogy elmenjenek-e étterembe vagy nyaralni. Ott pedig ez nem jelent problémát.

– *Ennek inkább anyagi vagy kulturális okai vannak, vagy mindkettő?*
– Szerintem mindkettő. Úgy érzem, hogy lazábbak az emberek, nem görcsölnek annyira a dolgokon, mint itthon, és sokkal pozitívabban állanak az élethez. Több időt szánnak arra, hogy barátokkal, ismerősökkel tartsák a kapcsolatot. Az emberek többsége péntekenként munka után elmegy „pubozni”, szán arra időt, hogy beszélgessen a kollégáival és nem feltétlenül csak munkáról.

– *Magyarokkal most kapcsolatban vagy Angliában?*
– Persze, mindig.

– *Rendszeresen össze is jártok?*
– Összejárunk, megpróbáljuk tartani a kapcsolatot, rendszeresen elmegyünk egymáshoz, jó magyar ételeket főzünk, akinek angol a párja, annak megmutatjuk, hogy miket szoktunk enni, milyenek a magyar ételek, italok. Próbáljuk fenntartani és megismertetni a magyar kultúrát, szokásokat.

– *Mi az, ami a legjobban hiányzik?*
– A család. A szülők, a régi barátok, rokonok, azok azért hiányoznak. Nem tudunk annyiszor találkozni, mint ahányszor jó lenne.

– *Ahhoz itt kellene laknod Kecskeméten, közel a szüleidhez.*
– Igen, mondjuk van olyan rokon, akivel így sem találkozunk a szüleim, annak ellenére, hogy egy országban vagy akár egy városban laknak. De ez az, ami szerintem a legjobban hiányzik. No meg a jó idő. Bár ha meleg van, akkor nagyon meleg tud lenni ott is.

– *A tapasztalataid alapján mit gondolsz arról, hogy miért nem tud Magyarország elég vonzó lenni a fiataloknak manapság? Miért nem tud olyat nyújtani az ország, ami miatt itthon maradnának a fiatalok?*

– Szerintem az itthon lévők hozzáállása az, ami arra ösztönöz embereket, hogy elmenjenek.

– *Ezt hogy érted?*
– Úgy értem, hogyha én itthon elmegyek egy hivatalba, nem azt tapasztalom, hogy segíteni szeretnének, hanem úgymond, ki kell harcolni a dolgokat. Míg kint mindenki nagyon segítőkész. Ha bemegyek a bankba, akkor nem az van, hogy én ott egy probléma vagyok, hogy már megint idejött valaki, akinek segíteni kell, meg kell oldani a problémáját, hanem segíteni akarnak. Amikor hazajövök, először mindig sokkot kapok. Át kell állítanom magam, hogy Magyarországon vagyok, mert leszidnak a vonaton, hogy miért odaültem, vagy miért odaálltam, vagy miért nyitottam ki az ablakot. Szerintem ez a hozzáállás a legnagyobb probléma. Amikor az esküvőnket szerveztük, mindkettőnknek nagyon tetszett egy helyszín, de sajnos azt éreztük, hogy problémát jelentettünk a rendezvényszervező hölgynek. Végül úgy döntöttünk, hogy nem megyünk oda, ha az problémát jelent, hogy mi ott szeretnénk elkölteni a pénzünket, és ezért azt szeretnénk, ha pár dolog úgy lenne, ahogy mi elképzeltük. Egy ismerősöm, aki szintén magyar, a vőlegénye pedig német, ők is hasonló problémába ütköztek.

– *Ezek máshogy működnek kint?*
– Igen. Végül, ahol az esküvőnk volt, ott is az volt a megnyerő, hogy ők segíteni akartak, hogy jól sikerüljön ez az esemény. Nem feltétlenül az, hogy jól lehúzzák rólunk a bőrt.

– *Ebben biztosan sok igazság van, de mi lehet ennek az oka?*
– Igen. Például a Tescóban is volt már olyan, hogy leszidtak, mert nem tudtam, hová kell bedugni a kártyámat. Sajnos nem sok a kedves ember, mindenki mogorva, akikkel találkozol: a buszsofőr, a kalauz a vonaton vagy a boltban az eladó. Nem érzem azt, hogy kedvesek lennének az emberek egymáshoz, hogy odafigyelnének a másokra.

– *Pedig ezeknek az embereknek éppen az a munkájuk, hogy a másikon segítsenek. Igen, itt tényleg ez a hatósági szemlélet a jellemző, hogy ő fellép mint hatóság, mert kalauz vagy buszsofőr. Keresi a problémát, hogy miért büntethet meg, miért köthet beléd, és nem az a célja, hogy segítsen. Igen, ebben biztosan van igazság.*

– Igen, ha van apróm, az a gond, és az is probléma, ha nincs apróm.

– *És a sorban mindenki ideges.*

– Igen. Még emlékszem, amikor Szegeden laktam és fizettem be a csekket, mindig mindenki előrébb ment egy lépést, a másiknak a nyakába lihegett, mert ettől biztosan jobban fog haladni a sor, a Tescóban pedig lökdösik az ember fenekébe a bevásárlókocsit. Türelmetlenek az emberek és nem kedvesek egymáshoz.

– *Kint ezek jobban működnek?*

– Igen, ha segítséget kérek az eladótól, akkor igenis kedvesebbek és segítőkészebbek az emberek.

– *Visszatérve még egy picit az elejére, érdekes, hogy nálad a kalandvágy volt a fő motiváló ok a migrációra már kiskorodtól kezdve.*

– Szerintem ezt a földrajztanárom ültette el bennem. Bár azt mondja anyukám, hogy a dédnagyapapám is ilyen kalandvágyó volt, mint én. Ő kalandból ment el az első világháborúba. Már idősebb volt, neki már nem kellett volna mennie, de ő világot akart látni és ez volt a lehetősége az utazásra, négy évet volt a fronton betegszállítóként.

A másik, ami szerintem ösztönzött, az a nagypapám volt, aki mindig azt mondta, meg kell tanulni egy idegen nyelvet, mert őt az mentette meg a háborúban, hogy megtanult oroszul. Engem pedig mindig zavart, hogy már régóta tanulom ezeket a nyelveket, de egyszerűen nem megy úgy, olyan folyékonyan, ahogy szeretném.

– *És akkor ez tűnt a legjobb megoldásnak, hogy kint kell megtanulni?*

– Igen. De ezt ajánlom mindenkinek, akinek nem megy a nyelvtanulás. Szerintem így lehet a legjobban nyelvet tanulni, mikor rá van kényszerítve az ember, hogy megértse, elmagyarázza valahogy, ha kézzel-lábbal is.

– *Könyvből biztos, hogy másabb tanulni, meg nyelvvórán, mint az életben.*

– Igen, de azt kell, hogy mondjam, a kinti nyelvvórák is teljesen másmilyen légkörben teltek, mint itt, Magyarországon. Nekünk mindig azt mondta a tanár, hogy nem baj, ha hibázunk, mert pont abból fogunk tanulni. Mindig jó hangulatban telt az óra, erre nagy hangsúlyt fektetnek kint, hogy mindenki nagyon pozitív legyen. Vannak szituációk, amikor már kicsit erőltetett is.

– *Ez a tanításban is így van?*

– Igen, én magam is fontosnak tartom, hogy a diákok merjenek kérdezni az órán, ha nem értenek valamit, de ezt megnehezíti, ha igenis meg kell mondani a gyerekeknek, szülőnek, hogy a magatartás miatt nem mennek jól a dolgok, vagy egyszerűen, mert nem érdekli a gyereket a tanulás. Ilyen esetben rögtön a tanárban keresik a hibát.

– *Szeretsz tanítani?*

– Szeretek, igen, csak a hozzá járó adminisztrációs dolgok azok, amiket nem szeretek.

– *Az adminisztráció ott is nagyon sok?*

– Igen, sokszor több idő megy el az adminisztrációra, mint az órára készülésre, vagy magára a tanításra. Sajnos ez azzal is jár néha, hogy a statisztika kerül előtérbe, és nem a diákok.

– Mondtad, hogy a kalandvágy az továbbra is benned van. Tehát szívesen mennél máshová is. Ez azt jelenti, hogy nem kötődsz oda olyan erősen, ahol éltek, hogy el tudnád képzelni az életedet más országban is?

– Igen. Egyszer arról volt szó a férjemmel, hogy valószínűleg Spanyolországban fog munkát kapni. Kérdezte, hogy én benne vagyok-e? Azt mondtam neki, ha holnap azt mondják, költözni kell, már veszem is elő a bőröndöt és pakolok is.

– Európán belül majdnem mindegy lenne számodra, hogy honnan jönnétek haza Kecskemétre?

– Igen. Voltunk tavaly nyáron Dániában, mert a férjemnek élnek ott rokonai. Az unokatestvére esküvőjén voltunk, és mondtam neki, hogy én például oda is szívesen elköltöznék. Tetszett ott is, és szeretek más kultúrákat megismerni. Nem vagyok egy nyelvész, de megpróbálnék egy másik nyelvet is megtanulni. Próbálkoztam a spanyollal is, de ugyanaz történt, mint az angollal, hogy könyvből és a nyelvórára nem tudtam annyira jól megtanulni.

– A férjed tősgyökeres angol?

– Ő annak vallja magát, annak ellenére, hogy az apukája walesi származású. Neki nagyon jó a nyelvérzéke, ellentétben sok angollal, több nyelven beszél. Szerintem ő is olyan, hogy érdeklődik más kultúrák iránt, élt külföldön is, Franciaországban, Brüsszelben, és a munkája révén sokat járt Spanyolországban, Portugáliában, Németországban.

– Mivel foglalkozik a férjed?

– A British Petroleumnál dolgozik. Az SAP integrált vállalatirányítási szoftverrendszernek különböző országokba való telepítésében vesz részt.

– Tehát ő is informatikus?

– Nem informatikus, ő az informatikusok és az üzletemberek között közvetít. Ő nem tud programozni, de átlátja olyan szinten, hogy el tudja magyarázni az üzletembereknek, hogy miként valósítható meg egy-egy tranzakció.

– A kisbabát, Matildát megtanítod magyarul?

– Igen, mindenképpen. Fontosnak tartom, hogy magyarul beszéljek hozzá. De ez teljesen természetes számomra már a születése pillanatától. Szerintem ez egy olyan lehetőség neki, ami nem sok mindenkinek adatik meg, hogy rögtön két nyelven tanul meg. Amikor még nem jöttünk haza Magyarországra, és magyarul szóltam hozzá, akkor szerintem csak nézett rám, hogy én miért nem úgy beszélek, mint mások, miért ezen a furcsa nyelven beszélek hozzá. Most kezdtünk el járni egy magyar Ringató csoportba. Matilda a legkisebb még, de azért mi megyünk. Van magyar óvoda, iskola is kéthetente szombatonként. Oda előre be kell jelentkezni, így még nem sikerült eljutnunk, de tervbe van véve, hogy rendszeresen eljárunk majd.

Próbáltam felkutatni a lakhelyemen is a magyar kisbabás anyukákat, és talákoztam is jó párral. Teljesen véletlenül belebotlottam egy másik magyar anyukába, aki két utcával arrébb lakik, így vele szoktam a legtöbbet találkozni.

– Magyarországra is sokat jártok, így ismerni fogja a magyar kultúrát is, meg az ottanit is.

– Igen, reméljük így lesz, és remélem, meg is szereti. Biztos vagyok benne, hogy ez a többnyelvűség működőképes, több példát is láttam már rá.

Mi volt az oka?

Sági Norberta interjúi

„...néha szeretnénk egy görbe vonalat látni”¹

– *Mi volt a lakóhelyváltás oka?*

– Magyarországról Németországba költöttünk ki. A lakóhelyváltásnak elsősorban anyagi okai voltak, mivel mi nyolc évvel ezelőtt házat építettünk Magyarországon, és magas költségei voltak. Az itt vállalható munka, illetve fizetés nagyon nehezen tette lehetővé azt, hogy ezeket a költségeket tudjuk fedezni. Elsősorban a férjem szakmájáról van szó, illetve az ő elhelyezkedési lehetőségeiről. Azon a környéken, ahol mi Magyarországon laktunk, meglehetősen kevés munkahely volt, nehézkessé vált az elhelyezkedés, illetve több olyan csalódás érte, ami miatt úgy gondolta, hogy megpróbálja egy másik kultúrában a munkavállalást.

– *Miért pont Németországot választottátok?*

– Azért, mert Németországgal kapcsolatosan korábban pozitív benyomásaink voltak, illetve élnek ott rokonok, ismerősök, akik egyrészt tudtak segíteni, másrészt megerősítettek ezeket az információkat.

– *Ez volt az első lakóhelyváltás az életetekben?*

– Nem. Magyarországon belül több nagyvárosban is laktunk. A korábbi lakóhelyváltások tulajdonképpen nekünk pályakezdő időszakunkra tehetőek. Akkor még nem voltak gyerekeink, mobilisabbak voltunk, könnyebben tudtunk költözni. Igazából azt kerestük, hol lenne a legideálisabb lakni mind munkahely, mind más szempontokból. A változtatások aztán azért történtek, mert többféle állást is megpályáztunk, és ennek nyomán muszáj volt más-más helyre költözni. Végül aztán mi Szegeden kötöttünk ki, és Szegedről költöttünk vidékre, ott építettünk házat.

– *Mi alapján választottatok lakóhelyet, települést?*

– Ez érdekes kérdés, mert a férjem városból származik, én kisvárosból, ami annak idején nagyközség volt. Én úgy gondolom, hogy mindenki az alapján választ lakóhelyet, amilyen településen felnőtt. Ez egy nagy befolyásoló tényező. De azért ennek ellenére mi viszonylag rugalmasak voltunk, bár a fővárost semmiképp nem választottuk volna. Fontos, hogy meglegyen a szükséges infrastruktúra, legyen bölcsőde, óvoda, iskola, kulturális lehetőségek a településen vagy egy viszonylag könnyen megközelíthető körzetben. Az elsődleges szempont természetesen a munkahely, és annak idején, amikor úgy döntöttünk, hogy végleg letelepedünk és házat építünk, akkor ez az ideális dolog fenn is állt. Tehát mindkettőnknek ott volt munkahelye a környékben, és a gyerekek elhelyezése is megvalósíthatónak tűnt.

¹ Az interjúalany (1974) műfordító, szerkesztő. Békés megyei származású, jelenleg Szeged környékén él. Férjével két lánygyermeket nevelnek.

- *Tehát a család közelsége nem játszott szerepet?*
- Annyiban igen, hogy tervbe volt véve, anyukámat majd odaköltöztetjük, ahol mi végül megállapodunk, és ez így meg is valósult. Máskülönben a család nincsen nagyon messze most sem, a rokonok a szomszédos megyében élnek. Sajnos olyan településeken, ahol nem igazán fejlődik sem az ipar, sem más területek, ezért annak nem láttuk értelmét, hogy közvetlenül ott telepedjünk le.

- *Mit gondolsz, hogyan változott a külföldre költözéssel a társadalmi helyzetetek?*
- Azt lehet mondani, hogy a kiköltözés előtt Magyarországon még a középosztályhoz tartoztunk. Úgy gondolom, jellemző általában véve a kiköltözőkre, hogy vagy sikerül egy olyan szakmában elhelyezkedni, ami kint hiányszakma, pl. az orvosi, ápoló szakmák, az informatikusok, építőipar, tehát van azért jó néhány, ahol a mai napig is keresik ott a szakembereket. Ebben az esetben szinte egyértelmű, hogy a társadalmi helyzet javulni fog. Mindegy, hogy az alsó, a középső vagy a felső rétegekhez tartozott az ember Magyarországon. Ha viszont egy olyan kompromisszumot köt a kivándorló, hogy inkább feladja úgymond a társadalmi státusát, és azt mondja, hogy vállalok egy nem a végzettségemnek megfelelő, hanem az alatt lévő szakmát vagy munkát, akkor azt bizony fel kell dolgozni. Tehát sokan vannak, akik kimentek diplomával bébiszitternek, takarítani, vendéglátóiparba, és fel kell tudniuk dolgozni, hogy nem egészen ugyanazon a szinten van az ember, nem feltétlenül tud olyan könnyen beilleszkedni. De ha ez arra is vonatkozik, hogy anyagi tekintetben jobban élnek-e az ittenihez képest, feltétlenül jobban élnek, csak közben érzékelhető mindvégig, hogy az átlag német állampolgár, egy ottani kétkezi munkás élet-színvonala bőven magasabb, mint egy itthoni átlag kétkezi munkásé. Tehát érzékelhető, hogy az ember valamiképpen alacsonyabb szinten landolt. Kivétel ez alól az, ha valakit a szakmájában egy fix munkára megbecsülten felvesznek.

- *Ezt a különbséget, amiről az előbb beszéltél, a jobb fizetés nem tudja feledtetni?*
- Azt gondolom, hogy nem, mert itt nemcsak arról van szó, hogy meg tud venni egy mozijegyet, amit előtte nem tudott, hanem arról is, hogy nem abban a közegben mozog, mint korábban. Tehát adott esetben egy pedagógus, ha kivándorol, és nem tud mint pedagógus munkát vállalni, ő például egy szállodában takarítónőként, valószínűleg nem pedagógusokkal lesz körülvéve. Tehát ez a része, ez kemény dió.

- *Ha rosszabbodik a társadalmi helyzet, mivel lehet ellensúlyozni?*
- Azzal próbálja az ember ellensúlyozni, hogy próbál más területeken minél inkább beilleszkedni, eljár kirándulni, múzeumokba stb. Ha már egyszer egy kicsit jobban megengedheti magának, akkor biztos, hogy kihasználja a lehetőségeit a művelődésre és a kapcsolatteremtésre is. A kapcsolatteremtésnek is megvannak a fórumai, és a kapcsolatteremtést is nagyon befolyásolja az, hogy milyen közegbe kerül valaki, milyen fórumokon találkozik emberekkel. Egy példát most közbeszúrok. Ha azt nézzük, hogy korábbi munkahelyemről engem számtalanszor delegáltak külföldre, és ott egy olyan delegáció tagja voltam, akiket ott hasonló szakmában fogadtak, ott egyáltalán nem érződött semmi különbség. Viszont ha kimegyek, mint bevándorló, akkor tőlem senki nem kérdezi meg sem azt, hogy miért beszélem én ilyen jól a nyelvet, sem azt, hogy mivel foglalkoztam korábban. De itt azért nagyon sokat számít a nyelvtudás meg a szakképzettség.

- *Gondoltatok-e a visszaköltözésre?*
- Hát mi gondoltunk. Sokáig gondolkoztunk. És hogy miért is. Utólag azt lehet mondani, ha az ember egyszer külföldre költözik, az egy hosszú távú projekt. Mi ugyan már egy év után

visszajöttünk, a férjem két évig volt kint. Hosszú távú projekt alatt azt értem, hogy egy-két év alatt még nem lehet igazán eldönteni, nem lehet a pro és kontra érveket maradéktalanul felsorakoztatni. Mi konkrétan több ok miatt tértünk vissza. Ha azt vesszük elsősorban, hogy az ember dolgozni és megfelelő pénzt keresni megy ki, akkor a munkavállalás az úgy néz ki, hogy mint család, mindkét félnek célszerű az adott országban dolgozni és pénzt keresni. Ez az, amiért már egyértelműen megéri. Ha csak az egyik fél nem oda dolgozik, vagy nem ott dolgozik, hanem mondjuk Magyarországon, mint az én esetemben, távmunkában, akkor már nem annyira egyértelmű az egésznek a létjogosultsága. Hacsak nem dönt úgy a fél, hogy akkor inkább ő is megpróbál kint valamit. Ahhoz viszont, hogy mindkét fél ugyanazon a helyen találjon munkát, olyan fejlett helyre, olyan fejlett városba, vagy annak a környékére kell költözni, ahol nagy valószínűséggel mindkettejüknek jut munka. Az ilyen területeken nagyon drága az ingatlan, az albérlet is. Tehát ha az ember kiköltözik két gyerekkel, akkor probléma, hogy lehetőleg azon a körzeten belül legyen normális általános iskola, gimnázium, ha a gyerek kisebb, akkor természetesen óvoda, de még akkor két munkahely is, – hát az ilyen igen ritka. Németországban jelenleg rengetegen ingáznak, és nem ritka az sem, hogy harmincöt, ötven kilométert vagy akár százat naponta. Úgy gondolom, hogy Magyarországon mi ehhez még egyelőre nem vagyunk hozzászokva. Még a mi generációnk, és az utánunk jövő is egy kicsit dédelgeti magában azt az idealisztikus elképzelést, hogy egy viszonylag kis körzeten belül mindez elképzelhető. De sajnos ott ennek érdekében sokkal nagyobb áldozatokat kell hozni. Számolni kell azzal is, hogy adott esetben évente kell lakóhelyet váltani, és ez azzal jár, hogy akkor a gyereket is át kell íratni másik iskolába. Az egyik ok tehát az volt, hogy a mi esetünkben a munkavállalás nem egészen jött be. A diplomának megfelelő állások gyakorlatilag nem léteztek. Magyarországon az a diploma, ami a férjemnek van, egy felsőfokú végzettség, amivel közép-, illetve felsővezető pozíciót lehet betölteni. Nagyon fontos, hogy a diplomát mindig meg kell nézetni, mielőtt bárki kimegy külföldre, hogy egy az egyben elismerik-e, vagy el kell ismertetni, ami viszont nagyon komoly összegbe tud kerülni. Ezt mi nem néztük meg. El kellett volna ismertetni, és még akkor is, hogyha ezt mi kifizetjük és elismerik, nagyon-nagyon kevés esély lett volna arra, hogy őt az akkor éppen középfokú nyelvtudásával egy ilyen felelősségteljes pozícióra fölvegyék. Magasabb állásokhoz már anyanyelvi szintű nyelvtudás kell, és hogyha akad rá olyan jelentkező, akinek az megvan, akkor nagy valószínűséggel azt fogják oda fölvenni. Tehát ez, mint perspektíva, nem mutatkozott igazán ígéretesnek. Ráadásul nem egy az egyben felelt meg a képzési rendszer, ami azt jelenti, hogy vagy egy alacsonyabb pozícióban dolgozott volna, ahol az ittenihez képest még mindig jobban keresett volna, de ha azt nézzük, hogy ott mennyibe kerül a megélhetés, akkor valójában nem. Ahhoz, hogy a felső vezetésben dolgozzon, még képeznie kellett volna magát, az ugye további pénz, amellett, hogy a gyerekeket is taníttatni kell, s amellett, hogy én nem odakint dolgoztam. A másik ok elsősorban beilleszkedésből, illetve kulturális különbségekből adódott.

– *Azok szemében, akik itthon maradtak, hogyan változott a megítélésük?*

– Én úgy gondolom, hogy a mi esetünkben nem változott a megítélés. Nem lett sem jobb, sem rosszabb. Elsősorban azért nem, mert túlzottan sok időt nem töltöttünk kint. Elképzelhető, hogy ha évek teltek volna el, hazalátogatáskor azért a különbség megéreződött volna a kommunikációban. A gyerekek szemlélete biztos, hogy alapvetően sokat változik, és azért egy-egy fél év után, ha hazajön az ember, akkor elég szembetűnőek a különbségek. De mi sem érzékeltettük az itthon maradókkal, hogy bármi változott volna. Visszaköltözéskor is egyértelműen befogadóak voltak, inkább kíváncsiság volt részükről. Nagyon sok kérdést kaptunk, sok mindenkit érdekelt a téma. A szomszédokkal már előtte is beszélgettünk, és elmondtuk nekik, hogy miért és hova szeretnénk eljutni, és ők ezt inkább csak jóindulattal követték. Amikor kint voltunk, akkor is váltottunk levelet,

skype-oltunk. Úgy gondolom, hogy a környezetünkben inkább arról volt szó, hogy sajnálták, hogy elhagyjuk azt a közösséget, és visszavártak volna minket, és amikor visszajöttünk, teljesen zökkenőmentes volt a visszailleszkedés.

– *Fontos volt-e az iskolázottság a beilleszkedés szempontjából?*

– Igen, fontos. Németországon belül is sokat küzdenek azzal, hogy a bevándorlókat, akiknek a nagy része kevésbé iskolázott, megpróbálják integrálni, megpróbálják bevezetni a saját iskolarendszerükbe, úgymond német állampolgárokká nevelni őket. Itt nagyon nagy szerepet játszik a kulturális különbség, illetve az, hogy milyen iskolázottsági szintről indul az illető, és hogy milyen közegbe próbál beilleszkedni. Ha eleve egy alacsonyabban iskolázott közegbe, tehát mondjuk szalagmunkára vagy bármilyen olyan fizikai munkára, ahol még csak az sem fontos, hogy különösebben jól beszéljen németül, úgy gondolom, hogy ott csak annyira fontos az iskolázottság, hogy annak a szintnek megfeleljenek, amit ott elvárnak. Egyébként pedig azért van szerepe az iskolázottságnak, mert talán az iskolázottabbak a kulturális különbségeket jobban megértik, jobban tolerálják, és itt a tolerancia alatt nemcsak azt értjük, hogy minket fogadjanak be, mert mi vagyunk azok, akik most kultúrát váltanak, hanem a befogadó közegnek is nehéz befogadni egy olyan bevándorlót, aki nem áll készen arra, hogy az ő kultúráját elfogadja. Nekik megvannak a szokásaik, megvannak azok a társadalmi, kommunikációs közegek, amik náluk működnek. Kicsit másképp működnek, és annak, aki úgy gondolja, hogy bármilyen okból külföldre költözik, számolnia kell azzal, hogy bizony ő lesz az, akinek alkalmazkodnia kell ezekhez a már ott bevált dolgokhoz. Mint ahogy mi is elvárjuk azt, hogy aki itt Magyarországon szeretne élni, a mi szabályainkhoz alkalmazkodjon.

– *A magas iskolai végzettség növelheti az önbizalmat vagy adhat biztonságérzetet?*

– A nyelvtudás az, ami feltétlenül adhat biztonságérzetet. Az, hogy milyen az iskolázottságod, az akkor adhat, ha pont megtalálsz ott azt a szakmát, és remekül el is tudsz benne helyezkedni. Akkor igen. Egyébként azt gondolom, hogy viszonylag kevés a jelentősége önbizalom szempontjából.

– *Új kapcsolatok kialakításakor fontos szempont volt-e az iskolázottság?*

– Hát igen. Az én kapcsolataim tekintetében, mivel otthonról dolgoztam, az iskolák által lettek új kapcsolataim, a gyerekeim által lettek új kapcsolataim, szülőket, pedagógusokat ismertem meg, és természetesen fontos volt. Könnyebben tudok kommunikálni olyanokkal, akik egy kicsit nyitottabbak, kicsit több mindent tudnak a világról, kíváncsiak, érdeklődők és viszont, én is nagyon szeretek más emberekről, más kultúrákról megtudni dolgokat. Tehát igen, fontos szempont volt. A férjem esetében is, aki ugyan nem egészen a diplomájának megfelelő szinten kezdett el dolgozni, és viszonylag alacsony nyelvtudással, ennek ellenére nagyon megbecsülték, miután kiderült, hogy ő egy gondolkodó ember, és ezért sok mindent rá tudtak bízni.

– *Hogyan kezelted az idegenek közeledését vagy éppen távolságtartását?*

– Az ott élő németek csak egy bizonyos százalékát alkották a népességnek, mert egyébként nagyon sok orosz, lengyel, török és más kelet-európai volt ott. Most újabban már a menekültstátust kérők is sokan vannak ott. A németek alapvetően nem mondhatni, hogy közeledőek. Inkább azt lehet mondani, hogy náluk ki kell várni azt, amíg a bizalom kialakul, amikor már egy kapcsolat kialakulhat. Ez a magyar ember számára általában nagyon nehéz dolog, és ez csak nehezedik azzal, hogy bizony a németeknek meg kell küzdeni azzal, hogy nagyon sok a bevándorló. Sokkal több, mint amennyit mi itt Magyarországon

el tudunk képzelné. Hát fenntartással kezelik az embert. Igazából teljesen természetes, nem az ő népükhöz tartozunk, nem tudják, hogy mire számítsanak, ezért kívárnak, és amikor látják, hogy megbízhatnak az emberben, akkor viszont nyitottak, és bár ez nem ugyanaz a nyitottság, mint a magyar–magyar viszonyban, de a segítőkészség magasabb fokú, én úgy tapasztaltam. Tehát ha már egyszer a bizalom megvan, akkor a segítőkészség is maximálisan megvan.

A távolságtartást nehéz kezelni. Az elmúlt évtizedek alatt egészen más irányba fejlődött a társadalmunk, mint a miénk. Nálunk jobban megmaradt a családi összetartás, az, hogy adott esetben az idős emberek még a családhoz közel vannak, a kapcsolat napi szinten megvan. Ez ott nem jellemző. Egymás között is sokkal távolságtartóbbak. Lehet, hogy ez egyébként is jellemző az északabbra élőkre, de biztos, hogy a társadalmi fejlődés is hozta magával. Egész egyszerűen kialakult az, hogy mindenkinek elég életter áll a rendelkezésére és kevés a stressz. És mivel ők kevés stresszhez szoktak, ők nem is tűrik azt, hogy a stressz-szintjük megemelkedjen, és nagyon óvatosan bánnak a környezetükkel. A távolságtartást úgy kell érteni, hogy olyan nincs, hogy akkor egy telefonhívás nélkül beállítok hozzád, főzők valamit, és átcsongetek a szomszédba, hogy van itt egy kis fánk, vagy nem jön-e át egy kávéra. Ez nincs, és ez nagyon sok mindenkinek hiányozhat, aki szorosabb kapcsolatokhoz van szokva.

– Ha valaki kimegy, akkor leginkább rendkívüli barátságossággal találkozik, amivel hivatalokban vagy bárhol fordulnak az emberhez.

– Ez így van. Ha bárhova bemegy az ember: postára, bankba, étterembe vagy bárhova, akkor egy nagyon korrekt, nagyon szívélyes, de azért mégis távolságtartó udvariassággal találkozik, ami mondjuk turistaként nagyon kellemes közeg. Hogyha benne él az ember, akkor a magyar gyökerekkel rendelkező embernek van egy olyan természetes késztetése, hogy közelebből megismerje a másikat. Ugyanez a késztetés viszont sokkal kevésbé van meg ott. Nem kölcsönös. Ezért aztán úgy érzi az ember, hogy a kezdeményezése süket fülekre talál. Ez persze kicsit túlzás, mert a maguk módján ők is nyitottak, de nem tartják fontosnak azt, hogy sok mindent közöljenek magukról, és nem is kérdeznak tőled. Megáll a kommunikáció egy udvarias, de felszínes beszélgetés szintjén, és ha az ember mélyebb barátságra vagy kapcsolatra vágyik, akkor hosszabb időnek kell eltelnie ahhoz, hogy megnyíljanak. Viszont más bevándorlókkal ez minden további nélkül működhet. Érdekes módon, pl. ha a román, az ukrán vagy a lengyel beszéli a német nyelvet, akkor ez működik a magyar és az adott másik kelet-európai között, mert sokkal hasonlóbbak a kulturális szokások. Ezért így általában meg is találják egymást.

– Az iskolaválasztásnál mennyire volt fontos, hogy jó iskola legyen, vagy mi volt a szempont?

– Mindenképp fontos volt, hogy jó iskola legyen. Nem voltunk igazán jól tájékozottak arról, hogy hogyan működnek az iskolák. Mint kiderült, ott is körzetek vannak, és az adott körzet főként az adott körzetből vesz fel gyerekeket. Én előzetesen tájékoztam az interneten, és egy nagyon szimpatikus gimnáziumot találtam a nagyobbik lányomnak. Mielőtt kiköltöztünk, kiutaztam, és személyesen beszéltem az igazgatónővel. Nagyon jó benyomásom volt, és mindjárt meg is beszéltem, hogy egy évvel korábbi évfolyamra átveszik, hogy nyelvíleg felzárkózzon. Én őt kérdeztem meg arról, hogy általános iskolát tudna-e ajánlani, mert a kisebbik most megy első osztályba. Ami különbség, és ezt talán itt fontos megjegyezni, hogy az oktatási rendszerük nagyban különbözik a miénktől, mert ott az elsőtől a negyedik osztályig van az általános iskola, és ötödiktől tizenkettedik évfolyamig a gimnázium. Ennek az az előnye, hogy áthidalják kicsit a serdülőkort. Így nem akkor kényszerül váltásra a gyerek, amikor a legbizonytalanabb, és több idejük van az érettségire felkészülni. Az elvá-

rási szint lexikális szinten jóval alacsonyabb, mint nálunk, a gondolkodásra nevelés szintje viszont nagyon fejlett. Kreativitásra, gondolkodásra, véleménynyilvánításra, vitakultúrára nevelnek, mert volt például ilyen tantárgy is. Ezt nagyon jó dolognak tartottam. Úgyhogy mi az iskolában nem csalódtunk. Kicsit szokatlan volt, mert mintha reformpedagógia érvényesülne az egész oktatási rendszerben, és mintha egy kicsit erőteljesen lenne kompenzálva a korábbi poroszos rendszer, tehát az elvárási szint itt-ott egy kicsit alacsony.

– Történt-e valamilyen változás a családon belül a költözés hatására, például a bevételek felhasználásában?

– Nos, hát igen, történt változás. A bevételeknél nagyon fontos megjegyezni, hogy a lakhatási költségek jóval magasabbak, és azzal számolni kell, hogyha az ember családdal megy ki, és szeretne kivenni egy három-négyszobás lakást, akkor az egyik fél fizetésének legalább a fele, de inkább a 60-70%-a rá fog menni a lakásra, illetve a lakásfenntartási költségekre. Ezenfelül a hazautazások is igen költségesek. Persze mindenki maga dönti el, hogy milyen gyakran utazik haza. Azért az évente kétszeri alkalom szerintem átlagos, karácsonyra meg nyári szünetre hazautaznak az emberek, és az kifizethető. Ráadásul vannak ennek olcsóbb és drágább módjai. Mi az őszi szünetben nem jöttünk haza, akkor a rokonok jöttek el minket meglátogatni. A téli szünetben hazajöttünk, és mivel elég szoros volt a kapcsolat, és bizonytalan volt az, hogy végleg kinn maradunk-e, a tavaszi szünetben újra hazajöttünk vonattal, apa nélkül. Ez azt jelenti, hogy a teljes éves szabadidőnkből biztos, hogy több hetet itt töltöttünk. Ez módosította a korábbi nyaralási szokásainkat, és azt is elmondanám itt, hogy azért egy bizonyos kereseti szint alatt az ember nem tudja elérni azt az életszínvonalat, hogy a németekhez hasonlóan töltsen el a szabadidejét. Ott már vannak szabadidőparkok, különféle létesítmények, amelyek kifejezetten a szórakoztatást szolgálják, de elég borsos ára van a belépőnek, és egyébként is: az embernek el kell döntenie, hogy most vagy arra teszi felre a pénzét, hogy hazautazik a nyárra vagy máshol nyaral, de akkor a hazautazásra nem feltétlenül marad.

Az otthon maradtaknak persze természetesen mindig vittünk ajándékot, de azt gondolom, hogy máskor is vesz az ember ajándékot itthon is. Pénzt mi nem küldtünk haza, de tudom, hogy sokan teszik ezt. Illetve amíg csak a férjem volt kint, akkor természetesen ő a fizetésének a jelentős részét hazaküldte. A kinti fizetés itthon jobban költhető, ezért nagyon sokan most is azt csinálják, hogy az egyik fél kint dolgozik, és itthon kerül felhasználásra a fizetése.

Az élelmiszer-vásárlási szokásaink annyiban változtak, hogy mivel az iskolában nem volt menza, be kellett rendezkednünk arra, hogy alapanyagokat vásárolunk be, és eleinte nagyon nehéz volt. Méghozzá azért, mert a nyugati társadalom nagyon rá van állva a félkész termékekre és a félkész termékek kis kiadagolására. Nem tud az ember csak úgy egyszerűen egy vagy két kiló húst venni. Tehát meg kellett változtatni egy picit azt is, hogy milyen dolgokat főzünk. Mivel be kellett építenem a munkaidőmbe az ebédfőzést, ésszerűen én is beálltam egy kicsit ezekre a félkész dologra, vegyítve a magyar konyhával, hogy az érzés is meglegyen.

– Változtak-e az új környezetben a családtagok funkciói?

– Igen, bizonyos tekintetben igen, főleg, mert az egyik lányom tizenhárom éves volt, és őneki beletelt jó néhány hónapba, mire sikerült annyira integrálódni, hogy konkrétan beszélgetni tudjon a gyerekekkel. Ebben az életkorban fontos a lányoknak, hogy tudjanak beszélgetni, ezért igen, egy kicsit én átmentem a barátnőszerepbe is. A családanyaszerep a lelki gondozásra is kiterjedt. A család többi tagjának is így-úgy muszáj volt valahogyan beilleszkednie, valamiféle nehézség biztos volt, legalább egy fél évig különféle problémák

merültek fel, amit otthon ki kellett beszélni. Ez általában rendszeren lefoglalja a szülők vagy az anya jelentős idejét. Azt is meg kell mondani, hogy Magyarországon általános, hogyha lehet, akkor mind a két szülő dolgozik. Németországban viszont sok éven át ez egyáltalán nem volt jellemző, ezért aztán a bölcsődei, óvodai rendszer nem olyan fejlett, mint nálunk. Van olyan, hogy akár egy-két évig is kell férőhelyre várni.

– *Kinn nem volt az probléma, hogy nincs ott nagyszülő, unokatestvér?*

– De igen, érezhető volt az egyéb családtagok hiánya. Nagyon sokan mondják, hogy azért nem szeretnék kint maradni, mert nem szeretnék temetésekre hazajárni. Ez most nagyon rosszul hangzik, de az igazság az, hogy idővel nagymértékben megrikkul a kapcsolattartás. Borzasztóan nehéz ezt a tényt elfogadni például a nagyszülőknek, mert senki nem úgy képzei el az időskorát, hogy majd a gyermekei másik országban fognak élni. Én sem tudom igazán elképzelni. Felmerült persze az is, hogy nagyszülőt oda kiköltöztetni, de a mi helyzetünk annyira nem volt stabil, ezt elvetettük.

– *Mit jelent számodra a jó életszínvonal? Mit szeretnél elérni, és hol tartasz ebben?*

– Tulajdonképpen ez egy nagyon összetett kérdés, mert az ember elvégzi az iskolát egy adott országban, eljut egy bizonyos képzettségi szintre. Amikor megszerzi az érettségijét vagy a diplomáját, akkor ahhoz társul egy bizonyos társadalmi elfogadási szint, egy életszínvonal, hogy akkor ilyen diplomával ennyit tudok keresni. Elkezd az ember tervezgetni, és elképzei azt, hogyha ez így működik tovább, akkor én ezt a szintvonalat fogom tudni tartani. Úgy gondolom, hogy a mi generációnk esetében valamikor, az elmúlt tíz évben történt egy életszínvonalbeli csökkenés. Ki is mutatták, hogy a középosztály lecsúszik, és ez a lecsúszás belső feszültséget okoz, mert hisz az ember egyszer már eljutott egy szintre, van egy kereseti szintje, amivel egy bizonyos életszínvonalat meg tud magának teremteni, és ezt várja el magától, ezt várja el a környezetétől, valamiképpen ezen a szinten érzi magát kellemesen. Ezt az életszínvonalat külföldön megteremteni nem lehetetlen, de újra föl kell építeni az embernek az életét ahhoz, hogy újra lehetőséget kapjon rá, és biztos, hogy rá kell szánni éveket.

– *Mennyire része szerinted a társadalmi kapcsolatháló az életszínvonalnak? Mennyire részese a mindennapi kapcsolat az emberekkel, vagy ez csak arról szól, hogy valamennyi pénzt keresek, és azt tárgyakra tudom váltani?*

– Egy idegen országban a társadalmi kapcsolatokat nehezebb kiépíteni, mint anyagilag egy magasabb szintre fejlődni. Persze a kettő akár egybe is eshet, de az nagyon szerencsés eset. Mivel a befogadó ország óvatosan kezeli az embert, sok év bizonyítás kell ahhoz, hogy egyáltalán kialakuljon egy olyan társadalmi háló, vagy egy olyan közeg, ami az embert egy kicsit fölemeli. Mondok egy nagyon szélsőséges példát. Németországban nem lehet bárhol tüzet gyújtani, az embernek a saját kertjében sem, nem lehet például bográcsost főzni. Tehát nem lehetséges mondjuk egy csapatépítő bográcsparti. Olyan összefüggés, ahol esetleg szocializálódni lehet, lehet például egy iskolai rendezvény, aminek a keretében szoktak a szülők egy kis süteményt vinni, főznek vagy sütnék valamilyen kolbászt, virslit, ki hogy nevezi, és akkor van még kávé. De nincsen például pörkölt. Ha az ember ezeket a „szabályokat” elfogadja, mert szeretne integrálódni a többi szülő közé, akkor neki azt a kolbászt meg kell ennie. És nem kérheti tőlük, hogy főzzünk egy csülök-pörköltet. Hogyha az ember jó szívvel elfogadja azt, hogy valahányszor elmege valahova, akkor mindig sütemény és kávé lesz, vagy virsli, akkor ez működhet.

Egy kicsit az előző kérdésre visszatérve, úgy gondolom, hogy mi életszínvonal vonatkozásában egy picit megfeneklettünk. Egy év alatt odáig jutottunk el, hogy nem voltak

anyagi problémáink, és tudunk már félretenni pénzt. Az emberi kapcsolatokban viszont az elvárásokhoz vagy a várakozásokhoz viszonyítva én személy szerint közel nem tartottam ott, mint amire számítottam, hiába beszéltem a nyelvet. A férjem viszont elég jól beilleszkedett. Neki sem az életszínvonalhoz nem kellett volna már sok, sem pedig az emberi kapcsolatokhoz, mert őt elég jól elfogadták a munkahelyén, és egyenrangúnak is tekintették.

Életszínvonalban persze különböző mintákat követünk. A minta szinte mindenkinél más. Az én szüleim még az előző rendszerben dolgoztak, aztán jött a rendszerváltás. Tehát két különböző rendszerben éltünk, ha úgy tetszik. Rendszerváltás után ők a középosztályhoz tartoztak, és nekem ez a szülői minta. Én ezt szerettem volna elérni, nekem az a kellemes közeg. Ez azt jelenti, hogy az ember, amire feltétlenül szüksége van, azt megengedheti magának. Van szabadideje, és azt el tudja értelmes dolgokkal tölteni, akár úgy is, hogyha már gyerekei vannak, akkor azokat be tudja fizetni valami programra. Én ezt tartom mintának, mert emlékeim szerint ez annak idején az én családom számára elérhető volt. Manapság úgy gondolom, hogy sokkal nehezebb ezt elérni.

– *Németországba érkezve módosultak-e az elképzeléseitek?*

– Ha az ember új helyre megy, akkor rövid idő alatt nagyon sok információt be kell gyűjteni és semmi sem feltétlenül úgy van, ahogy azt elképzelte. Ami nagyon furcsa volt és nagyon más volt, mint ahogy elképzelttem, az az, hogy Nyugat-Németországban is érezhető a globális elvándorlási hullám. Kiürülnek a belvárosi üzletek, nagyon sok ház és üzlet kiadó, kicsit elhagyatott az egész. Sok ezer ember vándorol el évente a kisvárosokból az iparvárosok környékére. Ott meg hatalmas embertömegek vannak.

– *Változott-e az értékrendszered?*

– Nagyon sok mindenben, amit könnyen befogad egy magyar kivándorló. Én úgy ítélem meg, hogy a német mentalitásnak az egyik alapkőve, hogy nem bonyolítanak túl dolgokat és lényegre törőek. Ha adott egy probléma, amit meg kell oldani, akkor nem azt kezdjük el keresni, hogy ki miatt merült fel ez a probléma, hanem, hogy hogyan lehet azt minél gyorsabban és minél hatékonyabban megoldani. Ez nagyon eredményes. Látszik a hétköznapi életben, hogy gyakorlatilag ez az életnek szinte minden területén működik. A lehetőségek szerint leegyszerűsítik a lépéseket akár egy iskolai beiratkozásnál is. Számítalan olyan eset volt, amikor nem kértek külön lebélyegzett, aláírt papírt valamihez, hanem elég volt az adott szó vagy elég volt egy kézzel írott bármi. Nem volt nyomtatvány ahhoz, hogy a gyermekemet kikérjem az iskolából egy napra. Sőt a szülő azt is igazolhatta minden további nélkül, hogy a gyerek egy napig beteg volt és nem csak egy évben három napot, mint itthon. Ha nem volt két-három napnál tovább beteg, akkor el se kellett vinni orvoshoz. Tehát az egyszerűség, és az, hogy nem bonyolítják túl a dolgokat, mindenképpen átjött. Nagyon sokan tapasztalják, hogyha az ember hazajön, ezt nagyon nehéz keresztülvinni. Egy ideig még tart a lendület, és utána alábbhagy. Olyan, mintha falakba ütköznénk. Példának okáért, nagyon erős kint a civil összefogás. Ha van egy lakóközösség, és szeretnének a gyerekeiknek egy játszóteret, de mondjuk az önkormányzatnak nincsen erre pénze, akkor összeülnek és megbeszélik, hogy ki mivel tud hozzájárulni, esetleg anyagot hoz vagy szakmunkával segít. Amikor ez megvan, akkor csinálnak egy tervet, és kivitelezik. Ugyanez nálunk nagyon nehezen képzelhető el, és sajnos nem is bízunk egymásban annyira, hogy ezt valaki felkarolja. Nálunk föl se merül, hogy saját erőből valahogy megoldjuk. Azért hozzáteszem, hogy ez azért is van, mert alapvetően több szabadidejük van. Nálunk manapság nagyon sokszor vállalnak az emberek pluszmunkát, másodállást, ezért is nagyon nehéz ezeket a dolgokat összehozni. Az értékrendszer tehát változik, viszont vissza is tud változni. Alkalmazkodik az ember ahhoz a rendszerhez, amelyikben éppen él. Jó példa volt, hogy megfigyelte a férjem, hogy autó-

pályán hazafelé jövet Németország területén még bármelyik kelet-európai betartja a közlekedési szabályokat, és ahogy Magyarországra ér, és halad még 200 km-t, utána már nem.

– *A gyerekeknél is észrevettél változást?*

– Hogyne, természetesen. A gyerekek szemlélete nagyon kitágul, és ők befogadják mind a kettőt. Ami nehéz, az az, hogy aztán végül mi fog dominálni. Az én esetemben arról van szó, hogy én egyik részről nemzetiségi német családból, másik részről magyar családból származom, és ezért én ezt már megéltem. Azt gondolom, hogyha ezek után az ember még él is mind a két országban, akkor nem tudja egyértelműen eldönteni, hogy melyiknek kellene dominálnia. A gyerekeknek megadhatjuk, hogy lássanak más országot, lássanak más kultúrát. Aztán majd ők eldöntik, hogy ezt hogyan tudják, tudják-e itthon kamatoztatni, vagy az itthonit másutt. Ezt nem tudom megítélni. Azt tudom, hogy az ember, ha kétlakivá válik, akkor elkezd látni mind a kettő országban a pozitív és a negatív dolgokat, és egyszer csak elkezd keresni azt a helyet, ahol a kettő egyesülhet, egy jó kombináció létrejöhet. Erre igazából nincs megoldás. Valahogyan magában kell a kettőt harmonizálni.

– *A gyerekek nem vágnak vissza?*

– A nagyobbik nem, mert ő már viszonylag idősebb volt. A kisebbik sokkal könnyebben és jobban beilleszkedett. Nem okozott volna neki gondot az, hogy úgymond átnevelődjön egy másik kultúrára. Érdekesképpen én ott beszélgettem lengyel és orosz szülőkkel. Az orosz anyukának minden gyereke ott született, mert ő 16 éves volt, amikor Oroszországból oda kiköltöztek. Ő oroszországi német nemzetiségi családból származott, ami azt eredményezte, hogy az oroszok állandóan azt mondták neki, hogy ők németek, mások, mint ők. Akkor elhatározták, hogy az anyaországba költöznek. Ment az egész nagy család. Németországban meg hirtelen mindenki oroszoknak tekintette őket. Ő azt mondta akkor, tizenhat évesen, hogy ő ennek a gyermekeit nem szeretné kitenni, és úgy döntöttek az orosz férjével, hogy a gyerekekkel otthon is németül beszélnek...

– *Német gyerekeket neveltek.*

– Igen, német gyerekeket neveltek. Ettől függetlenül ők egymással nagyon gyakran beszélnek oroszul, és a németül nevelt gyerekek ettől függetlenül oroszok is. Tehát az az érdekes, hogy a kultúrát akkor is átadja, a gyerek ugyanúgy kilóg valamilyen szinten a közegből, csak annyiban nem, hogy tökéletesen beszél a nyelvet, és hogy nagyon jól ismeri a kultúrát, hiszen abban nőtt fel. De egy más nép kultúráját hozzák a szülők, majd a harmadik, negyedik generációnál elképzelhető az, hogy már semmilyen konfliktus nem marad a gyerekekben. Én emiatt is félttem ott maradni, mert úgy gondoltam, hogy azt az ugrást nem tudjuk megcsinálni, hogy az én gyerekeim már teljesen németnek érezzék magukat valaha.

– *Tehát neked akkor lett volna a kint maradás alternatíva, ha biztos lettél volna abban, hogy a gyerekeidben nem lesz konfliktus, hogy ők hová tartoznak?*

– Azt hiszem, hogy ezt előzetesen nem gondoltam végig. Szerintem nagyon kevesen vizsgálják azt, hogy mi lesz, ha az én gyerekek nem magyarul fog énekelni, hanem németül, és a németül nem tudó nagyszüleinek skype-on németül köszön be és kezd el beszélni. És hogy annak a társadalomnak a szokásait veszi föl, hogy nem fog emlékezni egy idő után arra, hogy honnan jött. Mindezt az ember nem feltétlenül gondolja végig. Van, aki elfogadja, és úgy gondolom, hogy minél rosszabb szociális környezetből érkezik egy bevándorló, minél kevesebb veszítenivalója van, mert esetleg otthon háború dúl vagy

olyan szegénység van, hogy már a napi betevőre nem jut, akkor az ember ezzel meg tud békélni. De ha nem olyan erősen van rákényszerítve, ha egy picike esély van arra, hogy az eredeti kultúrájában meg tud maradni, akkor egy örök kérdőjel marad az emberben az, hogy ezt meg kellett-e tenni. Azt gondolom, hogyha a gyerekek nélkül költöztünk volna ki, 15–16 évvel ezelőtt, akkor egészen más lett volna a helyzet.

– *Mit gondolsz, milyen szerepet játszik a munkahely a beilleszkedésben?*

– A munkahelyeknek van szerintem az iskolán kívül a legnagyobb jelentősége a beilleszkedésben, és ha valaki jól végzi a munkáját, akkor ott bizony motivációt és elismerést is kap. Ha általánosságban beszélünk, akkor az a segítőkészség és korrektség, ami a hétköznapokban tapasztalható, az ugyanúgy tapasztalható a munkahelyen is, és a kölcsönösség elve érvényesül. Becsületesnek és dolgoznak kell lenni, és akkor ez vissza is jön. Sokszínű a társadalom, bizonyos szakmákban nagyon sokféle nemzetiségű ember dolgozik, nagyon vegyes múlttal, és rengeteget lehet tanulni. Thaiföldi menekült házaspárral futott össze a férjem a munkahelyén, és azt végighallgatni, hogy mi az ő történetük és mi az iráni, a lengyel stb. története, az borzasztóan szélesíti az ember látókörét, látja, hogy igen, lehet innen is elindulni, hogy napi egy bögre rizs, meg el lehet indulni onnan is, hogy kicsit elégedetlen vagyok a gazdasági helyzettel. És bizony, aki egy bögre rizs, meg annál kevesebbről indult el, meg gyalog tette meg az utat Ázsiából Európába, lehet, hogy mindenért hálás, és nem nézi azt, hogy milyenek a kulturális különbségek. Más a viszonyítási alap.

Az a tapasztalatom, hogy Németországban nagyon erőteljesen kinőtte magát az utóbbi években az úgynevezett munkaerő-kölcsönző cégek hálózata. Ezt úgy hívják, hogy Zeitarbeitsfirma, és ők a kelet-európai munkaerő felvételére specializálódtak. A bevándorlóknak megvannak a korlátaik, mert a gazdasági válság olyan szempontból Németországot is sújtotta, hogy ott is kevesebb a jó, fix munkahely, tehát az olyan, ahova az embert fölveszik határozatlan időre, és várhatóan mondjuk legalább 5–6 évig ott is fog dolgozni. Ilyen állás viszonylag kevés van, és ezeket általában be is tudják tölteni, kivéve a hiányszakmákat. Mi van ezenfelül? A gyengécskétől közepes nyelvtudással rendelkező kelet-európai bevándorló számára kézenfekvő ez az úgynevezett munkaerő-kölcsönző cég, akihez ugyanúgy kell pályázni, mint bármely más munkáltatóhoz, és ez a munkaerő-kölcsönző cég őt fölveszi. Azért kell vele vigyázni, mert van egy minimálbér, de ez általában bőven alatta van egy nem kölcsönző cég fizetési kategóriáinak. Ha az ember egy ilyen állást elfogad, akkor a cég megteheti, hogy három hónapig dolgoztatja x településen, kikölcsönzi egy céghez és utána azt mondja, hogy most át kéne költözni háromszáz kilométerrel odébb, és ott dolgozni. Ez olyan következményekkel tud járni, hogy amikor az ember Németországban kibérel egy lakást, akkor le kell tennie egy elég busás kauciót. Ez általában két-három havi albérleti díj, és van, ahol még províziót is kérnek e fölé. A kauciót visszakapja, miután kiköltözött, csak van, hogy beletelik fél évbe is. És közben tegyen le megint háromhavi kauciót a másik helyen. Míg nálunk ez a típusú foglalkoztatás általában a kétkezi munkásoknál, szakképzetleneknél a legjellemzőbb, addig kint most már szinte minden területen, talán éppen a csúcsmunkásoknál nem.

– *Te ragaszkodtál a saját munkádhoz és ezért csináltad még távmunkában is?*

– Én részben ragaszkodtam hozzá, de tájékoztam is. A helyi munkaügyi központban kértem tanácsadást, és kiderült, hogy olyan munka, amit nekem fel tudnának ajánlani, ötven kilométerrel odébb lenne. nyolcórás munka ötven kilométerre, tudjuk, hogy az mindjárt tíz óra. Voltak egyébként elképzeléseim arról is, hogy teljesen szakmát váltok, mert voltak olyan területek, ami érdekelt volna, ha lett volna rá esély, hogy átképezem magam, vagy ott a közelben el tudjak helyezkedni. Jól beszéltem németül, tehát egy fizikai

munkára vagy takarításra valószínűleg nagy eséllyel fölvettek volna rögtön, mert nagyon örülnek, ha nem kell hosszasan kivárni, hogy a munkavállaló a nyelviskolában eljusson egy bizonyos szintig. De inkább maradtam a saját szakmámban, ha már távmunkában el lehet végezni.

– *Mik voltak azok a kulturális elemek, amelyeket hiányoltál az új lakóhelyeteken, ezért itthonról pótoltad?*

– Nem lehet mindent csak úgy egyszerűen áthozni. Vannak dolgok, amit hiányol az ember, de nem tud áthozni. Én legjobban az embereket hiányoltam, azt, hogy a felszínes kapcsolatok is kicsit közvetlenebbek legyenek. Mondok egy példát. Ha az ember egy faluban él hosszú éveken át, akkor a szomszédal, meg azokkal, akikkel nap mint nap találkozik, megáll a bolt előtt és megkérdezi, hogy na, hogy vagy, mi újság, hogy van a gyereked stb. Magyar emberként, aki magyar közegben és kis közösségben nevelkedett, nekem ez fontos. Úgy gondolom, hogy nagyon jól tesz az ember pszichéjének az is, hogyha csak egy pár szóra megáll az utcán valakivel. Ez kint a közvetlen szomszédi környezetben sem alakult ki egy év alatt se. Sokan, akik délebbi tartományokba költöznek, ahol vannak összetartó magyar közösségek, azzal kompenzálják ezt, hogy ők összejárnak.

Magyarországon van egy elég jó zenei kultúránk, amire büszkéek is vagyunk, és érdekes, hogy az ének-zene oktatás az iskolában Németországban nem olyan magas színvonalú, mint nálunk, nincs úgy megalapozva. Ami nagyon érdekes volt, hogy a helyi zeneiskolában számtalan kelet-európai zenetanár volt, magyar is köztük, azt hiszem, brácsát oktattott. Jellemzően nem németek tanították a hangszereket. Ez egy olyan kulturális dolog, ami hiányzott. Az megoldható, hogy az ember hozzájusson magyarul írott irodalomhoz, magyar vagy kortárs irodalomhoz, kortárs zenéhez, mert azért csak hazalátogatunk, és olyankor be lehet szerezni. De azért, ha bemegyek a könyvtárba, nincs ott kéznél mondjuk Kertész Imre vagy bárki, akit keresünk. Tehát ilyesmiket hiányoltam, igen. Van, amit át lehet hozni, és van, amit nem.

Amikor visszatértünk, vártak minket vissza, örültek nekünk, és ugyanúgy továbbra is megálltunk a bolt előtt beszélgetni. Ez tényleg benne van az ember vérében, és úgy gondolom, hogyha az ember egyszer csak úgy dönt, hogy visszatér, akkor talán ezt kell leginkább szem előtt tartani, hogy ami ott hiányzott, ami a honvágyat alkotja, azt tessék most értékelni. Akkor ne csak azt nézzük, hogy na, most visszajöttem, és mi az, ami ott jobb volt, és ott pontosabban dolgoznak és ott alaposabbak és kevesebb a konfliktus, hanem inkább azt kell nézni, hogy amikor ott voltam, akkor ez hiányzott, és ez most nekem megvan.

Ami nekem hiányzott, azok az emberi kapcsolatok voltak, illetve az, ami az ember magával hozott kultúráját alkotja, akár a gasztronómia, a szokások, az ünnepek. Mi hiányzott még? Hát egy kicsit a változatosság, a spontaneitás, ezek mind olyan dolgok, amik déli kultúrákra talán jobban jellemzőek. Míg egyik oldalon csodáljuk és értékeljük a pontosságot, azt, hogy mindig szépen tisztán vannak tartva az utcák, hogy minden szépen élére van állítva, és amikor végül benne kell élnünk, akkor néha szeretnénk egy görbe vonalat látni.

– *Kerestétek-e a kapcsolatot kint olyan személyekkel, akik Magyarországról érkeztek?*

– Igen, de ahol mi éltünk, ott nagyon kevés magyar volt. Többféle magyarral találkoztunk, nagyon érdekes történetek ezek mind. Összetartó magyar közösség ott nem volt. Találkoztam olyannal, aki már nagyon sok évvel ezelőtt költözött oda ki, és ővele azért volt érdekes beszélni, mert annyi év távlatából sokkal letisztultabban látta a különbségeket, és azt is meg tudta fogalmazni, hogy mi az, ami hiányzik a magyar embernek ott kint. Neki német férje volt és két gyereket nevelt fel már németnek, olyan majdhogynem nyugdíjas

korú hölgy volt, és sose tudta teljesen feldolgozni, hogy ő oda kiment és ott maradt. Valahogy nem működött nála a dolog. Mondta, hogy neki továbbra is nagyon nehezeére esik a kapcsolatteremtés, mert mi más csatornákon kommunikálunk. A hölgygel aztán például soha többé nem találkoztam, leveleztünk viszont. Volt olyan, aki minket szólított meg, szintén látván, hogy még mindig magyar rendszámunk van, és ővele váltottunk pár szót az utcán, teljesen spontán módon, de aztán odáig nem jutott a dolog, hogy akkor elhívjuk egymást egymáshoz.

– *Volt-e kapcsolatokot más országból érkező migránsokkal? Milyen tapasztalatokkal járt ez?*

– Igen, volt, és van, akivel meg is maradt. Hát nagyon érdekes tapasztalatokkal járt, mert ők is mindig összehasonlították a saját országukkal a Németországban tapasztaltakat, és ezáltal az ember megint más kultúrákat is megismerhetett. Nagyon jellemző egyébként, hogy a lengyelekkel általában teljesen ugyanaz a mentalitás.

„...a biztonságérzet eltűnt belőlem”²

– *Meséld el légy szíves, hogy melyik családtagod élt külföldön. Hogyan tudtad meg, hogy ők erre készülnek, hogyan fogadtad a hírt?*

– A lányom ment külföldre a családjával, és előtte mondhatni napi kapcsolatban voltunk, itt laktunk egy faluban, úgyhogy sokat találkoztunk. Tényleg, mondhatni napi szinten. Hogy hogyan fogadtam a költözés hírért? Éppen amiatt, hogy napi szinten találkoztunk, már a gondolat felmerülése óta beszélgettünk a dologról. Már akkor beszélgettünk róla, amikor még tényleg csak egy kósza ötlet volt. A döntés, hogy ők kiköltöznek, száz százalékgig az ő ötletük, az ő döntésük volt, én azt nem gondoltam befolyásolni, megvolt az indokuk.

– *Te is ezt a megoldást láttad az egyetlen megoldásnak?*

– Olyan értelemben igen, hogy azért nem kis problémával küszködtek ők: devizahitelből épült a ház, egyre növekvő költségek, Lacinak a munkahelyi lehetőségei és problémái. Ezek élő nehézségek voltak, és az, hogy megpróbálkozzanak valamivel, és ezt éppen külföldön tegyék, az lehetséges akciónak tűnt számomra is. Hogy itthon tovább, azt is meg lehetett volna csinálni, tehát nem mondom azt, hogy nem volt más megoldás. Maradhattak volna, azt gondolom, de azt azért én sem láttam, hogy jelentősen tudna javulni a helyzetük itthon.

– *Lehet, hogy ők már bele is voltak fáradva az itthoni próbálkozásokba, és valami teljesen mást akartak kipróbálni?*

– Igen, elképzelhető. Az, hogy külföldön megpróbálják, mindenképpen lehetőségként jött számításba. Lehetett olyan emberekkel találkozni, akik már kimentek vagy kint dolgoztak, vagy a férj kint dolgozott, aztán hazajött. Lacinak a régi kollégája is, aztán volt egy utcabeli is, szóval eléggé divatba jött ez a kimenetel. És ők is így gondolták, hogy ezt megpróbálják.

² Az interjúalany (1950) sváb-magyar származású, német szakos tanár, művelődésszervező. Jelenleg egy Szeged melletti településen él, nyugdíjas, két iskoláskorú unokája van.

– Amikor elmentek, az a te életedre milyen hatással volt? Hiszen miattuk elköltöztél hozzájuk közel, ugyanarra a településre.

– Igen, többféle hatással volt, eleve a kiköltözés sem egyszerre történt. Laci egy évvel hamarabb kiment, és a család még maradt, és akkor – mivel Gerti a két gyerekkel egyedül maradt – az én tennivalóim is megszorodtak az előzőekhez képest. Tehát még többet voltam velük, ha kellett, ott aludtam náluk. Laci a napi otthoni tevékenységből kiesett, és én, amennyire tudtam, pótolgattam. A gyerekért elmenni az óvodába, meg sok minden, ami jött. A mindennapi életbe beegítettem.

Lelkileg nagyon megviselt, de ezzel nem akartam az ő döntésüket befolyásolni. Akkor, amikor már eldöntött tényé vált, hogy Laci kimegy mintegy szálláscsináló, majd egy idő után a család többi tagja is követi, akkor valahol bekapcsolt bennem egy olyan, mint amikor az embernek a vésztartalékai kapcsolnak be. Rögvest nagyon komolyan vettem a változást és igyekeztem magamra nézve, nem is tudom neked jól megfogalmazni, ezt egy végleges, nagy döntésnek tekinteni az ő részükről. Egy dolog segített a lelkiek elviselésében, abban, hogy ne csak a rossz oldalát nézzem, vagy jobban megértsem a dolgokat, ez pedig az, hogy biztos voltam benne, hogy nekem az a fontosabb, hogy ők boldogulni tudjanak. Nem gondoltam azt, hogy mindegy, milyen áron, csak maradjanak itthon, hanem elképzeltem magamnak azt is, hogy mi van, ha itthon maradnak, és nem tudnak egyről a kettőre jutni. Mi a jobb nekem, vagy mi a rosszabb, és azt gondoltam, hogy nekem rosszabb az, hogyha ők nem tudnak boldogulni. Hogy az az érzés jobban tönkre tesz engem, ha azt látom, hogy nem boldogulnak, nem sikerül nekik az életük, vagy éppen tönkre megy. Az nekem rosszabb, mint a hiányuk. Bár az, hogy hiányozni fognak, hogy itt hagyunk, rettenetes rossz érzés volt.

– A felszabaduló idődet mivel töltötted, miután kiköltöztek? Akkor rendkívül sok szabadidőd lett, ugye?

– Igen, gyakorlatilag folytattam továbbra is a házam felújítását, erre több idő jutott, és egy kicsit többet foglalkoztam a szomszédokkal, a rokonsággal is. Az időm persze csak akkor szabadult föl, amikor már Gertiék is kimentek. A másik pedig az, hogy mindennap, minden este skype-oltunk.

– Ez tudta pótolni a személyes találkozást?

– Több volt a semminél, vagy akár a levélnél. A skype nagyon sokat segített, még akkor is, ha fájó volt, hogy nem puszilhatom meg az unokámat. Ott van a képernyőn, de nem foghatom meg a húsát. De legalább beszélni tudtunk, és mindig tudtam, hogy mi van velük, és hogy érzik magukat, mit csinálnak. Ez sokat segített.

– Tudtatok-e találkozni azalatt az idő alatt, amíg kint voltatok?

– Tudtunk találkozni, de az nagyon kevés volt. Kimentünk mi is a fiammal egy hétre hozzájuk, ők a karácsonyt itthon töltötték, akkor is találkoztunk. Utána úgy alakult a helyzet, hogy inkább a hazaköltözés gondolatával kezdtek el foglalkozni, és Szilviának a továbbtanulása miatt úgy döntött a család, hogy a hetedik osztály második félévét már itthon végezze el. Ő februárban hazajött énhozzám, és akkor már ketten voltunk itt. Akkor az már megint más dolog volt.

– Akkor már igazából látható volt, hogy ennek egyszer csak vége szakad, hazaköltöznek?

– Látható volt. Nem tudom neked megfogalmazni, de az az igazság, hogy nem múlt el az az érzés, amit akkor éreztem, hogy biztossá vált, hogy elmennek. Nem tudom, mihez is hasonlítsam, szóval a biztonságérzet eltűnt belőlem, valami olyasmi, ha egyszer elmen-

tek, el tudnak menni máskor is, és nem tért vissza belém az a régi biztonságérzet. Akkor valahogy minden skype-olás ellenére kiestem a család mindennapjaiból, és ezt nem tudom újra felvenni.

– *Tehát úgy érzed, hogy nem állt vissza az utazás előtti helyzet vagy állapot? Hogy nem olyan, mielőtt elindultak volna?*

– Bennem nem olyan. Most megint napi a kapcsolatunk, élem a nagymamák rendes életét, sütöm a süteményeket, sokszor főzök rájuk, és minden, de valami akkor megszakadt, és nem tért vissza. Nem tudom pontosan meghatározni.

– *Az szóba jött, hogy esetleg utánuk költözz, vagy felmerült az benned, hogy mi lesz, ha ők véglegesen kint szeretnének maradni?*

– Persze, hogy felmerült, de azt is kisakkoztam magamnak, hogy azt nem tudom megtenni, mert az a nyugdíj, amit kapok, az itt Magyarországon nekem elég a megélhetéshez, de euróra átszámítva kint már nem lett volna elég. Tehát magyar nyugdíjból kint megélni úgy, hogy ne legyek a terhükre, nem tudtam volna megtenni, tehát úgy számoltam, hogy kész, ennyi volt, itthon maradok egyedül.

– *Amikor kint voltál, hogy láttad, hogyan tudtak a lányodék beilleszkedni, megtalálni a helyüket?*

– Nem lehetett egységesen megítélni a családot. Lacinak jobban sikerült a kinti élet elfogadása, mint Gertinek, és a gyerekek közül Esztike volt az, akinek jobban megtetszett a kinti élet. Gertinek kevésbé ment a beilleszkedés, ez annál is inkább érdekes volt, mivel neki nyelvi nehézségei egyáltalán nem voltak. Mivel ő otthonról dolgozik, neki gyakorlatilag mindegy is, hogy Sanghajban vagy Párizsban, vagy éppen Németországban, vagy itthon él, ahol internet van, ott mindenütt tudja végezni a munkáját. Viszont éppen ez kevés lehetőséget engedett neki ahhoz, hogy az ottani emberekkel munkakapcsolatba kerüljön és beilleszkedjen. Egy lakótelepen éltek, és a lakótelepek azért itthon sem arról híresek, hogy akár lépcsőházon belül is igazi közösségként funkcionálnának. Lacinak viszont ott voltak a munkatársak, ott volt a régi főbérelője, ahol albérletben lakott, és a munkatársak eléggé multikulturális közeg volt, mert nem csak németek dolgoztak ott. Nagyon érdekes barátságokat kötött ott, aztán a német főnökével, sőt annak az apjával is közelebbi kapcsolatba került, például elhívták magukhoz sörözni. A főbérelője szintén egy nagyon kedves asszony volt, aki mindig hordta neki a süteményt meg ennivalót. De hát, ugye, amikor a család megjött, egy lakótelepen egy lakást béreltek, és akkor az is egy új helyzet volt, és Gertit gyakorlatilag elszigetelte a munkája.

– *Összességében mi az, amit szerinted ők nyertek vagy esetleg veszítettek azzal, hogy kint töltöttek egy, illetve két évet?*

– Azt szokták mondani, hogy ami nem öl meg, az megerősít. Mindenképpen tapasztalat volt nekik. Azt gondolom, hogy nyertek. A dolog anyagilag nullszaldós, tehát anyagilag nem érte őket hátrány, de élettapasztalattal bővültek, gazdagodtak. A két gyerek meg Laci nyelvtudása is a nyereségük. Hogyha esetleg úgy fordulna a helyzet, hogy megint menniük kell, akkor sokkal felvértezettebben tudnának menni, akárhova.

– *Van-e kapcsolatod olyanokkal, akik hasonló helyzetben vannak, mint te, hogy a gyerekeik kimentek vagy kimenni készülnek?*

– Közeli kapcsolatban nem ismerek ilyet. Gondolkozom egy pillanatra... az egyik volt munkatársamnak mind a két lánya kint van. Az egyik Angliában, a másik Ausztriában

már hosszú évek óta. Ők nem jöttek vissza. Vele beszélgettem arról, hogy hogyan éli meg, mert az ő gyerekei már régebb óta kint vannak. A nagyobbik lánya kb. tíz éve nincs itt, régen kiment. Ő is azt mondta, hogy az a fontos, hogy nekik jó legyen. Más élethelyzetben van, mert a férjével együtt élnek, fiatalabb is nálam. Én meg idősebb vagyok és egyedül élek, ezért egy kicsit más.

– *Más az, amikor külföldre költözik az ember gyereke, mint mondjuk csak az ország másik végébe? Mindenütt otthon érezheti magát?*

– Hát nehéz kérdés. Azt gondolom, hogy kicsit más, mert nem mindegy, hogy 300 km vagy 1300 kilométer. Már csak a kapcsolattartás gyakorisága miatt is. A személyes kapcsolat megszűnik. Ha Magyarországon messzire költöznek el, akkor gyakorlatilag ugyanúgy megszűnik a napi kapcsolat. De mégis egy kicsit más egy szempontból. Az az igazság, hogy elsősorban az fájó dolog, hogy az ember arra gondol, hogy az unokák lassan elvesztik a magyar identitásukat. Van sok olyan gyerek, aki már nem tud magyarul és a nagyszülővel nem tud beszélgetni. De azt nem gondoltam, hogy az én két unokám elfelejtené a magyart.

Kérdezted, hogy mi kell ahhoz, hogy otthon érezzük magunkat. Élethelyzetek, hasonló élettapasztalatok, az ismerős környezet, az otthonról hozott szokások, az, hogy társadalmilag itthon elfogadott az ember. Talán előbb kellett volna mondanom, hogy azért sem biztos, hogy az én hozzáállásom általános lenne az egész kérdéshez, mert az én őseim is bevándorlók voltak.

– *Ettől még itteninek érzed magad, vagy van benned olyan érzés, hogy igazából nem száz százalékosan vagy itt otthon, mivel az őseid vagy a szüleid máshonnan jöttek?*

– Nem, abszolút itthon érzem magam. Különösen, amikor elmegyek a szülőfalumba, akkor aztán végképp otthon érzem magam. Nem, megvan bennem a sváb identitás is egy bizonyos szinten, nem tudom, hogy lehet-e ezt így dekázni, hogy egy kicsit kisebb, mint a magyar, de ez olyan, mint amikor két gyerekem van, és egyiket se szeretem jobban, mint a másikat. Az anyám magyar volt, az apám sváb. Na persze, a mostani Németországhoz való kapcsolat más tézta. Nem tudom, talán a csángókra tudnám hasonlítani, mintha én egy német csángó lennék.

– *A származásnak lehetett-e szerepe abban, hogy a lányodék éppen Németországba költöztek ki?*

– Valahol csírájában valószínűleg igen, mert Gerti német nyelvtudást szerzett. Mi hárman voltunk testvérek, és mind a hármunknak a német lett az egyik szakiránya. Gerti meg én egy kicsit másképp viszonyultunk Németországhoz, de ott nagyon nagy honvágy támadt rá, és idegenül érezte magát. Nekem viszont ott élt a nagymamám, mert a háború után kitelepítették a falunk német ajkú lakosságát. Azokat nem, akik a '41-es népszámláláskor magyar nyelvűnek mondták magukat, és mivel '41-ben apám kiskatona volt, be volt sorozva a magyar hadseregbe, neki automatikusan beírták, hogy magyar anyanyelvű. Ő maradt, a négy testvérét meg az anyját kitelepítették. Úgyhogy azért nekem egy kicsit másképp van, a gyerekkoromból mást hoztam. Amikor már lehetett, akkor a nagymama minden évben jött hozzánk, én is voltam kint, tehát másképp viszonyultam Németországhoz.

– *A gyermeknevelésben mennyire tartod fontosnak a helyi nemzeti értékek átadását? Hogy látod: ha valaki hazaszeretőnek nevei a gyerekeit, azzal gátját tudja-e szabni az ilyen kiköltözésnek, múlhat-e ezen? Egyetértesz-e azzal, hogy ahová születünk, ott van dolgunk?*

– Hát, nem is tudom, hogy hol kezdjem. Hogy ott van a helyünk, a dolgunk, ahová születtünk? Én ezzel egyetértek – egy kicsit megfordítva. Ahol születtünk, ott kell, hogy legyen helyünk, meg dolgunk, meg egyáltalán, élhető életünk. De azért széles skálán mozog, hogy ott van a helyünk, ahol születtünk. Mondjuk az iszlám állam területén élő keresztényeknek, hogy ők maradjanak otthon, mert ők ott születtek és ott van a helyük. Ezt nem lehet mondani, egyértelmű, hogy menekülniük kell, tehát ez mondjuk az egyik szélsőség. De azért kimondani, hogy ahol születtünk, ott a helyünk – ennek nem látom százszázalékgig az igazságát, mert vannak olyan okok, amikor nem lehet megoldani, hogy az ember ott maradjon, ahol született. Azt gondolom, hogy ha a megélhetésünk, a dolgunk megvan ott, ahol születtünk, akkor azért az ember nem nagyon megy el. Csak, mondjuk, világot látni, turistaútra, kirándulni és így tovább. Ha otthon érzi magát, akkor otthon is marad.

Azon is el kell gondolkoznom, hogy mit nevezünk ma nemzeti értéknek. Mi az a nemzeti érték, amit a család át tud adni? Azt gondolom, hogy a család óhatatlanul nevel nemzeti értékekre is, és mindenre, mert a legnagyobb nevelőereje a példamutatásnak van. Otthon sajátítja el az ember azokat a viszonyulásokat, azokat a mindennapi élet intézéséhez szükséges algoritmusokat, amivel él és az életét megoldja. De nem tudom, hogy mit lehet itt most nemzeti értéknek nevezni, még hozzá úgy nemzeti értéknek tartani, ami a magyarokra jellemző. Mi az, ami a magyarokra jellemző? Van, lehet látni vagy lehetett látni kokárdát kitűzve, persze, ez szimbólum. De láttam olyat is, hogy felvonuláson nemzeti színűre kötött harisnyában vagy nemzeti színű, piros-fehér-zöld csíkos ruhában volt valaki. Hogy ez mennyire nemzeti érték nekünk? Azt gondolom, hogy nem feltétlenül tudja az a nemzeti csíkos ruhába öltözött, nemzeti érzelmű ember, hogy milyen egy páros pohár vagy egy lekváros szilke, szóval nagyon sok minden, ami a régi magyar kultúrának a kincse. Ennyi: a piros-fehér-zöld maradt belőle.

Bármilyen idetartozhat, ami azt szolgálja, hogy a hazaszeretet kialakuljon, és ez lehet építészeti érték vagy népdalkincs is. Biztos, hogy családról családra is változik, hogy mi hangsúlyos. Tehát itt olyasmire gondoljunk, amivel ki tudjuk alakítani azt, hogy szeretjük ezt az országot, és értékkeljük az itteni embereket, és idetartozónak érezzük magunkat.

A közös kultúránk nem kap megfelelő szerepet az oktatásban, és messze nem a mindennapi életben. Jó, azért a magyar nyelv megmarad mint közös kultúránk. A magyar néprajzot, a magyar népművészetet, a folklórt, azt gondolom, hogy nem adják a családok mindennapjai, ezért nem tudják azt átadni. Múzeumi dolog lett az egész, és én egy projektszerű nemzeti nevelést nem gondolok célravezetőnek. De érdekes, mielőtt kiköltöztek volna, Esztikének megtanítottam a Hull a szilva a fáról című népdalt. Az is ilyen projektszerű volt.

– *Ezt már akkor azért tanítottad meg, hogy legyen neki a tarsolyában egy magyar népdal is?*

– Igen, azért tanítottam meg neki.

– *Milyen útravalókat adták még? Volt még valami?*

– Nem, nem is tudom. Magamat adtam csak úgy. Mint akire lehet emlékezni. Más nem.

„Baden-Württemberg nem volt az otthonom, az nekem német-külföld volt”³

– *Honnan származol és mikor, milyen okból költöztél Magyarországra? Tudom, hogy Németországban sokkal nagyobb a mobilitás, és nem ritka, hogy az emberek már egyetemista koruktól kezdve nagyon messzire kerülnek a szüleiktől.*

– Egy kisvárosban, Zittauban születtem, a német–lengyel határ közelében. Ez Szászország tartományban van, ami az újraegyesült Németországnak egyik úgynevezett „új” tartománya. Ez már magarázat a fokozott mobilitásra is, mert nagyon sokan mennek keletről a gazdaságilag erősebb, nyugati tartományokba, például Baden-Württembergbe vagy Bajorországba. Én az iskola után először elmentem katonának, ami már rögtön mobilitást követelt, mert az embereket általában olyan messzire viszik, amennyire lehetséges, tehát nem az eredeti lakóhely közelébe kerülnek. Én Thüningiába kerültem, ami vonattal 6–7 óra távolságban volt otthonról. A katonaság után Drezdában tanultam, ami már közelebb volt a szüleimhez, csak ötven kilométerre onnan. Az egyetem után Baden-Württembergbe mentem dolgozni, ott találtam munkát, ahogy említettem, az egy „erős” tartomány Németországon belül. A munkahelyemen aztán azt a feladatot kaptam, hogy működjek közre a magyarországi gyár felépítésében. 2010-ben jöttem először Magyarországra, hogy megismerjem a helyszínt, és 2011-ben költöztem ide.

– *Hogyan kerültél Baden-Württembergbe? Nem lett volna közelebb munkalehetőség?*

– Az ember tanul öt évig, és látja, hogy hol vannak lehetőségek. A nagy cégek ott vannak délen, Baden-Württembergben, aztán egy kisebb központ Wolfsburg, ahol a Volkswagen van, és aztán még a Ruhr-vidék jelentős, de ott főként energiaipari cégek vannak. Mind hat-hétszáz kilométerre volt tőlünk, tehát a távolság gyakorlatilag ugyanaz volt. Azért kerültem a Daimlerhez, mert már az egyetem alatt kapcsolatban voltam velük, részese voltam egy támogatói programnak, és így adta magát a dolog.

– *Mit szoltak a szüleid ahhoz, hogy ilyen távol kerültél a családi háztól?*

– Kelet-Németországban körülbelül kétszer olyan magas a munkanélküliségi ráta, mint Németország többi részén, így tulajdonképpen mindenkinek vannak olyan rokonai, ismerősei, szomszédai, akik az ország nyugati felében dolgoznak. Vagy ingáznak, vagy áttelepültek véglegesen. Tehát igazából erre ott fel vannak készülve az emberek, a hozzátartozók. Mindenki számolhat, számol azzal, hogy a fiatalok elmennek gazdaságilag erősebb tartományokba dolgozni. Inkább az a kivétel, aki marad. Szóval a szüleim soha nem mondták, hogy örülnek ennek, de azt se, hogy nem. Ez egész egyszerűen teljesen normális. Ha az ember megkérdezné tőlük, hogy mi lenne a kívánságuk, akkor biztosan az, hogy ott a közelben sikerüljön valamit találni, de én eljöttem Baden-Württembergbe, az öcsém elment Bajorországba, a másik öcsém maradt a közelben. Ő a TU-n⁴ tanít, professzor szeretne lenni, és az olyan dolog, hogy azt bárhol lehet csinálni. A TU egy jó egyetem, tehát megéri neki ott maradnia. Ha az ember a magánszektorba akar menni, akkor viszont inkább kivétel az, hogy valaki maradni tud.

3 Jürgen Franze (1980) német származású mérnök az MBMH-nál. 2011 óta él Kecskeméten. Felesége magyar, két gyermeket nevelnek.

4 Technische Universität

– *Mi szólt Magyarország mellett? Volt-e egyáltalán választási lehetőség a cégednél?*
– Nem, választási lehetőségem nem volt, mert engem beosztottak ebbe a projektbe. De amikor meghallottam, hogy ez lesz a feladatom, akkor örültem neki, nem mondtam, hogy nem szeretném csinálni, sőt, épp ellenkezőleg. Tehát ilyen értelemben nem az én döntésem volt, hanem a főnökömé, de nem volt ellenemre.

– *Mennyi időre érkezted?*
– Eredetileg két évre, mert először csak a B osztály gyártását tervezték ide, később aztán hozzájött a második, majd a harmadik autó, és így nekem is egyre hosszabb lett az itt töltendő idő.

– *És ez neked nem jelent problémát? Bár időközben családot is alapítottál itt.*
– Nem, ahogy mondtam, nekem Baden-Württemberg nem volt az otthonom, az nekem német-külföld. Az 600 km-re volt, ez itt 750 km-re van Drezdától. Egy órával hosszabb csak az út, mert jók a közlekedési viszonyok. Szóval nekem mindkettő „külföld”.

– *Hogy sikerült itt beilleszkedned? Hogyan érezted itt magad eleinte?*
– Mivel egy cég miatt jöttem, az eleje nagyon könnyű volt. A cég keresett lakást, intézte a formalitásokat a különböző hivatalokban. A villany, a gáz intézésénél, mindenhol segített a cég, és az alapszükségleteket könnyen ki lehetett elégíteni. Tehát ez a része nagyon egyszerűen ment. Aztán jött a második lépés: embereket megismerni, beilleszkedni. Ez nagyon nehéz volt, mert a gyár felépítésére küldtek ide bennünket, és rengeteg időt dolgoztunk ezen. De ezzel sem volt problémám, mert itt az emberek elképesztően sokan és jól beszélnek németül, de legalábbis angolul. A fiatalabbak gyakrabban angolul. Szóval nem volt túl nehéz. Eleinte természetesen csak a német kollégáimat ismertem, aztán lassanként másokat is a cégen belül, aztán pedig olyanokat is, akiknek semmi köze nem volt a munkámhoz. Így ismertem meg a feleségemet, Beát is.

– *Tanultál magyarul?*
– Megpróbáltam, igen. Négy-öt órát tanultam. De hát biztosan közrejátszott, hogy kevés sikerélményem volt, és hogy sok volt a munka, így aztán abbahagytam. Nem végleg, mert én bízom benne, hogy valamikor meg fogok tanulni magyarul, de most egyelőre nem tudok vele foglalkozni.

– *Ha magyar nyelvismeret nélkül is meg tudtál ismerkedni, kommunikálni tudtál magyarokkal, akkor nem is volt rá szükség.*

– Igen, ez az. A munka, a projekt nyelve német volt. Most, öt évvel később, a németek már mennek visszafelé, és a magyar nyelv egyre nagyobb szerepet kap, mert a magyarok átveszik a gyár irányítását. Tehát most már fontosabb lenne a magyar nyelv ismerete, de annak idején a gyárépítés németül ment, akkor német volt a fő nyelv, és a magyar kollégák is tudtak, tudnak németül. A magánéletben sem volt nagy a motiváció, hiszen Bea nagyon jól beszél németül.

– *Milyen nyelven beszéltek a családban? Németül?*
– Igen. A fiunk, Dávid, azt hiszem, nagyon jól beszél magyarul, de németül inkább csak ért.

– *Hogy érzed magad Magyarországon? Mi hiányzik esetleg a hazából?*
– Százszázalékosan jól érzem itt magam, csak a barátok és az ismerősök hiányoznak. Az én életemben már volt egy váltás, amikor Szászországból Baden-Württembergbe, Stuttgartba költöztem. Ott csak két és fél évet éltem, de hiányoznak az ottani barátok, mert

sajnos nagyon ritkán látom őket. A német hagyományok közül nem hiányzik semmi, mert nagyon hasonlóak az itteniekhez. Húsvét ott is van, itt is van, na, mondjuk, itt van locsolás, ami nálunk nincs. De abban meg szívesen részt veszek. Dávid húsvétkor keresi a tojásokat a kertben, ahogy Németországban szokás. Szóval, keverjük a hagyományokat.

– *És karácsonykor mi kerül az asztalra? Melyik ország hagyományai szerint tartjátok az ünnepet?*

– Attól függ, hogy hol vagyunk, melyikünk szüleinél.

– *Gondolom, hogy az Aldi vagy Lidl révén itt is beszerezhetőek a német élelmiszerek például.*

– Így van. Ezen a téren sincs nagy különbség, nagyon sok mindent szívesen megeszek, amit itt esznek az emberek, és abból, amit Szászországban esznek az emberek, sok minden ízlik a magyaroknak is. Tehát könnyen lehet kombinálni a dolgokat. A német tévécsatornák is elérhetőek itt, és az interneten keresztül meg bármi.

– *Mi a helyzet a mentalitásbeli vagy kulturális különbségekkel?*

– Ami Németországban egy ilyen cégnél másképp van, az az, hogy ott a szakemberek már több évtizede csinálják azt, ami a dolguk, és nekik semmit nem kell már elmagyarázni. Itt még csak öt éves a gyár, világos, hogy még nincs annyi tapasztalata az embereknek. Ezért aztán gyakran olyasmivel is kell foglalkoznunk, ami Németországban már fel sem merül, de ez évről évre kevesebb lesz. Úgy látom, hogy a kezdetekkel összehasonlítva, nagyon jó színvonalat értünk el. Aztán itt elég jó az együttműködés. A szabályokat nem mindig tartják be teljes mértékben, de ha valami történik, akkor nagyon rugalmasan reagálnak, éjszakáznak, és egy éjszaka alatt megoldódik az, ami már két-három hete húzó-dott. És mégis pontosan elkészül a munka. Szóval ez vagy az más, mint Németországban, de nem rosszabb.

– *Mik a terveitek? Maradtok Magyarországon vagy elmentek Németországba?*

– Most visszamegyünk Németországba, mert a gyár kész, és a terv szerint itt befejeződik az én munkám, megyek vissza a központba. Valamikor aztán épül egy újabb gyár, vagy újabb modell gyártása kezdődik meg, és akkor újra szükség lesz itt olyan emberekre, akik a német és a magyar gyár közötti kapcsolatépítésben közreműködtek. Akkor majd meglátjuk, hogy sikerül-e újra Magyarországra jönnöm.

– *Jó hallani, hogy adott esetben újra eljőnnél Magyarországra.*

– Persze.

– *Ha mérleget vonsz, mit nyertél és mit veszítettél ezzel az öt évvel, amit Magyarországon töltöttél? Gondolkodtál már ezen?*

– Mérleget mindig a legvégén von az ember. Számomra az itt-tartózkodás rendkívül pozitív, minden értelemben teljes siker. Nem tudom, hogy ez minden német kollégámra igaz-e, vagy esetleg mások jobban szenvednek az otthontól való távolságtól, például, ha ők baden-württembergi származásúak, és első alkalommal kerültek az otthonuktól távol. Nálam ez nem volt téma. Tehát számomra szakmailag siker volt, hogy az új gyár felépítésében közreműködhettem. A magánéletemben is sikeres volt az itt-tartózkodás, hiszen itt ismertem meg a feleségemet, itt alapítottam családot. Az életminőség ugyanolyan jó, mint Németországban, jók az ételek. Nyáron a sok fesztivál miatt nagyon jól érzem itt magam. Tehát teljesen elégedetten megyek vissza Németországba, és várom a következő lehetőséget.

„...az amerikai átviszi a másik városba a házát, a németek csak felbontják az albérletet. Ennek nálunk még nincs itt az ideje”⁵

– *Mi volt a lakóhelyváltás oka?*

– A lakóhelyváltás oka a munkahely volt, a Mercedes miatt jöttem, jöttünk.

– *Az nem volt szempont, hogy ott a közelben, Hatvan közelében legyen a munkahely?*

– Nem. Én miskolci vagyok. Tízéves koromban költöztünk Hatvanba. Én nagyvárosi vagyok, és mindig is hiányzott a nagyváros. Ilyen szempontból nekem Kecskemét élhető. A szüleim a vasútnál dolgoztak, és egy nagy vasúti átépítés miatt tapasztalt munkaerőre volt szükség Hatvanban. Felkérték őket, és ők megragadták ezt a lehetőséget. Átköltöztünk Miskolcra Hatvanba. Tízéves voltam ekkor. Hatvanban éltünk, de nem gondolkodtam soha azon, hogy ott maradjak. Sportoltam, fociztam, és nyolcadikban már igazából úgy kerestem iskolát is, hogy az valahol máshol legyen. Egerben jártam technikumba. Vonatoztam mindennap, és már akkor természetes volt, hogy ingáztunk Eger és Hatvan között. Ilyen szempontból nem volt nehéz Kecskemétre jönni. Amikor a technikummal végeztem, Hatvanban dolgoztam egy-két évet, majd következett a katonaság. Kimondottan olyan helyet kerestem, hogy még véletlenül se a közelben legyen. Nyírbátorban voltam határőr. Ezt két év hajózás követte a Dunán. Hatvanba csak hazajártam, mert ott volt anyukám és az öcsém. Amikor ennek vége lett, Hatvanban dolgoztam a Boschnál tíz évet. Ekkor jött a hír, hogy a Mercedes gyárat épít Kecskeméten. Egyből jelentkeztem. Semmi oka nem volt ugyan, legalábbis nem kellett volna elmennem, mert elég jó pozícióban voltam. Így visszagondolva, valószínűleg még most is ugyanazt csinálnám, ha ott maradok. Talán egy szinttel fentebb lennék. De a Bosch beszállító cég, és amikor az ember meghallja, hogy egy autógyártó jön – ami a multinacionális terelésben a TOP –, akkor elgondolkozik. És akkor 2008 júliusában beadtam a jelentkezést. Mindenki azt gondolta, hogy úgysem lesz belőle semmi.

– *Miért ne lett volna?*

– Mert csak egy hír volt, és én is csak nagy nehezen találtam meg, hogy ki az, akihez lehetne írni. Júliusban jelentkeztem úgy, hogy egy hónap kutatómunka kellett ahhoz, hogy legalább egy postacímet szerezzek. Megcsináltam a magyar–német nyelvű önéletrajzot – akkor még segítséggel –, és elküldtem borítékban. Még emlékszem is, egy A4-es boríték volt, és majdnem 1800 forintba került. Júliusban elküldtem, de csak a következő év májusban vették fel velem először a kapcsolatot. 2009 júliusában hívtak be ide a GAMF-ra interjúra, szeptemberben egyeztetettünk telefonon, hogy akkor mennyiért is jönnék, és hogy ezt meg azt tudják kínálni. Hát volt egy kis csalódás, hogy az ember nem is ezt gondolná... Aztán annyira jönni akartam, hogy december 1-jétől már mercis voltam.

– *A család mit szólt ehhez? Akkor már családos ember voltál.*

– Igazából elég tudatos volt az egész. A nejem tősgyökeres hatvani, de az, hogy jönni akarok, belepasszolt abba az imidzsbe, hogy én másfajta gondolkodású vagyok. Szeretem

⁵ Demjén Zoltán (1974) foglalkozása művezető, középvezetőként dolgozik az MBMH-nál. 2009-ben feleségével és két gyermekével költözött Hatvanból Kecskemétre, azóta gyarapodott a család. Három gyermeket nevelnek.

15–20 évre előre látni a dolgokat, azt, hogy milyen lehetőségek lesznek akkor, és nem azt, hogy ez van és akkor majd lesz valami. Már a fiamnál is azt kerestem, hogy hogyan és milyen lehetőségeket kellene majd neki biztosítani, hogy ha majd választási lehetőség előtt áll a nyolcadik osztály végén és a középiskola után, akkor ne csak egy-két irány, hanem a lehetőségek tömkelege legyen a számára. Sportot kerestünk. Focit abszolút nem akartam, mert abban rossz tapasztalatom volt, és mert annak „akkoriban” a hírneve nem volt olyan vonzó. Épült az óvoda mellett egy uszoda, és akkor elkezdtük a vízhez szoktatást. Igazából már a Merci előtt tervben volt, hogy valamerre mozdulunk. Mindig arról meséltem a feleségemnek, hogy milyen jó a németeknél, milyen tisztaság van náluk, és hogy mennyire élhetőbbek, nem furkálnak. Voltam Spanyolországban is a Bosch miatt. Én mindig ilyenekről meséltem, ő meg ezt nem tudta elképzelni. Benne is az volt, hogy valamerre mozdulnunk kell. Amikor eljöttem ide, ingáztam három hónapot. Vonatoztam. Ezután kiküldtek két hónapra Németországba, a feleségem pedig jött Kecskemétre albérletet keresni. Amikor májusban hazajöttem, már megvolt az albérlet. Igazából ő irányított mindent Hatvanból. A Batthyány utcán volt az albérlet, amit én készítettem elő annyira, hogy ők is tudjanak költözni. Szerencsés időszak volt, amikor Kecskemétre jöttünk, mert éppen az iskolakezdés előtt álltunk. Mindenféleképpen német két anyanyelvű sulit szerettem volna. Az iskolaválasztás nagyon tudatos volt, mivel azt szerettük volna, hogy a fiunk tanuljon meg németül. Kérdezték, hogy miért nem az angol. Ha előrevetítem, hogy 20 év múlva hol leszünk, vagy milyen munkahelyek, cégek lesznek Magyarországon, akkor szerintem inkább német cégek, mint amerikaiak vagy nemzetközies. Ha valaki beszél németül, az most jobban el tud helyezkedni, mint aki csak angolul tanult. Nem is az, hogy jobban, mert az angol sok helyre kell, hanem a némettel lehet találni olyan pozíciót, ami nagyon keresett. Tehát a német nyelv megtanulása elsődleges szempont volt. Szerintem a lányaimnál is így lesz.

– *A beilleszkedés hogy ment?*

– Nekem könnyű volt, mivel cégnél dolgozom. Mikor a Boscht otthagytam, tíz év után, és visszanéztem a szürke, nagy dobozra, tök érdekes volt, hogy a tíz év bentről nem volt ugyan gyors, de olyan volt eljönni, mintha tegnap mentem volna be először. Mivel sokat vagyok a munkahelyen, az ember a munkatársakkal alaptól kialakítja a szükséges kapcsolatokat, mert együtt dolgoznak. Néha egy-két helyre el is mentünk közösen. Szóval nekem nem volt nehéz. A családdal viszont még nem sokat járunk Kecskeméten társasági helyekre, éttermekbe. A főtér azonban nagyon bejött. Az első perctől fogva örültünk, hogy idejöttünk. Nekünk Kecskemét nagyon megtetszett, a gyerekeknek meg pláne. Bízunk abban, hogy itt majd több lehetőségünk lesz kikapcsolódásra is. Itt van mozi, nem kell emiatt felutazni Hatvanból Gyöngyösre vagy Pestre, és sok rendezvény is helyben van. Ilyen szempontból nagyon előnyös volt a váltás. Amikor eljöttem Hatvanból, nagyon sokan mondták, hogy hülyeséget csinálok, mert úgysem lesz az egészből semmi. Még akkor is ez volt a visszhangja, amikor már épült a gyár és itt dolgoztam.

– *Szóval rosszallták, hogy eljöttök?*

– Azt, hogy rosszallták, nem mondanám, de irigységet néha lehetett érezni. Nagyon sokan nem mernek váltani, de én pont az ellenkezője vagyok ennek. Szerintem oda kell menni, ahol munka van. Most már ugyan saját lakásunk van, de ezt bármikor el lehet adni. Szeretnénk majd mi is megállapodni, de még nem most, majd ha megélem az ötvenes éveket. A gyerekprojektet előrébb hoztuk, hogy inkább legyen meg minél hamarabb a nagycsalád. Ha a gyerekek már nagyobbak, könnyebben mehetünk közösen kirándulni, vagy akár kettesben kikapcsolódni, mert ők már tudnak egymásra vigyázni. Nem akartuk, hogy

először éljük az életünket, és csak azután jönnek a babák. Amikor már itt voltam, egy fél évre rá jöttek a volt kollégák Hatvanból. Valami elindult, amikor váltottam. Most nem azt mondom, hogy miattam jöttek ide az emberek, csak nyilvánvaló, hogy bátrabbak lettek. Itt van a volt folyamatmérnök kollégám, egy munkatársam, aki hasonló művezetői pozícióból váltott, és idetalált az egyik legjobb barátom is, aki mérnökként helyezkedett el. Jöttem még Kecskemétre ismerősök, de ők már nem a Mercihez, hanem beszállítócégekhez. Nem mindenkit a csillag vonzott, van, aki egyszerűen csak váltani akart. Akik Hatvanból jöttek, részben itt vannak Kecskeméten, de van, aki Nagykovácsra, és van, aki Városházára költözött. Szóval vannak Hatvanból követők. Szerintem az én eljövetelem egy löket volt. Ha én megpróbáltam, akkor ők is megpróbálják. Senkinél nem tapasztaltam azt, hogy megbánta volna. Eljöttek a kisvárosból a nagyvárosba, és ezt mindenki inkább pozitívan élte meg. Hogy a munkában mennyire találták meg a számításukat és mennyire jött be, amit reméltek, az egy másik dolog. Mindenki mást remélt, azonban annyira nem rossz, hogy itt hagyja. Most már látja az ember, hogy milyen egy autógyár, nyilván nem olyan, mint egy beszállító. Teljesen más kategória. Beilleszkedni nem volt nehéz, rengeteg ismerősre szert tettem. Ha valaki ilyen multinál dolgozik, akkor az egész élete bent zajlik. Furcsa az is, hogy ha onnan a műszak végeztével kiszakadsz, nem is nagyon vágysz kapcsolatokra. Nincsenek sörözések meg ilyesmi. Gondolom, a gyerekek miatt is inkább így érzek. Tehát befogadtak, igazából mindenhol elfogadtak minket.

– *Igen, csak könnyebben megérti az ember, amikor valakinek nincs munkahelye, és ezért kényszerül arra, hogy nagy távolságra elköltözzön. A te esetében nem erről volt szó, hanem egy meglévő munkahelyről jöttél.*

– Hát most ne legyen így, de ha azt mondanák holnap, hogy köszönjük, ennyi volt, nem ijednék meg. Biztosan rosszul esne, de nem ijednék meg. Valószínűleg egy másik multinál keresnék lehetőséget, és mihelyst lehetne, odaköltöznék. De ne legyen így! Nem ez a célom! Most már nem nagyon akarok váltani, mert valószínűleg mindenhol ez lenne, csak más színben. Alapozni lehet egy munkahelyre, de annak nagyon jó munkahelynek kell lennie. A Mercedes is ilyen. Tehát, ha egy ilyen nagy multi idejön, akkor ő biztosan huzamosabb ideig akar itt lenni, lehet rá jövőt alapozni.

– *A feleséged hogyan tett szert kapcsolatokra?*

– A feleségemnél azon dolgozunk jelenleg, hogy most már ő is próbáljon meg élni. Neki nem nagyon van kapcsolata rajtunk kívül, a gyerekevelés miatt meg pláne nem is jut rá ideje. Minden perce ki van centizve. Most már azonban neki is hiányzik a társaság. Most van az, hogy el szeretnénk járnunk végre társaságba. Terveztük a színházat is, hogy majd veszünk bérletet, hogy legyen már valami rendszeres kényszer. Ismerve azt, hogy milyen volt a Bosch, simán eltelik tíz év, és észre sem veszi az ember. Az is hozzátartozik, hogy amikor a feleségem eljött Hatvanból, a rokonságában kiverte ezzel a biztosítékot. Nem azt mondom, hogy ez egy megbocsájtathatlan dolog volt, de el nem tudták volna képzelni korábban. Annyira nem, hogy az öccse a barátnőjével és az anyukája is utánunk jöttek. Ők is a Boschnál dolgoztak, és nem is akármilyen munkahelyük volt, de a feleségem közelségére olyannyira szükségük volt, hogy nagyon megviselte őket, amikor eljött. Mindenáron jönni akartak utána, és most már ők is itt vannak.

– *Sikerült itt munkát találniuk?*

– Az anyukájának már csak egy év van a nyugdíjig, ezért mondtuk is, hogy ne jöjjön, mert nagyon jó állása volt, és rizikós a dolog. Beadta a jelentkezését a Mercihez, de sajnos nem sikerült neki. Ekkor jött az első pofon. Már úton voltak a költözéssel, mikor kiderült,

hogy őt nem veszik fel. A testvérét és a barátnőjét felvették ugyan, de az anyukájának hirtelen munka kellett. Egy darabig munkanélküli volt, aztán egy átképzés segítségével sikerült elhelyezkednie egy varrodában. Neki jó váltás volt, mert ő is megszerette a nagyvárost. A tesó azonban mindenáron falusi feelinget akart nagy földdel. El is költöztek Helveciára. Szóval ők most távolodnak a várostól, és majdnem mindenhez kocsiba kell szállniuk.

Ja! Az öcsém is itt van. Ő nem a Boschnál dolgozott, hanem a vállalkozását adta föl, és jött el Kecskemétre a Merci miatt. Tehát nekem a Mercinél minden csarnokban van egy rokon. Öcsém először Kiskunfélegyházára költözött, de ő is szeretett volna Kecskemétre jönni, azonban neki ez nem volt annyira kedvező. Én középvezetői pozícióban vagyok, ezért nekem nem annyira kivitelezhetetlen egy albérletért fizetni, de sok ember nem teheti ezt meg. Ráadásul Kiskunfélegyházán harmadannyi volt egy albérlet, mint itt. Idővel elköltözött Nagykovácsra, mert ott még kedvezőbbek az árak. Amikor itt bérelni kellett egy lakást, az nagyjából másnak egyhavi fizetésével ért fel. Ilyen szempontból szerencsés a helyzetünk. Nagyon örülök, hogy én ezt meg tudtam finanszírozni. Kecskemét drága, mert építettek a németekre, és minden majdnem háromszor annyiba kerül.

– *Barátok maradtak Hatvanban, akikhez visszajártok?*

– Maradtak, de kevesen. Akkoriban ott majdnem mindenki elkezdett lehetőségeket keresni, és nagyon sokan el is mentek jobbra, balra. Hatvanban volt egy szórakozóhelyünk, a Windsor Pub, ahova összejártunk hétfővégen beszélgetni. Volt, hogy több órán át beszélgettünk egy-egy korsó sör mellett. Az a társaság sajnos már szétrobbant, Pestre, Kecskemétre, külföldre. Tehát már szinte senki sincs ott a régi csapatból. Ha leutazunk Hatvanba, akkor azt csakis azért tesszük, hogy anyut vagy Andi rokonait meglátogassuk. Az apukám Miskolcon maradt, őt is meglátogatjuk egyszer-kétszer évente. Nem tudom, miért van, de én nem nagyon vágyom vissza. Talán a szüleim is úgy neveltek, hogy ne kelljen a kezemet fogni. Tényleg nem tudom, miért érzek így. Viszont én szeretném mindenféleképpen úgy alakítani a jövőnket, hogy olyan helyen élhessünk, ahová a gyerekek szívesen hazajönnek. Ha azt az oldalát nézem, hogy egy második emeleti panelban lakunk, biztos vagyok benne, hogy oda nem fog hazajönni se a fiam, se a lányaim, csak akkor, ha valami bajunk van, vagy már régóta nem találkoztunk. Ha most én úgy mehetnék haza a szülőkhöz, hogy van egy házuk, mondjuk a Balaton környékén, akkor a kellemeset a hasznossal össze lehetne kötni, és eltöltene az ember egy-két hetet a szereteteivel együtt. Keresztszüleim Miskolcon laknak, a tizedik emeleten egy panelban. Sajnos nagyon kevesen látogatják meg őket, és ez nagyon rossz nekik. Simán el tudom ezt képzelni, mert nekem is rossz lenne. Oda például azért megy el az ember, mert már régen találkoztunk. Rossz ezt így kimondani, de ez az igazság. Nézd meg a filmeket! Olaszországban hazamegy a régi birtokra a család, és akkor marad is ott több hetet. Kiveszi a szabadságát, és ott is marad a nyáron. Nagyon megszerettük Kecskemétet, mindig is közel fog állni hozzánk, de mi szeretnénk majd vásárolni egy telket vagy egy nyaralót valahol a Balaton mellett, vagy egy hasonló szép helyen. Valami olyasmit, amit később át lehet alakítani egy takaros házzá. Már tettünk is lépéseket ezért. Lehet, hogy nem így lesz, de én azt gondolom, hogy ez most így eléggé tudatos. és így szeretnénk alakítani az életet.

– *A gyerekekben, vagy legalábbis a fiadban benne van az, hogy nem feltétlenül itt képzeled el az életét?*

– Szerintem nagyon benne van, és ennek valamilyen szinten örülök is.

– *Tápláljátok is ezt benne?*

– Hát azt, hogy el kell mennie külföldre tapasztalatot szerezni, az első perctől hallotta tőlem, de nem azt, hogy elmenjen végleg. Igazából én is szívesen kimentem volna külföldre dolgozni, de eszem ágában nem lett volna kint maradni. Állítólag a németeknél hét évig lakik egymás mellett két ember, és csak ezután köszönnek először egymásnak. Nyilvánvalóan ez egy sarkítás, de ők tényleg nagyon bizalmatlanok. Nagyon sokat beszélgettem velük és tudom, hogy külföldön mindig külföldi maradsz. Ezzel nincs is baj. Németországban a munkám révén sokat voltam, és ha az ember felveszi az ottani ritmust, köszön, illetmódú és elfogadja a szokásokat, megpróbál úgy viselkedni, ahogyan azt ott elvárják tőle, akkor nincs semmi baj, akkor szeretni fogják. Mondtam a fiannak, hogy majd meg kellene próbálnia kint továbbtanulni, ami a nyelvtanulás szempontjából nagyon hasznos és egyben jó viszonyítási alap lenne neki. Ha majd hazatér, már tapasztalt lesz, és sokkal jobban tudja majd becsülni a dolgokat, értéket tud teremteni, tovább tud lépni. Az úszást tudatosan erőltettük nála. Nem könnyű a gyerekek felkelni minden reggel, de most már szereti. Az első két évben volt inkább nagyobb a nyomás, aztán amikor megkérdeztük, hogy csinálja-e vagy sem, akkor azt mondta, hogy csinálja. A gyerekek is menjenek tanulni, menjenek ki, tapasztaljanak, csak legyen hova hazajönniük. Majd meglátjuk. Jó lenne, ha a fiam sikeres lenne a sportban, mert akkor még több lehetősége lenne. Ha jó sportoló valaki, több lehetőséget kaphat.

– *Hiányzik-e valami onnan, a hegyekből, Hatvanból, Miskolcra?*

– Miskolc mindig is hiányozni fog, mert ott nőtem fel, arra szívesen emlékszem. Hatvan sajnos nem sok nyomot hagyott bennem. A barátok nagyon hiányoznak, nagyon jó társaság volt, egy nagyon jó közösség alakult ki a Windsor Pubban, ahova jártunk. Az hiányzik. A mai napig emlegetjük a párommal. Ha megnyerném az ötöst, és tudnék magamnak egy olyan házat építeni, aminek a fele ilyen bulirezidencia lenne, akkor mindenkit meghívnék. Azok az emberek nagyon hiányoznak. Miskolc meg azért hiányzik, mert amikor odamegyek, bármelyik utcáját fölismerem, ott nőtem fel. Ott voltam negyedikig. Minket még leengedtek az utcára kulccsal a nyakunkban, és elég volt este hazamenni. Én mindig miskolcinak fogom magam tartani, de most már Kecskeméthez is nagyon kötődöm. Hatvan pedig az ismerősök miatt hiányzik nagyon. Nem igazán sikerült megismernem, de az ottaniak valamiért nem vágnak el onnan. Viszont aki megtapasztalta, hogy van más, az meg nem nagyon vágyik vissza. Miskolcon volt villamos meg minden, amikor pedig elkerültem Hatvanba, ezek megszűntek számomra, ezért sajnos nem tudtam megszeretni. Kecskeméten teljesen megtaláltam a számításomat, ezért szeretek itt lenni. Már háromszor költöztünk a városon belül, de még mindig nem ismerem eléggé. A Batthyány utcából a Széchenyi körútra költöztünk, mert ott találtunk olyan lakást, ahol kényelmesen elfértünk. Aztán pedig az uszoda közelében kerestünk, és találtunk is másikat. A gyerekek idővel felnőnek és továbblépnek.

Néztem egy filmet, hogy az amerikaiak ráteszik a faházaikat a teherautóra, és áttelepítik akár száz mérföldön túlra. Megmosolyogja az ember, hogy ilyen hülyeséget, de miért ne? Ezt mi nem tudjuk megtenni, mert téglaházakban lakunk, és azt nem hagyja ott az ember. Menne, de nem hagyja ott. Lehet, hogy el sem tudná adni, mert nem kellene senkinek. Azonban ha albertletben laksz, könnyebben válthatsz. Németországban is az a jellemző, hogy nem nagyon van az embereknek tulajdona. Tudatosan, inkább a nyugdíjhoz közel vesznek saját házat. Nálunk meg pont az ellenkezője a jellemző. Mindenki próbál befektetni, vásárolni. Valahogy ez engem soha nem vonzott. Szeretnék füvet nyírni, szépen felpockolni a fát egymás tetejére, portát rendezgetni. De tudom,

hogy rengeteg idő elmegy velem, én meg nem akarom, hogy most, negyvenévesen hazajövök a munkából és akkor menjek ki a kertbe. Majd ötvenen túl, amikor szívesebben csinálja az ember. Hazamegy, és akkor bont egy-két doboz sört vagy áthívja a haverját. Most nem otthon kéne ülni. Most ha tehetjük, megyünk a gyerekekkel jobbra-balra, játszótér, meg ugye a szülők.

– *A feleséged is a Mercedesnél képzeled el a jövőjét?*

– Még nem tudjuk. Ő is jó pozícióban volt a Boschnál, hibaelemzőként. Az ő szakmája keresett volt, és nagyon sok képzésen vett részt cégen belül. Lehet, hogy nem a Mercizhez jönne, mert mivel én három műszakos vagyok, el kellene egymástól forognunk, és ebben az esetben szinte nem is tudnánk találkozni. De hát majd meglátjuk, hogy hol talál, meg hogy egyáltalán szükség lesz-e rá. Valamikor örül, hogy nem kell dolgoznia, mert jó ez így, csak nagyon meg kell dolgozni érte a másik félnek. Ha nincs ilyen pozícióban az ember, azaz ha a soron dolgoznék, és úgy lenne három gyerekem, akkor a feleségemnek is muszáj volna dolgoznia. Amit csinálunk, az most egy minimális szint, ki vagyunk számolva az utolsó percig. Viszont van életbiztosításunk, hogy ha valamelyikünkkel történik valami, ne legyen az, hogy nem gondoltunk erre. Ez most egy érvágás, de ha 15 év múlva lejár, akkor kapunk vissza annyit, amiből tudunk venni egy telket vagy egy házat például Balatonfenyvesen. Az anyagi biztonságra törekszünk, de inkább befektetjük, hogy majd legyen. Most a gyerekek miatt fontos minden, igazából magunkra nem is nagyon jut, de nem is foglalkozunk vele. Jó lenne azonban majd olyan anyagi biztonságra szert tenni, hogy ha már tehetetlenek leszünk, és nem nagyon tudjuk majd magunkat ellátni, bekerülhessünk egy nyugdíjas otthonba. Tudom, hogy az emberek ódzkodnak tőle, de legalább ott a gondjukat viselik. Nincs az, hogy majd a fiamnak vagy a lányaimnak kell valahonnan hazajönni, hogy az anyját vagy az apját ellássa. Ha ezt nem most tervezed, akkor mikor? Ez is olyan, hogy hamar el kellene kezdeni, mert most még kis összegeket félre tudnál tenni, de később, ha már nincs rá pénz, nem tudod megcsinálni. Ez Magyarországon nagyon nem divat, nem gondolkodnak ilyenén.

– *Változott-e az otthon maradtak szemében a ti megítélésetek, tehát mi volt a véleményük?*

– Az irigység szerintem nem volt tudatos. Amikor az ember nem mer váltani és látja, hogy valaki elmegy, próbálja magát nyugtatni, hogy biztos nem fog neki sikerülni. Tehát ilyen volt. Az én korosztályom, akikkel összejártunk, és olyan dolgokról beszélgettünk, hogy hova tart az irány, az a fajta réteg volt, akik készültek arra, hogy valami újba kezdjenek, mert különben húsz év múlva is itt fogjunk ülni, és akkor nem lesz semmi.

– *Itt Kecskeméten tartottad a kapcsolatot olyanokkal, akik onnan jöttek el?*

– Sokáig igen, de sokszor erőltetettnek tűnt. Én tudtam, hogy azért kellett volna találkozni, mert ők se találtak úgy senkit és ez a direkt találkozás soha nem olyan jó. A közeli barátokkal ez más, velük gyakrabban összejártunk.

– *Vannak-e olyan munkatársaid, akik szintén messziről járnak vagy jöttek Kecskemétre?*

– Igen. Aki albérletben lakik, és nem a családjával, az általában a hétvégén hazamegy. A környező falvakból is jöttek sokan, aztán Zala megyéből és a környékéről, onnan vannak konkrét kollégáim is. Pest az egyértelmű, mert a pestiek minden irányba tudnak menni. Van miskolci is, de sokan járnak be például Szegedről. Igazából nagyon sok utazóközönség van. Sokan csinálják úgy, hogy befektetnek, és autót váltanak, majd kilencszemélye-

sekkel hozzák a csoportot. Az egyik probléma pont az, hogy nagyon sok utazóközösség van, ami jó dolog ugyan, de a munkahely szempontjából rugalmatlan. Ha utazóközösséggel jársz, nem mindegy, hogy melyik műszakban vagy. Nyilvánvalóan jobb lenne itt lakni, de itt az infrastrukturális közlekedés még korántsem jó. Én tömegközlekedéssel járok, és ez nem mindig kényelmes. Nagykőrösről is inkább jönnek többen együtt kocsival, mert a buszközlekedés az olyan, amilyen. Ez is érdekes, mert azt mondják nekünk bent a munkahelyen, hogy hát van rajta hely. Oké, csak ez nem egy általános utazás. Te munkába jössz, és még próbálsz nem rákoncentrálni az egészre, valamivel el akarod terelni a figyelmedet, zenét hallgatsz, és így utazni tömegnyomorban... vagy hulla fáradt vagy, és úgy utazol. Amikor hajnalban jön haza az egyik helyi járat és akkor felszállsz te, mint civil, és meglátsz ötven embert lehajtott fejjel, az olyan, mintha valami vegyi támadás történt volna. Tényleg furcsa, mindenkinek lóg a feje. Fáradtak az emberek. A városnak is jó volna, ha minél többen ide tudnának költözni, de drágák az albérletek. Ezért nagyon sok jelenleg a peremvárosi. A cégnek van letelepedési támogatása, ami mostanra már elég komoly összeg lett. Ha tudod igazolni, hogy valahonnan költöztél valahova, akkor kapsz egy alapösszeget, több százezer forintot. Kapsz a feleséged után, meg kapsz a gyerek után is. Ez egy egyszeri, vissza nem térítendő támogatás. De még továbbra sincsen például albérlettámogatás. Próbál a cég minél több embert felszívni, ilyen szempontból tök mindegy, hogy honnan jön. Nyilvánvalóan nem mindegy a dolgozóknak, hogy mennyire kipihenten érkeznek, vagy mennyire tudnak koncentrálni a munkájukra. Sok Romániából érkező munkatársam is van. Ismerek olyan kollégákat, akik évente háromszor, négyszer utaznak haza, a határon túlra.

– *A családjuk még ott van?*

– A szülők igen, de túlnyomó részük már itt ment férjhez vagy nősült meg. Tehát sokan ideköltöznének, és nem is mindig az anyagi korlát a probléma, hanem az, hogy mit csináljon azzal, amije otthon maradt. Nem tudja eladni. Nekem is van olyan kollégám, aki szeretne bejönni panelba, mert már elege van abból, hogy munka után még a háztáji is várja. Igazából csak azért csinálják, hogy fennmaradjon, hogy ne menjen tönkre. Ez a baj ezzel. Miközben az amerikai átviszi a másik városba a házat, a németek csak felbontják az albérletet. Ennek nálunk még nincs itt az ideje. Arra sincs nagyon lehetőséged, hogy többemmel összeköltözz egy albérletbe, mert ott olyan tulajdonost kellene találni, aki ebbe belemegy. Ez még nálunk nem annyira divat, és drága is. Mi is azért vettünk lakást, mert drága volt az albérlet. Ha én kedvező áron tudtam volna továbbra is bérelni, nekem eszem ágában se jutott volna lakást venni.

„Nem ítélnék el minket, elfogadják az érveinket.”⁶

– Mikor költöztetek Kecskemétre, és miért döntöttetek úgy, hogy eljöttök Makóról?

– Makón egy multinál dolgoztunk a párommal több mint tíz évig. Ő tizenötöt, én tizenhárom évet húztam le. 2010 szeptemberében jött el a férjem ide, Kecskemétre a Mercedesbe. Én fél év múlva, 2011 márciusában jöttem el ugyanúgy a Mercedeshez, addig csak hétvégeként találkoztunk. Tehát a Mercedes miatt jöttünk át tulajdonképpen. A gazdasági válság után a munkahelyünk is megsüllyedt egy kicsit, nagyon sok embert küldtek el, nagy volt a munkanélküliség, a reménytelenség, és úgy láttuk, hogy az ország azon része annyira munkanélküli rész, hogy valamikor muszáj lesz lépniük. A Mercedes jó lehetőség volt.

– Inkább választottátok azt, hogy idő előtt eljöttök, mint hogy megvárjátok, hogy munkanélküliek legyetek. Miért éppen Kecskemétre költöztetek?

– Igazából az ország többi területén is megpróbált munkát keresni a férjem, de éppen a gazdasági válság miatt nehéz volt. Egy meglévő multicéghez, vagy akár kisebb vállalkozáshoz nagyon nehéz volt bejutni. A Mercedes akkor egy épülő gyár volt, és nagy erővel kereste a munkaerőt, így esélyesnek láttuk magunkat. Ezért jött Kecskemét.

– Abban az első időszakban, amikor csak hétvégeken járt haza a férjed, ő hol lakott?

– Albérletben. 2010 nyarán többször voltunk itt albérletet keresni, lefoglalni, elintézni ezeket a dolgokat, hogy szeptember 1-jétől legyen neki hol lakni. Akkor még kevesen jártak ide a céghez, és a napi bejárás, ingázás nem volt adott, nem volt lehetőség rá. Egy autónk volt, ami kellett nekem a gyerekek miatt, úgyhogy úgy döntöttünk, hogy albérletet keresünk, és hétvégén hazajön tömegközlekedéssel.

– Ő egyedül bérelt lakást?

– Egyedül, mert számítottunk arra, hogy engem is felvesznek és jövünk mindannyian. Ez be is igazolódott. 2011. március 1-jétől dolgozom én is itt, és akkor már gyerekekkel jöttem. Novemberig albérletben laktunk, majd novemberben vettünk itt, Kecskeméten egy családi házat.

– Ti ezt a munkahelyet annyira biztosnak láttátok, hogy akkor itt új életet kezdtetek?

– Igazából nagyon-nagyon drágák az albérletek, mi akkor a páromnak egy 50 m²-es lakást béreltünk, ami négyünknek kicsi volt. Gondolkoztunk azon, hogy egy nagyobb albérletet keresünk, de nagyon drága volt, 100–150 ezer havi díjban beszéltek, hogyha lett volna még egy kis udvar is az autónak. Ezért inkább úgy döntöttünk, hogy veszünk egy házat. Hitelt kellett felvenni, de az albérlet árát most beletérjük a hitelbe, és a miénk. Ezért döntöttünk úgy, hogy végleg maradunk. Egyelőre jó megoldásnak tűnik.

– Az a biztonság, amire törekedtetek, megvalósult az áttelepedéssel?

– Akkor ott a mi állásunk nem forgott veszélyben, nem tudtuk, hogy mikor mondják azt, ha egyáltalán, hogy vége, mert lehet, hogy minket nem is küldtek volna el. Itt sem mondom, hogy biztosabb a helyzet, mert nagyon sok probléma van a munkahely terén, munkavállaló-munkáltató kapcsolata nem annyira kiegyensúlyozott, mint ahogy kívülről

⁶ Az interjúalany (1978) az MBMH dolgozója, férjével és két iskoláskorú lányával költözött Makóról Kecskemétre.

látszik. Hát, egyelőre itt vagyunk, nem érezzük annak a veszélyét, hogy elküldenének, aztán majd kiderül.

– *Gondoltok-e visszaköltözésre, vagy ha valami miatt váltanátok, akkor vissza Makóra vagy másfelé mennétek?*

– Makót nagyon-nagyon szeretem, tényleg, de az a baj, hogy Makó, Szeged, Vásárhely környékén nincs sok munkalehetőség. Az elsődleges szempont a munkahely, ezért nem tudom azt mondani, hogy igen, visszamegyek, mert tudom azt, hogy nem fogok hosszú távú munkahelyet találni. Akkor már inkább Pest környéke, Győr környéke, vagy akár itt, az ország közepén is, de ott Csongrád megyében nem sok esély van.

– *Az otthoniak, a makóiak, hogyan fogadták a döntéseket, hogy eljöttök?*

– Nem örültek, és nehéz volt a családnak feldolgozni, de igazából nem volt nagy törés. Inkább a barátok azok, akiknek az volt. Velük a mai napig is tartom a kapcsolatot, hol ők jönnek, hol mi megyünk hozzájuk. Ők jobban megsínylették ezt, mint a család.

– *Milyen sűrűn mentek haza, milyen sűrű ez a kapcsolat?*

– Eleinte sűrűbb volt, azért havonta igyekeztünk hazajárni, de az utóbbi egy-két évben ez nagyon megritkult. Van úgy, hogy kettő-három hónap vagy inkább csak ünnepek, attól függ, hogy jön ki a lépés.

– *Mi lehet ennek az oka?*

– Egyrészt az, hogy sok itt is a munka, most már nekünk is saját házuk van, nekünk is csak hétvégén van saját magunkra időnk. Nagyon fárasztó hazautazni, sokba is kerül. Sajnos az útiköltséget nem téríti a cég, és igazából mi már itt kialakítottunk egy olyan életet, ami a miénk. Tehát ha mindig hazamegyünk, akkor nem fogunk itt sem boldogulni. A család hála istennek nincs egyedül otthon, és ők is bármikor jöhetnek. Itt, ha nálunk baráti társaság van, akkor azok jellemzően a makói barátaink. Nehéz egy baráti kört kialakítani, ha itt sem vagyunk. Ezért is próbálunk meg itt maradni, egy kicsit sétálni a főtéren, amikor vannak a bornapok vagy a pálinkahétvégék.

– *A beilleszkedéseted mennyire segítette a munkahely, a munkatársak?*

– A munkahely az tipikusan olyan, hogy bemész, dolgozol. Nem igazán nyit senki a másik felé. A stressz és a nyomás miatt az emberek nem nagyon szeretnek ismerkedni. Igazából valószínűleg ez is az oka annak, hogy mi sem ismerünk itt a városban senkit, nem tudjuk, hogy merre mozduljunk, merre induljunk el. Ez a város nekem kicsit zsúfolt Makóhoz képest, a közlekedés katasztrófa. Se indexelés, se túl sok tolerancia, az emberek én azt látom, úgy városszinten is, hogy sietnek, nyomás van rajtuk. Nekem ez egy kicsit frusztráló.

– *A férjednek hogy sikerült a beilleszkedés, ő is hasonló cipőben van ugyanannál a cégnél. Neki vannak közelebbi kapcsolatai a munkahelyén?*

– Nincsenek neki sem, sőt neki még annyival rosszabb, hogy azt hiszem, talán egy vagy két munkatársa kecskeméti, mindenki más máshonnan jött. Elég nehéz is volt, amikor tanácsot kértünk, iskola, orvos, ilyen-olyan ügyben, mert nem tudott senki semmit.

– *Összejártok a munkatársakkal a munkaidőn túl?*

– Nem. Lehet, hogy nekünk is szervezni vagy nyitni kéne, de láttam egy-két kollégának a próbálkozását, de egy tíz-tizenöt fős társaságból egy ember próbálkozik, még talán kettő elmenne, de az összes többi tartózkodik, így nehéz bármit is kialakítani.

– *A munkatársakkal tehát nem alakult ki baráti kapcsolat. A gyerekeken keresztül szereztek-e új ismerősöket?*

– Nem nagyon, mert van egy-két olyan osztálytársa a kisebb meg a nagyobb lányomnak is, akikkel néha elmennek egymáshoz, de ott is el vannak veszve a szülők. Amikor úgy adódik, olyan a helyzet, akkor szívesen látnak minket, mi is szívesen látjuk őket, de igazából csak a gyerekeket hozzák el, ők meg mennek tovább. Hiába volt úgy, hogy mondtam egy anyukának, hogy gyere be, iszunk egy kávét, a gyerekek eljászanak, beszélgetünk, jaj, nem-nem, most tök jó, el tudják intézni a dolgaikat, mert nincsenek otthon a gyerekek. Úgyhogy tényleg azt látom, hogy mindenki rohan és mindenki elfoglalt. Nem csak nekünk, másnak sincs ideje ismerkedni.

– *A főtéri programok azért is lehetnek érdekesek, mert azok társasági élményt jelenthetnek.*

– Igen. Kimegyünk, eszünk valamit, a gyerekek lecsúsznak a kilométerkőnél, futnak egy kört, kicsit kikapcsolódnak.

– *Mióta átjöttetek Kecskemétre, azóta hogyan alakult az életszínvonalatok? Történt-e a bevételek felhasználásában változás?*

– Sajnos azt kell, hogy mondjam, hogy kevesebb jut, tehát mi itt rosszabbul élünk, mint otthon. Egyrészt betudható valószínűleg a hitelnek is, de másrészt itt azért, én úgy gondolom, picit drágább az élet, mint otthon, és azért ugyanabból a pénzből nehezebb kijönni.

– *Szerinted azok, akik Makóról benneteket ismernek, hogyan ítélik meg a ti helyzeteteket? Irigykednek esetleg?*

– Nem, irigykedve sosem néztek ránk, ők olyan barátok, akik tényleg barátok. Mindenben támogattak, sőt költözködéskor kaptunk is segítséget. Például teherautót is, fuvarozót is, nagyon-nagyon segítőkészek voltak. Nem ítélnék el minket, elfogadják az érveinket, viszont azt látom, hogy annak nagyon örülnek, hogy próbáljuk a kapcsolatot fenntartani. Nem gondolják, hogy jobban vagy rosszabbul élünk, én azt gondolom, hogy tudják a helyzetünket.

– *Mi az, ami hiányzik neked otthonról, Makóról?*

– A makói város nyugalma hiányzik. Hiányzik az, hogy itt nem igazán vannak bicikliutak, itt nem tudok elmenni sehova biciklivel. Makón sokat bicikliztem, sokkal többet mozogtam. Hiányzik természetesen a család, a barátok, mert azért csak ritkábban látom őket. Úgy más..., úgy az egész légkör teljesen más. Nem mondom, hogy ez annyira rossz, mert nem, de azért ezek hiányoznak.

– *Ezt úgy kell egy kicsit elképzelni, hogy amíg Makón éltetek, nyitottabbak voltatok a környezet, a barátok, család felé. Kecskeméten jobban a szoros család vagytok együtt, így négyen?*

– Igen. Makón sokkal több a távoli ismerős, akit az ember valahonnan ismer, így az emberek barátságosabbak vagy csak barátságosabbnak tűnnek. Egy példa: amikor ideköltöztem, engem nagyon meglepett, hogy bementem egy élelmiszerboltba, köszöntem, és ahelyett, hogy mosolyogtak volna, kedvesen kiszolgáltak volna, rám förmedtek, hogy mit akarok. Az ilyen dolgok rosszul estek. Persze van kivétel, mert van kivétel, de Makón soha nem tapasztaltam ezt, bárhova mentem, mindig kedvesek voltak, mindig segítettek. Makón még működik a „lengyelpiac”, amit nagyon szeretek. Felpattanok a biciklire, kimegyek és minden megvan a zöldségtől a cipőig, és utána el lehet tölteni az időt szépen, mint egy plázában. Itt például ez is hiányzik. Az embereket nem tartom annyira kedvesnek és közvetlennek, mint otthon.

– *Ismersz-e vagy tartotok-e kapcsolatot olyanokkal, akik ugyancsak ideköltöztek Kecskemétre, tehát nem kecskemétiakkal, hanem akik hasonló cipőben járnak, mint ti?*

– Nem. Sok embert ismerek, tudom, hogy ingázik, de a magánéletben nem tartjuk a kapcsolatot.

– *A cég támogatja-e valahogy az ideköltözést, vagy korábban mondjuk a bejárást, kaptatok-e támogatást?*

– Bruttó kilenc forint benzinpénzt kilométerenként, meg azt hiszem, hogy körülbelül kétszázezer forint vissza nem térítendő, ideköltözési támogatást. Ami természetesen jó pénz, de ha belegondolsz, nem sokat segít rajtad. Mert két-három hónap alatt albérletre el is megy.

– *Más makóiakkal tartjátok-e itt a kapcsolatot?*

– Ez érdekes történet, mert több kollégával is együtt dolgoztam az előző munkahelyemen, tehát őket onnan ismerem. De ők ingáznak, még kevésbé tudják, hogy itt, ebben a városban mi zajlik, mi nem. Nagyon sokan jöttek át Makó, Szeged környékéről ide, akiket ismerek. Szegedről is vannak ingázók, meg van olyan, aki Szeged alól jött át, és most itt építkezik.

– *Hogyan lehet olyan távolról ingázni?*

– Úgy szokták csinálni, hogy négy-ötven jönnek együtt, egyik héten az egyik jön saját kocsival, a másik héten a másik. Én biztos, hogy nem tudnék ingázni, nekem ez fárasztó lenne. Minimum két óra hossza naponta az ingázás.

– *Még az életszínvonal felől kérdeznék. Nyilván volt elképzelések arról, hogy milyen életszínvonalat szeretnétek elérni, és ebben az elképzelésben a kecskeméti ideköltözés is szerepet játszott. Volt-e valami eltérés vagy változtattatok-e ezeken az elképzelésen?*

– Igazából első körben azt gondoltuk, hogy azt a színvonalat, ami nekünk Makón volt, azt mindenféleképpen meg kellene tartani. A jövőre nézve azt gondoltam, hogy azért itt erősebb iskolák vannak, a tanulás, a fejlődési lehetőség a gyerekek számára jobb lehet. Hát most már nem tudom, hogy ez így van-e. Eléggé furcsán érzem magam emiatt. Anyagilag, mint mondtam, nem kerültünk jobb helyzetbe, úgyhogy az életszínvonalunk, nem mondom, hogy nőtt, de azt se nagyon, hogy maradt azon a színvonalon... Tehát mindenféleképp igyekszünk, földadni nem fogjuk, bízom benne, hogy lesz jobb. Ez nyilván nem csak a várostól függ, hanem sok minden függvénye. Próbálkozunk.

– *Az értékrendetek, az, hogy mit tartotok fontosnak vagy kevésbé fontosnak, változott-e ezzel a költözéssel?*

– Az első az, hogy együtt. Egészség, boldogság. Természetesen a pénz is fontos, mert hazudik mindenki, aki azt mondja, hogy nem, mert csak abból tud megélni az ember. De igazából nem az a legfontosabb, hogy mindent félredobva nekünk millióink legyenek.

„Ezt csinálja a kapitalizmus...”

Melegh Attilával¹ Rigó Róbert beszélget

– A migráció kapcsán mi most az országhatáron átnyúló vándorlásról fogunk beszélgetni. Ez egy hosszú történelmi folyamat, és a migráció kutatásának komoly elméleti háttere van. Mindig is volt migráció, a népvándorlás vége felé az elődeink is így érkeztek a Kárpát-medencébe.

– Bocsánat, mindenki Kenyából jön.

– Így van, mostani tudásunk szerint valóban onnan jövünk. Ennek a migrációs folyamatnak voltak nagyobb periódusai, fellendülő időszakai és előfordult, amikor ez kisebb mértékű volt. Magyarországra a középkortól kezdve érkeztek a besenyők, a kunok, a jászok, a németek és más nemzetiségek, tehát Magyarország egy befogadó típusú ország volt, és azzal a problémával kevésbé szembesültünk, hogy tőlünk el is mennek az emberek. Ez a 19. század végén az amerikai kivándorlás időszakában jelent meg, majd 1956-ban volt egy nagyobb hullám, de igazán a migrációs veszteséggel most kezdünk szembesülni. Ha a mi magyar nézőpontunktól távolabbról tekintünk a migráció folyamatára, akkor ez egy globális probléma, a világ minden részén jelen van. A mostani globális migrációs folyamatnak megfigyelhetők a gazdasági és a kulturális okai is. Mennyire mozgatórugója a globális kapitalizmus és az egyre növekvő gazdasági és társadalmi egyenlőtlenség ennek a globális méretű migrációs folyamatnak?

– Nézzük lépésről lépésre. Történetileg a migráció az valóban egy nagy folyamat, tulajdonképpen az emberiség történelme. Tehát nem is lenne emberiség, ha nem lett volna migráció. Legalább 65 ezer éve zajlik, tehát 65 és 100 ezer év közé teszik, hogy elindultak Kenya felől az emberek. Ez genetikailag ma már nagyon jól igazolható. Volt egy nagy mozgás először a Közel-Kelet irányába, majd onnan a további nagy mozgás Kína és India felé, majd onnan délre, Ausztráliába. A nyugati irányba benépesült Európa és utoljára az amerikai kontinens, valószínűleg Szibérián keresztül. Ha így nézzük, akkor ez egy alapfolyamat, és nincs is rajta mit csodálkozni, hogy ez masszív, ez tartós, és ez mindig is így fog maradni. Nem volt társadalom jelentősebb migráció nélkül.

¹ Melegh Attila László (1963, Pécs) szociológus, közgazdász. A Marx Károly Közgazdaságtudományi Egyetemen végzett pénzügy, szociológia szakon 1987-ben. 2002-ben szerzett PhD-fokozatot a Debreceni Egyetemen történészként. A Központi Statisztikai Hivatal Népeségkutató Intézetének tudományos főmunkatársa, a Budapesti Corvinus Egyetem docense. Fő kutatási témája a migráció, népesedési diskurzusok, fejlődési hierarchia képzetek ma, illetve a 20. században.

Tehát akik azt gondolják, hogy a mai vagy történeti társadalmak migráció nélkül működnek, azok nagy tévedésben vannak. Egyvalamit nem lehet vitatni, még pedig azt, hogy az emberek keresik azokat a boldogulási lehetőségeket, amelyek segítik fennmaradásukat, illetve ahol jobban boldogulhatnak. A gazdaság hatalmi csoportjai pedig megpróbálnak az emberekkel kezdeni valamit. Régebbi történet, hogy az a földesúr, akinek nem volt elég jobbágya, annak hozzá kellett jutnia a jobbágyokhoz. Azt viszont joggal mondhatjuk, hogy a kapitalizmus nagy fordulópont volt ebben a folyamatban.

A kapitalizmus legalább három-négy dologban nagy változást hozott. Az egyik ilyen fontos változás, hogy a kapitalizmus koloniális kapitalizmusként szerveződött meg. Ez azért nagyon fontos, mert tele vagyunk téveszmével ezzel kapcsolatban. Például amit mindenki Max Webertől tanult, hogy csak Európában, és csakis itt fejlődött ki a kapitalizmus.² Ez mind nem igaz, az új gazdaságtörténet nagyon világosan igazolja, hogy a kapitalizmus alapintézményei a világ nagy részén kialakultak, Indiában és Kínában egészen biztosan. Ellenben ott volt egy markáns állami beavatkozás, ami a tőkét valamiképpen megfogta. Tehát nem az történt, hogy máshol nem jött létre a kapitalizmus, hanem a kiterjedését korlátozta az állam, mert erősebb volt és védte az agráralapokat. Tehát nem a fejletlenség okán nem fejlődött ki, hanem azért, mert az állam védte a tradicionális termelést folytató agrárcsoportokat.

Európában ehhez képest nem védték meg a parasztságot, és így a globális kapitalizmus centrum áthelyeződéssel fejlődött, ezt Braudeltől tudjuk.³ Ez azt jelentette, hogy viszonylag törpe államok a világgazdaság nagy részét elkezdték a fennhatóságuk alá vonni.⁴ És még egy dolog történt, ezt is nagyon szépen bemutatta Braudel a Johns Hopkins Egyetemen elmondott előadásában, hogy a tőke nem áll meg, és az élet minden szférájába behatol. Ez azért fontos, mert a korábbi gazdasági és társadalmi viszonyokat, az emberek tartós megélhetési rendszereit alaposan megbolygatta. Amikor a kereskedelmi tőke kibontakozott, a parasztoktól elvették vagy megszerezték a földjeiket, illetve abba az irányba terelték az embereket, hogy ne agrártevékenységet végezzenek, hanem háziipart űzzenek. Angolul erre azt mondjuk, hogy uprooting⁵, ami egy elég jó szó. Tehát megbolygatták az emberek tradicionális, rurális viszonyait, kimozdították őket az eredeti struktúrából, így elindult egy nagyon jelentős urbanizációs folyamat és vándorlás. Európa belebukott volna ebbe, ha ez nem kapcsolódott volna össze a koloniális kapitalista rendszer kibontakozásával. Olyan feszültségeket teremtett volna a tradicionális struktúra felszámolása, amit nem lehetett volna megoldani, ha nincs a gyarmatosítás. A koloniális viszonyok azok legalább két-három szinten hatottak.

2 Itt Max Weber: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme* című könyvére történik utalás.

3 Fernand Braudel: *A mindennapi élet struktúrái: A lehetséges és a lehetetlen* (Anyagi kultúra, gazdaság és kapitalizmus XV–XVIII. század), *Afterthoughts on Material Civilization and Capitalism* (The Johns Hopkins Symposia in Comparative History) című munkájára utalás.

4 Böröcz József: *The European Union and Global Social Change: A Critical Geopolitical-Economic Analysis* (London: Routledge, 2009).

5 Uproot ige jelentése: kiszakít, gyökerestől kitép.

Először is egészen az első világháborúig, de még egy kicsit tovább is, Európából jelentős mértékben kifelé vándorolt a népesség, és ez sokat segített. Csak a 19. században 70 millióra teszik az Európából kivándorlók számát. Ez akkoriban igen nagy szám, mert a századfordulón 1,5 milliárd körül volt a Föld népességszáma. Tehát 70 millió ember hagyta el Európát és telepedett le máshol. Egy részük viszonylag szegényebb népesség volt a gyarmatokon. Egy jelentős részük telepes volt, és a telepes gyarmatosításról tudjuk, hogy az volt a legbrutálisabb. Ahová a telepesek mentek, ott általában kő kövön nem maradt. A telepesek mögött állt a hadsereg, és a telepesek szorították ki a helyi népességet, minden szinten. Ez ott is jelentősen megbolygatta és szétzilálta az emberek közötti tradicionális viszonyokat. Ennek az az ironiája, hogy ma itt Európában sírnak-rínak, hogy a bevándorlók idejönnek és mit csinálnak. De kérdem én, az európai bevándorlók mit csináltak a gyarmatokon: csak felsorolásszerűen néhány tucatnyi népiirtástól elkezdve a teljes hatalomátvételig. Ezen érdemes elgondolkodni, és ez nem volt túl régen. Itt ugyanis olyan történetekről is szó van, melyek csak 50 évvel ezelőtt történtek.

A koloniális rendszer biztosította azt is, hogy létrejöjjenek azok a nagy agrárpiacok, melyek révén az élelmiszer behozatalát tudta biztosítani Európa, a saját maga számára. A tény, hogy a 19 századtól Európában nem voltak nagyobb éhínségek, nem tört ki nagyon nagy munkáslázadás, jelentős mértékben annak volt köszönhető, hogy hosszú távon az agrárárakat alacsonyan lehetett tartani. Ebben a gyarmati rendszernek óriási szerepe volt.

Nagyon fontos a migráció szempontjából, hogy a gyarmatosítás előrehaladtával egyre inkább előtérbe került a tőke kivitel. Az európai gyarmatosítás annyiban különbözik más gyarmatosítástól, hogy jelentős részben a vállalatok jártak az élen, tehát a tőke ment előre. Migráció szempontjából nem az történt, hogy az anyaországokba mentek az emberek dolgozni, hanem a gyarmatok között. Például India és Kelet-Afrika között jött létre az ún. kulirendszer, nagyon nagy számban vitték az embereket, munkaszerződések alapján működött és erősen kizsákmányoló volt. Nem megyek bele ennek a formájába, ebbe a tulajdonképeni félrabszolgatartó rendszerbe. Ilyen típusú migrációs rendszereket hozott létre az európai kereskedelmi tőke, és ezek a rendszerek azért fontosak, mert kialakították azokat a későbbi nagy migrációs áramlásokat, melyeket mind a mai napig látunk. Az egyik ilyen kulcsfontosságú rendszer Ázsia déli részén van, és Kelet-Afrikától, Délkelet-Ázsiáig tart. Ennek különböző alrendszerei vannak, de ez a legnagyobb a világon. A másik nagy migrációs folyamatot nevezhetjük észak-atlantinak, mert ennek Észak-Amerika a szervező központja már hosszú ideje. Latin-Amerikából, Európából és Afrikából, később Ázsiából is nagy embercsoportok mennek Észak-Amerika irányába. De ezek, amikor létrejöttek, nem voltak függetlenek attól, hogy miként szerveződött meg a világgazdaság. Meg kell említeni Oroszországot is, melynek mindig volt egy külön migrációs rendszere, amit hasznosítani tudott már korábban is, és ez ma is így van. Jelentős változás történt a migrációs folyamatokban a második világháború után, amikor brutális megszárlások után, de az európaiak végül is lemondtak a gyarmati területekről, illetve kiszorították onnan őket. Ez nagyon brutálisan történt, majd jelen-

tős mértékben újra kell írni a történelmet ebből a szempontból, hogy mondjuk az ötvenes-hatvanas évek hogy néztek ki ezeken a területeken. Ez egy nagy horderejű változás volt, mert ekkortól – de erre még visszatérünk – a volt gyarmati népeiséget elkezdtek beengedni a világot korábban uraló európai országokba. Európán belül is voltak migrációs rendszerek, amelyek nagyon fontosak voltak.

A koloniális kapitalizmus még egy fontos dolgot csinált, szétnyomta a fejlődési pályákat. A 18. századig a világ nagyjából egyben volt, nem voltak nagy különbségek az országok között, ezt Hobsbawm⁶ brit történész úgy fejezte ki, hogy a 17. században Anglia és India között utazgatva nagy különbséget nem találtak volna az emberek. Ezt Böröcz József⁷ is kimutatta *Az Európai Unió és a globális társadalmi változás* című könyvében, a számoknak is utána lehet nézni, amelyeket Maddison angol gazdaságtörténész állított össze. Negyven évvel ezelőtt azt tanultuk, és abban teljesen igazuk van a marxistáknak, hogy az egyenlőtlen fejlődés a kapitalizmus alaptörvényei közé tartozik. Nagyon kevesen emlékeznek már erre vissza, de ez szerintem egy nagyon helyénvaló megállapítás volt, és az adatok ezt teljes egészében igazolják is. Trockij volt például az egyik gondolkodó, aki ezt hangsúlyozta, és ebben tökéletesen igaza volt. Akárcsak Immanuel Wallersteinnek, aki negyven évvel ezelőtt fogalmazta meg a világrendszer-elmélet alapelemeit.

Az egyenlőtlen fejlődés lényege az, hogy a munka értékesülése, tehát ami bért a munkáért fizetnek, az rendkívül egyenlőtlen a világ különböző részein. Munkát végeznek itt is, ott is, ami viszont ezért a munkáért jár, az brutálisan különbözik. Ez a gyakorlatban azt jelenti, ha ma egy nem túl szegény országból elmennek Amerikába, 15-szörös jövedelmi szorzót tudnak érvényesíteni. Erre nem lehet azt mondani, hogy ezt az emberek figyelmen kívül hagyhatják. Menjünk tovább, tekintsük át a posztkoloniális időszakot, tehát a gyarmatosítás utáni időszakot, és egy-két dolgot próbáljunk meg világosan átgondolni.

Az egyik lényeges dolog az, hogy nagyon nagyok az egyenlőtlenségek a világ egyes országai között, de ez nem azt jelenti, hogy az emberek hihetetlen nagy számban elindulnak. Ennek feltételezése alapvető tévedés lenne. Nagy a migráció és növekszik, de nem mindent elöntő emberáramlatról van szó. Az ENSZ adatai szerint külföldi állampolgárként jelenleg mindösszesen háromszáz egynéhány millió ember él a világban migránsként. Tehát akik más állam polgárai, mint ahol élnek. Ez a világ népességének durván 5%-át jelenti, ami egy nagy szám, de nem elképesztően nagy. Nem tudom hányszor láttam már a *The Economist* címlapján, hogy különböző rendű és rangú migránsok verik az ajtót, és megzavarják „belül” a békés lakókat. Ezzel a következő problémák vannak: 1. Az emberek jelentős része

6 Eric Hobsbawm brit történészre történik utalás. Háromkötetes fő műve a francia forradalomtól tárgyalja a modern történelmet: 1962-ben jelent meg az 1789–1848-as éveket felölelő *A forradalom kora*, 1975-ben *A tőke kora* (1848–1875) és 1987-ben *A birodalmak kora* (1875–1914). 1994-ben a sorozat egy újabb kötettel bővült, *A szélsőségek korával*, amelyben az első világháborútól az európai kommunista rendszerek bukásáig tartó időszakot vizsgálja. A fenti hivatkozás *A birodalmak kora* kötetre vonatkozik.

7 József Böröcz: *The European Union and Global Social Change: A Critical Geopolitical-Economic Analysis*, Routledge, Abingdon, 2010. A könyv angol nyelven jelent meg, magyarul hasonló témában egy rövidebb tanulmány: Böröcz József – Mahua Sarkar: *Mi az Európai Unió?* Politikatudományi Szemle, 2005. 3–4. szám, 151–177.

nem azért indul el, mert ő maga egyénileg arra a döntésre jut. Ez egy történetileg megszervezett tömegfolyamat, bizonyos hálózatoknak, kapcsolatrendszereknek rendelkezésre kell állnia ahhoz, hogy tömeges méretekben elinduljon. 2. Nagyon nagy a kereslet a relatíve olcsó, jól használható és rugalmas munkaerő iránt, és erről a keresleti oldalról nem szokás beszélni. Ha már az előbb a *The Economist*ot hoztam fel példaként, erről az jut eszembe, amikor David Cameron⁸ 2012-ben elkezdett menetelni a szélsőjobb irányába, és arról beszélt, hogy nem kellene beengedni csak a jó külföldieket. Akkor éppen kint voltam Angliában, és a londoni lapok, tehát nem az országos lapok, hanem a londoniak, megírták, hogy ez nincsen rendben, és kellene a bevándorlók, szükség van rájuk. Nagyon brutálisan őszinték voltak, és igazuk van, mert komoly kereslet generálódik az olcsó munkaerőre, így ezekre a vándormunkásokra az adott körülmények között szükség van. Németországban lassan eléri a nyolcmilliót a bevándorlók száma, és ez nem azért van, mert úton-útfélen mindenki odamegy, hanem mert keresik ezeket az embereket. Az egyik legfontosabb kérdés az, hogy a keresleti oldal miért növekszik. Röviden megfogalmazva: azért megy föl a kereslet, mert a globális verseny átszerveződött. A volt gyarmati és a gyarmatosítás utáni időszakban szépen lassan, de végül is sok országnak sikerült kiverelkednie magát azokból a függőségekből, amely szálakat a gyarmati időszak alatt, illetve közvetlenül azután még fent tudtak tartani a volt gyarmatosító államok. Ezek egyenlőtlen cseréken alapultak, amely viszonyokból ezek az országok ki tudnak lépni szép lassan kecmeregni. Az európaiak így bajba kerültek, mert a piaci komparatív előnyök már nem mellettük szólnak. Tehát a tőkét – ez végig így volt, ezt a történész Braudel nagyon szépen leírja – végül is nem érdekli a helyi társadalom. Hiába európai a tőke, az megy a magasabb megtérülés, a magasabb hozam felé, még azon az áron is, hogy a kibocsátó társadalmak is sérülnek ezáltal. Tehát amint a tőkének lehetősége nyílt, hogy elmenjen a világ számos országába, ahová korábban nem ment, vagy csak a töredéke ment, hát rögtön távozott. Ezt a kitelepülést először Latin-Amerikában próbálták ki. A tőke odamegy, ahol a legnagyobb biztos profitot látja, és ott aztán nagyon sok mindent átalakít. Az egyik legfontosabb hatása ennek az, és ez nekünk nagyon fontos, hogy ezzel leértékelte az európai munkát, az itteni munkaerőt. Tehát, ha az a munka elvégezhető máshol is, jóval alacsonyabb bérért, az itteni fizetések hirtelenjében túlságosan magasak lesznek. Tehát van egy nagyon-nagyon rossz hírem mindenki számára, ha ebben az adott rendszerben gondolkoznak – amit a közgazdászok egy része a már idézett *The Economist*ban is megírt –, hogy a nyugat-európai béreknek lentebb kellene mennie nettó 30–40%-kal. De képzeljen el bárki egy olyan európai kormányt, amely azzal áll ki, és azt mondja, hogy „kedves barátaim, szép az, ami itt zajlott eddig, de most a versenyképesség érdekében 40%-os bércsökkenésre van szükség”. Csendben megjegyzem, velünk ezt végigcsináltatták a rendszerváltás idején.

Tehát kis államokkal meg lehet ezt csinálni, akkoriban relatív bérvésztesség volt és hihetetlen kapacitásszűkülés. Ez is része volt az adott szituációra adott

8 David Cameron az Egyesült Királyság miniszterelnöke 2010 májusa óta, a Konzervatív Párt elnöke, a 2015. évi választási kampány miniszterelnök-jelöltje és nyertese.

európai reakciónak. Tehát a bérek csökkentésére az egyik megoldási lehetőség nyilvánvalóan pofonegyszerű, mégpedig az, hogy az alacsony béreket a migránsok esetében lehet érvényesíteni. Nem is biztos, hogy a bér nagysága a legfontosabb, a munkaviszony vagy a szerződés bizonytalansága már önmagában elég jó módszer, hiszen három hónap után könnyedén meg lehet szabadulni a munkavállalótól. Az a baj a jól beágyazott munkavállalóval, hogy nem lehet könnyen elzavarni. A vállalkozók másról sem panaszkodnak, mint arról, hogy könnyebben szeretnének megszabadulni a munkavállalóiktól. A bevándorlóknak sokáig bizonytalan a státusa, bizonytalan a szerződése, így kevésbé okoznak gondot, ha meg kell tőlük szabadulni. Ez nem most kezdődött, hanem az '50-es, 60-as évek nagy ipari felfutásakor, amire már akkoriban rászervezték egy komolyabb bevándorlási hullámot.

– *Ez a nyugat-európai vendégmunkások tömeges megjelenésének az időszaka.*

– Gyorsan kiépültek a vendégmunkás rendszerek, amelyeket utána, mikor az európai gazdaság válságba jutott a '70-es években, megpróbáltak leépíteni. Most egy második hullámot látunk, és ez arra vonatkozik, hogy most már Európán belül oldják meg a migrációt. Tehát ebbe mi, kelet-európaiak jól jöttünk. Most konkrét számítások vannak arra vonatkozóan, hogy az ukrán munkaerő mennyit hozhat a konyhára, ha ide-oda lökögetjük Ukrajnát. Ez mindig egy valós alternatívát jelentett Európában, például az '50-es években a görög, az olasz és a portugál munkások adták a belső migránsokat. Akkor tudatos döntések voltak arra, hogy őket preferálják, mert a volt gyarmatokról érkezőket eleinte, ilyen rendes rasszista nyelven, idézem: „*higiéniai, biztonsági és kulturális veszélyforrásnak tekintették*”.

– *És persze gazdasági előnynek.*

– Egy ideig az a rasszista attitűd még a gazdasági előnyt felülírta, majd azt mondták, hogy nincs szükség rájuk. Később ezen is módosítottak. Nem arról van szó, hogy a török parasztok hirtelenjében megjelentek a német határon, és azt mondták, hogy márpedig mi itt szeretnénk dolgozni, hanem megint a keresleti oldal a meghatározó. Csak hangsúlyoznám, hogy ügynökök járták Törökországot, mentek faluról falura, és elmondták, hogy milyen nagyon kiváló lehetőség lenne, ha Nyugat-Németországba mennének dolgozni.

– *Mint a középkori soltészek.*

– Mint a középkori soltészek. Tehát kiküldték ezeket az ügynököket a német vállalatok, mert munkaerőhiány volt. Ehhez képest a hetvenes években az történt, hogy válságba jutott az európai ipar például a textilipar, a cipőipar és még sok iparág, és utána a vendégmunkásoktól próbáltak megszabadulni. De ezek a vándormunkások nem feltétlenül a tőke érdekeinek megfelelően mozogtak és viselkedtek: maradtak az adott országban, jöttek a rokonok, házasodtak, gyermekeket szültek. A Törökországban élők pedig ezekből a családi kapcsolatokból előnyöket próbáltak kovácsolni. Kiderült, hogy ők is csak emberek, és kiderült,

ezekben a masszívan felépülő folyamatokban tömegek vesznek részt anélkül, hogy őket oda-vissza lehetne rángatni.

Most az Európai Unió egy része egy másik megoldás felé halad és a szociális rendszer reformját tűzik ki célul, és gyorsan kidobható, a szociális jogaiban korlátozott munkások tömegeit szeretnék biztosítani a gazdaság számára. Ha már a brit példát vettük, akkor máson sem dolgozik a konzervatív kormány. Közben mindennek ellentmond, amit alapjában véve az unió mond, de ettől még nem biztos, hogy nem ez lesz a meghatározó. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy a migráció sok tekintetben makroszintű folyamat, azaz makroszintű gazdasági folyamatok és makrogazdasági struktúrák működnek, történetileg szerveződve.

Ebben a keretrendszerben csinálják a migránsoknak azokat a transznacionális tereket, amelyekbe valaki (valamilyen csoport) vagy rálép, vagy nem. A migráció szociológiájának van egy másik szintje, egy mikroszint is, ami arról szól, hogy ki az, aki ezt választja és ki az, aki ezt nem választja. Ezt érdemes ilyen világosan látni. Tehát az a kép, hogy a migránsok maguk, egyénileg úgymond, racionális döntéseket hoznak, ez nem tartható, mert racionális egyéni döntések nem hoznak létre masszív történeti kapcsolatokat, fordított az okság. Például Magyarország migrációs célrendszere és fogadórendszere szinte ma is ugyanazon országokból áll össze a legfőbb kapcsolatok tekintetében, mint 1960-ban.

– Még a makroszinthez visszatérve, milyen okok húzódnak amögött, hogy most 2015-ben, a nagy-britanniai választási kampányban is az egyik fő tematika a bevándorlók kérdése, a franciaországi merényletek után ott is elég markánsan felszínre került ez a téma. Magyarországon is mostanában központi problémává nőtte ki magát a „menekült-áradat” és a tömeges migráció. Olaszországba is „lélekvesztőkön” özönlenek az emberek a Földközi-tengeren át. Tehát ha ez cél, és mindenki tisztában van ennek az előnyeivel és hátrányaival, mi szükség van a hisztériára? Most ezt a nemzetállami integráció kudarcaként fogjuk föl, és azért van ez a hisztériakeltés, vagy ennek más okai vannak?

– Ez egy nagyon fontos kérdés, de megfelelően, óvatosan kell gondolkodni az egészeiről. Tudniillik egy jelentős része ennek tökéletesen művi, politikai hisztéria. Ezt makroszinten az állam, a tőke és a migráns viszonyrendszerében kell nézni. A migránsok meglehetősen nehéz helyzetben vannak, tegyük hozzá, hogy most azokról a vándormunkásokról beszélünk, akik valamilyen alsóbb rendű, alacsonyabb presztízsű munkát végeznek, nem a magasan képzett csúcsmenedzserekről, mert azok nagyon sok szempontból védve vannak. Például sose felejttem el, amikor a százalalombattai erőműben dolgoztam, és kiszállt a magyar munkaügyi hivatal, hogy ellenőrizze a vezető menedzserek papírjait, hogy rendben vannak-e munkavállalási szempontból. Ott nem az volt, hogy elkapdosták őket a rendőrök, pedig nem voltak rendben a papírok, hanem egy nap alatt, hihetetlen pénzzel és nem tudom mivel, keresztülverték, hogy addigra rendben legyenek az urak papírjai, mire kijön a munkaügyi hivatal. Ehhez képest az illegálisan alkalmazottakat senki nem védi. Ezt megint egy interjúból tudom: a VIII. kerületben mesélték el nekem, hogy a vendégmunkások nyakig a vízben álltak az ellenőrzéskor, hogy ne vegyék őket észre, tehát Nemeček Ernő-féle volt ez a történet. Ha észrevették volna őket, akkor duplán buknak, egyrészt eljárás alá vonják

őket, másrészt nem kapják meg a pénzüket, amire egyébként nagy esélyük van. Ezt csak azért kezdtem el mondani, mert a jelenlegi vándormunkások egy része olyan jogtalan, jogfosztott helyzetben van, mint a 19. századi munkásság volt. Tessék sztrájkolni bevándorló munkásként, tessék jogokat érvényesíteni. Ez egy nagy összjáték, amiben az a paradox, hogy miközben nagy szükség van rájuk, közben rájuk kiabálnak. Ez nem egy ellentmondás, hanem ugyanannak a dolognak a két oldala. Így tartható fenn jól ez a rendszer, tehát a különböző nemzeti kormányok a választók egy jelentős részének azt üzenik, hogy mi tartjuk itt a frontot, megpróbáljuk ezt a dolgot rendben tartani abból a szempontból, hogy nem engedünk be bárkit. Miközben a tőkének és a gazdaságnak szüksége van rájuk. A saját fülemmel hallottam, mikor az osztrák tőke képviselőjében kinyilvánították, hogy nekünk emberekre szükségünk van, hasonlóan a korábban említett londoni lapokhoz. A gazdasági szereplők pedig nyomják, hogy erre nekik szükségük van, és ennek a két erőnek az eredője az, hogy a bevándorlók meglehetősen kiszolgáltatott helyzetben vannak.

Az unión belüli polgárok nem annyira kiszolgáltatottak, ezt azért hozzátenném, de az alapvető jogok számukra sincsenek biztosítva. Ebből az következik, hogy rendszeresen el lesz játszva ez a tánc vagy hisztéria. Az Amerikai Egyesült Államokban is iszonyatos üvöltéseket engednek meg maguknak bizonyos csoportok, majd utána legalizálják az illegális bevándorlókat, mert mindenki tudja, hogy jól élnek belőlük. Tehát szemben mindenféle ellenkező híreszteléssel, nem tudok olyan szisztematikus elemzésről, ami kimutatta volna, hogy a migránsok alapján véve nem hoznak pénzt, sok pénzt a konyhára. Már csak a korösszetételük miatt is, huszonevesen nagyon nehéz meghalni. Az, hogy nagyon betegen kezelni kelljen őket, az nem igazán történik meg.

Nagy-Britanniában Cameronnál az európai történet pikánsabb, mert itt Európán belül van egy nagyon komoly politikai átrendeződés, ami a dolgot érdekesebbé teszi. Mégpedig az, hogy az európai munkásosztály fölül, mellől elment a tőke, és itt hagyta őket. Egy viszonylag privilegizált helyzetben élő csoportról volt akkoriban szó, és ez anyagilag mindenképpen megrendítette őket. Az elemzések azt mondják, hogy a szélsőjobb előretörése mögött ez a réteg áll, és ettől nagyon idegessé váltak az erre rezonáló középosztályi csoportok is.⁹

Bizonyos szempontból Magyarországon is sok minden háttérben ez áll. A rendszerváltás utóhatásaként, sokan föllázadnak, hogy a rendszerváltás óta nem jó irányba mennek a dolgok, amilyen struktúra itt felállt, az számukra nagyon előnytelen. Tehát sok esetben ezek a globális folyamatok indítanak el radikális változásokat lokálisan. És mi sem egyszerűbb, mint hogy ezek a volt munkásrétegek is kiabálnak, „hogy azért nincs nekem rendes állásom, mert idejönnek ezek a bevándorlók,” miközben pontosan tudjuk, hogy nem megy el azért a bérért vagy munkafeltételekért dolgozni, amiért a bevándorló elmegy. Ez az alapfeszültség a lényeg. Hogy ez politikailag kézben tartható-e hosszú távon,

9 Feischmidt Margit Petre Hervik, *Mainstreaming the Extreme: Intersecting Challenges from the Far Right in Europe*. *Intersections*. East European Journal of Society and Politics Volume 1, Number 1, 2015. <http://intersections.tk.mta.hu/index.php/intersections/issue/view/1>

azt majd meglátjuk. Tehát a gazdag országok migrációs politikájának a lényege ez a kettősség, hogy össze tudja-e szedni a megfelelő embereket, a megfelelő szakmastruktúrában, és közben le tudja-e nyugtatni a helyi közvéleményt – főként a munkásosztályt, hogy az ne legyen túlságosan ideges. Itt a meccs arról szól, hogy ad abszurdum nem sikerül majd ezt megcsinálni. Előfordulhat, hogy a közvélemény túl ideges lesz, és olyan szintig radikalizálódik, hogy annak nagyon komoly intézményi következményei lesznek. Ennek az esélye most megvan, Angliában és Magyarországon is a szélsőjobb veri a tamtamot, illetve a közép is erre hangolja át magát.

– *A franciáknál is.*

– A franciáknál is, de az olaszoknál se lennék én halálosan nyugodt, hogy ez ott miként néz ki. Görögországban is két radikalizálódó oldalról mozdult meg a politika és a társadalom. A legtöbb európai országban egyre problémásabb, hogy a kormányok milyen beszédmódban közelítsék meg ezeket a problémákat, melyek leginkább a görögöknél éleződtek ki. Németországban is elkezdődött a kísérlet arra, hogy a német kormánynak az ottani gazdaság szempontjából racionálisabb beszédmódja fönmaradjon-e vagy ne. Innen jutunk el oda, amit kérdeztél, és arra nagyon sokféleképpen lehet válaszolni. A legegyszerűbb az lenne, és nem is lenne igaztalan, ha azt mondanám, hogy Charlie Hebdóhoz mint migrációval foglalkozó embernek semmi közöm sincs. Ugyanis a migránsoknak csak a töredék csoportja az, akik úgy radikalizálódnak, hogy terroristává válnak. Az emberek egy szűk része így radikalizálódik. Németországban volt egy csoport, ha már így az ellenkező oldalról nézzük, amely ötvennél több embert tett el láb alól, a német titkosszolgálat hatékony takarásával. Ettől én még nem mondom azt, hogy minden német terrorista. Viccesen egyszer azt mondtam, hogy Breivik után még a norvégokkal is beszélgetek, mert nem gondolom azt, hogy mindegyik terrorista lenne. Van ennek egy markáns politikai része, amire szociológusként csak azt tudom mondani, hogy igazából a kérdés abban van, hogy miért akarják ezt egyesek a bevándorlókhoz kötni. Szerintem ez az érdekesebb kérdés, és nem az, hogy mi ennek az alapja. El tudom képzelni vándorlás esetén, hogy valaki miért radikalizálódik, mert az nagyon komoly identitásbeli problémákat vethet fel, illetve az interakció a helyi társadalommal alakulhat úgy, hogy ez rosszul jön ki, ezt el tudom képzelni.

Azt is lényeges kiemelni, mielőtt itt mindenki kiabálni kezdene, hogy a legalapvetőbb migrációs probléma nem azért van Európában, mert mindenki el akar indulni Líbiából és Szíriából, hanem azért, mert szétverték azokat az államokat. Kívül is és belül is, és ebben az európai nagyhatalmak vaskosan benne voltak. Tehát ahelyett, hogy stabilizálták volna a térséget, inkább elkezdtek Líbiát bombázni. Így néz ki ez a történet. Alapvetően úgy kell kezelni ezt a dolgot, hogy az emberek nem akarnak nagy tömegben mindenáron elindulni a lakóhelyükről, mert ezer szállal kötődnek oda, csak a nyugalmat biztosítani kell számukra. Az iraki háború előtt is látszott, mi lesz a következménye, és az lett, hogy még sokkal rosszabbá vált a helyzet, mint előtte volt. Már nincs állam, illetve olyan nyílt harc folyik az erőforrásokért mindenféle szinten, ami miatt az embereknek menekülniük kell. Az emberek furcsa mód nem szeretik a lefejezést és ha lőnek rájuk.

– *Biztonságra és nyugalomra van szükségük.*

– Az afgánok is ilyen „furcsák”, ők sem szeretik a háborút, és ahol nem lehet élni, onnan elmennek. Megint arról van szó, hogy a makroszintnek van jelentősége, hogy milyen terepet csinálnak egy adott térségben, és ezt figyelembe kellene venni. Nem Európa kapja a menekültek és a migránsok legnagyobb részét, ebből egy szó sem igaz. Amikor az olasz Lampedusa szigetére, az első észak-afrikai válság idején 25 000 ember menekült, az Lampedusa szempontjából tényleg nagyon sok volt, hiszen Lampedusa csak ötezer lakosú kis sziget. De Lampedusát nem kellene összekeverni a világgal, és huszonötezer menekült sok, de ugyanebben az időben az Európán kívüli világban egymillió ember menekült. Idővel ez a hullám most felment jóval százezer fölé, de ettől még tény, hogy a menekültek legnagyobb része Európán kívül keres menedéket. Pakisztánban, Libanonban, Kenyában stb. stb. Ennek ellenére a sajtó Európával van tele, tehát az egyes térségeket tessék stabilizálni, és majd kevesebb ember fog hajóra szállni.

– *Az lehet e mögött, hogy ezeket a marginalizálódó európai társadalmi csoportokat ezzel lehet a legolcsóbban és legegyszerűbb módon kielégíteni, és kiszolgálni az igényeiket. Csak ez borzasztóan veszélyes irányt vehet.*

– Ez olcsó dolognak tűnik, a politikai diskurzusoknak van egy csomó eleme, amit nyugodtan lehet használni, mert nincs nagy költségvonzata. Még mindig lenyűgöz, hogy egy politikusnak igazából az éri meg, ami nem egy konkrét ígéret, és a diskurzus egyik fő eleme, azaz igazából elfedi a valós kérdéseket.

– *És jól jön ki belőle, mert védi az országot és a nemzetet.*

– Hát persze, ez számukra egy védjegy, de nagyon tévednek. Elsőre így néz ki a dolog, hosszabb távon viszont nagyon komoly veszélyei vannak. És csak úgy jelzem, hogy egyedül Pakisztánban annyi menekült van, mint egész Európában. Ha népességarányosan nézzük a menekültek számát, az első tíz országban nincs egy európai sem. Magyarország esetében az idej politikai hisztéria egészen elképesztő volt. Döbbenetes volt, hogy ugyanazon a napon kezdtek el leszedni a koszovóiakat a vonatokról, amelyik napon – már századjára, – hülyére ünnepelte magát a magyar társadalom, hogy milyen segítőkész volt a keletnémetekkel. Akik annak idején ugyanúgy illegálisan lépték át a magyar határt, mint a koszovóiak. Mindenkinek belátására bízom, hogy értékelje a mögöttes okokat.

Ugyanezt láthatjuk Ukrajna esetében is. Amíg nem érintette a kárpátaljaiakat a háború, addig semmit nem reagáltunk, pedig már akkor is egymillió ember indult el Oroszország felé. Arról senki nem beszélt, arra nulla pénz ment el. Most ezt az egymilliószámot elkezdtek emlegetni azért, hogy a kárpátaljaiaknak adakozzanak az emberek. Ezzel persze mélyen egyetértek. Ukrajnát sikerült egy tragédiába lökni nagyhatalmilag, és ebből a tragédiából megint az ott élő embereknek kell kimászniuk. Ezt mondom mindig, hogy mielőtt itt a migránsokkal kezdünk el foglalkozni, és ellenségképeket festünk fel róluk, azelőtt ezeket a makroszintű dolgokat, eseményeket kell látni.

– Akkor most nézzük meg ezt a másik, egyéni oldalt is.

– Nagyon izgalmas dolog, hogy a migránsok egyéni szinten hogy gondolkodnak erről, és hogyan érzékelik ezeket a folyamatokat. Az egyik fontos dolog, ha megkérdezzük őket, akkor jelentős számban nem arról beszélnek, hogy közvetlen költség-haszon elemzést végeznének. Ehelyett általában beszélnek valamiféle családi jólétről és biztonságról, ami konkrétan nincs lefordítva ilyen számításokba. Elég, ha jobbnak gondolják ott a világot, ahova indulnak, úgy általában. Kulcs, hogy a történeti tapasztalatok és kapcsolatok számítanak, oda van network, onnan van információ és tapasztalat és migrációt szervező csoportok és vállalkozások.

A másik az, hogy az esetek jelentős részében – ezt tanultam tőlük – sodródnak. Ez azt jelenti, hogy az egyik lépés jön a másik után, az egyik lábukat teszik a másik után. Tehát tesznek egy lépést, majd a következő megtörténik. Elmegyek bébiszitternek, majd ott találok valami más lehetőséget, vagy valakit, szóval elindul egy folyamat. Ezek a folyamatok rendszerint nem úgy történnek – amit gyakran gondolnak –, hogy vasárnap este 8-kor leül a család és 9-re meghozza döntést, hogy akkor elindulunk. A migráció az egy meglehetősen nehéz folyamat, különösen, ha nincs rendes intézményi szervezet és segítő támogatás mögötte. Paradox dolog, hogy néha a menekültek gyorsabban tudnak integrálódni, mint a vendégmunkások, mert például az ausztriai menekülttáborban kapnak intézményi segítséget, szemben azokkal, akik nem menekültek. Ők viszont nem kapnak, így egyfajta vákuumban landolnak. Nem mindig sikeres a migránsok története, ezt nagyon fontos látni.

A migráció egy meglehetősen költséges és nehéz folyamat, ezt meg lehet tőlük tanulni, és rendszerint nagyon komoly lemondásokkal jár. A lemondásnak van egy sajátos szociológiája, hogy ki mit választ, ki miről mond le inkább. Rendszerint tudják, hogy a tíz ujjukból legalább háromba bele kell harapni, és hogy melyik háromba harapjanak bele, az itt a kérdés. Traumatikus lehet az otthoni kapcsolatok elvesztése, például a nagyszülői ág elvesztése vagy elhagyása. Traumatikus lehet, hogy le kell mondani dolgokról, sokan a szakmavesztésbe mennek bele. Soha nem felejttem el egy ukrán orvosnő történetét, aki idejött a férjével. Az otthoni kórházban a gyerekosztályt vezette az orvosnő, majd a férjével Magyarországra jöttek. Ez egy szép szociológiai példa arra, hogy megy a döntés ilyen helyzetekben: ahhoz, hogy az orvosnő itt is tudjon praktizálni, nagyon komoly vizsgákat kellett letennie, ezt nem bírták el. És akkor megszületett egy csendes döntés. A férj papírjait elkezdték összerakni, és az osztályvezető gyermekorvos takarítani kezdett Budapesten, majd fölverekedte magát altatóorvossá, ami a legalsó szint. Ez gyakran így néz ki, súlyos szakmavesztés rendszerint kíséri ezt a folyamatot. Mondok egy másik példát: textilipari üzemet hoztak létre Hondurasban, ahová munkásnőket vettek fel, mert a nők jobban dolgoznak a textiliparban, fegyelmezettebbek, olcsóbbak, másrészt ügyesebb a kezük. Igen ám, de mindez egy meglehetősen patriarchális társadalomban történt, és ez ott azt jelentette, hogy nem kellett volna elvileg elvándorolni, lett helyi befektetés, munkahely. De nem ez történt, mert a férfiak elveszítették a munkájukat, ami az önbecsülésüknek is jelentősen ártott, mert hogy veszi az ki magát, hogy az

asszony fizetéséből kell megélni. Ezért még akkor is bevállalják a migrációt, ha az nem jön ki jól, mert az adott társadalmi egyenlőtlenségeknek a fennálló helyzet nem felel meg. Ilyen körülmények között manővereznek az egyének, és ebben nagyon fontosak a nemi, a jövedelmi, az osztályviszonyok és sok egyéb szempont is. Ezek nagyon erősen hatnak rájuk, ezek határozzák meg, hogy mikor, hogyan döntenek. A migráció irányultságára is jelentősen kihatnak ezek a tényezők, ezt a manőverezést lehet náluk megérteni. Egy hierarchikus térben manővereznek, és közben jelentős identitásbeli műveleteket is végre kell hajtaniuk. Ez nagyon gyakran traumatikus veszteségekkel jár, és ez a traumatizáltság utána nehezen feldolgozható.

– Arról lehet-e valamit tudni, hogy a migránsok hálózatosodása, ez a network mennyire hatotta már át a magyar társadalmat? Személyes példák alapján sok olyan ember van a környezetemben, akik rokonai külföldön dolgoznak. Például a napokban a főiskolán a takarító nénitől hallottam, hogy a rokona a jövő héten megy egy svájci szállodába takarítani, az ismerőse intézte a helyét. Úgy látszik, hogy ez a hálózat egyre kiterjedtebb, és minél többen mennek, ez annál inkább áthatja a társadalom szövetét.

– A migráció azért nem egyéni választási ügy, mert annyi bizonytalanság van benne, hogy nem is lehet máshogy megoldani, csak hálózatosan. A kialakuló network ezeket a költségeket és bizonytalanságokat csökkenti, és a szükséges információkat előállítja. A vakvilágba senki sem mer odaállítani, hogy felülök a buszra és leszállok Zürichben. Kezét csókolom takarítanék, és ezt szép, ékes magyar nyelven elmondja. Így semmilyen biztosíték, kiszámíthatóság nincs a dologban, tehát hálózatosan szerveződik, szociológiailag pont azért, mert egy elnyomott, alávetett és nehéz, bonyolult helyzetről van szó, amelyben a társadalmi tőke a tagság révén való erőforrás mozgósítást biztosítja. A networkös szerveződés azt is jelenti, amit a szociológiában kumulatív okságnak neveznek, hogy az egyik migráció egy másikhoz vezet. Ha a network bővül, az hatványozottan osztja szét az információkat is. Ez azt is jelenti, hogyha egy vándorlási folyamat elindult, az nem úgy van, hogy kinyitom és becsukom, mint az ajtót. Ha megindult, akkor árad, mint egy folyó, és folyik, majd hömpölyög, és ennek a leállítás, becsatornázása sem olyan egyszerű. A nemzeti kormány sem gondolhatja azt, hogy fogja a csapatát, és akkor majd nem mennek, tehát hogy aláíratok valami szerződést a hallgatókkal, és akkor majd nem mennek el. Ez egy illúzió, azt gondolom, hogy a helyes migrációs politika az, ha az előnyöket erősítem, a hátrányokat meg igyekszem csökkenteni.

– Még a szögesdrót sem zárt tökéletesen.

– Hát persze, hogy nem. Visszatérve az előzőekre, a migránsok jórészt networkösen oldják meg ezeket a dolgokat, és azért is fontos ez, mert így a költségeiket csökkenteni tudják. Ennek is van persze hátulütője, az ember beleszorulhat a saját kapcsolatrendszerébe, és utána abból nem tud kijönni. Például idejön egy bevándorló, egy kínai pincér, és a kínai éttermet egy kis mikrogazdasági közösség működteti, de a pincérnek se ideje, se ereje, se kapcsolata, hogy ebből ki tudjon lépni. Akár a falnak is mehet így, mert ezek az emberek – tévedés ne essék, de –

12–14 óránál alább nem adják a munkát. Sok sikert, tessék nyelvet tanulni ezek után, meg nekiállni valami mást is csinálni, kapcsolatot építeni, így az emberek egy jelentős része agyondolgozza magát és este beesik az ágyba. Ezzel csak azt akarom mondani, hogy ez a manőverezés nem mindig sikeres, nagyon gyakran csapdák vannak benne. Ilyen csapdákat tudtunk már azonosítani, például integrációs csapdák is kialakulhatnak, hogy valaki a saját rutinja szerint tisztességesen viselkedik, de a fogadó társadalom ezt másképpen olvassa. Például a török nők Németországban mint rendes feleségek viselkednek, és ennek megfelelően izoláltan élnek bizonyos szempontból, ezt pedig úgy olvassák a helyiek, hogy elzárkóznak. Így megkapják a megfelelő stigmákat, és akkor ebből egy rossz párbeszéd alakul ki. Ugyanilyen csapdahelyzet volt a posztszovjet térségből ideérkező nők problémája, akik azt hitték, hogy egy emancipáltabb helyre érkeztek, és a nagyon jól képzett nők nem tudtak itt elhelyezkedni, ehelyett szakmavesztést éltek át, és egy jóval kevésbé emancipáltabb helyzetbe kellett belemenniük. És akkor ez egy csapda, mert nem teljesültek a várakozásaik, sőt pont nem az történt, amit vártak, hogy ők szabadon tudnának beilleszkedni, ehelyett egy nehéz és bonyolult folyamatot kell végigcsinálniuk.

– *Kecskemét környékén elég nagy számban vannak intenzív kertészetek. Például Orgovány környékén sokan spárgát termesztnek, másfelé gyümölcsstermesztéssel foglalkoznak. Több ilyen ismerősöm is van, és gyakorlatilag jó részüknél az a helyzet, hogy vagy egy régi tanyába vagy valamiféle bódéba, sufniba jönnek a román vendégmunkások a nyári szezonra. Nem erdélyi magyarokról beszélek, hanem jórészt románokról és romániai cigányokról, akik nem is tudnak magyarul egy szót sem, és enélkül valószínű, hogy ez a gazdasági rendszer nem működne. Mennyire ismert ez a terület?*

– Kecskemétről van szó, két dolgot azért említenék még, hogy a makro- és az egyéni szint miként épül össze. Kecskemét jó példa erre. Azt tanítjuk a migrációban, hogy a tőke és a munka keresztbe mozdul. Nem az történik, hogy odamegy a tőke, ami elvileg fogná, helyben tartaná a munkaerőt, hanem növeli a migrációt, az elvándorlást. Kecskemét erre jó példa, odament a Mercedes-gyár, elkezdte a német cég beszoktatni az embereket, majd kiutaztatta őket Németországba, de az élelmesebbe már abban a pillanatban azt nézte, hogy tud németországi munkát találni magának, ami egy jobb fizetést jelentett, mint amit a Mercedes-gyár kifizet Kecskeméten. Ezen a szinten a tőke egy magyar–német kapcsolatot szervezett meg, és ebbe kapcsolódnak be az emberek, ezért folyamatosan új munkásokat kell fölvenni, mert egy jelentős részük ki fog belőle áramolni.

– *Felgyorsítja a folyamatot?*

– Igen, úgy látom, hogy ez így van. Amit az előbb kérdeztél, az a szerződéses munka példája. Ez egy nagy történelmi folyamat, hogy az agrármunka folyamatosan leértékelődik. Relatíve, ez azt jelenti, hogy bizonyos szempontból ezek hanyatló gazdasági ágazatok, ahol nem nő a megtérülés, hanem jó esetben csak szinten lehet tartani, mert az agrárárak sem alakulnak megfelelően. Így járt korábban a textilipar is Nyugat-Európában vagy Amerikában, nem lehetett szinten tartani a megtérülést, lefelé indult, mint a fémipar egy jelentős része is.

Ebben az esetben az egyik lehetséges vagy időleges megoldás pont a bevándoroltatás. Odavinni a nagyon olcsó, nagyon kiszolgáltatott népességet, és tulajdonképpen kizsigerelni, mert így lehet fölntartani a rendszert. Részben ez történik Kambodzsában is. Másrészt otthon kell iszonyatosan nyomott bérért dolgozni, mert a tőke, amikor odamegy, folyamatosan lefelé nyomja a béreket, abban érdekelt, hogy ez történjen. Kambodzsában vagy Bangladesben a textilipari munkások napi két-három-négy-öt dollárért dolgoznak.

– *És így lehet kétezer forintos farmert árulni Magyarországon.*

– Ebből olyan kétezer forintos farmerek lesznek, aminek a bekerülési költsége csak 200 forint volt, jó esetben. A rendszert magát kell látni, onnan kezdtük a beszélgetést, hogy mit csinál a kapitalizmus, hát ezt csinálja a kapitalizmus.

Szeitl Blanka

Helyzetkép a mai magyarországi migrációs folyamatokról

Bevezetés

Napjainkban a külföldön élő magyarok számáról, motivációiról és különböző tulajdonságairól számtalan elemzés olvasható. Ezek az elemzések többféle – esetenként politikai – tartalommal vannak feltöltve, melyek az olvasó számára változatos üzeneteket hordozhatnak. Az üzenetek jórészt a külföldön tartózkodó magyarok számának időbeli változásáról szólnak, illetve arról, hogy a munkaerő szabad áramlása milyen gazdasági, politikai és kulturális előnyöket, valamint hátrányokat vonhat maga után. A külföldön élők, illetve dolgozók számának becslését sok olyan tényező nehezíti és befolyásolja, melyek egy része definíciós probléma (kiket tekintünk külföldön élőknek, illetve dolgozónak?), másik része pedig a becslés pontatlanságával, a migráció „mérhetetlenségével” kapcsolatos (sikerül-e valós információt gyűjteni azokról, akik már nincsenek itt?). A következőkben a magyarországi migrációs folyamatokról, és leginkább a migrációs folyamatok becsléséről lesz szó olyan kontextusban, hogy az elmúlt években milyen helyzetkép rajzolódott ki a külföldön élő/dolgozó magyarok számával kapcsolatban. Az elemzés négy részre osztható: az első fejezetben a migráció tárgyú elemzések nehézségeiről és a definíciós problémákról írok. A második fejezetben a migrációt vizsgáló elemzések egy adott becslési módszerén keresztül mutatom be a magyarországi tapasztalatokat, ami azt méri, hogy mekkora arányban tervez a magyar lakosság hosszabb vagy rövidebb távon külföldi munkát vállalni. Az erre vonatkozó adatok és vizsgálatok nagyrészt az 1993 és 2014 közötti időszakra állnak rendelkezésre, így a főbb tendenciákat foglalom össze. Az elemzés harmadik részében a jelenlegi, azaz a 2014-es magyarországi helyzetképet mutatom be röviden annak alapján, hogy mekkora arányban élnek, dolgoznak magyarok külföldön. A negyedik részben a TÁRKI legfrissebb adatai alapján a 2015-ben migrációt tervezők főbb jellemzőit ismertetem, végül pedig az eredmények összefoglalásával zárom az írást.

Nehézségek a migrációs folyamatok vizsgálatakor

Az elmúlt években a politika és a média számára is központi kérdéssé vált a Magyarországot elhagyók számának becslése, valamint a külföldön munkát vállalók, illetve a kitelepülők motivációinak értelmezése. Pontos adatok azonban több okból sem ismertek: a mai világban olyan migrációs folyamatok válnak meghatározóvá, amelyeket a nemzeti statisztikai hivatalok egyre kevésbé képesek felmérni, hiszen hova könyvelné el ez a rendszer az ingázó migrációt, a lomizást, a turistakereskedelmet, az informális hazautalásokat, a tanulásnak álcázott feketemunkát, a nyugdíjasok kétlaki életét, valamint a jóléti migrációt (Sik-Szalai, 2013)?

A következőkben bemutatott adatfelvételek jórészt kérdőíves vizsgálatok, melyek minden alkalommal szembesülnek azzal a fogalmi problémával, hogy pontosan kiket tekintsenek külföldi munkavállalónak (vagy éppen olyan személynek, aki külföldi mun-

kavállaláson gondolkodik), tehát idetartoznak-e a szezonális külföldi munkát vállalók, az ingázók vagy a nem anyagi okokból migrálók? További kérdés még az, hogy ha nemcsak a külföldön tartózkodó magyarok számára vagyunk kíváncsiak, hanem arra, hogy kik ők, azaz milyen demográfiai tulajdonságok jellemzik őket, bízunk kell abban, hogy az itthon maradt háztartások minden olyan családtagról beszámolnak, akik külföldön vannak, nem letagadva még mindig családtagnak tekintenek olyan személyeket, akik esetleg több éve külföldön tartózkodnak. Természetesen itt felmerül a kérdés: hogyan találunk rá azokra az esetekre, amikor egy egész család külföldön keresi a boldogulást? A migráció vizsgálata tehát számtalan rendszerszintű (adminisztratív rendszer), definíciós és módszertani problémával küzd, amit a továbbiakban is fontos szem előtt tartani.

A magyarországi migrációs folyamatok vizsgálatáról 1993 és 2014 között

A következőkben az 1993 és 2014 közötti időszak migrációs potenciáljával foglalkozó elemzéseinek egy részét felhasználva foglalom össze az elmúlt 21 évben végbement változásokat. Az adatok bemutatásakor időrendben haladok, egy nemzetközi kitekintéssel megszakítva azt.

A magyarországi migrációs szakirodalomban csak a kétezres évek közepétől kezdtek feltűnni a magyarok külföldi munkavállalásáról, illetve külföldre távozásáról szóló elemzések. Ennek oka legfőképpen az volt, hogy eddig az időszakig kizárólag az inkább megbízhatatlannak számító makrostatisztikai források álltak rendelkezésre, amilyenek a nemzeti statisztikai hivatalok és az Eurostat tükröstatistikái, valamint a KSH kivándorlási adatokon alapuló hivatalos statisztikái voltak (Blaskó–Ligeti–Sik, 2014). A hivatalos adatokon alapuló elemzések mellett viszont a rendszerváltás óta számos alkalommal vált az elemzések tárgyává a migráció egy közvetett forrása, a migrációs potenciál. A migrációs potenciál a külföldi munkavállalási, illetve a kivándorlási szándékot mutatja. Tulajdonképpen egy arányszámról van szó, amely azt mutatja, hogy a lakosság mekkora része tervez migrációt a közeli vagy a távolabbi jövőben (Sik, 2003). A migrációs potenciál inkább durva becslésekre alkalmas, mint megbízható, pontos előrejelzésre használandó mérőszám, hiszen az emberek jövőben várható magatartásával foglalkozik. A migrációs potenciál mérőszámának értelmezésénél fontos tény az, hogy a mérőszám valószínűleg jelentősen felülbecsüli a valódi migrációs tervek arányát, hiszen a válaszokban keverednek az alaposan és régóta fontolandó tervek, a dühös és csalódott kijelentések, valamint a külföldi étellel kapcsolatos hosszú távú álmok (Nyíró, 2013).

1. táblázat: A nyers migrációs potenciál típusai és a teljes migrációs potenciál mértéke, 1993–2001 (%)

Év	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál	Elemzés
1993	4,3	2,7	1,4	6	3978
1994	3,8	2,7	1,3	5,3	3760
1997	3,7	2,8	1,5	5,9	2848
2000–2001	n. a.	n. a.	n. a.	13–15	1500

n. a. – nincs adat¹

Forrás: Sik–Simonovits, 2002

1 Az adathiány annak tulajdonítható, hogy ebben az időszakban a kutatás során más típusú kérdésfeltevéssel dolgoztak a kutatók: a „Szándékában áll-e munkát vállalni valamelyik Európai Unióhoz tartozó országban, Magyarország csatlakozását követően?” kérdéssel mérték a migrációs potenciált, így az adatok ebben a formában összehasonlíthatatlanok.

Az 1. táblázat a migrációs potenciál alakulását követi nyomon 1993 és 2001 között. Az adatok alapján elmondható, hogy a kilencvenes években a migrációs potenciál tartósan alacsony volt, 2001-re már több mint a kétszeresére emelkedett (Sik–Simonovits, 2002).

Az ebben az időszakban végbement változások elemzéséhez nélkülözhetetlen valamilyen viszonyítási pontot találni: magasnak vagy inkább alacsonynak számítanak a '90-es években, illetve az ezredfordulón mért adatok? Az 1992. és az 1993. évi IOM (International Organisation of Migration) által készített adatfelvételek alapján akkor azt lehetett mondani, hogy a magyarok külföldi munkavállalási szándéka sokkal, míg a kivándorlási valamivel alacsonyabb volt. E kétévi adatfelvétel alapján azonban majdnem egész Albánia külföldre távozna munkavállalás céljából, és 13 százalékuk emigrálna, emellett a bolgárok, az oroszok, valamint az ukránok negyede-ötöde vállalna külföldön munkát. A bolgárok 21 százaléka, az oroszok és az ukránok 7 százaléka pedig végleg külföldön telepedne le (Sik–Simonovits, 2002). Az adatok összehasonlításánál persze fontos hangsúlyozni, hogy a kérdések megfogalmazása és az, hogy más kulturális közegben fogalmazódnak meg a válaszok, hatással lehet az eredmények pontosságára. Mindezek mellett viszont a kilencvenes években tapasztalt magyar migrációs potenciált a többi kelet-európai országhoz képest alacsonyabbnak tekinthetjük. Az MTA Közgazdasági és Regionális Tudományi Kutatóközpont egy 2014-es műhelytanulmányában (Czibik et al., 2014) a lehetséges elvándorlók társadalmi bázisát illetően a kétezres évek tanulmányai alapján a következőképpen foglalták össze a munkavállalást tervezők demográfiai jellemzőit:

- a férfiak körében több mint kétszeres a külföldi munkavállalást tervezők aránya a nőkhöz képest;
- az életkor növekedésével jelentősen visszaesik a külföldi munkavállalás szándéka, az 55 évesnél idősebbek körében elenyésző számban számoltak be efféle ambíciókról;
- az iskolai végzettséget tekintve a szakközépiskolai érettségi a választóvonal – ezen végzettségi szintig növekszik a külföldi munkavállalásra irányuló hajlandóság, a gimnáziumokban, illetve a felsőoktatásban végzettek körében átlagos;
- a Nyugat-Dunántúlon élők átlagon felüli, míg a közép-dunántúliak az átlagostól elmaradó külföldi munkavállalási kedvvel jellemezhetők;
- a munkanélküliek és a tanulók az átlagot jóval meghaladó mértékben tervezik a külföldi munkavégzést.

Az uniós csatlakozás időszakában az egyik legjelentősebb és legkényesebb kérdésként merült fel a munkaerő migrációjának kérdése. Egy tanulmányban (Hárs–Simonovits–Sik, 2004) a szerzők is kelet-közép-európai összehasonlításban relatíve alacsony, fentebb már ismertetett magyarországi migrációs potenciálról számoltak be. Továbbá megállapították, hogy a migrációs potenciál társadalmi bázisa az uniós csatlakozásig állandónak tekinthető: a férfiak, a fiatalabb korosztályok, a munkanélküliek, a tanulók, a romák és a nyugati régiók lakosai köreiben magasabb az elvándorlási kedv. A tervezett elvándorlás preferált célpontjai az ezredfordulót követő években a munkaerő-áramlást akkoriban még évekig (egészen 2011-ig) korlátozó Németország és Ausztria voltak (Czibik et al., 2014).

A 2000–2001-es időszak után a migrációs potenciál folyamatos emelkedésnek indult: a TÁRKI 2012-es eredményei szerint ekkor a korábbi húsz évben sosem tapasztalt szintre emelkedett (Sik, 2012). A rövid és hosszú távú külföldi munkavállalásra, illetve a kivándorlásra irányuló szándékokkal a magyarországi felnőtt lakosság 19 százaléka volt jellemezhető 2012-ben, míg ez az arány az kilencvenes években (ahogy az 1. táblázatban

láthattuk) 10 százalék alatti volt. A migrációs potenciál már a kétezres évek elején növekedésnek indult, 2001 és 2003 között 10–12 százalék között mozgott, majd az Európai Unióba történő belépés után, 2005-ben 14 százalékra ugrott. Ezt követően 2006-ban már 7 százalékra mérséklődött, majd 2008-ban, a világgazdasági válság kitörésének évében 16százalékos szintre szökkent, miután 3 százalékos visszaesést követően 2010 és 2012 között meredek emelkedést mutatott (Czibik et al., 2014). A 2002 és 2012 közötti migrációs potenciállal kapcsolatos mért adatokat a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat: A migrációs potenciál alakulása 2003 és 2012 között (%)

Év	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál
2003	9	6	3	12
2005	13	6	3	14
2006	6	6	4	7
2008	11	11	6	16
2010	7	8	5	13
2011	12	13	7	17
2012	13	16	7	19

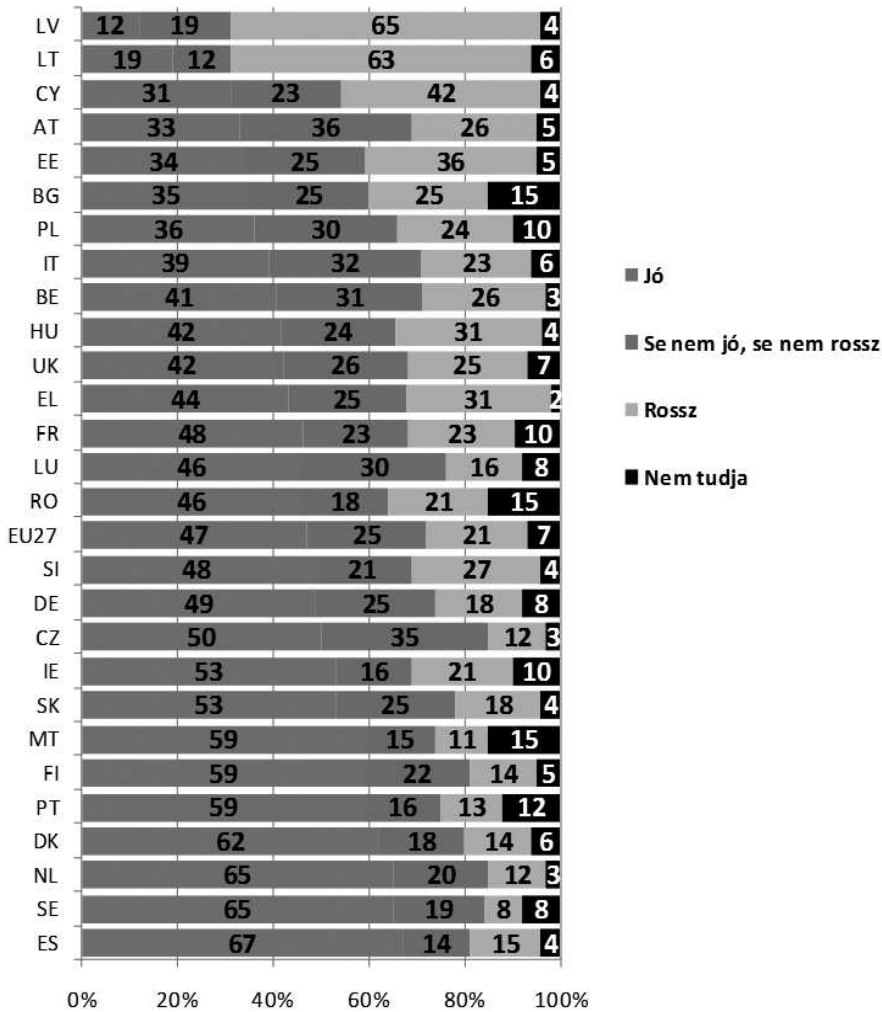
Forrás: TÁRKI Monitor- és Omnibusz-kutatások 2003–2012

A 2012-es adatfelvétel során nemcsak a rövid vagy hosszú távú külföldre vándorlási szándékot fontolók arányát vizsgálták a kutatók, hanem lehetőség volt részletesebb mutatók bevonására is. 2012-ben az elvándorlási szándék a 40 év alattiak esetében átlagon felüli volt, mi több, a 30 évesnél fiatalabbak körében azt messze túlszárnyalta, aránya 48 százalékra tehető. Szűkítve a kört: az egészségükkel elégedettek körében 30 százalék, míg a munkanélküliek körében 28 százalék fejezte ki migrációs szándékát, ami szintén az országos átlag feletti érték. A migrációs tervek jellemző célpontjai is meghatározhatók: a legnépszerűbb célpontok 2012-ben Ausztria, Németország és az Egyesült Királyság voltak (Sik, 2012).

Eközben a magyarok migrációs potenciálja nem csak az itthoni elemzésekben kapott helyet: a 2009-es Eurobarometer²-adatfelvétel alapján a kutatók azt találták, hogy az EU-27 országok között Magyarország a magasabb migrációs hajlandóságot mutató országok közé sorolható (1. ábra). A magyarok közel egyharmada állította azt, hogy tervez a jövőben külföldi munkavállalást (Eurobarometer, 2010). Ugyanennek a felmérésnek más eredményei azt sejtetik, hogy a magyarországi migrációs potenciállal kapcsolatban már valamilyest árnyaltabb a kép: mikor egy konkrétabb élethelyzetet vázoltak fel a válaszadóknak, miszerint, ha itthon nehézségei lennének az elhelyezkedéssel, vagy akár munkanélküli lenne, mennyire tartja valószínűnek azt, hogy az ország határain kívül keresné a boldogulást, a válaszadók csaknem kétharmada (60%) állította: ekkor sem állna készen arra, hogy egy másik régióban vagy országban helyezkedjen el (ennél magasabb arány csupán Portugáliában volt megfigyelhető).

2 Az Eurobarometer című kutatássorozat az Európai Parlament a tagállamokban rendszeresen rendeli meg az Európai Unió tevékenységével foglalkozó közvélemény-kutatásként, mely számtalan témával, többek között a munkaerő vándorlásával is foglalkozik.

1. ábra: A migrációnak az ország helyzetére gyakorolt hatása, EU-27, 2010 (%)

Forrás: Eurobarometer, 2010

Továbbá arra a kérdésre, hogy a válaszadó mekkora jövedelem felajánlása mellett lenne hajlandó egy másik régióban vagy külföldön munkát vállalni, a magyarok majdnem fele (45%) azt válaszolta, hogy semmiképpen nem vállalna az ország más régióiban vagy külföldön munkát. A vizsgált huszónégy ország közül a magyarokénál nagyobb, vagy velük azonos arányban csak a portugálok és a bolgárok utasították el a más régióban vagy külföldön való munkavégzést. Ha a migrációnak nemcsak az egyéni hatásaival foglalkozunk, hanem országosra bővítjük a képet, azt láthatjuk: azzal kapcsolatban, hogy Magyarország gazdasági helyzetére jó vagy rossz hatást gyakorol-e a migráció, a magyar válaszadók nemzetközi szinten a „közepmezőnybe” tartoznak, azaz a válaszadók közel fele tartotta a migrációt 2010-ben jó dolognak (ami egyébként 12 százalékpontos növekedést jelentett 2005-höz képest).

A TÁRKI 2013-ban és 2014-ben is megismételte a migrációs potenciállal kapcsolatos adathozzárítást, melynek eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy a 2014-es halmozott migrációs potenciál értéke a 2010. évvel közel azonos, s jóval alatta marad a 2012. évi tetőponthoz (3. táblázat). A trend a migrációs szándék mindhárom formájában azonos: a 2010-es értékekhez képest magasabb, de a 2012-es adatokhoz viszonyítva alacsonyabb. Mindazonáltal a 2014. évi migrációs potenciál továbbra is valamivel magasabb a kétezres (s még inkább az 1990-es) évek adatainak átlagához képest. A migrációs potenciál leggyakoribb célországai 2014-ben is azok, amelyek korábban voltak: Ausztria, Németország és Nagy-Britannia (Sik, 2014).

3. táblázat: A migrációs potenciál alakulása 2012 és 2014 között (%)

Év	Rövid távú külföldi munkavállalás	Hosszú távú külföldi munkavállalás	Kivándorlás	Teljes migrációs potenciál
2012	13	16	7	19
2013	13	11	6	16
2014	10	11	5	14

Forrás: TÁRKI Omnibusz- és Monitor-adathozzárítások

Az 1993 és 2014 között végbement magyarországi migrációs folyamatokról összefoglalva tehát a következőket állapíthatjuk meg: az 1990-es években a magyar népesség migrációs potenciálja tartósan alacsony volt, a kelet-európai országokéhoz képest is, de az európai uniós csatlakozást megelőző időszakban a külföldön munkát vállalni szándékozók aránya növekedni kezdett. 2008-ra mind a rövid, mind a hosszú távú külföldi munkavállalást tervezők aránya megnőtt, majd 2010-ben kismértékben visszaesett, azonban 2011-től ismét a növekedési tendencia érvényesült. 2012-ben a hosszú távú migrációs potenciál elérte az eddigi legmagasabb értéket (16%), a rövid távú migrációs potenciál értéke pedig ismét a 2005-ös legmagasabb értéket (13%) mutatta. 1993 és 2012 között tehát a kivándorolni szándékozók aránya lassú, de egyenes növekedő tendenciát mutat. Az időszak elején még a népesség csupán 1 százaléka tervezte a kivándorlást, 2011 óta már a magyarok 7 százaléka szándékozik kivándorolni. A halmozott migrációs potenciál értéke 1993 és 1996 között 5–6 százalék körül mozgott, ez az arány 2012-re elérte a 19 százalékot, ami azt jelenti, hogy akkor majdnem minden ötödik magyar felnőtt hosszabb vagy rövidebb időre külföldre szándékozott költözni. Ezután 2014-re valamelyest mérséklődött a külföldi munkavállalást tervezők aránya, bár még így is meghaladta a 2010-es értéket.

Jelenlegi helyzetkép a magyarországi migrációról

Az előbbieken az elmúlt 21 év meghatározó változásait foglaltam össze a migrációs potenciál tekintetében, azaz arra a kérdésre kerestem a választ, hogy a magyar lakosság – a különböző időpontokban – mekkora arányban tervezett hosszabb vagy rövidebb távú külföldi munkavállalást. Egy 2014-es elemzésben a kutatók nem elégedtek meg azzal, hogy a magyarok külföldi jelenlétének elemzése során csupán a migrációs potenciált, vagy a különböző hivatalos „tükörstatisztikákat” használják, hanem a 2011 és 2014 között született adathozzárítások elemzésével keresték a választ arra, hogy 2014-ben mennyien, kik és hol élnek (Blaskó–Ligeti–Sik, 2014).

A vizsgálatban felhasznált öt adatfelvétel közül kettő – a Népszámlálás 2011 (KSH, 2013) és a SEEMIG³ – makroszintű statisztikának, a másik három szociológiai (tehát sokkal kisebb mintán végzett, de sokkal több kérdésre irányuló⁴) kutatásnak tekinthető. Legtöbb esetben a magyar háztartások tagjainak körülbelül 1 százalékát tekinthetjük külföldön tartózkodónak. Ez az érték jóval kisebb számú külföldön tartózkodó népességre utal, mint ami a tükörstatisztikák eredménye alapján várható lenne. Az adat azonban nem meglepő, hiszen a magyar háztartások itthon élő tagjainak feltett, a pillanatnyilag külföldön tartózkodó/dolgozó háztartásokra (akiket le is tagadhatnak a kérdezettek, s az sem tudható, hogy a háztartások tagjaik közé számítják-e a már egy éve külföldön tanuló/dolgozó gyereket) vonatkozó kérdés értelemszerűen nem tartalmazhatja a teljes háztartásukkal külföldre költözött honfitársainkat,⁵ akik viszont a makrostatisztikákban megjelennek (Blaskó–Ligeti–Sik, 2014). Az elemzési egységet tovább finomítva, a kutatók akkor sem találtak eltérést a különböző adatfelvételek között, ha az elemzés egységének magát a háztartást tekintették; ekkor a háztartások 2–3 százalékához tartozik olyan háztartástag, aki az adatfelvétel idején külföldön tartózkodott (4. táblázat).

4. táblázat: A külföldön élő/dolgozó magyarok becsült aránya a hazai háztartásokban

	Népszámlálás 2011 ^a	SEEMIG 2013	SEEMIG Omnibusz 2013	NKI Omnibusz 2013	TÁRKI Monitor 2012
Külföldön élő/dolgozó háztartástagok	0,7 ^b	0,89 (0,09406)	0,93 (0,0093)	0,96 (0,0992)	0,66 (0,0812)
Külföldön élő/dolgozó háztartással együtt élő háztartás	2,2 (0,36) ^c	1,77 (0,13)	1,98 (0,1395)	2,1 (0,1778)	0,86 (0,1350)

^a 10%-os véletlen minta; ^b a napi ingázók aránya 0,3%; ^c a rövid távú és (az összes) migráns személyt tartalmazó háztartások

Megjegyzés: Az arányokhoz tartozó szórások az értékek alatt zárójelben találhatóak.

Forrás: Blaskó–Ligeti–Sik, 2014

3 A SEEMIG a South-East Europe Programme stratégiai projektje, amely az Európai Unió és a Magyar Köztársaság társfinanszírozásával valósult meg. A kutatás során, amely a KSH és a Népeségstudományi Kutatóintézet irányításával zajlott le, a Munkaerő-felvétel 2013. évi I. negyedéves adatfelvételéhez kapcsolt kiegészítő kérdésblokk segítségével gyűjtöttünk adatokat a Magyarországról elvándorolt személyekről. Ennek során a MEF mintájában szereplő háztartásokban regisztráltuk azokat a személyeket, akik a háztartásnak vagy jelenleg is tagjai, de a felvétel idején „külföldön töltötték idejük nagyobb részét”, vagy már korábban (egy évnél régebben, de 1989 után) mentek külföldre a háztartásból. Az így beazonosított migráns személyekről tehát nem közvetlenül, hanem valamelyik hazai (volt) háztartástagjuk révén gyűjtöttünk adatokat. További információkért a kutatásról lásd: www.seemig.eu, valamint Blaskó–Ligeti–Sik, 2014).

4 Ezek rendre a SEEMIG-kutatás Omnibusz-hullámán kérdezett adatfelvételek, az NKI Életünk fordulópontjai című kutatása, valamint a TÁRKI Monitor adatfelvétele.

5 Azok a háztartások, akik teljes egészükben külföldre távoztak, a legtöbb adatfelvételtől hiányoznak. Arányukat nem ismerjük (egy adatfelvétel a társasházak esetében a lakások 8%-áról kapott ilyen információt /GKI, 2013/) tehát csak azt tudjuk, hogy e tekintetben becslésünk lefelé torzít.

A szerzők az említett adatbázisok elemzésével a következő megállapításokat teszik a magyarországi migrációval kapcsolatban:

2014-ben is igaz az a jól ismert és tapasztalt tény, hogy a migránsok körében többen vannak a férfiak, mint a nők (ez különösen a többi háztartástagot itthon hagyók csoportjára igaz);

- a külföldön élő magyarok körében a 26–50 évesek aránya a legmagasabb;
- az 50 évesnél idősebbek aránya a lakossági arányokhoz képest alacsonyabb a migránsok körében;
- a felsőfokú iskolai végzettségűek aránya magasabb, míg az alacsonyabb iskolai végzettségűek aránya alacsonyabb;
- a népszámlálási adatok alapján inkább a lakástulajdonosok, mint a bérlők lesznek migránsok;
- a két legfontosabb célország Németország és az Egyesült Királyság.

Egy szintén 2014-es vizsgálatban a TÁRKI Monitor⁶ adatfelvétele került előtérbe, mely nem teljesen összehasonlítható a korábbi adatokkal, mivel a kutatásban a külföldön tartózkodók csoportjába olyanok tartoztak, akik a kérdezést megelőző 12 hónapban hosszabb ideig külföldön dolgoztak vagy tanultak. Róluk természetesen az adatfelvétel során nagyobb részben a háztartásuk más itthon élő tagja számolt be, de kisebb részben olyan eset is akadt, amikor habár a megkérdezett külföldön élt az elmúlt egy évben, de a kérdezés idejében éppen – átmenetileg vagy végleg – itthon tartózkodott. Az elemzésből kiderül, hogy ebben az esetben is leginkább a magasabb végzettségű férfiak mennek külföldre, ahol vállalkozóként vagy szakmunkásként dolgoznak. A célállomás Németország, az Egyesült Királyság, illetve Ausztria. Ez a hármas célállomás pedig a külföldön tanulóknak és éppen így igaz (Ligeti–Sik–Szeitl, 2014).

A témában született egyik legfrissebb elemzésben Hárs Ágnes és Simon Dávid (2015) a munkaerő-felmérés nagymintás és hosszú idősorban elérhető adatforrása alapján egy jól körülhatárolható és releváns migráns csoportot vizsgált: az időszakos munkamigrációt, azaz a teljes migráció helyett a munkavállalás alternatívájaként létrejövő külföldön dolgozást vizsgálták, adataik pedig a munkaerőpiacon megjelenő migránsokat tartalmazták.

Elemzésük szerint a külföldi munkavállalás beindulásával és növekedésével kapcsolatban az empirikus leírások a migráció növekedésével változó szerkezetet és célországokként is jelentős eltéréseket mutattak. Eredményeik alapján kijelenthetjük, hogy (Hárs–Simon, 2015):

- a munkamigráció férficentrikus, különösen Németország irányába, de Ausztriába is;
- a 25 év alatti fiataloknak a hazai munkavállalási arányához képest jóval magasabb a munkamigrációs részvétele 2008 óta;
- a 25 év alatti fiatalok között a külföldi munkavállalás aránya az Egyesült Királyságban különösen kiugró, a csoport hazai munkavállalási arányához képest közel négyszerese; a 2004-et követő időszakban a 45 évnél idősebbek a hazai munkaerő-piaci részvételükhez képest kisebb arányban vesznek részt, a 25–34 éves fiatal felnőttek hazai foglalkoz-

6 A TÁRKI Monitor adatfelvétel kutatási témák tekintetében a Háztartás Monitor kutatás a Magyar Háztartás Panel utódja. A Háztartás Monitor vizsgálatsorozat 1998-ban kezdődött el, miután a Magyar Háztartás Panel (1992–1997) véget ért. A Háztartás Monitor longitudinális keresztmetszeti háztartásvizsgálat. A vizsgálat központjában a munkaerőpiac és a jövedelmek témái állnak, de emellett a fogyasztás, a vagyon, a megtakarítás, a gazdasági várakozások, attitűdök, a társas kapcsolatok, valamint a politikai pártválasztás és a vallási hovatartozás is a vizsgálat tárgya volt. A kutatást több kormányzati és állami szerv, valamint magánintézmény támogatta kutatási megrendelésével. (<http://www.tarki.hu/hu/research/hm/>)

tatásukhoz képest pozitív szelektivitása is állandónak bizonyul, a 35–44 évesek a hazai foglalkoztatásukhoz hasonló arányban dolgoznak munkamigránsként;

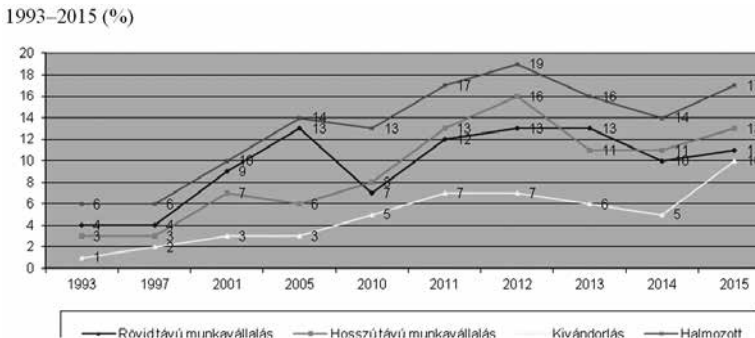
- a legfeljebb 8 osztályt végzettekhez képest minden iskolázottabb csoport külföldi munkavállalásának az esélye magasabb, az esélykülönbségek a kétezres évek végére összeszűkültek, de az arányok megmaradtak.

Migrációs potenciál 2015-ben

A TÁRKI 2015 áprilisában is megismételte a korábban már említett rendszeres, migrációs potenciállal kapcsolatos adatfelvételt.⁷ A 2. ábra az eddigi években mért értékeket mutatja.

2. ábra: A migrációs szándék alakulása a tervezett migráció időtávja szerint, 1993–2015 (%)

Forrás: TÁRKI Monitor- és Omnibusz-felvételek, 2010–2015 (Sik Endre szerkesztése)

A 2. ábra alapján látható, hogy a kivándorlást tervezők aránya sosem volt még olyan magas, mint 2015 áprilisában, emellett pedig tavaly óta ismét megnőtt a külföldi munkavállalást tervezők aránya, elérve ezzel a 2011. évi értékeket.

A célországokkal kapcsolatban nem figyelhetünk meg jelentős változásokat: a tervezett munkavállalás leggyakoribb célországai 2015-ben is azok, amelyek korábban: Ausztria, Németország és Nagy-Britannia. A migrációt tervezők aránya szintén a férfiak, a munkanélküliek, a fiatalok, a szavazási hajlandóságot nem mutatók, a bérelt lakásban élők és a cigány/roma származásúak körében magasabb az átlagnál (Sik, 2015).

Összefoglalás

A migráció és a migrációs folyamatok mérése az egyik legnehezebben megfogható feladat a szociológus, statisztikus számára, mivel túl komoly adminisztratív ellentmondásokba és adatfelvételi nehézségekbe ütközhetünk. Az egyre növekvő érdeklődés azonban kezd kifejezetten magas igényeket támasztani az objektív adatok iránt, valamint a migráció mögött húzódó társadalmi mechanizmusok bemutatására. Az eddigi adatok elemzése alapján elmondhatjuk, hogy a migrációt tervezők aránya a kilencvenes évektől kezdve növekszik, a növekedés pedig egyre gyorsuló tendenciát mutat. A migrációs potenciál

⁷ A migrációs potenciállal kapcsolatos adatfelvételt a TÁRKI 1993 óta végzi megegyező módszerrel, külön kitérve a rövid, illetve a hosszú távú külföldi munkavállalási szándéokra, illetve a kivándorlásra.

2012-ben ért el a csúcspontig, 2014-ben gyenge csökkenést figyelhetünk meg, napjainkban pedig soha nem látott mértéket ölt a kivándorlást tervezők aránya. A külföldön élő és dolgozó magyarok arányának növekedéséből, valamint ennek egyre gyorsuló trendjéből pedig arra következtethetünk, hogy Magyarország nem lesz többé olyan mértékben zárt világ, mint amilyen korábban volt. Emellett leszögezhetjük azt is, hogy a migráció egyre inkább politikai és társadalmi érzelmeket gerjeszt (Blaskó–Ligeti–Sik, 2014). A külföldön élők/dolgozók összetételéről is sokféle kép rajzolható, de ebben kisebb az eltérés a különféle kutatások adatai között: jellemzően nagyobb volt az elmúlt években a migrációt tervezők aránya, valamint a migráció esélye a fiatalabbak, a hajadonok/nőtlenek, a férfiak és a szakképzettek körében. Ez a társadalmi összetétel 2014-ben és 2015-ben is megegyező tendenciát mutat. Még kisebb az eltérés a kutatások között a migráció célországai esetében: leginkább a német, az angol és az osztrák irány dominált és dominál jelenleg is.

Irodalom⁸

- Blaskó Zsuzsa – Ligeti Anna Sára – Sik Endre (2014): *Magyarok külföldön – Mennyien? Kik? Hol?* In: Kolosi Tamás – Tóth István György (szerk.): *Társadalmi Riport 2014*. Budapest: TÁRKI, 351–372. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/b337.pdf>
- Czibik Ágnes – Hajdu Miklós – Németh Andor – Nyíró Zsanna – Tóth István János – Türei Gergely (2014): *A migráció és a magyar migránsok jellemzői 1999–2011*. Budapest: MTA KRTK
- Eurobarometer (2010): *Eurobarometre 72 Automne 2009. L'opinion Publique Dans L'union Europeenne*. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb72/eb72_fr_en_exec.pdf
- Eurobarometer (2011): *Standard Eurobarometer 74 Autumn 2010. Public Opinion in the European Union*. Brussels: TNS Opinion & Social. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/eb/eb74/eb74_publ_en.pdf
- GKI (2013): *Már negyedmillió magyar dolgozik külföldön – 2010 óta gyorsul a „kivándorlás”*. Budapest: GKI Gazdaságkutató Zrt. http://www.gki.hu/sites/default/files/users/Petz%20Raymund/kulfoldi_mv_20130709.pdf
- Hárs Ágnes – Simonovits Bori – Sik Endre (2004): *Munkaerőpiac és migráció: fenyegetés vagy lehetőség?* In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2004*. Budapest: TÁRKI, 272–289. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a803.pdf>
- Hárs Ágnes – Simon Dávid (2015): *A munkaerő-migráció változása a kétezres években Magyarországon*. In: Budapesti Munkagazdasági Füzetek BWP – 2015/2. Budapest: MTA KRTK
- KSH (2013): *Népszámlálás 2011*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. http://www.ksh.hu/nepszamlalas/tablak_teruleti_00
- Ligeti Anna Sára – Sik Endre – Szeitl Blanka (2014): *Magyarok külföldön – Újratöltve*. In: Szívós Péter – Tóth István György (szerk.): *Jól nézünk ki (...?)!*. TÁRKI Monitor Jelentések 2014. Budapest: TÁRKI, 115–128. http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2014_teljes.pdf

⁸ Az interneten elérhető hivatkozások utolsó letöltésének időpontja a kézirat lezárásának dátuma: 2015. 05. 07.

- Nyíró Zsanna (2013): *A migrációs potenciál alakulása Magyarországon*. Magyar Tudomány, 174, (3), 281–285. <http://www.matud.iif.hu/2013/03/06.htm> (utolsó letöltés: 2015. 04. 23.)
- Sik Endre (2003): *A migrációs potenciál kutatásának alapfogalmai*. In: Örkény Antal (szerk.): *Menni vagy maradni?* Budapest: MTA Politikatudományi Intézet, 15–18. <http://www.gbv.de/dms/goettingen/367483270.pdf> (utolsó letöltés: 2015. 04. 23.)
- Sik Endre (2012): *Doomed to failure – with some chance to success: Migration statistics in the 21st century*. SEEMIG Presentation in Bratislava, (19–20 Sept.) http://www.seemig.eu/downloads/presentations/SEEMIG_sik.pdf
- Sik Endre – Szalai Boglárka (2013): *Magyarok külföldön*. In: Szivós Péter – Tóth István György (szerk.): *Egyenlőtlenség és polarizálódás a Magyar társadalomban*. TÁRKI Monitorjelentések 2012. Budapest: TÁRKI, 74–92. p. http://www.tarki.hu/hu/research/hm/monitor2012_teljes.pdf (utolsó letöltés: 2015. 04. 23.)
- Sik Endre (2014): *Migrációs potenciál Magyarországon 2010–2014*. Tárkitekintő. Budapest: TÁRKI. http://www.tarki.hu/hu/news/2014/kitekint/20140709_migra.html
- Sik Endre – Simonovits Borbála (2002): *Migrációs potenciál Magyarországon, 1993–2001*. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2002*. Budapest: TÁRKI, 207–219. <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a829.pdf>
- Sik Endre (2015): *Migrációs potenciál Magyarországon 1993–2014*. Tárkitekintő. Budapest: TÁRKI. (megjelenés előtt)

E számunkat nyomta és kötötte a Print 2000 Nyomda Kft.

NYOMDA KFT. KECSKEMÉT

6000 Kecskemét, Nyomda u. 8.

Tel.: +36 76 501 240; Fax: +36 76 501 249

E-mail: info@print2000.hu

www.print2000.hu

Folyóiratunk megjelentetését a Nemzeti Kulturális Alap

Nemzeti Kulturális Alap

támogatja.